كيمياء السعادة

HÜCCETÜ'L-İSLÂM
İMAM
GAZÂLÎ
RAHMETULLAHİ ALEYH

Kimyâ-yı Saâdet

1

SEMERKAND

SEMERKAND: 62
Tasavvuf Klasikleri: 20
yayin@semerkand.com
ISBN: 978-605-159-559-7 (tk)
978-605-159-560-3 (1. cilt)

Yazar : İmam Gazâlî
Tercüme : M. Ali Özkan
Editör : Siraceddin Önlüer
Dinî Tashih : Eser Sazak
Muhammed Danışman
Mustafa Uslu
Abdülhakim Ölmez
İmla Tashihi : Mehmet Günyüzlü
Arapça Tashih ve Tahriç : Adem Ürün
Kapak : Serhat Özalp
İç Tasarım : M. Vehbi Ümit
Baskı : Ertem Basım
Başkent Organize
Sanayi Bölgesi
22. Cadde No. 6
Malıköy-Ankara
0312 640 16 83
(yaygın dağıtım)

Eylül 2020, İstanbul
1. Baskı

© Bu eserin tüm yayın hakları
Semerkand Basım Yayın Dağıtım A.Ş.'ye aittir.

GENEL DAĞITIM

POZİTİF DAĞITIM
TÜRKİYE: Eyüpsultan Mah. Esma Sokak. No. 3 Samandıra-Sancaktepe-İstanbul
Tel: 0216 564 26 26 **Faks:** 0216 564 26 36 online satış: www.semerkandpazarlama.com

EROL MEDIEN
AVRUPA EROL Medien GmbH Kölner Str. 256 51149 Köln
Tel: 02203/369490 **Fax:** 02203/3694910 www.semerkandonline.de

كيميـاء السعـادة

HÜCCETÜ'L-İSLÂM

İMAM
GAZÂLÎ

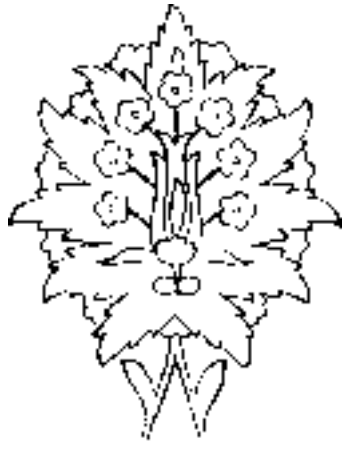
RAHMETULLAHİ ALEYH

Kimyâ-yı Saâdet

1

Tercüme
MEHMET ALİ ÖZKAN

SEMERKAND

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 13

İMAM GAZÂLÎ'NİN HAYATI 17

GİRİŞ 27

MÜSLÜMANLIK BAHSİ

BİRİNCİ BÖLÜM

KENDİNİ TANIMAK 37

1. Konu: İnsanın Hakikati 38
2. Konu: Kalbin Manası 39
3. Konu: Ruhun Mahiyeti 40
4. Konu: Bedenin Sultanı: Kalp 41
5. Konu: Kalbin Askerleri 43
6. Konu: Bedeni Hak Yolda Kullanmak 43
7. Konu: Güzel ve Kötü Ahlâk 45
8. Konu: Davranış ve Hallerin Kontrol Edilmesi 47
9. Konu: Melek Cevherli İnsan 49
10. Konu: Kalp Âlemi 51

11. Konu: Kalbin Melekût Âlemi ile Bağı 53
12. Konu: Fıtrat Üzere Doğuş 55
13. Konu: Kalbin Kudret ile Üstünlüğü 57
14. Konu: Nübüvvet ve Velâyetin Hakikati 58
15. Konu: Marifet Yoluna Perde Olan 60
16. Konu: İnsanın Gerçek Saadeti 63
17. Konu: İnsan Bedenindeki Hikmetler 65
18. Konu: İnsanın Aczi yeti 68

İKİNCİ BÖLÜM

ALLAH TEÂLÂ'YI TANIMAK 71

1. Konu: Allah Teâlâ'yı Tanımanın Anahtarı 71
2. Konu: Cenâb-ı Hakk'ın Tenzih ve Takdisi 74
3. Konu: Allah Teâlâ'nın Hâkimiyeti 77
4. Konu: Uzuvların Birbirine Bağlılığı 81
5. Konu: Tabiatçıların ve Müneccimlerin Hali 81
6. Konu: Fili Tanımaya Çalışan Âmâlar 84
7. Konu: Yıldızların ve Burçların Âlemi 85
8. Konu: Dört Söz, Dört Mana 87
9. Konu: Şeriata Uymak Saadet Yoludur 89
10. Konu: Yoldan Çıkanlar, Kaybolanlar 91

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÜNYAYI TANIMAK 99

1. Konu: İnsan Niçin Dünyada Bulunur? 99
2. Konu: Dünyanın Hakikati, Âfeti ve Maksadı 100
3. Konu: Dünyanın Aslı: Yemek, Elbise ve Mesken 101
5. Konu: Dünyadaki Her Şey Yerilmiş midir? 106

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AHİRETİN HAKİKATİNİ TANIMAK 109

1. Konu: Cennet ve Cehennemin Ruh ve Bedenle İlişkisi 109
2. Konu: Ölümün Hakikati 111
3. Konu: Varlık ve Beden 114
4. Konu: Ruhun Halini Muhafaza Etmek 115
5. Konu: Ölüm Ötesi Hayat 117
6. Konu: Bu Dünyada Cennet ve Cehennemin Müşahedesi 118
7. Konu: Kabir Azabının Manası 121
8. Konu: Kabir Azabının Hakikati ve Dereceleri 123
9. Konu: Ölüm Istırabı 126
10. Konu: Kimlere Kabir Azabı Vardır? 128
11. Konu: Kabir Azabından Emin Olmamak 130
12. Konu: Ruhanî Cehennemin Üç Türlü Ateşi 131
13. Konu: Ruhanî Ateşin Şiddeti 138
14. Konu: Ruhun Yolculuğu ve Konakları 139
15. Konu: Ahireti İnkâr Edenler 143

İBADETLER

BİRİNCİ BÖLÜM

EHL-İ SÜNNET İNANCI 151

Müslümanın İnancı 152
Tenzih 152
Kudret 153
İlim 154
İrade 154
Sem' ve Basar / İşitme ve Görme 154
Kelâm 155

Ef'âl / Allah Teâlâ'nın Fiilleri 155
Ahiret 156
Sırat 156
Peygamber 157

İKİNCİ BÖLÜM
İLİM TALEBİ 159

1. Konu: Cehaletin Özrü Olmaz 163
2. Konu: İlmin Üstünlüğü 163

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TEMİZLİK USULLERİ 167

1. Konu: İhtiyat Hangi Şartlarda Uygundur? 169
2. Konu: Zâhirî Temizliğin Kısımları 173
1. Necâsetten Taharet 173
Temiz ve Kirli Sular 174
2. Hadesten (Abdestsizlik ve Cünüplük gibi Hükmî Pisliklerden) Taharet 175
A) Tuvalet Âdabı 175
B) İstinca 177
C) Abdestin Alınış Şekli 178
Abdestin Mekruhları 183
D) Gusül Abdesti 184
E) Teyemmüm 184
3. Bedeni Kirlerden Temizlemek 186
A) Bedende Oluşan Kirler 186
Hamamla İlgili Edepler 186
B) Bedende Ortaya Çıkıp Giderilecek Şeyler 189
Sakalın Edepleri 190

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NAMAZ 193

1. Konu: Namazın Zâhirî Durumu 196
İftitah (Namaza Başlama) Tekbiri 196
Kıraat 197
Rükû 199
Secde 200
Teşehhüd 200
Namazın Mekruhları 201
2. Konu: Namazın Hakikati 202
3. Konu: Namazın Hakikatini Ortaya Koymak 205
Kalbi Huzurda Tutmak İçin 210
4. Konu: Cemaatle Namaz Kılmak 213
4. Konu: Cuma Namazının Fazileti 215
Cuma Namazının Şartları 217
Cumanın Edepleri (Sünnetleri) 218
Cuma Gününe Ait Edepler 222
Namazda Oluşan Vesvesenin İlacı 226

BEŞİNCİ BÖLÜM

ZEKÂT 227

1. Konu: Zekâtın Çeşitleri ve Şartları 228
Devenin Zekâtı 228
Sığırın Zekâtı 229
Koyunun Zekâtı 229
2. Konu: Zekât Nasıl Verilir? 231
3. Konu: Zekât Alacak Kimselerin Sınıfları 232
Birinci Sınıf: Fakirler 232
İkinci Sınıf: Miskinler 233

Üçüncü Sınıf: Zekât Memurları 233
Dördüncü Sınıf: Müellefe-i Kulûb 233
Beşinci Sınıf: Anlaşmalı Köleler (Mükâteb) 233
Altıncı Sınıf: Borçlular 234
Yedinci Sınıf: Gaziler 234
Sekizinci Sınıf: Yolcular 234
4. Konu: Zekâtın Sırları 234
1. Tabaka: Sıddıklar 235
2. Tabaka: Salihler 236
3. Tabaka: Halisler 236
5. Konu: Zekât Vermenin Edep ve İncelikleri 237
6. Konu: Fakir Aramanın Edepleri 242
7. Konu: Zekât Almanın Edepleri 244
8. Konu: Sadaka Vermenin Fazileti 248

ALTINCI BÖLÜM

ORUÇ 253

1. Konu: Orucun Farzları 256
2. Konu: Orucun Sünnetleri 258
3. Konu: Orucun Sırrı ve Hakikati 259
4. Konu: Orucu Bozmak 263

YEDİNCİ BÖLÜM

HAC 269

1. Konu: Haccın Şartları 272
2. Konu: Haccın Rükünleri, Vâcipleri, Yapılış Şekli ve Yasakları 274
3. Konu: Hac Vazifesi Nasıl Yerine Getirilir? 277
Yol ve Yol Arkadaşının Edepleri 278
İhram ve Mekke'ye Girme Edepleri 280
Hacda Gusül Abdesti Almak 281

Tavafın Edepleri 282
Sa'yin Edepleri 285
Arafat Vakfesinin Edepleri....287
Arafat Vakfesinden Sonra Yapılacaklar....288
4. Konu: Umrenin Yapılışı 290
5. Konu: Vedâ Tavafı 291
6. Konu: Medine-i Münevvere'yi Ziyaret 291
7. Konu: Haccın Sırları 294
8. Konu: Hacdan Alınacak İbretler 296

SEKİZİNCİ BÖLÜM

KUR'AN OKUMAK 299

1. Konu: Gafillerin Kur'an Okuması 301
2. Konu: Kur'an Okuma Edepleri 303

DOKUZUNCU BÖLÜM

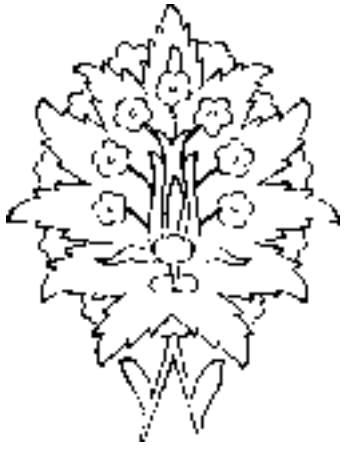
HAK TEÂLÂ'YI ZİKRETMEK 313

1. Konu: Zikrin Hakikati 316
2. Konu: Tehlilin, Tesbihin, Hamdin ve Diğer Zikirlerin Fazileti 319
3. Konu: Duanın Edepleri 328
4. Konu: Çeşitli Dualar 331

ONUNCU BÖLÜM

GÜNLÜK VAZİFELER 339

1. Konu: Gündüz Yapılan Virdler 341
2. Konu: Gece Yapılacak Virdler 351

ÖNSÖZ

İslâm toplumunda dört büyük devlet olarak öne çıkan Emevîler, Abbâsîler, Selçuklular ve Osmanlılar temel dinamiklerini ilim merkezli kurmuş; siyasî ve sosyolojik gelişimlerini bu temel üzere sürdürmüştür. Bu anlamda özellikle Selçuklu Devleti'nde kurulan Nizâmiye medreseleri başta İslâm coğrafyası olmak üzere dünyanın pek çok yerine ilim, irfan ve kültür aktarımında bulunmuştur. Sultan Alparslan'ın izni ve Nizâmülmülk'ün gayretiyle önce Bağdat'ta kurulan bu köklü yapı ardından; Belh, Musul, Nîşâbur, Herat, İsfahan, Basra, Merv ve Rey'de eğitime başlamıştır. Yüklendiği tarihî misyonla da kısa zamanda Türkistan içlerinden Endülüs'e kadar İslâm dünyasını fikrî planda etkilemiş, yetiştirdiği öncü isimlerle İslâm medeniyetine büyük hizmetlerde bulunmuştur.

Asıl gayesi Ehl-i sünnet inancını korumak ve Şiî-Bâtınî tehlikesini ortadan kaldırmak olan Nizâmiyeler'de pek çok âlim yetişmiş ve müderrislik görevi yürütmüştür. Öyle ki bu ilim adamları yalnızca kendi dönemlerinin değil; sonraki çağların da önde gelen isimleri olmuşlardır. İmam Cüveynî, Ebû İshak eş-Şîrâzî, Zekeriyya Tebrîzî [rahmetullahi aleyhim] gibi birçok âlim Selçuklu dönemiyle sınırlı kalmayıp, tüm zamanlarda otorite sayılabilecek isimler olmuşlardır. İşte bu köklü isim-

lerden biri de İmam Gazâlî'dir [kuddise sırruhû]. İmam Gazâlî henüz çocuk yaşlarda başlayan ilme düşkünlüğüyle dönemindeki pek çok âlim tarafından farkedilmiş, aldığı eğitimlerle ileriki zamanda devrinin en değerli üstatlarından sayılarak kendisine "Hüccetü'l-İslâm" lakabı verilmiştir. Hem zâhirî hem de bâtınî ilimlerde kendisini son derece geliştirmiş olan bu büyük sûfî âlim, hakikat yolunda doğruları söylemekten geri durmamış, döneminde yaşanan pek çok dinî ve ahlâkî bunalıma karşı kaleme aldığı eserlerle mücadele vermiştir. Gösterdiği güçlü duruş ile bâtıl görüşleri çürütmüş, İslâm'a entegre ve empoze edilmek istenen sayısız bid'ata karşı da insanları uyararak müslüman âlemi için âdeta bir muhafızlık görevi yürütmüştür.

Kaleme aldığı Arapça ve Farsça eserlerle; akaid, fıkıh, ahlâk ve mantık alanlarında ciddi kaynaklar sunan İmam Gazâlî [kuddise sırruhû], Kur'an ve Sünnet ışığında ortaya koyduğu delillerle özellikle tasavvuf sahasına ciddi bir katkıda bulunmuştur. Dönemindeki siyasî ve sosyolojik karışıklıklardan yararlanarak ortaya çıkan bazı bozuk fikirli kimseler sûfîlik iddiası ile insanları şeriatın hükümlerinden uzaklaştırmaya çalışırken, toplum onunla birlikte tasavvuf ve şeriatın birbirinden ayrılamayacağını görmüştür.

11. yüzyıla damgasını vuran, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde etkisi ve izleri oldukça fazla görülen, eserlerindeki özgün örgü ve üslupla kitleleri kendisine hayran bırakan İmam Gazâlî [kuddise sırruhû], kaleme aldığı eserleriyle Sünnîliğin ortak paydasında bir düşünce ve hareket zemini oluşturulmasında ciddi ve son derece kritik bir görev üstlenmiştir. Fakat ne acıdır ki özellikle son iki yüzyıllık süreçte tüm bu değerli eserler İslâm âlemine unutturulmaya çalışılmaktadır. Bilhassa *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* ve *Kimyâ-yı Saâdet* adlı kıymetli kitaplar önceki dönemlerde büyük bir ilgi ile okunup okutulurken özellikle günümüzde bunların yerine anlaşılması daha güç satırlar, meseleler insanların önüne sunulmaya başlanmıştır. Bunun altında beslenen dinamiklerin ise doğru incelendiğinde ve iyi odaklanıldığında İslâm dünyasının menfaatine çalışmayan süflî mekanizmalar olduğu görülecektir.

Elinizdeki bu kadim eseri yayına hazırlarken tüm bu gerçekleri düşünerek sizlere sunmayı hedefledik. Sırasıyla; giriş, ibadetler, muâmelât, mühlikât ve münciyât bölümleri olmak üzere beş kitaptan oluşan bu değerli eseri çalışırken aslına bağlı kalmayı ilke edindik; âyet-i kerimelerin ve hadis-i şeriflerin Arapça'larını da vererek bunların tahriçlerini, kaynaklarını belirttik. Bununla beraber gerekli noktalarda dipnotlandırmalar yaparak okuyucular için kolaylık sunmayı amaçladık. Yer yer kapalı ve muğlak olan konularda okuyucunun meseleleri doğru anlayabilmesi adına *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* kitabından da istifade ederek gerekli izahatler ve eklemeler yaptık.

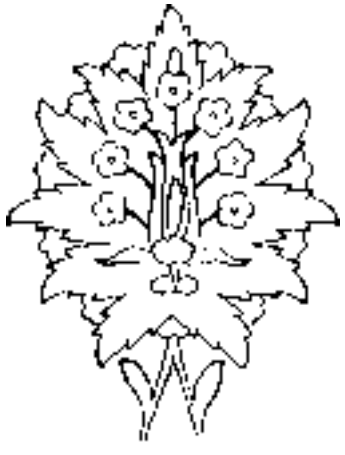
Farsça aslından tercüme ettiğimiz bu kıymetli eseri genel hatları ile Hüseyin Hadivcem'in[1] tahkikli nüshasıyla[2] çalıştık. Eserin aslı gibi tercümesinde de sade ve akıcı bir dil kullanmaya özen göstererek okuyucularımız için metnin daha kolay anlaşılabilmesine yardımcı olmaya gayret ettik.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

---

1 Hüseyin Hadivcem: İranlı çevirmen, Farsça ve Arapça dilbilimci. 1927 yılında Meşhed'de doğmuş, 1986'da Tahran'da vefat etmiştir. Sözlük ve İslâm felsefesi üzerine yayımladığı pek çok çevirinin dışında hazırladığı tahkikli metinler hem döneminde hem de sonraki süreçlerde oldukça ses getirmiştir. Uzun yıllar *Kimyâ-yı Saâdet* adlı eserin tahkiki ile meşgul olmuş, Kahire, St. Petersburg ve İstanbul'daki çeşitli kütüphanelerde bulunan nüshaların edisyon kritiğini yapmıştır. Ardından bu çalışmasının üzerine ileriki yıllarda farklı nüshaların karşılaştırmasını da ekleyerek çalışmasını sonlandırmış ve bu konuda gösterdiği gayret ile pek çok ilim insanının takdirini kazanmıştır.

2 Gazâlî, Muhammed b. Muhammed, *Kimyâ-yı Saâdet* (nşr. Hüseyin Hadivcem), c. 1-2, Tahran: İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, 1999.

İMAM GAZÂLÎ'NİN HAYATI

Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazâlî hazretleri 450 (1058) yılında Horasan eyaletinin Tûs şehrinde dünyaya geldi. Babası fakir ve salih bir zattı. Yün eğirme işiyle iştigal ederdi. Âlimleri ve sûfîleri çok severdi. Onların meclislerinde bulunmaktan hoşlanır, halkalarına katılır ve sözlerinden etkilenirdi. Kendisine, onlar gibi salih evlatlar vermesi için yakarır, evlatlarının da onlar gibi fakih ve vaiz olmasını niyaz eder dururdu.

Babası, vefat etmeden önce iki oğlu Ebû Hâmid Muhammed el-Gazâlî ve kardeşi Ebü'l-Fütûh Ahmed el-Gazâlî'yi çağırarak, okuma yazma bilmemesindeki üzüntüsünü dile getirdi. Ardından da çocuklarını okumaya teşvik etti ve mirasından bir miktar ayırarak onları okutması için sûfî dostlarından birine teslim etti.

Bu sûfî zat, onları eğitti ve okuma yazmayı öğretti. Babalarının geçimleri için bıraktığı şeyler kısa bir süre sonra tükendi. Bunun üzerine bakımlarını üstlenen sûfî, talebeler için en uygun yer olan medreseye gitmelerini ve orada ilim tahsil etmelerini tavsiye etti. İmam Gazâlî de kardeşi ile birlikte ilim tahsil etmek üzere memleketi Tûs şehrinde bulunan bir medreseye yerleşti ve Ahmed er-Râzkânî'den [rahmetullahi aleyh] fıkıh dersleri almaya başladı. Ardından zamanın meşhur âlimle-

rinden Ebû Nasr el-İsmailî'den [rahmetullahi aleyh] ilim tahsil etmek amacıyla Cürcân'a gitti. Bütün fıkıh eserlerini şerh ve hâşiyeleriyle birlikte öğreninceye kadar onun yanında beş sene kaldı. Bir süre sonra defterlere topladığı ders notlarıyla birlikte tekrar Tûs şehrine dönmek üzere bir kafile ile yola koyuldu ve bir grup eşkıya tarafından yolları kesildi. Kafile soyuldu ve herkesin malına, parasına el konuldu. Haliyle Gazâlî'nin eşyası ile birlikte ders notları da gitti. İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh] arkalarından gidip kendilerine,

- Ne olur işinize yaramayan ders notlarımı bana verin, dedi. Eşkıya reisi,

- Onlar nedir? Nasıl şeylerdir, diye sorunca, İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh],

- Onları öğrenmek için memleketimi terkettim, gurbetlere düştüm. Filan torbada bulunan kâğıtlardır, dedi. Eşkıya reisi gülerek,

- Sen o şeyi bildiğini nasıl iddia ediyorsun, biz onları senden alınca ilimsiz kalıyorsun, dedi ve onları geri verdi.

Bu hadiseden sonra İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh] kendi kendine düşündü ve,

- Allah Teâlâ, yol kesiciyi beni ikaz için o şekilde söyletti, dedi ve bütün notlarını ezberlemeye karar verdi.

Nihayet memleketi Tûs'a vardı. Olağanüstü bir zekâ ve muazzam bir hafızaya sahip olan İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh], üç yıl burada kalıp Cürcân'da tuttuğu notların tamamını ezberledi. Kendi ifadesiyle, "Öyle bir hale geldim ki, yol kesici önüme çıkıp hepsini alsa bile, bana zararı dokunmayacaktı."

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh] ilmini artırmak, kendisini daha da geliştirmek üzere Nîşâbur'a giderek İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'ye [rahmetullahi aleyh] talebe oldu. Yaklaşık on sene bu medresede tahsil gördü. Çok ciddi çalışarak buradaki ilimleri tahsil etti. Bu dönem içerisinde fıkıh, usûl-i fıkıh, usûl-i hadis, usûlü'd-dîn, kelâm, hilâf, cedel, mantık ve edebiyat gibi birçok ilim dalında mütehassıs oldu. Bütün akranlarını geride bıraktı. Özellikle fıkıhta derinleşip, kelâm ve

münazarada maharet kazandı. Hocasının hayatında parmakla gösterilir duruma geldi. Daha hocası hayatta iken kendisi de ders vermeye ve eserler yazmaya başladı. Hocası kendisi ile övünür oldu onun için, "Gazâlî suyu bol bir denizdir" dedi.

Bir defasında hocası Cüveynî, talebesi Gazâlî'nin, *el-Menhûl fi İlmi'l-Cedel* isimli eserini inceledi ve,

- Beni sağ iken mezara gömdün; ölümümü bekleyemez miydin, diyerek hayret ve sevincini dile getirdi.

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh], hocasının 478 (1085) yılında vefatına kadar yanında kaldı. Hocası Cüveynî'den sonra da başka bir kimseden ders almadı.

Hocası İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin [rahmetullahi aleyh] vefatı üzerine Nîşâbur'dan ayrıldı ve ordu karargâhının bulunduğu el-Asker denilen şehre geldi. Orada Nizâmiye medreselerinin kurucusu ve Sultan Alparslan ile Sultan Melikşah'ın veziri olan Nizâmülmülk ile karşılaştı. Onun meclisi, seyyah âlimlerin, büyük bilginlerin ve önde gelen edebiyat hocalarının buluşma noktası idi.

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh], Nizâmülmülk'ün etrafında bulunan ilim ve bilim adamları ile buluştu. O âlimlerle arasında pek çok meclis te münakaşa, münazara ve mücadeleler geçti. Gazâlî onlara karşı hep üstünlük sağladı. Karşısına çıkan herkesi susturdu. Nizâmülmülk'ün etrafında bulunan âlimler arasında kısa zamanda aklı ve zekâsıyla dikkat çekti. Tüm âlimler tarafından takdirle karşılandı. Böylece Nizâmülmülk'ün saygısını kazandı, gözüne girdi ve onun gönlünde taht kurdu. Bir süre de Nizâmülmülk'ün ilmî ve hukukî danışmanlığını yaptı. 484 (1092) yılında Nizâmülmülk tarafından ünlü Bağdat Nizâmiye Medresesi'ne başmüderris olarak atandı. Bu sırada Gazâlî henüz otuz dört yaşında idi.

İmam Gazâlî hazretleri ders vermek üzere Bağdat'ta bulunan Nizâmiye Medresesi'nde dersler vermeye başladı. Başta Irak halkı olmak üzere herkes onu beğenip ilmini takdir etti. İtibar ve haşmeti her geçen

gün biraz daha arttı. Haşmet ve itibarı emîrlerin ve vezirlerin haşmetini geride bıraktı, hatta bu, darbımesel haline geldi. Mertebesi yükseldi. İsmi her tarafa ulaştı, namı ve şöhreti her yere yayıldı. İlim talipleri ona talebe olmak için her yerden akın akın gelmeye başladı. Kervanlar onu görmek için yollara dizildi. İnsanlık çözemediği meselelerini çözmek için ona başvurdu. Büyük âlimler bile onun fesahatine ve konulara vukufuna hayran kaldı. Kadı Ebû Bekir İbnü'l-Arabî de şöyle dedi:

"Ben Gazâlî'yi Bağdat'ta gördüm. Onun ders halkasında dört yüz kişi vardı ve bunlar kendisinden ilim öğreniyorlardı. Bunların tamamı da halkın önde gelenlerinden ve faziletlilerindendi."

Daha önceleri de kelâm, mantık, felsefe ve hikmet üzerine ciddi çalışmalarda bulunmuş olan İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh], Nizâmiye Medresesi'ndeki görevi esnasında bu ilimler üzerinde daha fazla durma imkânı buldu. Onda bulunan bu fıtrî merak, kendi ifadesiyle "hadiselerin hakikatini anlamaya olan susamışlık", onu, her türlü dinî, ilmî ve fikrî akımları incelemeye götürdü.

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh], gerçeği bulmak isteyenlerin dört gruba ayrıldığını ve her birinin o yolda hakikati aradığını gördü.

Bunlar;

1. Kelâmcılar,

2. Bâtınîler,

3. Felsefeciler,

4. Sûfîler idi.

Her birinin görüşlerini ve iddialarını inceledi; bu fırkalardan ilk üç grubun zararlarını ve tutarsızlıklarını görüp onları terketti. Sonra yolların en güzeli olarak belirttiği sûfîlerin yolu olan tasavvufu seçti ve tüm gücü ile tasavvuf yolunu incelemeye koyuldu.

Öncelikle tasavvuf yolunun büyükleri olan Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kûtü'l-Kulûb*'ünü, Şehâbeddin es-Sühreverdî'nin *Avârifü'l-Maârif*'ini, Hâris el-Muhâsibî'nin eserlerini ve Cüneyd-i Bağdâdî, Ebû Bekir eş-

Şiblî, Bâyezid-i Bistâmî [kuddise sırruhüm] gibi daha birçok sûfî büyüklerinin eserlerini okuyup inceledi. Bu sayede tasavvuf konusundaki bilgileri elde ederek bunları mükemmel bir şekilde kavradı. Ancak tasavvufun sadece ilimle fayda vermeyeceğini anladı. Bu nedenle dünyadan gönlünü çekip bütün servetini dağıttı. Zühd hayatını ve insanlardan uzak kalmayı tercih ederek ibadete yöneldi. Hac farizasını bahane ederek Bağdat'ta sahip olduğu bütün şöhreti, ihtişamı ve makamı terketti. 488 (1095) yılında Bağdat'tan ayrılıp Şam'a gitti. Emevî Camii'nde bir zâviyede inzivaya çekildi. Bu zaman içinde, tasavvuf kitaplarından öğrendiği gibi, nefsini fenâ hallerden temizlemek, ahlâkını güzelleştirmek, Allah Teâlâ'yı zikretmek, kalbini tasfiye etmekle meşgul oldu. İnsanlardan uzak durarak, zamanını riyâzetle ve ibadetle geçirdi.

Şam'da iki sene kadar kaldıktan sonra Kudüs'e gitti. Mescid-i Aksâ'ya komşuluk yaptı. Her gün Sahre adlı kayanın bulunduğu yere gitti ve kapısını üzerine kapatıp zikir ve fikirle meşgul oldu. Başta Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] makamı olmak üzere önemli yerleri, mühim mekânları ziyaret etti. Oradan da hac farizasını eda etmek amacıyla ve Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] ziyaret kastıyla Hicaz'a gitti.

İmam Gazâlî hazretleri hac farizasını eda ettikten sonra Suriye'ye döndü ve Şam'da ikamet etti. Caminin batı cihetindeki zâviyede derslerini tekrar etti. Hâlâ onun ismiyle bilinen bu zâviyede yaklaşık on sene ikamet etti, insanlardan uzak durmak suretiyle uzlet hayatı yaşadı. Bu esnada çok sayıda eser telif etti. *İhyâ*'yı da bu dönemde yazdı. Telif çalışmalarının yanında çok çetin riyâzetler yaptı. Çokça oruç tuttu, namaz kıldı, zikirler yaptı. Ancak bu işin mürşidsiz olamayacağını anladı. Onun samimi niyetinden dolayı yüce Allah, kendisini veli dostlarından biriyle karşılaştırdı. O veli de ona rehberlik etti, yol gösterdi. Nitekim maneviyat yoluna adım atma seyrini şöyle anlatmıştı:

"Manevi terbiyeye ilk adım attığım günlerde çokça vird çekerek, oruç tutup namaz kılarak bu yola girmek istedim. Allah Teâlâ benim niyetimdeki samimiyeti bildiği için bana velilerinden birini nasip etti. O veli bana,

- Yavrum, kalbinden Allah'tan başka bütün alakaları kesip at; nefsinden kurtul, himmetini topla ve "Allah Allah Allah" diyerek sürekli zikret. Allah'ın sana farz kıldığı namazlara, sünnetler hariç, başka bir şey ekleme. Dilinle, kalbinle ve sırrınla Allah ism-i şerifini zikret. Bu sırada kalbini hazır et, düşünceni topla. Nefsin sana, 'Bu zikrin manası nedir?' diye sordukça, sen ona, 'Ben onun manasının ne olduğunu öğrenmek istemiyorum. Ancak Allah Teâlâ, *'Rabb'inin ismini zikret ve bütün varlığınla O'na yönel'* (Müzzemmil 73/8) buyurduğu için ben de O'nun emrine uyuyorum' de, dedi."

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh] daha sonra Şeyh Yusuf en-Nessâc [kuddise sırruhû] ile tanıştı. Onun sohbet halkasına katılarak kendisinden manevi yolda istifade etti. Onun tavsiyelerine uydu, uzun süre uzlete çekilip riyâzet ve mücâhede ile kalbini selim hale getirdi. Daha sonra Nakşibendî silsilesin büyüklerinden Hâce Ebû Ali el-Fârmedî hazretlerine intisap ederek ondan ilim ve irfan tahsil etti. Onun gözetiminde manevi terbiyesini tamamladı, nefsini tezkiye ve kalbini tasfiye etti. Kemale erdi, marifetullah ve müşahede ehlinden oldu. Böylece maneviyatta doktor, ilimde hüccet, dinde imam ve irşadda kutub olarak ümmetin arasına katıldı. Ardından doğduğu yer olan Tûs'a döndü. Burada, evinin yanında bir cami inşa ettirdi. Caminin bir yanına medrese, diğer yanına ise tekke yaptırdı. Medresede talebeler, tekkede talipler yetiştirdi. Aynı zamanda telif faaliyetlerini sürdürdü. Muhtelif konularda faydalı ve yararlı kitaplar telif etti. Ancak bu dönemde, ilk dönem yazdığı kelâm, felsefe, mantık, münazara ve siyaset ilimlerinin aksine; nasihat, ahlâk ve tasavvuf ilimlerini ihtiva eden birçok kitap telif etti.

"Zamanın sultanı" olarak bilinen Fahrülmülk'ten kendisine Nizâmiye Medresesi'nde tekrar ders vermesi için ısrarlı davetler gelince yeniden Bağdat'a gitti. Üç dört yıl kadar devam eden bu tedrisat dönemine bir daha son vererek tekrar Tûs şehrine döndü. Evinde iki yıl kadar telif ve tedris faaliyetlerine devam eden İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh], geride bir insanın okumaya bile zor güç yetireceği sayıda eser bırakarak, 505 (1111) yılında memleketi Tûs'ta vefat etti.

İmam Gazâlî'nin kardeşi Ahmed el-Gazâlî [rahmetullahi aleyhimâ], onun vefat anını şöyle nakletmişti:

"İmam Gazâlî büyük kısmını zikir, taat ve Kur'ân-ı Kerîm okumakla geçirdiği pazartesi gecesinin sabah namazı vaktinde abdest tazeleyip namazını kıldı, sonra yanındakilerden kefen istedi. Kefeni öpüp yüzüne sürdü, başına koydu ve,

- Ey benim Rabbim, mâlikim! Emrin başım gözüm üzere olsun, dedi ve odasına girdi. İçeride, her zamankinden çok kaldı. Dışarı çıkmadı. Bunun üzerine oradakilerden üç kişi içeri girince, İmam Gazâlî'nin kefenini giyip yüzünü kıbleye dönüp ruhunu teslim ettiğini gördüler.

Başı ucunda şu manadaki beyitler yazılıydı:

Beni ölü gören ve ağlayan dostlarıma,
Şöyle söyle, üzülen o din kardeşlerime,

Sanmayınız ki ben ölmüşüm gerçekten,
Vallahi siz de kaçın buna ölüm demekten.

Ben bir serçeyim ve bu beden benim kafesim,
Ben uçtum o kafesten, rehin kaldı şu bedenim.

Bana rahmet okuyun, rahmet olunasınız,
Biz gittik; bilin ki, sırada sizler varsınız.

Son sözüm olsun, "Aleyküm selâm" dostlar,
Allah selâmet versin, diyecek başka ne var?

Vasiyeti üzerine İmam Gazâlî hazretlerinin naaşını, Şeyh Ebû Bekir en-Nessâc hazretleri kabre koydu. Şeyh bu vasiyeti yerine getirip mezardan çıktığında hali değişmiş, yüzü kül gibi olmuştu. Oradakiler,

- Size ne oldu? Niçin böyle sarardınız, soldunuz efendim, dediler. Cevap vermedi. Israr ettiler, yine cevap vermedi. Yemin vererek tekrar ısrarla sorulunca, mecbur kalarak şunları anlattı:

- İmamın naaşını mezara koyduğum zaman, kıble tarafından nurlu bir elin çıktığını gördüm. Hafiften bir ses bana şöyle seslendi: "Muhammed Gazâlî'nin elini, Seyyidü'l-mürselîn Muhammed Mustafa'nın [sallallahu aleyhi vesellem] eline koy!" Ben de denileni yaptım. İşte mezardan çıktığımda benzimin sararmış, solmuş olmasının sebebi budur. Allah ona rahmet eylesin."

Allah Teâlâ derecesini âli eylesin, ruhunu illiyyîn makamlarında taltif buyursun. Bizleri de şefaatine nail eylesin. Âmin...

ESERLERİ

İmam Gazâlî hazretleri, risale ve reddiyeleri ile birlikte 500'e yakın eser yazdı. Tasavvuf ve ahlâk ile ilgili en meşhur eserlerinden bazıları şunlardır:

1. *İhyâü Ulûmi'd-Dîn,*
2. *Kimyâ-yı Saâdet,*
3. *Minhâcü'l-Âbidîn,*
4. *Minhâcü'l-Müteallim,*
5. *Minhâcü'l-Ârifîn,*
6. *Bidâyetü'l-Hidâye,*
7. *Eyyühe'l-Veled,*
8. *Ravzatü't-Tâlibîn,*
9. *er-Risâletü'l-Ledünniyye,*
10. *el-Münkız mine'd-Dalâl,*
11. *Kitâbü'l-Erbaîn,*
12. *el-Maârifü'l-Akliyye,*
13. *Mîzânü'l-Amel,*
14. *Hulâsatü't-Tesânîf fi't-Tasavvuf,*
15. *Mi'râcü's-Sâlikîn,*
16. *el-Edeb fi'd-Dîn,*
17. *er-Risâletü'l-Va'ziyye,*

18. *el-Keşf ve't-Tebyîn fî Gururi'l-Halki Ecmaîn,*

19. *Mükâşefetü'l-Kulûb,*

20. *Nasîhatü'l Mülûk/et-Tibrü'l-Mesbûk,*

21. *er-Risâletü't-Tevhîd,*

22. *el-Ehâdîsü'l-Kudsiyyye,*

23. *ed-Dürerü'l-Fâhire fî Keşfi Ulûmi'l-Âhire,*

24. *el-Hikme fî Mahlûkâtillâhi Teâlâ,*

25. *Sırrü'l-Âlemeyn ve Keşfü mâ fi'd-Dâreyn.*

Şâfiî mezhebine mensup olan İmam Gazâlî hazretleri, fıkıh ve fıkıh usulüyle ilgili kaleme aldığı eserlerinden bazıları şunlardır:

1. *el-Vecîz,*

2. *el-Vasît,*

3. *el-Basît,*

4. *et-Ta'lîḳa fî fürûi'l-mezheb,*

5. *el-Fetâvâ,*

6. *el-Müstasfâ fî İlmi'l-Usûl.*

İmam Gazâlî hazretlerinin akaid ve kelâm ile ilgili telif ettiği eserlerinden bazıları şunlardır:

1. *Kavâidü'l-akâid,*

2. *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd,*

3. *el-Kıstâsü'l-Müstakîm,*

4. *Maksadü'l-Esnâ fî Şerhi Esmâillâhi'l-Hüsnâ,*

5. *İlcâmü'l-Avâm an İlmi'l-Kelâm,*

6. *el-Müstazhirî,*

7. *Hüccetü'l-Hak,*

8. *Fedâihu'l-Bâtıniyye,*

9. *er-Reddü'l-Cemîl alâ Sarîhi'l-İncîl,*

10. *el-Kânûnü'l-Küllî fi't-Te'vîl,*

11. *el-Ecvibetü'l-Gazâliyye fi'l-Mesâili'l-Uhreviyye.*

Hazretin tefsirle ilgili eserleri şunlardır:

1. *Mişkâtü'l-Envâr,*

2. *Cevâhirü'l-Kur'ân,*

3. *Tefsîru Yâkûtü't Te'vîl.*

İmam Gazâlî hazretlerinin felsefe ile ilgili eserlerinden bazıları şunlardır:

1. *Makâsıdü'l-Felâsife,*

2. *Tehâfütü'l Felâsife,*

3. *Faysalü't-Tefrika Beyne'l-İslâm ve'z-Zendeka.*

İmam Gazâlî hazretlerinin mantık ile ilgili eserlerinden bazıları şunlardır:

1. *Mi'yârü'l-İlm,*

2. *Mihakkü'n-Nazar fi İlmi'l-Mantık,*

3. *Şifâü'l-Alîl fi'l-Kıyâs ve't-Ta'lîl,*

4. *el-Menhûl fi İlmi'l-Cedel,*

5. *Mufassılü'l-Hilâf.*

Siraceddin ÖNLÜER

GİRİŞ

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

En yüce hamdüsenalar; gökteki yıldızların, yağmur damlalarının, ağaç yapraklarının, çöl kumlarının, yer ve gökteki zerrelerin adedince yegâne sıfatların sahibi yüce Allah'a olsun.

Celâl, kibriya, azamet, yücelik, üstünlük ve güzellik ancak Rabbü'l-âlemîn'e mahsustur. O'nun cemalinin kemalinden hiçbir mahlûkun haberi yoktur, kimse Allah Teâlâ'nın marifetinin hakikatini bilemez.

Sıddıkların marifetinin son noktası, yüce Mevlâ'nın marifetinin hakikatini bilmek hususunda acziyetlerini bildirmeleridir. Meleklerin ve peygamberlerin övgüsünün en üstünü, O'nun hamdüsenasında kusurlarını itiraf etmeleridir.

Akıl sahiplerinin akıllarının ulaştığı son derece, Cenâb-ı Hakk'ın celâlinin yansımalarının henüz başında hayret mertebesidir. Sâlik ve müridlerin seyrüsülûkünün nihayeti, O'nun cemalinin yakınlığının talebinde dehşet halidir. Bununla birlikte Allah Teâlâ'nın marifetinden ümit kesmek de bedbahtlıktır. O'nun marifetinin kemalinin iddiası ise; hayal, teşbih ve temsilden ibarettir.

Bütün gözler, zât-ı ilâhînin cemalinin mülahazasında şaşkındır. Tüm akılların kârı, O'nun yaratışındaki hayret verici eserleri düşünerek gerekli olan marifeti elde etmektir. Yüce Allah'ın zatının azametine, "Nasıldır, nedir?" diye sorabilecek kimse yoktur. Hayret verici yaratışından bir an gafil olup da varlığına, "Neyledir, kimledir?" diyebilecek hiçbir kalp bulunmaz.

Kalpler; her şeyin O'nun kudretinin eseri, azametinin nuru, hikmetinin güzel ve hayret verici işleri, cemalinin nuru olduğunu kendiliğinden bilir. Çünkü hakikatte O'ndan başka hiçbir şeyin varlığı yoktur. Her şeyin varlığı yüce Mevlâ'nın zatının nurunun tecellisindendir.

Salât ve selâm; peygamberlerin efendisi, müminlerin rehberi ve önderi, rubûbiyyet sırlarının emini, Cenâb-ı Hakk'ın seçip yücelttiği Hz. Muhammed Mustafa'nın ve her biri ümmetin yol göstericisi, şeriatın bildiricisi olan ashabı ile Ehl-i beyt'inin üzerine olsun.

Bundan sonra biliniz ki:

İnsan, oyun ya da boş işlerle meşgul olması için yaratılmadı. Aksine ona büyük işler yüklenip üstün bir değer verildi. Nitekim insan, ezelî değilse de (ruhu itibari ile) ebedî, bedeni toprak olup süflî ise de ruhunun hakikati yüce ve rabbânîdir. İnsanın cevheri başlangıçta; hayvani, vahşî ve şeytanî sıfatlar ile karışmışsa da haramlardan sakınma mücâhedesi ile bu karışıklıktan ve bulanıklıktan temizlenip yüce Hakk'ın dergâhına layık olur. Esfel-i sâfilînden a'lâ-yi illiyyîn derecesine kadar bütün düşüklük ve yücelikler onun içindir.

İnsan için esfel-i sâfilîn seviyesi; hayvanların, yırtıcıların ve şeytanların mertebesine düşmesi olup şehvet ve öfkenin elinde tutsaklık yaşamasıdır. A'lâ-yi illiyyîn derecesi ise şehvet ve öfkenin esaretinden kurtularak bunların her ikisini de kendi boyunduruğuna alan melekler makamıdır.

Kişi, şehvet ve öfkesine hükmedince, kendisinde yüce Mevlâ'ya kulluk makamı hâsıl olur. Kulluğun bu mertebesi ise meleklere hastır ve insan için en üstün makamdır. Bir kimsede, Hak Teâlâ'nın cemaline

yakınlık lezzeti meydana gelince, artık o cemalin tecellisi ile meşgul olmaktan hiçbir vakit ilgisini kesemez. Kul için o cemali seyretmek cennet olacağı gibi gözün, midenin ve diğer uzuvların istediği cennet, onun yanında düşük bir mertebede kalır.

Yaratılışının ilk vaktinde eksik ve düşkün olan insanlık cevherinin mücâhede etmeden, ilaç almadan bu eksiklikten kemalata varması imkânsızdır.

Bakırı ve pirinci arıtıp temizleyerek saf altın yapan kimyanın zor ele geçmesi gibi, insanlık cevherini hayvanlık derecesinden çekip çıkararak melek safiyetine ve nefâsetine yükseltecek ve bununla sonsuz bahtiyarlığa ulaştıracak kimya da zor bulunur; dahası bunu herkes anlayamaz.

Bu kitabın kaleme alınmasının maksadı, hakikatte sonsuz bahtiyarlık kimyası olan bu anlaşılması güç kimyayı açıklamaktır. Bu kitaba, bunun için *Kimyâ-yı Saâdet* ismini verdik. Zira kimya ismini asıl burada kullanmak gerekir.

Bakırla altın arasında sarılık yönüyle çok bir fark yoktur. Bu kimyadan hâsıl olacak da ancak dünya nimetidir. Dünyanın müddeti nedir? Hayvanlara mahsus sıfatlarla meleklere ait sıfatlar arasında, esfel-i sâfilîn seviyesinden a'lâ-yi illiyyîn mertebesine kadar kaç derece bulunur? İşte bizim sözünü ettiğimiz asıl kimyanın semeresi, sonu ve türlü nimetlerinin neticesi olmayan ebedî saadettir. Onunla nimetlenen için hiçbir sıkıntı yoktur.

Kitabın Konusu

Maddi kimyanın hiçbir yaşlı kadının sandığında bulunmayıp ancak sultanların hazinelerinde saklı olduğu gibi, ebedî saadetin kimyası da her yerde olmayıp rubûbiyyet hazinelerinde gizlidir. Rabbü'l-âlemîn'in gökteki hazineleri, meleklerin cevheri; yeryüzündeki hazineleri de peygamberlerin kalpleridir. O halde her kim bu kimyayı peygamberden başkasında ararsa, yanlış yola girer; neticede elde edeceği de yalnızca kabuktan ibaret olur. Böyle birinin kazancı zan ve şüpheden başka bir

şey değildir. Kıyamet gününde iflası meydana çıkar; iddiacılığı âşikâr, zanları da rüsva olur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulmuştur:

فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ ﴿٢٢﴾

"Şimdi gaflet perdeni açtık; artık bugün gözün keskindir" (Kâf 50/22).

Allah Teâlâ'nın en büyük rahmetlerinden biri de insanlara saadet kimyasının nüshasını öğretmeleri; kalp cevherini mücâhede kabına koymanın yollarını, kalbin bulanmasına ve kirlenmesine neden olan kötü ahlâkın ne şekilde temizlenebileceğini ve güzel vasıfların kokusunun nasıl alınabileceğini anlatmaları için 124.000 peygamber göndermiş olmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak âlemlerin sultanıdır ve kötü sıfatlardan münezzeh olduğunu övdüğü gibi peygamberler [salavatullahi aleyhim ecmain] göndermesini de över ve bu ihsanını şöyle beyan eder:

يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿١﴾ هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٢﴾

"Göklerde ve yerde olan her şey, mülkün sahibi, eksiklikten ve noksanlıktan münezzeh, azîz ve hakîm olan Allah'ı tesbih eder. Çünkü ümmîlere içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O'dur. Oysaki onlar önceden apaçık bir sapıklık içindeydiler" (Cum'a 62/1-2).

Âyet-i celîlede geçen, *"Onları temizleyen"* ibaresi, hayvanların sıfatları olan kötü ahlâkı onlardan temizler; *"Onlara kitabı ve hikmeti öğreten"* ifadesi de meleklerin sıfatlarını onlara elbise ve hil'at yapar demektir.

Kimyadan murat, gereksiz noksan sıfatlardan temizlenerek, gerekli kemal sıfatlarla bezenmektir. Bütün bu kimyanın hakikati dünyadan yüz çevirerek Allah Teâlâ'ya yönelmektir. Yüce Mevlâ bunu resûlüne öğreterek şöyle buyurmuştur:

وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا ﴿٨﴾

"Rabb'inin adını an. Bütün varlığınla O'na yönel" (Müzzemmil 73/8).

Âyet-i kerimede geçen "tebtîl"in manası, her şeyden yüz çevirip, tamamen yüce Mevlâ'ya yönelmektir. İşte gerçek kimya budur, tafsili ise oldukça uzundur.

Kimyâ-yı Saâdet adlı bu eserdeki bilgiler, (giriş kitabı olan) "Müslümanlık Bahsi"nde dört bölüme tasnif edilmiştir. "Müslümanlık Bahsi"nden sonra dört kitap daha gelir. Bu dört kitabın her biri de on bölümden şekillenmiştir. Fihristte de açıklandığı üzere giriş kitabında dört bölüm, diğer dört kitapta da toplamda kırk bölüm mevcuttur. Kitabın tamamının fihristi Allah'ın izniyle şöyle düzenlenmiştir:

Giriş kitabı olan "Müslümanlık Bahsi" şu şekilde tasnif edilmiştir:

Birinci bölüm: Kendi Hakikatini Tanımak.

İkinci bölüm: Allah Teâlâ'yı Tanımak.

Üçüncü bölüm: Dünyanın Hakikatini Tanımak.

Dördüncü bölüm: Ahiretinin Hakikatini Tanımak.

Bu dört ana başlık Müslümanlığın temellerini oluşturur.

Müslümanlığın muamele rükünlerini açıklayan diğer kitaplar da ikisi zâhirî, ikisi de bâtınî olmak üzere dörttür.

Zâhire bağlı rükünler şöyledir:

Birinci kitap: Allah'ın Emir ve Yasaklarına Uymak. Buna "ibadetler" denir.

İkinci kitap: Hareket, Yaşayış ve Davranışlarda Edebe Riayet Etmek. Buna "muâmelât" denir.

Bâtına bağlı rükünler ise şöyledir:

Birinci kitap: Kalbi Kötü Ahlâktan Temizlemek. Bu kötü ahlâklar; öfke, cimrilik, haset, kibir ve ucbdur. Bunlara "mühlikât" ve "din yolunun tehlikeli geçitleri" denir.

İkinci kitap: Kalbi Güzel Ahlâkla Süslemek. Bu güzel ahlâklar; sabır, şükür, muhabbet, recâ (ümit) ve tevekküldür. Bunlara "münciyât" ve "din yolunun kurtuluş geçitleri" denir.

Birinci Kitap: İbadetler

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat İtikadı, İlim, Temizlik, Namaz, Zekât, Oruç, Hac, Kur'an Okumak, Zikir ve Tesbih, Evrâd.

İkinci Kitap: Muâmelât

Yemek Âdabı, Nikâh, Kazanç ve Ticaret, Helâl-Haram, Sohbet, Uzlet, Yolculuk, Semâ ve Vecd, İyiliği Emredip Kötülükten Sakındırmak, Velâyet.

Üçüncü Kitap: Mühlikât

Riyâzet Usulleri, Şehveti Kırmak, Dilin Âfetleri, Öfke, Kin ve Hasedin Tedavisi, Dünya Sevgisinden Kurtulmak, Cimriliğin İlacı, Makam, Mevki ve Haşmet Sevgisinden Sıyrılmak, Kibir ve Ucbun Şifası, Gaflet, Dalâlet ve Gururun Tedavisi.

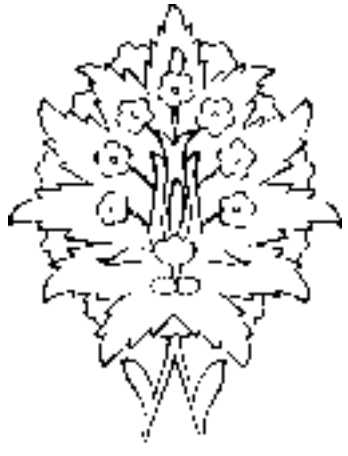
Dördüncü Kitap: Münciyât

Tövbe, Sabır ve Şükür, Havf ve Recâ, Dervişlik, Sadakat ve İhlâs, Nefsi Hesaba Çekmek, Tefekkür, Tevhid ve Tevekkül, Muhabbet ve Şevk, Ölümü Hatırlamak.

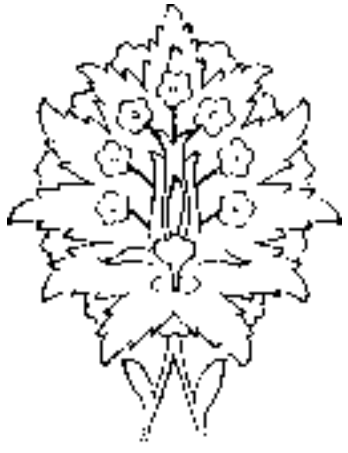
Kimyâ-yı Saâdet'in giriş kitabındaki dört bölümü, girişten sonraki dört kitabı ve bunların içindeki kırk bölümü Farsça açıkladık. Avam halkın rahatça anlayabilmesi için uzun ve karışık cümlelerden kaçındık; anlaşılması güç ifadelere yer vermedik. Burada anlatılan hususları derinlemesine öğrenmek isteyenlere, tahkik ve tetkikte bulunmayı arzulayan din kardeşlerime Arapça kaleme aldığım *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*,

Cevâhirü'l-Kur'ân ve bu manada yazdığımız diğer kitaplara bakmalarını tavsiye ederiz. *Kimyâ-yı Saâdet* adlı bu eseri, Farsça konuşup anlayan avam halka hizmet için kaleme aldık. Onların anlayış ölçülerini göz önünde bulundurarak bu satırları yazdık. Cenâb-ı Hak onların niyetini makbul buyursun, bizlerin niyetini de temizlesin. Bizleri riya ve tekellüften arındırıp ihlâslı kullarından eylesin. Böylece dile getirdiklerimize amellerimizle vefa gösterelim. Zira gereğince amel edilmeyen söz ziyan olur; tatbik edilmeyen emirler de ahiret vebali... Böyle bir durumdan Allah'a sığınırız.

Muhakkak ki Cenâb-ı Hak duaları kabul edendir.

MÜSLÜMANLIK BAHSİ

BİRİNCİ BÖLÜM

KENDİNİ TANIMAK

Âyet-i celîlede buyrulmuştur ki:

سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ

"Biz onlara hem ufuklarda hem de kendi nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz ki, onun (Kuran'ın) hak olduğu kendilerine açıkça belli olsun" (Fussılet 41 / 53).

Hiçbir şey sana kendi nefsinden daha yakın değildir. O halde kendini tanımadan başkalarını nasıl tanıyacaksın? Her an, "Ben kendimi biliyorum" iddiasındasın ancak yanılıyorsun. Zira nefsini tanıdığını söylediğin bu halinle yüce Mevlâ'yı tanımanın anahtarını elde edemezsin. Eğer kendini tanımaktan murat; baş, yüz, el, ayak, et ve deriyi bilmek ise hayvanlar da kendilerinden bu derece haberdardır. Bâtınını da ancak acıktığında yemek, öfkelendiğinde saldırmak, şehvete düştüğünde ise evlenmek arzuları ölçüsünde tanıyorsun. Oysa bütün hayvanlar bu anlamda seninle ortaktır. O halde sana gereken kendi hakikatini talep ederek; kim olduğunu, nereden geldiğini, nereye gideceğini, dünya yurduna hangi iş için gönderildiğini, neden yaratıldığını, saadetinin ve bedbahtlığının hangi manaya gelip nerede olduğunu bilmendir.

Senin bâtınında hayvanların, yırtıcıların, şeytanların ve meleklerin bir kısım sıfatları toplanmıştır. Bunların içinde hangileriyle muttasıfsın, cevherinin hakikati bunlardan hangisidir, hangileri sana yabancı ve emanettir? Bunu bilmeden kendi saadetini talep edemezsin. Çünkü bunların hepsinin gıdası da saadeti de farklıdır. Hayvanların gıdası ve saadeti yemek, uyku ve çiftleşmedir. Eğer sen de bir hayvansan gece gündüz boğazının ve şehvetinin peşinden koş! Yırtıcı hayvanların gıdası ve saadeti parçalayıp dağıtmak, vurmak, öldürmek ve saldırmaktır. Şeytanların gıdası fitne, aldatıcılık ve hiledir. Şayet bunlardan biriysen nefsinin rahatını ve arzularını elde etmek için onların işleriyle meşgul ol! Meleklerin gıdası ve saadeti ise Allah Teâlâ'nın cemalini müşahede etmektir. Şehvetten, öfkeden, yırtıcıların ve hayvanların sıfatlarından onlara yol yoktur.

Özünde melek cevherliysen, Cenâb-ı Hakk'ı tanımak için gayret et de o cemali müşahedeye yol bul. Şehvet ve gazabın elinden kurtulup bu yırtıcı ve hayvan sıfatlarının sende niçin yaratıldığını öğrenmek için çaba göster. Bunlar seni esir alıp kendilerine hizmete sürüklemek ve gece gündüz karşılıksız çalıştırmak için mi yaratılmışlar? Onlar seni tutsak yapmadan evvel, senin onları esir alman, ileride meydana gelecek yolculukta onları kendi buyruğun altına alarak birinden binek hayvanı, diğerinden de silah yapman gerekir. Şu birkaç gün kalacağın dünya yurdunda kendi saadet tohumunu elde etmek için onlardan yararlanarak avcılık yap. Saadet tohumunu elde edince artık onları ayaklarının altına alıp kendi saadet yurduna yönel. O yurt, has kullar için yüce Mevlâ'nın huzuru, avam için ise cennettir. İşte tüm bu manaları bilerek kendini bir nebze tanımış olursun. Bu tanımadan nasibi olmayanın din yolunda elde edeceği ancak kabuktur, dinin hakikati böyle birinden gizlenmiştir.

1. Konu: İnsanın Hakikati

Eğer kendini tanımak istersen iki şeyden yaratıldığını bil. Bunlardan biri adı beden olan ve gözle görülebilen zâhirî sûret, diğeri ise nefis, ruh, kalp denilen ve basiretle bilinip zâhirî göz ile görülemeyen bâtınî manadır.

Senin hakikatin işte o bâtınî yöndür ve zâhirî bütün âzalar ona bağlıdır, onun askeri ve hizmetçisi konumundadır. Biz buna kalp ismini vereceğiz. Kalp dediğimizde bazan ruh, bazan da nefis denilen hakikati kastedeceğiz; yoksa göğsün sol tarafına yerleştirilmiş, kıymeti olmayan, hayvan ve ölülerde de bulunan, göz ile görülebilen et parçasını değil.

Bu âlemden olup gözle görülebilen her şeye âlem-i şehadet denir. Hakikati içinde bulunduğumuz bu âleme ait olmayan kalp burada gurbettedir ve yolcudur. Zâhirî et parçası ise onun bineği ve vasıtasıdır. Bununla beraber bedenin bütün uzuvları onun askeridir. Bedenin padişahı odur. Cenâb-ı Hakk'ı tanımak ve O'nun cemalini müşahede etmek kalbin sıfatıdır. Yükümlülük onun üzerindedir; böyle olduğundan da hitap, kınama ve cezalandırma ona yapılır. Gerçek saadet ve bedbahtlık onun içindir. Beden tüm hallerde ona tâbi olur. Onun hakikatini tanımak ve sıfatlarını bilmek marifetullahın anahtarıdır.

İşte bu sebepten kıymetli bir cevher olan kalbi tanımaya gayret et. O meleklerin cevherindendir, asıl madeni yüce Mevlâ'nın marifetidir. Oradan gelmiştir, yine oraya dönecektir. Ticaret ve ziraat ile meşgul olmak için bu âlemde gurbettedir. Ticaret ve ziraattan muradın ne olduğunu ise Allah'ın izniyle ilerideki konularda açıklayacağız.

2. Konu: Kalbin Manası

Kalbin varlığını bilmeden hakikatini anlayamazsın. O halde önce onun hakikatinin ne olduğunu, sonra da askerlerini ve askerleri ile olan irtibatını, sıfatlarını bilmelisin. Sıfatlarını öğrenirsen Cenâb-ı Hakk'ı tanımanın nasıl hâsıl olacağını, saadete ne şekilde ulaşacağını bilirsin. Bunların hepsine ayrı ayrı değineceğiz.

Kalbin varlığı ortada olduğundan insanın kendi mevcudiyeti hususunda hiçbir şüphesi bulunmaz. İnsanın varlığı zâhirî kalıbından ibaret değildir. Çünkü ölünün de fizikî yapısı vardır; fakat onda ruh yoktur.

Biz kalpten bahsederken ruhun hakikatini kastediyoruz. Ruh olmadan beden murdardır. Bir kimse gözlerini kapayıp bedenini, gök-

yüzünü, yeri ve gözüyle görebildiği her şeyi unutsa bile kendi varlığından kesin sûrette haberi olur. Her ne kadar bedeninden, yerden, gökten ve gökte olanlardan habersiz olsa da kendinden haberdardır. Bu konuda iyi düşünen kişi ahiretin hakikatinden bir şeyler anlar, bedenin kendisinden geri alınacağını, varlığının bir yerde kalıp yok olmayacağını bilir.

3. Konu: Ruhun Mahiyeti

Şeriat, ruhun hakikatini ve ona ait sıfatların neler olduğunu açıklamaya ruhsat vermez. Bunun için Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ruhun mahiyetini açıklamadı. Cenâb-ı Hak âyet-i celîlede şöyle buyurmuştur:

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي

"Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruh, Rabbim'in emrindendir" (İsrâ 17/85).

Bu manada, "Ruh, ilâhî işler arasındadır, âlem-i emirdendir" demenin dışında bir şey söylemeye izin verilmemiştir.

أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ

"Bilesiniz ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur" (A'râf 7/54).

Âlem-i halk ve âlem-i emir birbirinden farklıdır. Mesafesi, miktarı ve adedine ulaşılabilen her şeye âlem-i halk denir. "Halk" sözlükte asıl manasıyla "takdîr" yani ölçmek anlamındadır. İnsan kalbinin ölçüsü ve sayısı yoktur. Bu sebepten bölünmesinin de imkânı yoktur. Eğer bölünebilir olsaydı onun bir yönüyle bir şeyi bilmezken, diğer yönüyle aynı şeyi bilirdin, böylece aynı durumda hem cahil hem de âlim olurdun ki bu da imkânsızdır.

Ruh, bölünebilir ve ölçülebilir olmamasına rağmen mahlûktur. "Halk" aynı zamanda yaratılmış anlamındadır. O halde kalp bu manada halk âlemindendir. Diğer taraftan ise âlem-i emirdendir, halk âleminden

değildir. Zira âlem-i emirdeki şeyler ölçülemez ve sayılamaz. Bu durumda ruhun kadim olduğunu düşünenler ya da araz olduğunu söyleyenler yanılıyorlar. Çünkü araz kendi başına ayakta durmaz, bir şeye tâbidir. Ruh ise insanın aslıdır ve tüm beden ona uymaktadır. O halde nasıl araz olabilir? Ruhun cisim olduğunu söyleyenler de yanılıyorlar. Çünkü cisim bölünebilirken ruh bölünemez. Bununla birlikte bir de bölünebilen ruh vardır. Fakat o ruh hayvanlarda bulunur. Bizim kalp dediğimiz ruh, Hak Teâlâ'nın marifet mahallidir. Bu, hayvanlarda bulunmaz. Cisim de değildir araz da... Belki meleklerin cevherinden bir cevherdir. Onun hakikatini kavramak güçtür, açıklamaya da ruhsat verilmemiştir. Din yolunun başlangıcında bu hususu bilmenin gereği yoktur; zira gerekli olan ilk şey mücâhededir. Bir kimse mücâhedenin şartlarına uyarsa marifet kendiliğinden elde edilir, kimseden işitilmesine gerek kalmaz. Bu marifet, yüce Mevlâ'nın bildirdiği şu hidayet cümlesinde gizlidir:

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا

"Ama bizim uğrumuzda cihad edenleri elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz" (Ankebût 29/69).

Henüz mücâhedesini tamamlamamış bir kimseyle ruhun hakikatinden konuşmak uygun değildir. Fakat mücâhededen evvel kalbin askerlerini bilmek gerekir. Zira askerini bilmeyen (sultan) savaşa çıkamaz.

4. Konu: Bedenin Sultanı: Kalp

Beden kalıbı, kalbin ülkesidir ve kalbin bu ülkede türlü çeşit askerleri bulunur. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle bildirilmiştir:

وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ

"Rabb'inin ordularını, kendisinden başkası bilmez" (Müddessir 74/31).

Kalbin yaratılışı ahiret içindir. Onun işi saadet talebidir, bu saadet de marifetullahtır. Cenâb-ı Hakk'ı tanımak, O'nun yarattıklarını tanımakla elde edilir. Bu da bütün âlemi kapsar. Âlemdeki acayiplikleri

anlayabilmek hisler yoluyla mümkündür. Bu duyuların varlığı da bedenledir. O halde marifet kalbin avı, hisler onun tuzağı, beden de binek hayvanı ve taşıyıcısıdır. Bu sebepten kalbin bedene ihtiyacı vardır. Beden; su, toprak, hararet ve nemden meydana geldiğinden zayıftır, helâk olmasından korkulur. Bu korku, içeride oluşan açlık ve susuzluğun; dışarıdan gelen ateşin, suyun, düşmanların, hayvanların ve başka şeylerin cana kastetmesindendir.

Beden, açlık ve susuzluk sebebiyle yeme içmeye ihtiyaç duyar. Bundan dolayı iki türlü asker onun için olmazsa olmazdır. Bunlardan biri zâhirîdir; el, ayak, ağız, dişler ve mide gibi; diğeri de bâtınîdir; yemek ve içmek arzusu gibi. Yine bedenin, dışarıdan gelen düşmanları bertaraf etmek için iki türlü askere ihtiyacı vardır. Biri zâhirde el, ayak ve silah gibi şeylerdir; diğeri bâtında öfke ve hiddet benzeri duygulardır.

Görülmeyen yemeği istemek, görülmeyen düşmandan korunmak mümkün olmadığından idrake ihtiyaç vardır. Bunların bir kısmı zâhirîdir ve göz, burun, kulak, dil, elden oluşan beş duyu organıdır; bir kısmı da bâtınîdir ve yeri dimağ olan; hayal, düşünme, ezberleme, hatırlama ve vehim kuvveti olan beş özelliktir. Bu kuvvetlerden her birinin özel bir görevi vardır ve içlerinden birine bir zarar gelmesi halinde kişinin dünya ve ahirette işleri aksar.

Bütün bu içteki ve dıştaki askerler kalbin emri altındadır. Kalp hepsinin reisi ve padişahıdır. Şöyle ki o, dile emredince derhal konuşur, ele emredince tutar, ayağa emredince yürür, göze emredince bakar, düşünce kuvvetine emredince de düşünür. Bunların hepsi bedeni muhafaza etmesi için kalbin emrine verilmiştir. Öyle ki bu durum azığını elde edinceye, avını tutuncaya, ahiret ticaretini sonlandırıncaya ve bahtiyarlık tohumunu ekinceye kadar devam eder. Bu askerlerin kalbe olan bağlılıkları, Allah Teâlâ'nın hiçbir emrine muhalefet etmeyen hatta yaratılış itibariyle kendilerine emrolunanı yapan meleklerin Cenâb-ı Hakk'a itaat etmesine benzer.

5. Konu: Kalbin Askerleri

Kalbin askerlerini tafsilatla anlatmak uzun sürer. Bu sebepten maksadı sana bir örnekle açıklayayım:

Beden kalıbı âdeta bir şehir gibidir. El, ayak ve uzuvlar o şehrin sanat erbabına benzer. Şehvet haraç memuru, hiddet de inzibat gibidir. Kalp bu şehrin sultanı, akıl da onun veziridir. Memleketin düzende olması için padişah bunların hepsine ihtiyaç duyar. Fakat haraç memuru olan şehvet yalancıdır. Sebepsizce başkalarının işlerine karışır, boş boğazlık eder, vezir olan akla karşı çıkar. Daima memleketin hazinesinde olan tüm malları haraç bahanesiyle toplamak ister. İnzibat olan öfkeye gelince, o da şiddetli, azgın ve serttir. Önüne geleni öldürmekten, her şeyi kırıp dökmekten hoşlanır.

Şehrin sultanı her an vezirine danışarak hareket eder ve yalan söyleyip tamahkârlık eden haraç memurunun vezire muhalif sözlerini dinlemez de inzibatı peşine takarak onu boş işlerle uğraşmaktan engellerse; bununla beraber inzibatını da haddini ve sınırını aşmaması için ezip kırarsa, memleketteki işler düzenli şekilde yürür.

Bunun gibi kalp sultanı, veziri olan aklın yönlendirmesiyle hareket eder, şehvet ve öfkeyi kontrolü altına alıp aklın onlara değil de onların akla uymalarını emrederse, beden memleketinin işleri yolunda olur. Böylelikle saadet ve ilâhî huzura kavuşma yolu kapanmaz. Fakat aklı şehvet ve öfkenin esiri kılarsa memleketi viran hale düşer, sultan bedbahtlığa kapılıp helâk olur.

6. Konu: Bedeni Hak Yolda Kullanmak

Önceki anlatımlarımızdan, şehvet ve öfkenin yaratılış sebebinin yeme içme ve bedeni korumak olduğunu anladın. O halde bunların her ikisi de bedenin hizmetçisi konumundadır. Yeme içme bedenin gıdasıdır. Beden, hislerin taşıyıcısı olarak var edilmiştir. Bu durumda beden, hislere hizmet ediyor demektir. Hisler ise, aklın gerekli haberleri toplayabilmesi için birer casus ve tuzak olarak yaratılmışlardır.

Akıl, onların vasıtasıyla, Cenâb-ı Hakk'ın yaratışındaki hayret verici şeyleri kavrar. Demek oluyor ki hisler, aklın hizmetçileridir. Akıl ise kalbin hizmeti için yaratılarak âdeta mum ve kandil gibi ona ışık verir. Kalp onun nuru ile Allah Teâlâ'nın cemalini görür. İşte bu da kalbin cennetidir. O halde akıl da kalbin hizmetçisi demektir. Kalbe gelince... o, yüce Mevlâ'nın cemaline bakmak için yaratılmıştır. Onun meşguliyeti bu olunca köle ve hizmetçiler de o dergâhta bulunurlar. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle bildirilmiştir:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾

"Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım" (Zâriyât 51/56).

Kalp yaratılıp bu memleket ile askerleri ona verilmiş, toprak âleminden illiyyîn[3] makamına yolculuk yapması için de kendisine beden bineği tahsis edilmiştir. Eğer ki kalp, bu nimetin hakkını muhafaza ederek kulluk şartlarını yerine getirmeyi dilerse, sultan gibi memleketinin meydanında oturmak zorundadır. Kıblesi ve maksudu ancak Allah Teâlâ'nın rızası olmalıdır. Vatanını ve yurdunu ahiret, konak yerini dünya, binek vasıtasını beden kılmalıdır. Elini, ayağını ve diğer uzuvlarını birer hizmetçi, aklını vezir, şehvetini haraç memuru, öfkesini inzibat, duyu organlarını da casus yapıp haber toplamak için her birini başka bir âlemde görevlendirmelidir. Dimağın ön tarafında bulunan hayal kuvvetini casusların önderi yapıp, gelen tüm haberleri onda toplamalıdır. Yeri beynin arkasında olan ezberleme kuvvetini, haber mektuplarını casusların önderinden alıp muhafaza etmesi ve zamanında akıl vezirine iletmesi için güvenlik memuru yapmalıdır. Vezir, memleketten aldığı bilgilere göre, vatanının emniyetini ve sultanın sefer hazırlıklarını sağlamalıdır. Askerlerden biriymiş gibi görünüp şehvet, öfke ve diğerlerinin sultana isyan edip bağlılık göstermediklerinde; ona ulaşmaya engel olduklarında onlarla savaşarak hepsini yola getirmek tedbiriyle uğraşmalıdır. Bununla birlikte onları öldürmeyi is-

3 **İlliyyîn:** Gökyüzünün ve cennetin en yüksek kabul edilen yeri.

tememelidir. Çünkü onlar olmadan memleketin işleri idare edilemez. Burada alınması gereken tedbir, onları itaate zorlamaktır. Böylece hepsi de ileride vuku bulacak yolculukta kendisine düşmanlık etmezler, bilakis dostluk ve yardımcılıkta bulunurlar, hırsızlık ve yol kesicilik yapmazlar. Vezir böyle yaparsa kurtulup mesut olur ve kendisine bahşedilen nimetin hakkını verir. Bu nimetin mükâfatını da zamanında elde eder. Eğer bunun aksine hareket edip de ayaklanan düşman ve eşkıyalarla iş tutarsa, nimeti inkâr etmiş olur. Sonunda da başkaldırarak işlediği suçtan alması gereken cezayı bulur.

7. Konu: Güzel ve Kötü Ahlâk

Şunu bilmelidir ki insan kalbinin, içinde bulunan bu iki askerle ilgisi vardır ve her birinden kendisine bir ahlâk ve sıfat belirir. Bu ahlâktan bazısı kötüdür ve kişiyi helâke sürükler, bazısı ise güzeldir ve insanı saadete kavuşturur. Bu ahlâkın tamamı -her ne kadar çok olsa da- esas olarak dört türde toplanmıştır; hayvanî, vahşî, şeytanî ve melekî ahlâklar...

İnsan, kendisine verilmiş olan şehvet ve hırs sebebiyle yemek ve cimâyı çok istemek gibi hayvanlara ait işleri yapar. Öfke sebebiyle vurmak, öldürmek, eliyle ve diliyle insanlara zulmetmek gibi köpeklere, kurtlara ve aslanlara ait fiilleri işler. Aldatma, hile, gerçeği gizleme, katıp karıştırma, insanların arasına fitne sokmak sebebiyle şeytanlara mahsus olan işleri yapar. Kendisine bahşedilen akıl nimeti sebebiyle de ilmi ve doğruluğu sevmek, çirkin işlerden sakınmak, insanları barıştırmak, kendini kötü işlerden uzak tutmak, amellerin marifeti ile sevinçli olmak, cahillik ve bilgisizlikten utanmak gibi meleklerin yaptığı şeyleri uygular.

Hakikatte her insanın kabuğunda dört haslet bulunur; köpeklik, domuzluk, şeytanlık ve meleklik. Kötülenen ve aşağılanan köpek bu hale; şekli, eli, ayağı ve derisi için değil; insanlara saldırıp zarar verme ahlâkı sebebiyle düşmüştür. Domuz, şekil yönüyle aşağılanmamış; murdar ve çirkin şeylere olan hırsı, tamahı ve arzusu sebebiyle bu hal-

dedir. Köpeklik ve domuzluk hakikatte bu manaya gelir. İnsanda da bu anlamda kullanılır. Aynı şekilde şeytanlık ve meleklik hakikati de söylediğimiz manadadır.

İnsana emredilen, meleklerin nurlarının izlerinden olan akıl nuruyla, şeytanın oyun ve hilelerini keşfetmesidir. Böylece şeytan rezil olup hiçbir fitne çıkaramaz. Nitekim Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadis-i şeriflerinde,

مَا مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَلَهُ شَيْطَانٌ، وَلِي شَيْطَانٌ، وَأَنَّ اللهَ قَدْ أَعَانَنِي عَلَى شَيْطَانِي حَتَّى أَسْلَمَ

"Sizden her birinize ve bana bir şeytan musallat kılınmıştır. Fakat Allah Teâlâ ona karşı bana yardım etti ve böylece o müslüman oldu"[4] *buyurdu.*

Yine insana, hırs ile şehvet domuzunu ve öfke köpeğini terbiye ederek emri olmadan kalkıp oturmamaları için aklın himayesine alması emredildi. Kişi eğer böyle yaparsa bu yolda iyi ahlâk ve sıfatlar elde eder ki bu da kendisinin saadet tohumu olur. Eğer bunu yapmayıp hırs ve şehvetin hizmetine girerse kendisinde kötü ahlâk belirir ki bu da onun bedbahtlık tohumu olur. Kişiye bu hali uyurken ya da uyanıkken bir misalle gösterilse kendini bir domuzun, köpeğin ya da şeytanın önünde hizmetçi olarak görür. Bir müslümanı bir kâfirin eline esir bırakanın halinin ne olacağı malumdur. Meleği; köpeğe, domuza ve şeytana tutsak edenin hali ise bundan daha kötüdür.

Pek çok kimse vicdanına uyarak kendini hesaba çekse, gece gündüz nefsinin hevâ ve heveslerine hizmetkâr oluğunu görür. Böyleleri zâhiren insana benzeseler bile hakikatte halleri öyle değildir. Kıyamet gününde bu manalar açığa çıkacaktır. Sûret, mananın rengine bürünecektir. Bugün şehveti ve hırsı kendisine galip gelen kimse yarın domuz şekline girecektir. Öfkesi galip gelen, kurt sûretinde görünecektir. Bunun için

4 Müslim, Kıyâmet, 16 (nr. 69), Amded b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/257.

uykusunda kurt görenin rüyası o kimsenin zalim olduğuna tabir edilir, domuz görürse de alçak biri olduğuna... Çünkü rüya ölümün numunesidir. Öyle ki kişi uyku ile bu âlemden uzaklaşıp manaya tâbi oluyor. Böylece kişinin hali ve iç âlemi ne şekildeyse rüya da öyle görülüyor. Bu öyle büyük bir sırdır ki bu kitapta açıklanmasının imkânı yoktur.

8. Konu: Davranış ve Hallerin Kontrol Edilmesi

Evet, artık bâtınında bu dört bahadırın ve buyruk sahibinin bulunduğunu öğrendin. O halde bu dördünden hangisine tâbi olduğunu anlamak için hal ve hareketlerini murakabe et. Her davranışında kalbinde bir sıfatın peyda olduğunu muhakkak bilmelisin. O sıfat seninle kalır, seninle birlikte diğer âleme gider. İşte buna ahlâk denir.

Ahlâkın tamamı bu dört bahadırdan oluşur. Eğer şehvet domuzuna uyarsan sende alçaklık, arsızlık, hırs, dalkavukluk, cimrilik, içten pazarlılık ve haset gibi sıfatlar meydana gelir. Fakat ona galip gelip boyun eğdirir, edeplendirir ve elinin altına alırsan sende kanaat, hilim, utanma, huzur, zarafet, zühd, tok gözlülük ve tamahsızlık hâsıl olur.

Öfke köpeğine itaat edersen sende küstahlık, pervasızlık, boş iddiacılık, büyüklenme, kibir, alaycılık, başkalarını küçük ve hor görme, insanlara zarar vermek gibi sıfatlar ortaya çıkar. Eğer bu köpeği terbiye edersen sende sabır, tahammül, affedicilik, sebat, şecaat, sekînet, yiğitlik ve cömertlik sıfatları belirir.

Görevi bu köpeği ve domuzu yerinden kıpırdatıp onlara cesaret vererek hile ve aldatıcılık öğretmek olan şeytana itaat edersen sende hile, ihanet, fitne, kötü kalplilik, ahmaklık ve gerçeklerin üzerini örtme sıfatları peyda olur. Eğer onu mağlup edip hilelerinden emin olarak akıl askerinden yardım alırsan sende zekilik, marifet, ilim, hikmet, insanların arasını bulma, güzel ahlâk, asalet ve riyaset sıfatları zuhur eder. Seninle kalacak olan bu güzel huylar, devam eden salih amellerin ve saadet tohumun olurlar.

Kendisinden kötü ahlâkın zuhur ettiği davranışlara mâsiyet yani günah, güzel ahlâkın ortaya çıktığı amellere de taat yani Allah Teâlâ'nın emirlerine uymak denir. İnsanın hal ve hareketleri bu halin dışında değildir.

Kalp parlak bir ayna, kötü ahlâk da o aynaya ulaşarak onu karartan is ve duman gibidir. Bu duman seni yarın Allah Teâlâ'nın cemalini seyretmekten alıkoyar, arada perde olur. Güzel ahlâk ise kalbe ulaşarak onu mâsiyet karartısından temizleyen bir nur gibidir. Bu manada Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

أَتْبِعِ السَّيِّئَةَ الْحَسَنَةَ تَمْحُهَا

"Kötülüğün peşinden iyilik yap ki onu silip yok etsin."[5]

Kıyamet gününde kalp ya parlak ya da kararmış halde meydana gelir.

إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ ﴿٨٩﴾

"Ancak Allah'a kalb-i selim (temiz bir kalp) ile gelenler (o günde fayda bulur)" (Şuarâ 26/89).

İnsanın kalbi yaratılışının evvelinde bütün âlemin kendisinde gösterildiği parlak bir aynadan yapılan demir gibidir. Onu gereği gibi korumak gerekir; aksi halde tamamen paslanır ve artık ayna görevini göremez. Nitekim Cenâb-ı Hak, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmuştur:

كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَىٰ قُلُوبِهِم مَّا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٤﴾

"Hayır! Bilakis onların işlemekte oldukları (kötülükler) kalplerini kirletmiştir" (Mutaffifîn 83/14).

5 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/228.

9. Konu: Melek Cevherli İnsan

Burada, "İnsanda; hayvan, yırtıcı, şeytan ve melek sıfatları olduğuna göre, onun aslının ve cevherinin melek sıfatlılık olduğunu; diğerlerinin kendisinde geçici şekilde bulunduğunu nereden biliriz? Yine onun başka sıfatlar için değil de melekî cevher ve ahlâkı elde edebilmesi için yaratıldığını nasıl anlarız?" diye sorarsan, cevabında şöyle deriz:

Bu, insanın hayvan ve yırtıcılardan daha şerefli ve kâmil olduğunu bilmekle anlaşılır. Her şey, mertebesinin sonunda kendisine verilecek olan olgunluk için yaratılmıştır. Bunun için bir misal getirelim:

Atın eşekten daha üstün olduğu malumdur. Zira eşek yük taşıması için, at ise savaşta ve cihadda üzerindeki süvarinin istediği tarafa koşması ve yönelmesi için yaratılmıştır. Bununla birlikte ata eşek gibi yük taşıma gücü de verilmiştir. Bu haliyle ona eşeğe verilmemiş bir üstünlük de bahşedilmiştir. Eğer at, kendi üstünlüğünü kullanmazsa, sırtına bir semer atarlar ve eşekle aynı dereceye düşer. Bu da onun perişanlığı ve noksanlığı olur.

İşte bunun gibi bazı kimseler de insanın; yeme içme, cimâ ve menfaat için yaratıldığını sanırlar ve tüm ömürlerini bu işler için harcarlar. Bazıları da insanın galip gelmek, perişan etmek, ele geçirmek için yaratıldığını zannederler. İki türlü düşünenler de yanılıyorlar. Çünkü yemek ve cimâ etmek şehvettir ve hayvanlara da verilmiştir. Üstelik deve, insandan fazla yer, serçe insandan daha çok çiftleşir. O halde insan bu manada onlardan nasıl üstün olabilir? Galip gelmek ve istila etmek öfke ile olur. Bu sıfatlar yırtıcılara da verilmiştir. Kısası hayvan ve yırtıcılara verilen her şey insana da tevdi edilmiştir. Bununla birlikte insana fazladan bir de kemal derecesi verilmiştir. Bu, kulun marifetullaha ulaşması, mahlûkattaki hikmetleri ve acayiplikleri tanıması için bahşedilen akıl nimetidir. İnsan kendini bununla şehvet ve öfkenin elinden kurtarır. Bu, meleklerin sıfatıdır. Kişi, bu sıfatla yırtıcılara ve hayvanlara üstün gelerek yeryüzündeki her şeyi emri altına alır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ

"O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini, kendi katından (bir lutuf olmak üzere) size boyun eğdirmiştir" (Câsiye 45/13).

O halde insanın hakikati, kemal ve şerefinin olduğu akıldadır. Diğer sıfatlar yabancı ve geçicidir; hizmetçi ve köle olarak gönderilmişlerdir. Bu sebepten kişi ölünce kendisinde ne şehvet kalır ne de öfke... Ona dost olacak şey ancak marifetullah ile süslenmiş melek sûretindeki parlak ve nuranî cevherdir. Mele-i a'lânın[6] refiki işte budur. Onlar her an Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda bulunurlar.

فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ ۝

"Güçlü ve yüce Allah'ın huzurunda doğruluk meclisindedirler" (Kamer 54/55).

Bir de karanlık, zulmetli ve baş aşağı olanlar vardır. Karanlık ve zulmet, kalbin günahların pisliğinden dolayı pas tutmasıdır. Baş aşağılık, şehvet ve öfkenin kötü ahlâkla kalpte yer edinip bu dünyada istediğini yapmasıdır. Böyle bir kimsenin kalbi bu dünyaya yönelmiştir. Onun şehvetleri ve arzuları bu âleme aittir. Bu dünya ise diğer âlemden aşağıdır. O halde bu durumdaki kişi baş aşağıdır ve ters dönmüştür. Âyet-i celîlede şöyle bildirilmiştir:

وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا رُءُوسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ

"O günahkârların, Rab'leri huzurunda başlarını öne eğecekleri zamanı bir görsen!" (Secde 32/12).

Böyle kimseler siccînde olurlar. Siccînin ne manada olduğunu da herkes bilmez. Bunun için Kur'ân-ı Kerîm'de,

وَمَا أَدْرٰىكَ مَا سِجِّينٌ ۝

"Siccîn nedir, bilir misin?" (Mutaffifîn 83/8) buyrulmuştur.

---

6 **Mele-i a'lâ:** Mukarreb melekler.

10. Konu: Kalp Âlemi

Kalp âleminin hayret verici halleri nihayetsizdir. Onun üstünlüğü hayret verici hallerinin her şeydekinden daha fazla olmasındandır. Pek çok insan bundan habersizdir.

Kalbin üstünlüğü iki sebepledir; birincisi ilim, ikincisi kudret. İlim yönüyle olan üstünlüğü iki kısımdır. Birini herkes öğrenebilir, diğeri ise kapalıdır, herkes onu bilemez ve üstün olanı da budur.

Zâhirî ilim, bütün ilimlerin ve sanatların bilinmesi kuvvetidir. Bütün sanatlar onunla bilinir, kitaplardaki geometri, hesap, tıp ve astronomi ilmi, şeriat ilimleri onunla öğrenilir. Akıl öyle bir şeydir ki bölünmediği halde bütün ilimler ona sığar. Hatta belki bütün âlem onda çöldeki bir zerre gibi kalır. Düşünce ve hareketiyle bir anda yerden göklere yükselir, doğudan batıya gider. Toprak âleminde zindanda olmasına rağmen bütün gökleri ölçer, her yıldızın sayısını bilir, bunların kaç arşın olduklarını açıklar. Balığı ustalıkla denizden çıkarır, kuşu havadan indirir; fil, deve ve at gibi güçlü hayvanları hizmetinde kullanır. Âlemde her ne kadar ilim ve hayret verici şey varsa hepsi onun işidir. Bütün bu ilimleri beş duyu organı ile elde eder. Bunlar açıkça ortadadır ve herkes anlayabilir. Fakat daha garip olan bir şey vardır ki o da şudur:

Kalbin içinden melekût âlemine bir pencere açılır. Kalbin dışından da adına cismanî âlem denilen ve varlığı beş duyu ile anlaşılan âleme beş kapı açılır. Âlem-i melekûta, âlem-i ruhanî de denir. İnsanların çoğu ayrıntısı bulunmayan cismanî âlemin hislerini bilir.

Kalbin içinde başka bir pencerenin bulunmasının delili ilimlerin iki çeşit olmasıdır. Bunlardan biri uyku halidir. Uykudayken hislerin yolu kesilince içerideki diğer pencere açılır. Melekût âlemi ve levh-i mahfûzdan gayb belirmeye başlar, hatta gelecekte olacak işler bilinir ve görülür; meydana gelecek şeylerden ya açık ya da tabire ihtiyaç duyulacak şekilde haberdar olunur. İnsanlardan bazısı uyanıkken elde edilen marifetin daha üstün olduğunu sanırlar; oysa herkes bilir ki gayb uyanıkken değil uykuda görülür; bu, hislerin yoluyla olmaz.

Uyku halinin hakikatini açıklamak bu kitapta mümkün değildir. Fakat bununla birlikte kalbin ayna gibi olduğunu bilmek gerekir. Aynı zamanda levh-i mahfûz da ayna misalidir ve bütün sûretler onda görünür. Sûretler bir aynadan diğer bir aynaya yansıdığında birbirinin mukabili şeklinde olurlar. İşte bunun gibi levh-i mahfûzdaki sûretler de kalpte görünür. Fakat böyle olması için kalbin temiz olup hislerden sıyrılması ve levh-i mahfûzla yakınlık kurması gerekir. Kalp, hislerle meşgul olduğu sürece melekût âleminden perdelenir. Kişi uykuda iken hislerden kurtulduğu için hiç şüphesiz melekût âleminin mütalaasından kendi cevherinde olanlar açığa çıkar. Fakat uyku sebebiyle hisler bağlanmışsa da hayal olduğu yerdedir. Bu sebepten görülen her şey hayalî temsiller şeklinde müşahede edilir; apaçık şekilde olmaz, örtülü ve perdeli halde kalır. Kişi öldüğünde ise ne hayal kalır ne de hisler... İşte o vakit işler perdesiz ve hayalsiz olarak görülür. Bu kimselere denir ki:

لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هٰذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَآءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ ۝

"Andolsun sen bundan gaflette idin; biz senin perdeni kaldırdık. Bugün artık gözün keskindir" (Kâf 50/22).

Onlar da şöyle cevap verirler:

رَبَّنَآ أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا

"Rabbimiz! Gördük duyduk, şimdi bizi (dünyaya) geri gönder de iyi işler yapalım" (Secde 32/12).

Yine kalbin içinde melekût âlemine açılan bir pencerenin bulunmasının başka bir delili de kalbine ilham yoluyla feraset ve doğru düşünceler gelmeyen hiç kimsenin olmamasıdır. Bu ilham, duyular yoluyla gelmez, kalpte ortaya çıkar ve nereden geldiği bilinmez. Burada bilinmesi gereken şudur: İlimlerin hepsi his yoluyla elde edilmez, melekût âleminden de hâsıl olur. Bu âlem için var edilmiş hisler şüphesiz melekût âleminin mütalaasına perde olur. O halde kalp bunlardan kurtulmadıkça melekût âlemine hiçbir yol bulamaz.

11. Konu: Kalbin Melekût Âlemi ile Bağı

Kalp penceresinin uyumadan ya da ölmeden melekût âlemine açılmayacağını düşünme. Çünkü durum böyle değildir. Kişi uyanıkken riyâzetle kalbini öfke, şehvet ve kötü ahlâktan kurtarabilir. Nitekim kul riyâzetle bu dünyanın aşağı hallerinden sıyrılır, yalnız bir köşede oturarak gözlerini kapatır, duyularını kullanmaz, kalbini melekût âlemine bağlar ve diliyle değil de kalbiyle devamlı, "Allah Allah" zikrini söyleyip kendinden geçer. Öyle ki âlemden ve hiçbir şeyden haberi olmaz. Mâsiva ile ilgisini keser. Böyle bir kimsenin uyanık da olsa kalp penceresi açılır, başkalarının rüyada gördüklerini o uyanıkken seyreder. Meleklerin ruhları ona güzel sûretlerde belirir. Peygamberleri görür ve onlardan fayda bulup yardım alır. Yerdeki ve gökteki melekût kendisine gösterilir.

Kendisine bu yolun açıldığı kimse açıklanamayacak büyük haller müşahede eder. Bu manada Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

زُوِيَتْ لِيَ الْأَرْضُ، فَأُرِيتُ مَشَارِقَهَا وَمَغَارِبَهَا

"Yeryüzü benim için toplandı da bana onun doğusu ve batısı gösterildi."[7]

Yine âyet-i kerimede şöyle bildirilmiştir:

وَكَذَٰلِكَ نُرِيٓ إِبْرَٰهِيمَ مَلَكُوتَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ ٱلْمُوقِنِينَ ﴿٧٥﴾

"Böylece biz, İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk ki o, yakînen iman edenlerden olsun" (En'âm 6/75).

Belki de bütün peygamberler ilmi, his ve talim ile değil de bu yolla elde etmişlerdir. Hepsi de ilk zamanlarında mücâhededе bulunmuştur. Bunun için Cenâb-ı Hak,

7 Müslim, Fiten, 5 (nr. 19); İbn Mâce, Fiten, 9 (nr. 3952).

وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا ﴿٨﴾

"Rabb'inin adını an. Bütün varlığınla O'na yönel" (Müzzemmil 73/8) buyurmuştur.

Yani her şeyden sıyrıl, tüm varlığınla kendini yüce Mevlâ'ya ver. Dünya tedbirleriyle meşgul olma ki senin bütün işlerini O yoluna koysun.

رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا ﴿٩﴾

"O, doğunun da batının da Rabb'idir. O'ndan başka ilâh yoktur. Öyleyse yalnız O'na güvenip dayan" (Müzzemmil 73/9).

Kendine Rabbü'l-âlemîn'i vekil kıldığında artık her şeyden elini çek, insanlara karışma ve onlarla meşgul olma.

وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا ﴿١٠﴾

"Onların söylediklerine sabret ve onlardan güzel bir şekilde ayrıl" (Müzzemmil 73/10).

Bütün bunlar insanların düşmanlığından, dünya şehvetinden ve hislerin meşgalesinden kalbin temizlenmesi için öğretilen riyâzet talimi ve mücâhededir. Sûfîlerin yolu budur, bu nübüvvet yoludur.

Çalışarak ilim öğrenmek âlimlerin usulüdür. Bu da büyük bir iştir. Fakat nübüvvet yoluna göre küçüktür. Zira peygamberlerin ve velilerin sahip oldukları ilim, vasıtasız ve insan öğretisi olmadan Cenâb-ı Hak tarafından onların kalplerine ulaşır. Bu yolun doğruluğu hem insanların edindiği tecrübeyle hem de aklî delillerce malumdur. Eğer sende bu zevk hâsıl olmadıysa, talimle bunu öğrenemediysen ve akıl delilleriyle buna eremediysen, hiç olmazsa buna inan ve kabul et ki her üç dereceden de mahrum olup da inkârcılar zümresine girme. Bunlar kalbin şaşılacak halleridir. İnsan kalbinin şerefi bununla anlaşılır.

12. Konu: Fıtrat Üzere Doğuş

Bu anlatılan hallerin yalnızca peygamberlere ait olduğunu düşünme. Zira bütün insanların cevheri, fıtraten buna yatkındır. Saf halindeyken âlemdeki şekil ve sûretleri içine alan bir aynanın yapılmadığı hiçbir demir yoktur. Fakat pas, o demirin cevherine işlerse onu harap eder. Bunun gibi dünya hırsının ve mâsiva şehvetlerinin üstün geldiği ve yerleştiği kalp de kabiliyetini ve liyakatini kaybeder. Nitekim bir hadis-i şerifte şöyle buyurulmuştur:

كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ، فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ، وَيُنَصِّرَانِهِ، وَيُمَجِّسَانِهِ

"Her doğan İslâm fıtratı üzere doğar; sonra anne babası onu yahudi, hıristiyan veya Mecûsî yapar."[8]

Allah Teâlâ bu liyakatin umumi olduğunu şöyle bildirmiştir:

اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلٰى

"Ben sizin Rabb'iniz değil miyim? (Onlar da), 'Evet' dediler" (A'râf 7/172).

Kendisine, "İki birden fazla değil midir?" diye sorulan her akıl sahibi, "Evet, bu söz doğrudur" cevabını verir. Her ne kadar akıl sahibi bir kimse bunu kulağıyla işitmemiş ve dili ile söylememiş olsa da içi bunun tasdikiyle doludur. Nasıl ki bu bütün insanların fıtratında varsa, Allah Teâlâ'yı bilmek de böyledir. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle bildirilmiştir:

وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ

"Andolsun ki onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye sorsan, mutlaka 'Allah...' derler" (Lokman 31/25).

8 Buhârî, Cenâiz, 92 (nr. 1385); Müslim, Kader, 6 (nr. 6926); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/275.

Başka bir âyet-i celîlede de,

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا

"(Resûlüm!) Sen yüzünü bâtıl dinlerden yüz çevirerek hak dine, Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtrata (çevir)" (Rûm 30/30) buyrulmuştur.

Bu durum aklî deliller ve tecrübeyle malumdur. Marifetullah mertebesi yalnızca peygamberlere mahsus değildir, onlar da birer insandır. Âyet-i kerimede şöyle zikredilmiştir:

قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ

"De ki: Ben de ancak sizin gibi bir insanım" (Fussılet 41/6).

Fakat marifetullahın bahşedildiği kimseye, bütün insanların ıslahı her yönüyle işaret edilir, o da insanları kendisine gösterilen bu yola davet ederse, gösterilen bu yola şeriat, bu daveti yapana peygamber, peygamberin bu haline de mucize denir.

İnsanları davetle meşgul olmayan kimseye veli, ondan zuhur eden hallere de keramet denir. Keramet sahibi her velinin insanlarla ve onları davetle meşgul olması gerekmez. Belki de Cenâb-ı Hak kudretiyle onu halkı davetle meşgul kılmaz. Fakat bu durum şeriatın taze olmasından, başka bir davete ihtiyaç olmamasından ya da davetin şartlarından bazısının velide bulunmamasındandır.

O halde evliyanın velâyet ve kerametine inancın sağlam olmalıdır. Biliyorsun ki marifetullah yolunda yapılacak ilk iş mücâhededir. Bunda iradenin etkisi bulunur. Fakat şu da unutulmamalıdır ki her eken biçemez, her giden varamaz, her arayan bulamaz. Bununla beraber kıymetli olan işin şartları çok, onu bulmak da oldukça zordur. İşte bu, marifet makamında insanın üstün derecelerindendir. Bu sebepten mücâhede yapmadan, yolda mürşidsiz ya da kemale ulaşmadan yürüyerek bunu talep etmek uygun olmaz. Bir kimsede bu şartlar yerine gelir ancak ilâhî tevfik ona müsaade etmezse veya ezelde o kimsenin

saadetine hüküm verilmemişse, muradına vâsıl olamaz. Zâhirî ilimlerdeki imamlık ve tüm ihtiyarî işlerde de durum böyledir.

13. Konu: Kalbin Kudret ile Üstünlüğü

Buraya kadar marifet yolunda insanın en şerefli olan cevherinin kalp olduğunu öğrendin. Şimdi de meleklerin hususiyetlerinden olan ve hayvanlarda bulunmayan kudretin insana verdiği şerefi bilmelisin. Şöyle ki:

Madde âlemi meleklerin emrine verilmiştir. Allah Teâlâ'nın izniyle yerine getirilmesinin maslahata uygun olacağı ve insanların ihtiyaçlarının karşılanacağı hallerde baharda yağmur getirirler, rüzgâr estirirler; hayvanları ana rahminde, bitkileri toprakta şekillendirip düzene koyarlar. Bu işlerden her biri için meleklerden bir grup görevlendirilir. İnsanın kalbi de meleklerin cevherinin cinsindendir. Ona da madde âleminden bazı şeylere emredebileceği bir kudret verilmiştir.

Beden, herkesin kendi özel âlemidir ve kalbin emri altındadır. Kalbin parmakların kontrolünde olmadığı malumdur. İlim ve irade parmaklarda değildir. Bilakis kalp emredince parmaklar harekete geçer. Kalpte öfke hali belirince yağmurun yağması gibi yedi uzuvdaki damarlar açılır. Şehvet meydana gelince bir tûfan peyda olur ve tenasül uzvuna doğru yönelir. Yemek arzusu doğunca dilin altındaki kuvvet yardım için harekete geçer ve yiyecekleri rahatça yutabilmek için onları ıslatan tükürük bezleri çalışır.

Kalbin beden üzerindeki tasarrufu ve bedenin kalbin emrinde olduğu açıktır. Ancak şunu da bilmek gerekir ki bazı kalpler daha üstün ve kuvvetlidir, melek cevherine daha yakın ve benzerdir. Bedenin dışındaki maddeler bu haldeki kalbin buyruğu altındadır. Böyle bir kalbe sahip kimsenin heybeti bir aslanın üzerine değse aslan ona köle olup itaat eder, himmeti bir hastaya dokunsa onu iyileştirir. Bunun gibi sağlığı yerinde olan (zalim vb.) birini düşünse onu hasta eder, bir kimsenin yanına gelmesini düşünse, o kimsenin iç âleminde bir hareketlenme meydana gelir, yağmur yağması için himmet etse yağmur yağar.

Bunların hepsi aklî delillerle mümkün, tecrübeyle malumdur. Nazar değmesi ve büyü de bu bağlamdadır. Hepsi de insan nefsinin diğer cisimlere tesiriyledir. Hatta habis ve haset bir nefis, güzel bir hayvan görüp de haset gözüyle onun helâkini düşünürse hayvan o anda perişan olur. Nitekim bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

اَلْعَيْنُ حَقٌّ تُدْخِلُ الرَّجُلَ الْقَبْرَ، وَالْجَمَلَ الْقِدْرَ

"Nazar haktır; insanı mezara, deveyi kazana koyar."[9]

O halde kalbin bu tesiri de onun acayip hallerindendir. Böyle bir hususiyete sahip kimse eğer insanları hakka davet edici ise hallerine mucize, bu daveti yapmazsa keramet denir. Kalbinde böylesi tesire sahip kimse hayırlı işlerde olursa nebî ya da veli, şer yolda olursa büyücüdür.

Büyü, keramet ve mucize insan kalbinin sahip olduğu güce ait en seçkin özelliklerdir. Bunlar arasındaki farklar oldukça fazladır. Bu kitapta bunları açıklamanın imkânı yoktur.

14. Konu: Nübüvvet ve Velâyetin Hakikati

Buraya kadar anlatılanları bilmeyen kimsenin nübüvvetin hakikatinden hiçbir haberi yoktur. Böyle bir kimsenin bildiği şey ancak taklit ve işitme yoluyla nübüvvet ve velâyetin insan kalbinin şerefli derecelerinden olduğudur. Peygamberliğin üç hususi hali vardır. Bunlardan ilki, bütün insanların uykuda gördüklerini peygamberlerin uyanıkken görmesidir. İkincisi, insanların genelinin nefsinin başkalarının bedenine tesiri olmazken, onların nefsinin kendilerinden ayrı olan cisimlere de etki etmesidir. Bu etki insanların ıslahı için olup hiçbir fesadı barındırmaz. Üçüncüsü, insanların öğrenerek elde ettikleri bilgilerin onların kalplerinde hiç kimseden talim görmeksizin hâsıl olmasıdır. Nasıl ki bazı ilimler hiçbir öğrenim almadan zeki ve temiz kalpli kimselerin aklına geliyorsa, kalbi daha temiz ve kuvvetli olan birinin kalbi de bütün

9 Buhârî, Tıb, 36 (nr. 5740); Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 7/90.

ilimleri ya da ilmin çoğunu kendiliğinden bilebilir. Buna "ledün ilmi" denir. Cenâb-ı Hak, âyet-i celîlede şöyle buyurmuştur:

وَعَلَّمْنَاهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا ﴿٦٥﴾

"Ona katımızdan bir ilim öğretmiştik" (Kehf 18/65).

Kendisinde bu üç hasletin toplandığı kişi ya büyük peygamberlerden ya da üstün velîlerdendir. Bir kimsede bu üç hasletten biri bulunursa onda da aynı derece hâsıl olabilir. Bununla birlikte bu derecelerin her birinin arasında büyük farklar vardır. Çünkü bazı kimseler bu hususiyetlerden az bir pay sahibi olmuştur, bazısı ise daha çok.

Bizim peygamberimizin üstünlüğü bu üç hasletin kendisinde kemal derecede bulunmasındandır. Allah Teâlâ, insanların nübüvvet yolunda resûlünün takipçisi olmalarını ve saadetten maksadın ne olduğunu ondan öğrenmelerini dilediğinden herkese bu üç özellikten bir parça bahşetti. Bunlar; rüya âlemi, feraset ve ilim öğrenmede doğru anlayıştır.

İnsanın, kendisinde cinsi ve numunesi bulunmayan bir şeye inanması mümkün değildir. Çünkü kişi, kendisinde numunesi olmayan bir şeyin sûretini düşünemez. Bu sebepten ilâhî hakikati Allah Teâlâ'dan başkası kemaliyle bilemez. Bunu anlatması uzun sürer. *el-Maksadü'l-Esnâ fî Şerhi Esmâillâhi'l-Hüsnâ* adlı kitabımızda bu konunun açık delillerini beyan ettik.

Bu üç hasletin dışında, peygamber ve velilerde bizim bilmediğimiz daha farklı özellikler de olabilir. O vasıfların numunesi bizde bulunmadığından bunları anlayamayız. O halde, "Allah Teâlâ'yı kendinden başka hiç kimse tam manası ile bilemez" dediğimiz gibi, "Resûlullah'ı da [sallallahu aleyhi vesellem] kendinden ve onun yüksek derecesine sahip olandan başkası kemal ölçüde bilemez" deriz. İnsanlar arasında peygamberlerin kadrini de yine peygamberler bilir.

Bu hususta biliriz ki:

Eğer bizler uykuyu tanımasaydık ve bir kimse çıkıp, "Biri öylece yatıp hareket etmez, görmez, duymaz fakat rüyasında yarın ne olacağını bilir. Oysa duyup görseydi bunu bilemezdi" deseydi, bu söze asla inanmazdık. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle bildirilmiştir:

بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ

"Bilakis, onlar hakkıyla kavrayamadıkları ve kendilerine yorumu gelmemiş olan şeyi yalanladılar" (Yunus 10/39).

Yine âyet-i celîlede buyrulmuştur ki:

وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَٰذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ

"Fakat onlar bununla doğru yola girmek arzusunda olmadıkları için, 'Bu eski bir yalandır' diyecekler" (Ahkâf 46/11).

Peygamber ve velilerde bulunan sıfatlardan başkalarının haberi olmamasına şaşma! Onlar bu sıfatlarla büyük lezzetlere ve hallere sahiptir.

Şiir zevki olmayan birinin, semâdaki veznin lezzetini alamadığını görürsün. Bir kimse ona semâın lezzetini anlatmak isterse, başaramaz. Çünkü onun böyle bir şeyden haberi yoktur. Bunun gibi doğuştan âmâ olan biri asla renklerin lezzetini ve görmenin zevkini anlayamaz. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, kudretiyle bazı idrakleri nübüvvet mertebesinden sonra yarattığına, bundan öncekilerin de bu manalardan habersiz olduklarına şaşma!

15. Konu: Marifet Yoluna Perde Olan

Buraya kadar insan cevherinin şerefi öğrenildi, sûfîlerin yolunun ne olduğu anlaşıldı. Eğer sûfîlerden, "İlim, bu yolda perdedir" sözünü işittiysen bunu kabul etmemiş olabilirsin.

Fakat bu sözü inkâr etme, çünkü doğrudur. Nitekim duyularla elde edilen ilimlerle meşgul olup içine dalarsan sana perde olur. Kalp bir havuza benzer. Beş duyu organı da bu havuza akan beş ırmağa... Eğer o havuzdan temiz suyun yükselmesini istiyorsan, bunun için havuzdaki bütün suyu boşaltıp dışarıdan gelen bu suların getirdiği siyah çamuru çıkarmalısın. Bir daha kirli suyun bu havuza karışmaması için de akan bu ırmakların yollarını kapayıp havuzun dibini temiz ve berrak suyun çıkabileceği hale getirmelisin. Çünkü havuz, dışarından gelen suyla dolu olduğu sürece içinden temiz suyun çıkması mümkün değildir. İşte bunun gibi kalbin içinden hâsıl olan ilim, dışarıdan gelenlerden kurtulup boşalmadıkça maksuda varılmaz. Ancak âlim kendisini öğrendiği ilimlerden ayırıp da kalbini onlarla meşgul etmezse, ilmi ona perde olmaz. Böylece kalp gözünün açılması mümkün olur. Kalp, hayal ve hislerden sıyrılınca, önceki hayalleri ona perde olmaz.

İlim bir kimseye şu sebepten perde olur:

Kişi Ehl-i sünnet itikadını öğrenirken onun cedel ve münazarada kullanılan delillerini de elde ederek kalbini tamamen bunlara verirse ve bunların ötesinde hiçbir ilmin olmadığına inanıp, kalbine başka bir şey geldiğinde, "Bu benim işittiğimin tersine bir meseledir. İşittiğimin tersine olan her şey de bâtıldır" derse, asla işlerin hakikatini bilemez. Çünkü avam halka öğretilen itikad, hakikatin kalıbıdır, kendisi değildir. Kâmil olan marifet, özün kabuktan ayrılması gibi hakikatlerin kalıptan sıyrılmasıdır.

Cedel ilmini inandığı görüşün üstünlüğünü savunmak için öğrenene hakikat açılmaz. Çünkü böyle biri elindeki bilginin eksiksiz olduğuna inanır; bu düşünce ise kendisine perde olur. Bir şeyi öğrendiği düşüncesi kendisine galip gelen kimse, genellikle mahcuplar zümresinden olur. Bu da cedel yolunu tutanların mertebesidir.

O halde bu düşünceden sıyrılan kimseye ilim perde olmaz. Hatta onda kalp açılması meydana geldiğinde kemal derecesine ulaşır, yolu daha emniyetli ve doğru olur. İlim yolunda sağlam adımları bulunma-

yan kimse, uzun süre temelsiz düşüncelere bağlı kalır ve azıcık bir şüphe bile kendisine perde olur. Âlim ise bu tür bir tehlikeden güvendedir.

Bu durumda, "İlim perdedir" sözünün anlamını, keşif ehli bir kimseden işittiğinde inkâr etmemen gerektiğini bilmelisin. Fakat zamanımızda nasipsiz ibâhîler[10] ve nefislerine düşkün kimseler ortaya çıktı. Kendilerinde keşif hali bulunmadığı halde sûfîlik iddiasında olan bazı kimselerin uygunsuz sözlerini alıp bunlarla zâhirlerini süslüyorlar. Bunların yaptığı şey her gün yıkanmak, futa[11], yamalı hırka ve seccadeyle dolaşmak, sonra da ilim ve âlimleri yermektir. Bu tür kimseler şeytan ahlâklı olup Allah ve Resûlü'nün düşmanıdırlar.

Cenâb-ı Hak ve Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem], ilim ile âlimleri övüp bütün âlemi ilme davet ederken; hal sahibi olmayan ve her şeyin mubah olduğunu iddia eden hevâ ve heves düşkünü o zavallıların sözleri nasıl doğru olabilir? Böyle birinin durumu şuna benzer:

Kimyanın altından daha değerli olduğunu, çünkü kimya sayesinde sayısız altın yapılabileceğini işiten bir kimsenin önüne altın hazineleri getirirler. O ise elini hiçbirine atmaz ve, "Altın ne işe yarar ki! Onun değeri nedir! Bana gereken kimya ilmidir. Çünkü asıl olan odur" deyip altını kabul etmez. Oysa bu kimse kimya ilminden de hiç anlamaz. Bedbaht ve müflis olarak kaldığı halde sevinçle, "Kimya altından daha iyidir" diyerek mutlu olup konuşur durur.

Peygamber ve velilerin keşfi kimya, âlimlerin ilmi de altın gibidir. Kimya ilmine sahip olan, elinde altın bulunandan daha faziletlidir. Fakat burada başka bir incelik daha vardır. Kimya ilmine sahip olup ondan yüz dinar çıkaran kimse, elinde bin dinar bulunandan faziletli değildir. Kimya kitaplarının, bu ilimden bahseden sözlerin ve işin taliplerinin çok olmasına rağmen bunun hakikati uzunca bir süre dahi

10 **İbâhîler:** Kanunların, dinî emirlerin ve ahlâk kurallarının bağlayıcılığını kabul etmeyip her şeyi mubah gören kimseler. Hemen her toplumda mevcut olan ibâhîler, ilke ve görüşleri belli bir mezhep veya bir grup olmayıp dinin emir ve yasaklarına, ahlâkî ve kanunî düzenlemelere karşı çıkan fırkalar için kullanılan ortak bir isimdir.

11 **Futa:** Yetki sahibi ve sanat erbabı kimselerin vücudun belden aşağı kısmını örtecek şekilde kuşandığı, genellikle ipekten bir nevi önlük.

herkesin eline kolayca geçmez. Kimya ilmi ile altın meydana getirmek isteyenlerin çoğu ancak sahte para elde eder. İşte sûfîlerin işi de böyledir. Onların yolu; üstün, az elde edilebilen ve nadir kimsenin kemale ulaşabildiği bir menzildir.

O halde bilinmelidir ki sûfîlerin hallerinden kendisinde az bir şey zuhur eden kimse, tüm âlimlerden üstün olmaz. Zira bu kimselerin çoğu yolun başında kendilerinde birtakım haller meydana geldikten sonra o dereceden düşerler ve yolu tamamlayamazlar. İçlerinden bazıları da vardır ki bir aşk hali ya da hayal onlara üstün gelir fakat bunun hakikati olmaz. Kendileri ise bunun büyük bir iş olduğunu zannederler. Bu haldekilerin onundan dokuzu böyledir. Nitekim rüyada hakikat de vardır, manasız ve karışık hayaller de... İşte o haller de buna benzer.

Bununla birlikte âlimler arasındaki fazilet, başkalarının talimle öğrendiklerini rahle-i tedrisata tâbi olmadan bilerek kâmil olan kimsededir. Bu nadir görünen zor bir iştir. Şu durumda tasavvuf yolunun hakikatine ve sûfîlerin üstünlüğüne inanmalısın. Günümüzdeki hevâ ve heves sahiplerinin fikirlerine bakıp da sûfîler hakkındaki inancını bozmamalısın. Ve yine sûfîlerden olduğunu iddia edip de ilim ve âlimleri kınayanların nasipsiz ve bedbaht kimseler olduklarını bilmelisin.

16. Konu: İnsanın Gerçek Saadeti

Eğer, "İnsanın saadetinin Cenâb-ı Hakk'ı tanımakta olduğu nereden anlaşılır?" diye sorarsan, cevabında şöyle deriz:

Her şeyin saadeti, o şeyin lezzet ve rahatındadır. Bu herkesçe malumdur. Her şeyin lezzeti de tabiatının gereği olan şeydedir. Her şeyin tabiatının gereği ise yaratıldığı şey içindir. Bununla birlikte şehvetin lezzeti hevâ ve hevese kavuşmak; öfkenin lezzeti düşmandan intikam almaktır. Gözün lezzeti güzel sûret ve şekillerde, kulağın lezzeti hoş ses ve nağmelerdedir. İşte bunun gibi, kalbin lezzeti de kendisi için yaratıldığı şeyi elde etmededir. İşlerin hakikatini bilmek kalbe mahsus bir haldir.

Şehvet, öfke ve beş duyu organı ile bilgi edinme yolu hayvanlarda da bulunur. Bu sebeple insan yaratılış icabı bilmediği şeylere karşı merak ve ilgi besler. Bu ilgi kişinin merak duyduğu şeyi bilmek istemesidir. İnsan, bildiği şeyler ile sevinir, neşelenir ve övünür. Durum bayağı işlerde de böyledir. Mesela satranç oyununu bilen bir kimseye oyunu oynayanlar, "sakın karışma" deseler de, o yine de sabredemez konuşur. Çünkü zor bir oyunu bildiğini herkese belli etmek, bildiğiyle övünmek ister.

Kalbin lezzetinin, işlerin hakikatini kavramakta olduğunu anlayınca, bilinen şeyin ne kadar üstün ve kıymetli olursa o kadar değerli olacağını da öğrenmek gerekir. Vezirin sırlarından haberdar olan kimse bundan mutluluk duyar. Böyle biri padişahın sırlarını ve onun memleketi yönetmekteki tedbirlerini bilirse, buna daha da sevinir. Geometri ilmi ile göklerin şekil ve ölçüsünü bilen, satrancı bilmekten daha fazla mutlu olur. Satrançta hangi taşı nereden nereye hareket ettirmek gerektiğini öngören kişi, bu oyunun nasıl oynanacağını bilen kimseden daha fazla zevk alır. Bunun gibi, bilinmesi değerli olan şeye ait bilgiler de daha kıymetli ve lezzetlidir.

Bütün varlıkların kendisiyle şeref bulduğu Allah Teâlâ'dan daha yücesi yoktur. Âlemlerin sultanı da mâliki de O'dur. Âlemin bütün hayret verici işleri, O'nun yaratış eseridir. O halde Cenâb-ı Hakk'ı tanımaktan daha üstün bir marifet, O'nun rubûbiyyet tecellilerini seyretmekten daha lezzetli bir bakış yoktur ve bu, kalbin tabiatının gereğidir. Her şeyin tabiatının gereği de onun faydası içindir.

Marifet isteği olmayan bir kalp, gıdalardan iştahı kesilmiş hasta bedene benzer. Bu hale sahip kimse çamuru, ekmekten daha fazla sever. Böyle bir hastaya doğal arzularının eski haline gelmesi için ilaç verilmez ve bu bozuk istekler onda bulunmaya devam ederse, dünyada zavallı ve perişan olur. Mâsivaya karşı şehveti ve meyli, Cenâb-ı Hakk'ı tanımaya karşı meylinden çok olan kimseler de hastadırlar. Tedavi edilmedikleri takdirde, ahiret yurdunda zavallı ve perişan olurlar.

Şüphesiz ki insan bedenine ait bütün arzu ve lezzetler ölümle birlikte sona erecektir. Bedene ait sıkıntılar da ölümle beraber ortadan

kalkacaktır. Marifet lezzeti ise kalbe aittir ve ölümle fazlalaşır; hatta daha parlak bir hal alır. Lezzetin artması, mâsivaya ait arzuların sıkıntısının kalkmasıyla anlaşılır. Allah'ın izniyle kitabımızın sonunda, "muhabbet" bahsinde, bu konuyu uzunca açıklayacağız.

17. Konu: İnsan Bedenindeki Hikmetler

İnsan cevherinin halleri hususunda anlattıklarımız bu kitap için yeterlidir. Bu konuda daha fazla açıklama isteyen olursa, *Acâibü'l-Kalb* adlı kitabımızı okuyabilir. Bu her iki kitapta da insanın kendisini tanıması konusu tam anlamıyla yazılamadı. İzah ettiklerimiz ancak kalbin sıfatları oldu. Kalbin sıfatları insanı ayakta tutan sütunlardan biridir, diğeri ise bedenin halleridir.

Bedenin yaratılmasında da hayret verici işler çoktur. Zira insanın zâhirî ve bâtınî her uzvunda acayip manalar, derin hikmetler vardır. İnsan vücudunda binlerce damar, sinir ve kemik bulunur. Bunlardan her biri başka şekil ve sıfata sahiptir, ayrı görevlerdedir. Sen ise bunların pek çoğunu bilmezsin bile. Senin bildiğin ancak; elin tutmak, ayağın yürümek, dilin konuşmak için olduğudur. Oysa gözün on farklı tabakadan meydana geldiğini, bunlardan birinin görevini yerine getirmediğinde görmenin mümkün olmayacağını bilmezsin. Bununla birlikte her bir tabakanın görevinden ve hangi sebeple görmeye etki ettiğinden haberin yoktur. Gözün madde olarak ne kadar bir büyüklüğe sahip olduğu ortadadır. Fakat ona ait bilgiler ciltlerce büyük kitapta ancak izah edilebilmiştir. Dolayısı ile bunları bilmemene şaşılmaz. Aynı şekilde karaciğer, dalak, öd kesesi, böbrek ve bunlar gibi iç organların görevlerini de bilmezsin.

Karaciğerin görevi, mideden kendisine gelen farklı besinleri kan renginde bir hale getirerek yedi uzva dağıtacak şekle dönüştürmektir. Kan, ciğerde pıhtılaşınca üstünde bir tortu bırakır. Bu lenftir. Dalağın görevi bu lenfi kandan almaktır.

Karaciğerin üzerinde yumurta sarısı renginde bir öz toplanır. Bu safradır. Öd kesesinin görevi bu safrayı emerek toplamaktır. Kan, ci-

ğerden çıkınca oldukça ince ve sulu haldedir. Böbreğin görevi, kanın suyunu almaktır. Böylece kan, safra ve lenften temizlenmiş şekilde kendi renginde ve koyuluğunda damarlara ulaşır.

Safra kesesinde bir sıkıntı meydana gelirse safra kana karışır ve sarılık hastalığı oluşur, safra ile ilgili türlü rahatsızlıklar ortaya çıkar. Dalak görevini iyi görmezse lenf kana karışır ve lenfle ilgili hastalıklar peyda olur. Böbrek görevini yapmazsa su kana karışır ve vücudun çeşitli yerlerinde su toplanması meydana gelir. Bunun gibi insanın zâhirî ve bâtınî her parçası bir görev için yaratılmıştır. Beden, bunlar olmadan noksan kalır.

İnsan bedeni bütün âlemin özeti gibidir. Âlemde yaratılan her şeyin insanda bir örneği bulunur. Kemikler dağ, damarlar nehir, kıllar ağaç, beyin gökyüzü, hisler yıldız gibidir. Bunları detaylıca açıklamak oldukça uzun sürer.

Âlemdeki her türün insanda bir misali vardır. Domuz, köpek, kurt, at, şeytan, cin ve melek gibi. Bunlardan daha önce bahsetmiştik. Yine âlemdeki her ustalığın insanda bir benzeri bulunur. Midedeki güç bir aşçı gibi yemekleri hazmeder. Saf besinleri ciğere, tortuları da bağırsaklara gönderen güç şıracıya benzer. Besinleri ciğerde kana çeviren güç boyacıdır. Kanı göğüslerde beyaz süte; iki yumurtada beyaz nutfeye çeviren güç çamaşırcıya, böbrekler de ciğerdeki suyu alıp mesaneye götüren güç sakaya, büyük abdesti dışarı atan güç çöpçüye benzer. Safrayı ve lenfi içeride karıştırıp bedene zarar veren güç hırsız gibidir. Safrayı ve hastalıkları ortadan kaldıran güç adaletli bir lidere benzer. Bu misalleri uzatırsak sonu gelmez.

Bu anlattıklarımızdan maksat, vücudun içinde görev yapan pek çok organının bulunduğundan haberdar olmandır. Bunların her biri senin için çalışırken sen tatlı uykuna yatarsın, onlar ise sana hizmet etmekten bir an bile gevşeklik göstermezler. Hal böyle iken sen hem onları tanımıyorsun hem de onların sana olan hizmetleri için şükretmiyorsun.

Bir kimse kendi hizmetinde bulunan kölesini sana bir gün gönderse, ömrünce ona teşekkür edersin. Oysa binlerce ustayı senin için gönderip de ömrün boyunca bedeninin hizmetinden bir an geri bırakmayana şükretmezsin.

Vücudun terkibini ve organların faydalarını bilmeye ilm-i teşrîh yani anatomi bilimi denir. Bu büyük bir ilimdir. İnsanların birçoğunun bu ilimle ilgili bilgisi yoktur, bu alanda okuma yapmazlar. Okuyanlar da tıp ilminde otorite sahibi olmak için okurlar. Oysa tıp ve tıp ilmi de muhtasardır, gerekli olsa bile din yoluyla ilişiği yoktur. Fakat kişi bedenine, Cenâb-ı Hakk'ın sanatının hayret verici hikmetlerini görmek için bakarsa, onda üç manevi sıfat kendiliğinden meydana gelir.

İlki, bedenini düzene sokan, onu yaratan yüce Mevlâ'nın kadir olduğunu, kudretinde hiçbir noksanlık ve acziyetin bulunmadığını ve dilediğine gücü yeteceğini bilir. Nitekim dünyada bir damla sudan insanı yaratmaktan daha hayret verici bir iş yoktur. Buna kadir olan, hiç şüphesiz ölümden sonraki diriltmeyi daha kolay yapar.

İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın âlim olduğunu, ilminin her şeyi kuşattığını bilir. Zira bütün bu şaşılacak hikmetlerin, böyle hayret verici işlerle beraber olması ancak en üstün bir ilimle mümkündür.

Üçüncüsü, Allah Teâlâ'nın kulları üzerindeki lutuf, rahmet ve ihsanının sonsuz olduğunu öğrenir. Zira yüce Mevlâ, mahlûkatı için gerekli olan hiçbir şeyi onlardan esirgememiştir. İnsan için zaruri olan kalp, ciğer, beyin ve diğer hayat unsurlarının hepsini ona vermiştir. Bunun yanında ihtiyaç duyduğu fakat onun için zaruri olmayan el, ayak, göz, dil de insana bağışlanmıştır. Hatta kendisine; saçın siyahlığı, dudağın kırmızılığı, kaşın eğriliği, kirpiklerin düzgünlüğü gibi fazlalık olmayıp güzellik sağlayan ne lazım ne de zaruri olan şeyler de ihsan edilmiştir.

Allah Teâlâ bu lutuf ve inâyeti yalnızca insanoğluna vermeyip bütün mahlûkatına bağışladı. Sivrisinek, sinek, arı gibi hayvanların her birine gerekli olan her şeyi verdi. Şekillerini ve dış görünüşlerini güzel nakış ve renklerle bezedi.

O halde insan bedeninin yaratılışındaki ayrıntılara bakmak, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarının bilinmesinde anahtardır. Teşrîh yani anatomi ilminin değerli olmasının sebebi budur; yoksa hekimlerin ona ihtiyaç duymasından dolayı değildir.

Şiir ve yazının sanat inceliklerini ne kadar fazla bilirsen şairin, yazarın ve sanatkârın kıymeti de kalbinde o derece artar. Rabbü'l-âlemîn'in işlerindeki incelikler ve hayret verici manalar da O'nun azamet ve celâlini bilmenin anahtarıdır. Bu ise kendini bilmeye bir kapıdır. Ancak kalp ilmine nispetle küçüktür; çünkü beden ilmidir. Beden merkep, kalp ise onun binicisi gibidir. Yaratılışta maksat binicidir, binek değildir. Çünkü binek hayvanı, binici içindir; binici, binek hayvanı için değil.

Bunları anlatarak insanın kısa bilgilerle kendini kolayca tanıyamayacağını açıkladık. Oysa sana senden daha yakın olan bir şey yoktur. Henüz kendisini tanımamış olup da başkasını tanıdığını söyleyen bir kimse; kendi karnını doyuracak yemeği olmadığı halde şehirdeki bütün fakirlere yemek verip hepsini doyurduğunu iddia eden bir müflis gibidir. Bu da asılsız bir söz ve imkânsız bir iştir.

18. Konu: İnsanın Acziyeti

Buraya kadar anlatılanlarla insan kalbinin cevherinin; izzetini, şerefini ve büyüklüğünü öğrendin. Bu kıymetli cevheri sana verip sende gizlediler. Eğer onu aramaz, ziyan eder ve unutursan aldanırsın, büyük hüsrana uğrarsın. O halde onu arayıp bulmak, dünya meşgalesinin arasından çekip çıkarmak ve kemale ulaştırmak için gayret etmelisin. Onun şerefi ve izzeti ahiret yurdunda; kedersiz mutluluk, fenâsız bekâ, acısız kudret ve şüphesiz marifet meydana gelip de yüce Mevlâ perdesiz görülünce anlaşılacaktır.

İnsan bu dünyada, kendisinde bulunan istidat ve liyakat ile gerçek şerefe kavuşur; yoksa bugün açlığın, susuzluğun, sıcaklığın, soğukluğun, hastalığın, acının, kederin, meşakkatin, öfkenin ve hırsın esiri olarak ondan daha noksan ve bîçare olan kimdir? İnsan, kendisine rahat-

lık ve lezzet veren şeylerden zarar görür, menfaat ve fayda sağlayan şeyler de acı ve kederle karışıktır.

Dünyada üstün ve değerli olan kimse; ilim, kuvvet, kudret, cömertlik, irade ya da yüzünün ve dış görünüşünün güzelliği ile kıymet görür. Oysa insanın ilmine bakarsan ondan daha cahil olan kimdir? Beyninde bir damar çatlasa ya ölüp gideceğinden yahut aklını kaybedeceğinden korkulur. Üstelik kişi bu belanın kendisine nereden geldiğini ve ilacının ne olduğunu da bilemez. Hatta belki ilacı yanı başında duruyor, belki onu her an görüyordur da bundan haberi yoktur.

Güç ve kudretine bakarsan ondan daha âciz olan kimdir? Bir sinekle bile başa çıkamaz. Kendisine musallat olan bir sivrisinek yüzünden perişan olur. Bir arı çıkıp iğnesini batırsa uykusundan olur, huzurunu kaybeder.

Cömertliğine bakarsan, yarım gramlık altınını, gümüşünü kaybettiğinde halden hale girer, dert sahibi olur. Acıktığında önünden bir lokmasını alsan gözü döner. Ondan daha cimri olan kimdir?

Yüzünün güzelliğine bakarsan bir mezbelenin üzerine çekilmiş deri gibidir. İki gün yıkanıp temizlenmezse öyle kirlenir ki kendinden tiksinir, pis kokar. İçinde taşıyıp hamallığını yaptığı ve günde birkaç kez eliyle bedeninden yıkayıp temizlediği dışkısından daha kötü kokan ve rezil olan bir şey var mıdır?

Şeyh Ebû Said-i Ebü'l-Hayr [kuddise sırruhû] bir gün sûfîleriyle birlikte yolda yürüyordu. Bir ara, dışkıların akıp gitmesi için açılmış bir kuyuyu temizleyenlere rastladılar. Yola pislikler bulaşmıştı. Bunu gören herkes bir yerlere kaçışıp burunlarını tıkadılar. Bunun üzerine Ebû Said-i Ebü'l-Hayr [kuddise sırruhû] şunları söyledi:

"Ey insanlar! Şu pisliklerin bana ne söylediğini biliyor musunuz? Diyorlar ki:

'Bizler dün pazardaydık. Herkes bizi elde etmek için ceplerini boşaltmıştı. Biz ise bir geceden fazla sizinle kalmadık ve sonunda bu hale döndük. Şimdi sizin mi bizden kaçmanız gerek yoksa bizim mi sizden?'"

Hakikatte insan bu âlemde oldukça eksik, âciz ve zavallıdır. Yarın da pazarı olacaktır. Eğer saadet kimyası kalp cevherine düşerse, hayvanların derecesinden meleklerin makamına yükselecektir. Dünyaya ve dünya şehvetlerine yönelirse yarın köpek ve domuz ondan üstün olur. Çünkü onlar toprak olup ıstırap çekmeyecek, insan ise azap görecek.

O halde insan kendi şerefini bildiği gibi eksikliğini, zavallı oluşunu ve çaresizliğini de bilmelidir. Nitekim nefsi tanımak, Allah Teâlâ'yı tanımanın anahtarlarından biridir.

Bu kitapta insanın kendini tanıması konusunun bu kadar anlatılması yeterlidir. Bundan daha fazlasının söylenmesi mümkün değildir.

Tevfik Allah Teâlâ'dandır.

İKİNCİ BÖLÜM

ALLAH TEÂLÂ'YI TANIMAK

1. Konu: Allah Teâlâ'yı Tanımanın Anahtarı

Geçmiş peygamberlerin kitaplarında onlara şöyle hitap edildiği bilinir:

"Nefsini tanı ki Rabb'ini de tanıyasın."

Haberlerde ve büyüklerin sözlerinde de, "Kendini tanıyan, Rabb'ini tanır" denilmektedir. Bu, insanın bir ayna misali olduğunu ve onda Cenâb-ı Hakk'ın varlığına işaret eden birçok delilin bulunduğunu gösterir.

Pek çok kimse kendine bakar fakat Rabb'ini tanımaz. O halde insanın Allah Teâlâ'nın marifetine hangi yollarla ayna olabileceğini öğrenmek gerekir. Bu da iki yolla olur. Birincisi çok zordur, avama açıklanamaz ve söylenmesi de doğru olmaz. Diğeri ise herkesin anlayabileceği şekliyle şöyledir:

İnsan kendi zatından yüce Allah'ın zatının varlığını, kendi sıfatlarından Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarını, beden ve uzuvlarından oluşan kendi memleketine tasarrufundan Allah Teâlâ'nın tüm âleme tasarrufunu bilir.

Bu ise şöyle açıklanır:

İnsan kendi varlığından haberdar olunca, bundan evvel geçen uzun yıllar önce kendisinin olmadığını ve namı, nişanı bulunmadığını anlar. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulmuştur:

هَلْ أَتَىٰ عَلَى الْإِنسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُن شَيْئًا مَّذْكُورًا ﴿١﴾

"İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi?" (İnsân 76/1).

İnsanın yaratılışının aslından anlayacağı, varlığından evvel bir nutfe ve kötü kokulu bir su olduğudur. Onda ilk önce; akıl, kulak, göz, baş, el, ayak, dil, göz, damar, sinir, kemik, et, deri yoktu. Yalnızca beyaz şekilde bir suydu. Fakat sonrasında bütün bu hayret veren haller kendisinde meydana geldi. Peki, insan kendisi mi ortaya çıktı yoksa onu biri mi var etti?

İnsan, mükemmel bir hal üzere olduğu halde bile bir kıl ucu yaratmaktan âcizken muhakkak ki henüz bir damla suyken daha da âciz ve noksan durumdadır. Netice olarak insanın varlığından Cenâb-ı Hakk'ın zatının varlığı belli olur.

İnsan, bazısını dile getirdiğimiz bedenindeki zâhirî ve bâtınî hallere bakınca kendisini yaratan kudreti ve bu kudretin dilediğini yaratabilecek mükemmellikte olduğunu görür. Böylesine aşağı ve değersiz bir damla sudan; olgun, güzel, hikmetli ve şaşılacak bir varlık yaratan kudretten daha üstünü olabilir mi?

Kişi kendinde bulunan hayret verici bu incelikleri, uzuvlarının faydalarını ve her birinin hangi hikmetle yaratıldığını öğrenince; el, ayak, göz, dil ve diş gibi görünen uzuvlarına; dalak, ciğer, öd kesesi ve diğer iç organlarına bakınca kendini yaratanın ilmini anlar. O'nun her bakımdan mükemmel olduğunu ve her şeyi ihata ettiğini bilir, böyle bir âlimden hiçbir şeyin gâib olamayacağını kavrar.

İnsanın uzuvlarının her biri öyle yerli yerindedir ki dünyadaki tüm akıl sahipleri bir araya gelseler, kendilerine uzun ömürler verilse ve uzuvlardan birini yaratılışında olduğu şeklin dışına çıkarıp daha iyisini yapmayı düşünseler buna güçleri yetmez. Öyle ki ön dişler yenilen besinleri koparmak için keskin, azı dişleri yemekleri değirmen gibi öğütmek için yassı yaratılmıştır. Dil bunlar arasında kürek vazifesi görüp ağızdaki gıdaları, değirmen gibi yemeği öğüten dişlere döker. Dilin altına gerektiğinde yemekleri ıslatıp hamur haline getirecek, yenilenlerin boğaza gidip orada takılmamasını sağlayacak kadar salgı üreten bir güç koyulmuştur. Dünyanın bütün akıl sahipleri bunlara daha mükemmel ve güzel bir şekil vermeye çalışsalar bunu yapamazlar.

Bir eldeki beş parmak da böyledir. Dördü bir tarafta hizalanırken başparmak onlardan biraz daha ayrı ve kısadır. Böylece hepsiyle birleşip dördünün de üzerine gelebilir. Diğer dört parmakta üç boğum, başparmakta ise iki boğum bulunur. Bu sayede kişi dilerse onunla bir şeyleri tutar, ondan toprağı kazmak için kürek yapar, yumruk yapıp onu silah olarak kullanır ya da açıp ondan kevgir ve tabak olarak yararlanır. Kısası bundan pek çok şekilde istifade eder. Âlemin tüm akıl sahipleri bu parmakların yaratılışında başka bir şey düşünseler ve, "Hepsi aynı hizada bulunsun, üçü bir tarafta ikisi bir tarafta kalsın, beş yerine altı ya da dört tane olsunlar, ya da boğum sayıları üç veya dört olmalı" deseler, bu sözlerinin hepsi de kusurlu olur. Çünkü en mükemmeli Allah Teâlâ'nın yarattığıdır. Tüm bunlarla anlaşılıyor ki, yaratanın ilmi, her şey gibi bu varlığı da kuşatmıştır ve O alîmdir yani her şeyi bilir. İnsanın her parçasında bunun gibi hikmetler bulunur. Kişi bu hikmetleri ne kadar bilirse, Cenâb-ı Hakk'ın ilminin azametine hayranlığı da o kadar artar.

İnsan kendi ihtiyaçlarını göz önünde bulundurunca önce uzuvlarına, sonra da yemek, elbise ve mesken ile yemeği için gerekli olan yağmura, rüzgâra, buluta, sıcak ve soğuğa; bunları hazırlayıp düzeltecek sanatlara ve sanatlar için lüzumlu olan demir, tahta, bakır, pirinç gibi maddelere ve bu maddelerle gerekli araçların nasıl yapıldığı hakkındaki bilgilere bakar. Ardından da bütün bu yaratılan ve meydana

getirilenlerdeki şeklin mükemmelliğini ve güzelliğini seyreder. Yine bunların her birinin pek çok çeşidi bulunduğunu, eğer yaratılmamış olsalardı, kimsenin aklına gelmeyeceklerini ve kimse tarafından istenemeyeceklerini müşahede eder; bütün bu istenemeyen ve bilinemeyen şeylerin Allah Teâlâ'nın lutuf ve rahmetiyle meydana geldiğini görür. Buradan yüce Mevlâ'nın bir sıfatı daha malum olur ki o da (insanlara bunların hikmet ve faydalarını öğretecek olan) peygamberlerin ve velilerin hayatlarının her an Allah ile olmasıdır. Zira onların hayatları insanlar için yüce Mevlâ'nın bir lutfu, rahmeti ve inâyetidir. Nitekim Cenâb-ı Hak kudsî bir hadiste şöyle buyurmuştur:

سَبَقَتْ رَحْمَتِي غَضَبِي

"Rahmetim gazabımı geçmiştir."[12]

Allah Resûlü de [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadis-i şeriflerinde şöyle zikretmiştir:

"Allah Teâlâ'nın kullarına şefkati, annenin süt emen çocuğuna olan şefkatinden daha çoktur."[13]

O halde insan, kendi zatının vücuda gelmesinden, Cenâb-ı Hakk'ın zatının varlığını anlar. Kendi etrafındaki fayda ve hikmetlerin hayret veren hallerinde O'nun ilminin kemalini görür. Bedeninde toplanan ve kendisinde yaratılan; zorunluluk, ihtiyacı karşılamak ve güzellik sağlamak için gerekli her şeyle Allah Teâlâ'nın ihsanını ve rahmetini görür. İşte bunun için insanın kendini tanıması, yüce Mevlâ'nın marifetinin aynası ve anahtarıdır.

2. Konu: Cenâb-ı Hakk'ın Tenzih ve Takdisi

İnsan, nasıl ki kendi sıfatlarından Allah Teâlâ'nın sıfatlarını ve kendi zatından O'nun zatını öğreniyorsa aynı şekilde Cenâb-ı Hakk'ın tenzih ve takdisini de kendi tenzih ve takdisinden öğrenir. Yüce Mevlâ

12 Buhârî, Tevhîd, 55 (nr. 7553); Müslim, Tevbe, 4 (nr. 15).

13 bk. Buhârî, Edeb, 18 (nr. 5999); Müslim, Tevbe, 4 (nr. 22).

hakkındaki tenzih ve takdisin anlamı, O'nun vehme ve hayale gelen her şeyden berî ve mukaddes olmasıdır.

Tasarrufunun dışında hiçbir yer bulunmamasına rağmen, Cenâb-ı Hak kendisine bir yer izafe edilmekten münezzehtir. İnsan bunun numunesini kendisinde müşahede edebilir. Şöyle ki; adına kalp dediğimiz ruhun hakikatini hayal etmek ya da düşünmek mümkün değildir. Onun miktarının ve kemiyetinin olmadığını, bununla beraber bölünemeyeceğini daha önce zikretmiştik. Hal böyle iken kalbin rengi ve şekli de yoktur. Şekli ve ölçüsü olmayan bir şeyin de hayal edilebilmesi mümkün değildir. Gözün doğrudan ya da benzerini gördüğü şeyler hayal edilebilir. Göz ve hayalde renkler ve şekillerden başka bir şey yoktur. İnsan tabiatının, "Bu nasıl bir şeydir?" diye sorduğu aslında, "Nasıl bir şekle sahiptir; küçük müdür, büyük müdür?" demektir. Bu sıfatların kendisinde bulunmadığı bir şey için, "Nasıldır?" sorusu gereksiz ve anlamsızdır. Eğer, kendisine "Nasıldır?" sorusunun yöneltilemeyeceği bir şeyi öğrenmek istersen, kendi hakikatine bak. Zira senin marifet mahalli olan hakikatin bölünemez; miktar, kemiyet ve keyfiyet de onda bulunmaz.

Bir kimse, "Ruh nasıl bir şeydir?" diye sorarsa, bunun cevabı, "Nasıldır sorusu ona yöneltilemez" olur. İşte kendini bu sıfatlarla bildiğinde, Cenâb-ı Hakk'ın bu takdis ve tenzihe daha layık olduğunu görürsün. İnsanlar nasıl ve ne şekilde olduğu bilinmeyen bir varlık karşısında hayrete düşerler; oysa kendileri de böyledir ve kendilerini tanımazlar. Hatta insan kendi bedenine dikkatle bakarsa, onda nasıl ve ne çeşit olduğu bilinmeyen binlerce şey görür. Mesela kendi zatında öfke, aşk, dert ve lezzet gibi halleri görür fakat bunların ne şekilde ve nasıl olduklarını bilmek istese gücü yetmez. Nitekim bunlarda şekil ve renk bulunmadığı için bu soru onlara sorulamaz. Hatta bir kimse sesin, kokunun ve tatmanın hakikatini öğrenmek istese bunları da bilemez. Bunun sebebi, "Nasıl ve ne türlü" sorularının görme duyusundan ortaya çıkan hayal icabı olmasındandır. Böyle olduğu için insan her şeyde gözün payını arar. Ses gibi kulakta bulunan şeyden gözün payına düşen bir şey bulunmaz. Dolayısıyla gözün, kulağı ilgilendiren bir şeyin nasıl ve

ne türlü olduğunu öğrenmek istemesi imkânsızdır. Çünkü seste gözün hiçbir nasibi yoktur; renk ve şekilde de kulağın... İşte bunun gibi kalbin ve aklın bileceği şeylerde hiçbir his uzvunun payı bulunmaz. "Nasıl ve ne tür" gibi sorular ancak hissedilebilen şeyler içindir.

Bu konuların araştırmasını ve derinlemesine izahını aklî ilimleri anlatan kitaplarda beyan ettik. Bu kitap için bu kadarı yeterlidir. Bunları anlatmamızdan maksat, insanın kendi keyfiyetini bilmiyor oluşundan, Allah Teâlâ'nın zatını bilemeyeceğini anlamasıdır. İnsan, ruhun var olup bedenin sultanı konumunda bulunduğunu bilir. Bedende keyfiyeti bilinen her şey ruhun ülkesidir; fakat onun nasıl ve ne şekilde olduğu bilinemez. Bunun gibi âlemin padişahının da zatı bilinemez. Hisler gibi nasıl ve ne şekilde olduğu bilinen her şey O'nun mülküdür.

Cenâb-ı Hakk'ı tenzih etmenin bir diğer şekli de O'na hiçbir yer izafe etmemektir. Nitekim ruh da hiçbir uzva izafe edilemez, "Elde, ayakta, başta ya da başka bir yerdedir" denilemez. Bedendeki tüm organlar bölünebilir; fakat ruhun bölünebilmesi imkânsızdır. Bölünmeyenin de bölünebilene girmesi imkânsızdır. Çünkü aksi durumda onun da bölünebilmesi gerekir.

Ruhu hiçbir organa izafe etmek mümkün değilken, hiçbir uzuv da onun tasarrufunun dışında değildir; hepsi onun emrindedir ve o hepsinin sultanıdır. Bütün âlem, âlemin sahibi olan yüce Mevlâ'nın tasarrufundadır. O, bir yere izafe edilmekten münezzehtir.

Takdisi detaylıca anlatmak, ruhun mahiyetini ve sırrını açıklamakla olur. Bunun ise ruhsatı yoktur. Bu mananın tamamı,

إِنَّ اللهَ تَعَالَى خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ

"Allah Teâlâ, Âdem'i kendi sûretinde yarattı"[14] hadis-i şerifiyle beyan edilebilir.[15]

14 Buhârî, İsti'zân, 1 (nr. 6227); Müslim, Birr, 32 (nr. 115).; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/223.

15 Zebîdî, *İthâfü's-Sâdeti'l-Müttakîn* adlı eserinde konu ile ilgili olarak özetle şunları söylemiştir:

3. Konu: Allah Teâlâ'nın Hâkimiyeti

Allah Teâlâ'nın zatının varlığı öğrenilince O'nun sıfatları, "nasıl" ve "ne gibi" sorularından münezzeh ve mukaddes olduğu da açıklandı. Yine Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine yer ve mekân isnat edilmekten berî olduğu, bunların hepsinin anahtarının insanın nefsini tanıması olduğu izah edildi. Bunların dışında marifete ait bir bölüm daha kaldı ki o da; yüce Mevlâ'nın mülk âlemindeki padişahlığı, meleklere nasıl ferman buyurduğu, onların emirlere ne şekilde itaat ettiği, işlerin melekler vasıtasıyla nasıl hallolduğu, fermanların gökyüzünden yere gönderilmesi, felek ve yıldızların hareketi, yerdekilerin işlerinin göklere bağlı olması, rızıkların anahtarının gökyüzüne bağlı kılınması gibi hususların bilinmesidir.

Marifete ait bu husus, Cenâb-ı Hakk'ın marifeti için büyük bir konudur ve bundan önceki hususların "marifet-i zat" ve "marifet-i sıfat" olarak isimlendirilmesi gibi bu konu da "marifet-i ef'âl" olarak

---

"Sûretten maksat, büyük âlemdir, insan ise onun küçük halidir. Çünkü âlemin parçaları ayrılsa, âdemoğlunun da parçaları ayrılsa âdemoğlunun parçalarının büyük âleme benzediğini görürsün. Bundan dolayı âlem temelde iki kısma ayrılır; mülk âlemi gibi gözle görülen âlem ve melekût âlemi gibi gözle görülmeyen, akıl ile idrak edilen âlem. İnsan da aynı şekilde et, kemik, kan gibi zâhirî âlem ve ruh, akıl, ilim, irade, kudret gibi bâtınî âlem olmak üzere iki kısma ayrılır. Bunun izahı şöyledir: Âlem; zâhirî olan mülk âlemi, akıl ile idrak edilen melekût âlemi ve bunların ortasında da iki yönlü boyuta sahip olan ceberût âlemine ayrılmıştır. İnsan da aynı şekilde bu kısımlara ayrılmıştır. İnsanda gözle görünen parçalar mülk âlemine; ruh, akıl, kudret, irade gibi cevherler melekût âlemine, duyu organlarıyla idrak edilen ve bedende bulunan kuvvet de ceberût âlemine benzer. Dikkatlice bakıldığında insanın başı kendisi gibi yüksekte olan gökyüzüne benzer. Onun latif cisimden hisleri, yıldızların güneşten aldıkları yansımalar gibi ruhtan yansımalar alır ve bunları etrafına saçar. İnsanın ruhu güneşe benzer. Güneşin bitki ve hayvan gibi âlemde bulunan her şeye yansıması misali insanın ruhu da bedeninde bulunup otlara benzeyen kıllara ve diğer uzuvlarına yansır. Gündüz çıkıp gece kaybolan güneşin âlemin ortasında yaratılması gibi insanın ruhu da âlemin ortasında uyku ile kaybolur, uyanıklık ile ortaya çıkar. İnsanın nefsi ise aya benzer. Nasıl ki ay yansımasını güneşten alıyorsa, insanın nefsi de yansımasını ruhtan alır. Aynı şekilde âlemde bulunan; bitkiler, rüzgâr, dağlar, hayvanlar gibi insanda da bitkiye benzeyen kıl, suya benzeyen göz yaşı ve kan, dağlara benzeyen kemikler, hayvanlara benzeyen kötü ahlâklar bulunur. Özetle bu benzerlikle ilgili bildiğimiz ve bilmediğimiz nice meseleler vardır. Anlattıklarımız akıl sahipleri için yeterlidir." Bütün bu açıklamalara binaen öncelikle insanın kendini tanıması gerekir ki tenzihin ne olduğunu kavrayabilsin.

adlandırılır. Bunun anahtarı da insanın kendini tanımasıdır. Zira kendi ülkendeki padişahlığını nasıl yürüttüğünden gafil olursan, âlemlerin sultanının hükmünü nasıl bilebilirsin? Sen ilk önce kendini tanı, amacını bil! Mesela yazı... Kâğıt üzerine "bismillâh" yazmak istediğinde sende ilk olarak arzu ve istek ortaya çıkar, ardından kalbinde bir hareketlenme meydana gelir. Bu hareketlenme, bedenin sol tarafında bulunan et parçasında ortaya çıkar. Kalpten bir cism-i latif[16] hareket edip dimağa yükselir.

His ve hareket kuvvetlerinin taşıyıcısı olan bu cism-i latife hekimler "ruh" adını verirler. Fakat bu ruh hayvanlarınkinden farklıdır ve asla ölmez. Çünkü burası Cenâb-ı Hakk'ı tanıma mahallidir. Ruh, dimağa ulaşınca önce "bismillâh"ın sûreti hayal kuvvetinin yeri olan dimağın birinci bölümünde ortaya çıkar. Ardından dimağdan çıkan bu etki sinirlere bağlanır ve bedenin her tarafına dağılıp parmakların ucunda iplik gibi düğümlenir. Dimağdan bu sinirlere uyarı verilir. Hatta zayıf ve ince olan kimselerin kollarında bu sinirleri görmek mümkündür. Sonra sinirler kıpırdar ve parmak uçlarında hareket meydana gelerek parmaklar kalemi, kalem de mürekkebi oynatır... Böylece hislerin yardımıyla hayal hazinesinde olan "bismillâh"ın sûretine uygun olarak besmele kâğıda aktarılır. Bu işlemde özellikle gözün yardımı oldukça fazladır. İşte nasıl ki bu işin başında sende bir istek ortaya çıkıyorsa, her işin evvelinde de yüce Mevlâ'nın sıfatlarından biri olan "irade" sıfatı vardır.

Sende meydana gelen isteğin ilk eserinin önce kalpte ortaya çıkması ve ardından da diğer yerlere dağılması gibi yüce Mevlâ'nın iradesinin eseri de ilk olarak arşta zuhur eder; sonra diğer yerlere dağılır. Bir buhar gibi olan cism-i latif kalp damarları yoluyla bu eseri dimağa ulaştırır. Bu cisme "ruh" adı verilir. Bunun gibi Allah Teâlâ'nın latif bir cevheri de o eseri arşa, arştan da kürsîye ulaştırır. Bu cevhere "melek, ruh, rûhulkudüs" denir. İşte eserin kalpten dimağa ulaşması, dimağın da kalbin velâyet hükmü ve tasarrufu altında bulunması gibi Allah Teâlâ'nın irade eseri de arştan kürsîye ulaşır. Kürsî arşın altında bulunur. Senin hareketin ve maksadın olan "besmele"nin sûretinin, beyni-

16 **Cism-i latif:** Beş duyu ile kavranamayan melek, cin, ruh vb.

nin birinci bölümünde meydana gelmesi ve yaptığı işin buna uygun olarak zuhur etmesi gibi, kâinatta ortaya çıkacak her şeyin sûreti de ilk olarak "levh-i mahfûz"a nakşedilir.

Beyindeki latif kuvvetin önce sinirleri hareket ettirmesi sonra da sinirlerin eli ve parmakları, parmakların da kalemi oynatması gibi, arş ve kürsînin üstünde görevli latif cevherler de gökleri ve yıldızları hareket ettirirler.

Dimağ kuvvetinin kas kirişlerini, kasları ve parmak sinirlerini harekete geçirmesi gibi, adına melek denen bu latif cevherler de yıldızlar ve şualar vasıtasıyla aşağıda bulunan âleme gelip oradaki dört tabiatı hareket ettirirler. Bu dört tabiat; sıcaklık, soğukluk, nem ve kuruluktur. Kalemin mürekkebi dağıtıp, "bismillâh"ın şeklini ortaya çıkardığı gibi sıcaklık, soğukluk da suyu, toprağı ve diğer temel bileşikleri harekete geçirir.

Kâğıdın mürekkebi alarak bazan dağıtıp bazan da topladığı gibi nem bu bileşiklere şekil verir, kuruluk da bu şekilleri dağılıp bozulmamaları için korur. Şayet nem olmasaydı şekil de asla olmaz, kuruluk olmasaydı bu şekillerde bozulma meydana gelirdi. Kalem, gözden aldığı yardım ile işini tamamlayınca hayal merkezinde olan şekle uygun olarak "bismillâh" sûreti ortaya çıkar. Bunun gibi meleklerin yardımıyla sıcaklık ve soğukluk temel bileşikleri hareket ettirir; hayvan, bitki ve diğer varlıkların sûretleri levh-i mahfûzda olduğu gibi belirir. Bedendeki bütün işlerin ilk olarak kalpte peyda olup sonra tüm uzuvlara dağılması gibi madde âlemindeki işler de önce arşta ortaya çıkar ve oradan bütün âleme ulaşır.

Kalbin ilk karar yeri olması ve onun altındaki diğer bütün uzuvların kalple bir ilişkisi olmasından dolayı kimilerinin, "İnsanın zatı kalbin içindedir" diye düşünmeleri gibi, Allah Teâlâ'nın her şeyi kuşatması arş vasıtasıyla olduğundan bazı kimseler de O'nun arşta bulunduğunu zannederler.

Senin kalbin üzerindeki hâkimiyetinle kalbin işinin düzgün olması ve beden ülkesinin tedbirinin sağlanması gibi, Allah Teâlâ arşı yaratıp

ona istiva etmiştir, onu doğrultup hükmü altına koymuştur. Böylece bütün âlemin tedbiri kurulmuştur. Âyet-i celîlede şöyle bildirilmiştir:

اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ

"(Rabb'iniz) Arşa hükümran olup işleri yerli yerince düzene koyan (Allah'tır)" (Yunus 10/3).

Bunların hepsinin doğru olduğunu bil; zira bunlar basiret ehli kimselere açık keşiflerle bildirilir. Bunu da,

إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ

"Allah Teâlâ, Âdem'i kendi sûretinde yarattı"[17] hadis-i şerifinin hakikati ile açıklamışlardır.

Padişahı ve padişahlığı padişahlardan başkasının bilemeyeceğini mutlak sûrette bilmelisin. Şayet sana kendi ülkende (bedeninde) padişahlık verilmeseydi, Allah Teâlâ'nın mülkünden ve hükümdarlığından bir muhtasar örnek bahşedilmeseydi, Rabbü'l-âlemîn'in bütün âlemin sahibi olduğunu asla bilemezdin. O halde seni yaratıp sana kendi padişahlığından bir numune bahşeden ve ülke (beden) veren Cenâb-ı Hakk'a şükret. Senin kalbini arş, kalbin membaı olan hayvanî ruhunu İsrâfil, dimağını kürsî, hayal merkezini levh-i mahfûz; göz, kulak ve tüm hislerini farklı bir melek kıldı. Sinirlerin ortaya çıktığı yer olan dimağının kubbesini de gökyüzü ve yıldız gibi yarattı. Parmak, kalem ve mürekkebi emrine verdi. Seni biricik, nasıl ve ne türlü olduğu âşikâr olmayan bir sûrette yaratıp sana padişahlık verdi. Ardından da sana, "Asla kendini ve padişahlığını unutma! Eğer bundan gafil olursan seni yoktan var eden Rabb'ini unutursun!" buyurdu.

Muhakkak ki Cenâb-ı Hak, Âdem'i kendi sûretinde yarattı. Şu durumda ey insan, kendini bil ve Rabb'ini tanı!

17 Buhârî, İsti'zân, 1 (nr. 6227); Müslim, Birr, 32 (nr. 115); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/223.

4. Konu: Uzuvların Birbirine Bağlılığı

İnsanın kendi bedenine olan padişahlığı ile Cenâb-ı Hakk'ın saltanatı arasında yaptığımız kıyaslamalı açıklamalardan iki büyük ilme işaret edildi.

Bunlardan ilki, insanın kendini tanıması; uzuvlarının güç ve sıfatları ile olan ilişiği, sahip olduğu sıfat ve güçlerinin kalp ile bağlantısına dair ilimdir. Bu ilim böyle bir kitapta incelenemeyecek kadar tafsilatlıdır.

İkincisine gelince... O da âlemin padişahının dergâh-ı izzetinin meleklerle irtibatı, meleklerin birbirleri ile olan bağı, göklerin, kürsînin ve arşın meleklerle ilgisidir. Bu ilim daha detaylıdır. Bu yazdıklarımızdan maksat, zeki ve akıllı kimselerin bunlara inanarak Allah Teâlâ'nın büyüklüğünü idrak etmesidir. Akılsız kimselerin de tüm bu güzelliklerle böyle bir yaratıcının mütalaasından nasıl mahrum olup gafil kaldıklarını öğrenmeleridir. İnsanların yüce Mevlâ'nın cemalinden ne haberi olur ki? Bu anlattıklarımız ancak insanların kendilerini tanıyabilmeleri içindir.

5. Konu: Tabiatçıların ve Müneccimlerin Hali

Şu perişan haldeki lânetlenmiş tabiatçılar ve nasipsiz müneccimler, işleri tabiat ve yıldızlara nisbet ederler. Böylelerinin durumu kâğıt üzerinde yürüyen karıncaya benzer. Bu karınca, kâğıdın karardığını ve üzerinde nakışların ortaya çıktığını görünce etrafına bakar ve kalemi görünce sevinçle, "Bu işin hakikatini anladım. Bu şekilleri çizen kalemdir!" der. Meydana gelen hareketlerden hiçbir haberi olmayan ve bunların ancak son şekillerini gören tabiatçıların hali bu karınca misalidir.

Sonra gelen diğer karıncanın gözleri daha keskin, görüş alanı daha geniştir. İlk karıncaya, "Yanıldın! Çünkü ben bu kalemin buyruk altında olduğunu görüyorum. Onun ardında nakışları çizen başka bir şeyin olduğunu biliyorum" der ve bununla bahtiyar olup şunları söyler:

"Hakikat benim bildiğim gibidir. Kâğıdın üzerini çizen (asıl güç) parmaktır, kalem değil. Kalem, parmağın hükmündedir."

Bu da görüşleri biraz daha ileri olup ancak tabiatın yıldızların hükmünde olduğunu düşünen müneccimlerin haline benzer. Onlar, yıldızların da meleklerin emrinde olduğunu ve bunun ötesindeki mertebeleri bilmezler.

Madde âleminde müneccimlerin ve tabiatçıların arasında böylesine bir ihtilaf olması gibi ruhlar âleminde ilerleme gösteren kimseler arasında da farklılıklar bulunur. Zira madde âleminden yükselen insanların pek çoğu maddenin ötesinde bir şeylere erişip ardından önceki mertebelerine inerler. Sonra da ruhlar âlemine yükselme kapıları kendilerine kapanır. Nurlar âleminden olan âlem-i ervahta da bunun gibi tehlike ve engeller çoktur. Bunların dereceleri yıldız, ay ve güneşin durumuna benzer. Bu merdiven, kendilerine göklerin melekûtunun gösterildiği kimselerin miracıdır. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de buyurdu ki:

وَكَذٰلِكَ نُرِىٓ إِبْرٰهِيمَ مَلَكُوتَ ٱلسَّمٰوٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ ٱلْمُوقِنِينَ ﴿٧٥﴾

"Böylece biz, yüceliğimizin sırlarını kesin olarak bilmesi için İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk" (En'âm 6/75).

O makamda Hz. İbrahim [aleyhisselâm] şöyle dedi:

إِنِّى وَجَّهْتُ وَجْهِىَ لِلَّذِى فَطَرَ ٱلسَّمٰوٰتِ وَٱلْأَرْضَ

"Ben yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'ın rızasına çevirdim" (En'âm 6/79).

Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuştur:

إِنَّ لِلّٰهِ سَبْعِينَ حِجَابًا مِنْ نُورٍ لَوْ كَشَفَهَا لَأَحْرَقَتْ سُبُحَاتُ وَجْهِهِ كُلَّ مَنْ أَدْرَكَ بَصَرُهُ

"Muhakkak ki kulu Allah'ı görmekten perdeleyen yetmiş nur perdesi vardır. Eğer Hak Teâlâ onları kaldırıp mahlûkatına tecelli etseydi, zatının yü-

celiği bütün mahlûkatı yakardı."[18] Bu hadisin şerhini *Mişkâtü'l-Envâr ve Misfâtü'l-Esrâr* adlı kitabımızda yaptık. Dileyen bu eserlere bakabilir.

Maksadımız, bir şeyi sıcaklığa ve soğukluğa nisbet eden zavallı tabiatçıların söylediklerinin kökten yanlış olmadığını bilmendir. Nitekim eğer bu sıcaklık ve soğukluk ilâhî sebeplerden olmasaydı, tıp ilmi bâtıl olurdu. Fakat tabiatçıların düştükleri hata görüşlerinin darlığı sebebiyle eşyanın ahvalinden haberdar olmayıp ilk merhalede takılıp kalmaları, sıcaklık ve soğukluğu asıl sayıp bunların bir hükmün altında olduklarını kavrayamamış olmaları, bunlara hizmetkârlık değil efendilik isnadında bulunmalarıdır. Halbuki bunlar ayakkabıların yanında sıralanan en aşağı derecede hizmetçilerdir.

Yıldızları sebepler arasında sayan müneccimlere gelince... Onlar da bir ölçüde haklıdır. Eğer işler bu şekilde olmasaydı gece ve gündüz aynı olurdu. Çünkü güneş dünyayı ısıtan ve aydınlatan bir yıldızdır. Yine güneşin gökyüzündeki hareketi olmasaydı yaz ve kış bir olurdu.

Güneşi kudretiyle sıcak ve parlak bir şekilde yaratan yüce Allah, eğer Zühal yıldızını soğuk ve kuru, Zühre yıldızını sıcak ve nemli yaratsaydı buna şaşılmaz. Bu şekilde düşünmek de Müslümanlık'ta ayıplanmaz. Müneccimlerin yanıldığı nokta yıldızları asıl ve işlerin havale edildiği yer olarak düşünmeleri, onların hüküm altında olduklarını görmemeleri ve,

وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ

"Güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah'tır" (A'râf 7/54) âyet-i celîlesini bilmemeleridir.

Emir altında olan kendisine iş ve görev verilendir. O halde güneş, ay ve yıldızlar kendilerine verilen emirleri yerine getiren işçilerdir. Hatta asıl işçiler meleklerdir. Bu durum, bedeni hareket ettirmek hususunda sinirlerin dimağın içindeki kuvvetin emrinde çalışmasına benzer. Bunun gibi yıldızlar da her ne kadar önemli bir vazifeyi yürü-

18 bk. Müslim, İmân, 79 (nr. 293); İbn Mâce, Mukaddime, 13 (nr. 195,196).

tüp dört tabiat gibi basit hizmetçilerden olmasalar da aşağı derecedeki hizmetkârlar arasındadır. Bunların durumu, kâğıt üzerindeki kalemin aşağı derecede bulunan emir altındaki hizmetçi olmasına benzer.

6. Konu: Fili Tanımaya Çalışan Âmâlar

İnsanların arasında meydana gelen ihtilafların çoğu, hepsinin bir yönden doğru konuşmasındandır. Fakat bazıları gördükleri ve tasavvur ettikleri cüz'î gerçekleri hakikatin tamamı zannederler. Bunların hali, şehre bir filin geldiğini duyup da onu tanımaya giden âmâlar zümresine benzer. Bu güruh, fili el yordamı ile tanıyabileceklerini zannedip ona dokunurlar.

İçlerinden biri filin kulağına, biri ayağına, biri bacağına, biri de dişlerine dokunur. Sonra kendileri gibi âmâlarla bir araya gelen bu zümreden, filin şeklini tarif etmeleri istenir. Elini filin ayağına koyan, "Fil bir sütun gibidir" der. Sonra da sırasıyla; kulağına dokunan, "Halı gibidir", dişlerine dokunan da, "Taş gibidir" der.

Bunların hepsi hem doğru söyledi hem de yanıldı. Fili tamamen tanıdıklarını zannettiler; lâkin bunu yapamadılar. İşte müneccimlerin ve tabiatçıların durumu da bu âmâların haline benzer. Bunlardan her birinin gözü Cenâb-ı Hakk'ın hizmetkârlarından birine takılır; onun saltanatı ve hâkimiyeti karşısında şaşkın halde kalıp, "Bu benim ilâhımdır" diye ortaya atılır.

Kendilerine hidayet yolu açılanlar ise hizmetkârların noksanlıklarını görüp onların ötesinde başka bir kudretin olduğunu anlarlar ve, "Bu gördüğüm başka bir gücün hakimiyeti altındadır, altta olan ise ilâh olamaz!" der. Nitekim âyet-i celîlede şöyle bildirilmiştir:

فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الَّيْلُ رَاٰ كَوْكَبًا قَالَ هٰذَا رَبِّيْ فَلَمَّآ اَفَلَ قَالَ لَآ اُحِبُّ الْاٰفِلِيْنَ ﴿٧٦﴾

"Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü, Rabbim budur, dedi. Yıldız batınca, batanları sevmem, dedi" (En'âm 6/76).

7. Konu: Yıldızların ve Burçların Âlemi

Yıldızların, tabiatların, on iki burcun ve bunlardan yüksek olan arşın hali, bir yönden özel bir odası olan padişahlık makamına benzer. Padişahın veziri, etrafında on iki pencereli bir sofa bulunan özel odada oturur. Pencerelerin her birinde vezirin bir vekili vardır. Yedi yardımcı süvari, bu on iki pencerenin çevresinde döner ve vezirden kendileri için gelecek emirleri bu vekillerden işitir. Dört piyade, yedi süvarinin altında durup, gözlerini onlara dikerek padişahın kapısından gelecek haberi bekler. Bu dört piyadenin elinde dört kement bulunur. Bu kementleri atarak bir grubu ferman gereği huzura çeker, bir grubu huzurdan uzaklaştırır, bir gruba hil'at verir, bir gruba da ceza...

Arş özel odadır. Burası meleklerin Allah'a en yakını olan memleket vezirinin bulunduğu yerdir. Yıldızların seması odayı çeviren sofa, on iki burç da on iki pencere gibidir. Vezirin vekilleri diğer meleklerdir. Bunların mertebeleri mukarreb meleklerin derecelerinden düşük olup her birine ayrı bir ilim verilmiştir. Yedi yıldız, yedi süvaridir. Bunlar on iki pencerenin etrafında dönerek her pencereden başka bir emir alırlar.

Dört unsur denilen su, ateş, toprak ve hava dört hizmetkâr piyade gibidir. Kendi yurtlarından ayrılmazlar. Sıcaklık, soğukluk, nem ve kuruluk olan dört tabiat bunların ellerindeki dört kemende benzer.

Örneğin bir kimsenin hali değişse ve dünyaya yüz çevirerek dert ve korku kalbinde yer etse, dünya nimetleri kalbine iyi gelmeyip, âkıbetinin kederi kendisini sarsa hekimler böyle biri için, "O kimse hastadır. Bu hastalığa mâlihulyâ[19] denir ve ilacı da kaynatılmış eftimondur[20]" derler. Tabiatçılar, "Bu hastalığın aslı kuruluk tabiatının dimağa yerleşmesindendir. Bu kuruluğun sebebi de kış havasıdır. Bahar gelmeden ve havada nem oluşmadan bu hastalık düzelmez" derler. Müneccimler, "Bu, kendisinde sevda halinin meydana geldiği kimsede olur. Sevda, Merih[21] ile arasında şekil itibariyle kötü bir benzerliğin

19 **Mâlihulyâ:** Belirtileri hayata karşı bağlılığın azalması ve her şeye kayıtsızlık, insanlardan kaçma, derin bir keder vb. haller olan ruh hastalığı, melankoli.

20 **Eftimon:** Bazı sinir ve eklem hastalıklarının tedavisinde kullanılan bir tür bitki.

21 **Merih:** Mars.

oluşmasıyla Utârid'den[22] peyda olur. Utârid, sa'deyne yani iki uğurlu gezegen olan Zühre[23] ve Müşteri'ye[24] yaklaşmadan ya da aralarında teslis[25] oluşmadan bu hasta iyileşemez" derler. Hepsi de bir yönden doğru söylüyor; fakat,

ذٰلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ

"İşte onların erişebilecekleri bilgi budur" (Necm 53/30).

Dergâh-ı ilâhîde kendisi hakkında saadet hükmü verilen kimse için Utârid ve Merih adındaki iki hızlı ve mahir vekili; kapı piyadelerinden biri olan havaya kuruluk kemendini atmaları, hastanın kafasındakileri ve beynindekileri bertaraf etmeleri, onun yüzünü dünya lezzetlerine çevirmeleri, korku ve keder kamçısı, irade ve istek dizginleri ile kendisini Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna davet etmeleri için gönderirler. Bu anlatılanlar ne tıp ilminde ne de tabiat ve nücum ilimlerinde vardır. Bu ilim ancak tüm âlemi ve yüce Mevlâ'nın işçilerini, vekillerini, hizmetkârlarını çepeçevre kuşatan; bunların her birinin görevini, hangi emirlerle hareket ettiklerini, insanları nereye davet edip nelerden menettiklerini bilen nübüvvet ilminin denizinden çıkar.

O halde hepsinin söyledikleri bir yönden doğrudur; fakat onların âlemin sultanının ve askerlerinin sırlarından haberleri yoktur. Allah Teâlâ; bela, hastalık ve dert yoluyla insanları kendisine çağırarak âdeta, "Bu hastalık değil, lutuf kemendidir. Dostlarımızı bununla kendimize çağırırız" buyurmaktadır. Nitekim hadis-i şerifte de şöyle bildirilmiştir:

اَلْبَلَاءُ مُوَكَّلٌ بِالْأَنْبِيَاءِ، ثُمَّ الْأَوْلِيَاءِ، ثُمَّ الْأَمْثَلِ فَالْأَمْثَلِ

"Belaya en çok mâruz kalanlar önce nebîler, sonra veliler, ardından da derecelerine göre diğer insanlardır."[26]

22 **Utârid:** Merkür.

23 **Zühre:** Venüs.

24 **Müşteri:** Jüpiter.

25 **Teslis:** İki gezegenin arasında 120°'lik mesafe bulunması durumu.

26 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/172; Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/343; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 24/245.

Yani, "Onlara hasta gözüyle bakmayın, onlar bizdendir" denilmektedir.

مَرِضْتُ فَلَمْ تَعُدْنِي

"Hastalandım fakat sen beni ziyaret etmedin"[27] hadis-i kudsîsi onlar hakkındadır.

Önceki örnek insanın kendi bedeni içindeki padişahlığını, bu da bedeni dışındaki memleketinin durumunu ortaya koymaktadır. Bu bilgi insanın kendini bilmesiyle elde edilir. Önce insanın kendini tanıması bahsini getirmemizin sebebi budur.

8. Konu: Dört Söz, Dört Mana

Şimdi Allah Teâlâ'yı tanımanın kendisinde toplandığı şu muhtasar dört sözü bilmenin vakti:

سُبْحَانَ اللهِ، وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ، وَلَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ، وَاللهُ أَكْبَرُ

"Allah bütün noksan sıfatlardan münezzehtir. Hamd Allah'a mahsustur. Allah'tan başka ilâh yoktur. Allah akla gelen her şeyden daha büyüktür."

---

27 Hadisin tamamı şu şekildedir:

"Allah azze ve celle kıyamet gününde buyurur ki:

- Ey âdemoğlu, hastalandım da beni ziyaret etmedin. Âdemoğlu,

- Yâ Rabbi, sen âlemlerin Rabb'i iken ben seni nasıl ziyaret edebilirim ki, der. Allah Teâlâ,

- Hatırlamıyor musun, falanca kulum hastalandı da sen onun ziyaretine gitmedin. Bilmez misin ki eğer onu ziyaret etseydin, beni (rızamı) onun yanında bulurdun, buyurur. Sonra,

- Ey âdemoğlu, senden beni doyurmanı istedim de sen beni doyurmadın, buyurur. Âdemoğlu,

- Yâ Rabbi, sen âlemlerin Rabb'i iken ben seni nasıl doyurabilirim ki, der. Allah Teâlâ,

- Hatırlamıyor musun, falanca kulum senden yiyecek istedi de sen vermedin. Bilmez misin ki eğer ona yiyecek verseydin, bunun karşılığını benim nezdimde bulurdun, buyurur. Sonra,

- Ey âdemoğlu, senden su istedim de vermedin, buyurur. Âdemoğlu,

- Yâ Rabbi, sen âlemlerin Rabb'i iken ben sana nasıl su verebilirim ki, der. Allah Teâlâ,

- Falanca kulum senden su istedi de sen vermedin, bilmez misin ki eğer ona su verseydin, bunun karşılığını benim nezdimde bulurdun, buyurur" [Müslim, Birr, 13, (nr. 43)].

Kendi tenzihinden, yüce Mevlâ'nın tenzihini bildin ve "sübhânallah"ın anlamını öğrendin. Kendi padişahlığından, O'nun sultanlığının tafsilini anlayıp bütün sebeplerin ve vasıtaların kâtibin elindeki kalem gibi Allah Teâlâ'nın hükmü altında bulunduğunu kavrayarak "elhamdülillâh"ın manasını bildin. O'ndan başka nimet verenin olmadığını, Cenâb-ı Hak'tan başkasına hamd ve şükürde bulunulmayacağını öğrendin. Ve yine hiçbir şeyin kendi kendine hareket etmediğini bilerek "lâ ilâhe illallah"ın anlamını öğrendin.

Artık "Allahüekber"in hangi manaya geldiğini öğrenmenin zamanı... Bil ki bütün bu öğrendiklerinden Allah Teâlâ'yı tanımak hususunda hiçbir şey öğrenmedin. Çünkü "Allahüekber"in anlamı için, "Allah Teâlâ daha büyüktür" dersin. Fakat bu lafzın hakikati, "Yüce Mevlâ, insanların O'nu kendi kıyasları ile anlamalarından daha büyüktür" demektir. Yoksa, "Allah Teâlâ kendisinden başka her şeyden daha büyüktür" demek değildir. Çünkü O'ndan başkası hakikatte zaten yoktur ki Cenâb-ı Hak ondan daha büyük olsun. Bütün mahlûkat, O'nun varlığının nurundandır. Güneş ışığı güneşten başka bir şey değildir ki, "Güneş, ışığından daha büyüktür" denilebilsin. "Allahüekber"in manası, "Rabbü'l-âlemîn, insanların akıl kıyasıyla tanınmaktan daha büyüktür" demektir.

Bu anlattıklarımızla O'nun takdis ve tenzihinin, insanınki gibi olduğunu söylemekten Allah Teâlâ'ya sığınırız. O, yarattığı hiçbir şeye benzemez, bundan berîdir; insan da ne oluyor! Yine O'nun padişahlığının insanın kendi bedenindeki padişahlığı gibi ya da yüce Mevlâ'nın ilim, kudret ve diğer sıfatlarının insanın sıfatları gibi olduğunu söylemekten Allah Teâlâ'ya sığınırız.

Bütün bunlar belki de Cenâb-ı Hakk'ın cemalinden bir şeyin, beşeriyet âcizliği ölçüsünde insanda hâsıl olması için birer numunedir. Bu, şunun gibidir:

Eğer çocuğun biri gelip de, "Riyaset, saltanat ve memlekete sahip olmak nasıl bir şeydir?" diye sorarsa; ona, "Cirit atmaya ve top oynamaya benzer" diye cevap veririz. Çünkü o çocuk bundan başka bir zevk bilmez; kendisinde olmayan özellikleri, sahip olduklarına benze-

terek anlayabilir. Saltanat lezzetinin cirit atmak ve top oynamak zevkiyle hiçbir ilgisinin bulunmadığı herkesçe malumdur. Fakat burada genel anlamıyla lezzet ve zevk ikisi için de kullanılır. Nitekim kelimenin manasını yüklenmek noktasında ikisi de aynıdır. Bundan dolayı marifetin numunesi çocuklarda da mevcuttur. Bu numune ve misallerin durumunu böyle bil!

Allah Teâlâ'yı kâmilen ve hakikaten kendinden başkası tanıyamaz.

9. Konu: Şeriata Uymak Saadet Yoludur

Marifetullahı açıklamak uzundur, böyle bir kitaba sığmasının da imkânı yoktur. Allah Teâlâ'yı tanımak için teşvik ve tembih olarak bu kadarı yeterlidir. Marifet talebinin tamamı, insanın gücü nisbetindedir; saadetin tamamı da Allah Teâlâ'yı tanımak, O'na kulluk ve ibadet etmektedir.

Marifetin insanın saadeti olduğunu önceden belirtmiştik. İbadet ve kullukta bulunmanın insanın saadetine vesile olması ise şöyledir:

İnsan ölünce Hak Teâlâ'ya dönecektir.

وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ ﴿٥﴾

"Sonunda dönüş ancak O'nadır" (Mâide 5/18).

Kişi kiminle karar kılacaksa saadeti onu sevmesindedir. Onu ne kadar severse, saadeti de o ölçüde çoğalır. Zira insan, sevdiğini görerek daha fazla lezzet ve rahatlık elde eder. Cenâb-ı Hakk'ın sevgisi, marifet ve zikir olmadan kalbi kuşatamaz. Kişi her kimi seviyorsa onun zikrini çoğaltır. Onun zikrini çoğalttıkça da sevgisi artar. Bu sebepten Hz. Davud'a [aleyhisselâm], "Ben senin ayrılamayacağın zatım; öyle ise benden ayrılma!" diye vahiy geldi. Yani Allah Teâlâ ona, "Sen ancak benimle çare bulursun; asıl işin de benimledir! O halde beni zikretmekten bir an bile geri durma!" buyurdu.

Zikrin kalbe hâkim olması devamlı ibadetle elde edilir. İbadet zevki o zaman hâsıl olur. Böyle olunca arzu ve şehvet bağları kalpten ko-

par. Şehvet bağlarının kopması, günahlardan sakınmakla gerçekleşir. O halde günahlardan sakınmak, kalbin rahatlamasını sağlar; ibadetleri yerine getirmek de zikrin kalbe yerleşmesini... Bunların ikisi de saadet tohumu olan muhabbete vesiledir. Buna felah denir. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmuştur:

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّىٰ ﴿١٤﴾ وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّىٰ ﴿١٥﴾

"Temizlenen, Rabb'inin adını anıp O'na kulluk eden kimse kuşkusuz kurtuluşa ermiştir" (A'lâ 87/14-15).

İşlerin hepsi ibadet için uygun değildir; bazısı uygundur, bazısı ise değil. Bütün şehvetlerden el çekmek de mümkün değildir; böyle yapmak doğru da olmaz. Zira insan yemek yemezse ölür, mübaşerette bulunmazsa nesli kesilir. O halde bazı arzulardan uzak durmak bazısını da tatbik etmek gerekir. Bu ölçüyü birbirinden ayırmak lazımdır.

Bu hassas ölçü iki durumdan biridir: Kişi ya kendi aklı, isteği ve ictihadına göre hareket edip kendi görüşünü benimser veya bir başkasınınkini... İnsanın kendi ihtiyarı ve ictihadıyla hareket etmesi doğru olmaz. Çünkü kişide hâkim olan arzu ve istekler daima doğru yolu kendisinden gizler, istenilen şeyi ona doğru olarak gösterir. O halde tercih dizgininin kişinin kendisinde değil, bir başkasında bulunması gerekir. Fakat herkes bu duruma layık değildir; tercihlerin kendisine teslim edileceği kimse insanların en basiretlisi olmalıdır. Bu sıfata sahip olanlar da peygamberlerdir [salavâtullahi aleyhim ecmaîn].

Şer'-i şerife tâbi olmak ve onun hükümlerindeki sınırlara riayet etmek saadet yolunun zaruri hususudur, kulluğun hakiki manasıdır. Kendi görüşleriyle şeriatın sınırlarını aşan kimse helâk olur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ

"Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur" (Talâk 65/1).

10. Konu: Yoldan Çıkanlar, Kaybolanlar

İbâhîlerden yani dinin hükümlerini hiçe sayanlar zümresinden olanlar Allah Teâlâ'nın hüküm sınırlarını aştılar. Bunların hataya ve cehalete düşmeleri şu yedi hususlardan ileri gelir:

Birincisi: Bunlardan bir grup cehalette öyle bir noktadadır ki, Cenâb-ı Hakk'a iman etmezler. Yüce Mevlâ'yı hayal ve vehim mahzeninde arayıp O'na, "nasıl ve ne gibi" sorularını yöneltirler. Bu soruların cevabını bulamayınca da Allah Teâlâ'yı inkâr edip kâinattaki işleri yıldızlara ve tabiata isnat ederler. İnsanların, diğer canlıların, bütün bu hikmet ve tertiple şu hayret verici âlemin kendi kendine meydana geldiğini ya da her zaman var olduğunu veyahut ortada kendinden habersizce hareket eden bir tabiat hareketinin bulunduğunu zannederler. Bunların durumu, güzel bir yazının yazıldığını görüp de bunun kudretli, âlim ve irade sahibi bir kâtip olmadan kendiliğinden yazıldığını ya da her vakit bu şekilde yazılmış bulunduğunu zanneden kimsenin haline benzer. Körlüğü bu dereceye ulaşmış bir kişi saadet yoluna nasıl bakabilir? Tabiatçıların ve müneccimlerin yanlışlarından daha önce bahsetmiştik.

İkincisi: Bunlardan bazıları ahirete inanmayan bir gruptur. İnsanın bitki ya da diğer canlılar gibi olduğunu, ölünce yok olacağını; azap, ceza ve mükâfatının da bulunmadığını zannederler. Böyle düşünmelerinin sebebi nefislerini tanımayıp kendilerini eşek, öküz ve ağaç kadar bildiklerindendir. İnsanın hakikati olan ruhu tanımadılar. Ruh ebedîdir ve asla ölmez. Ancak ten ondan geri alınır, buna da ölüm adı verilir. Bunun hakikati dördüncü bölümde anlatılacaktır.

Üçüncüsü: İçlerinden bir kısmı Allah Teâlâ'ya ve ahirete iman edip imanında zayıflık bulunan cahillerdir. Bunlar şeriatı bilmeyip, "Allah'ın bizim ibadetimize ihtiyacı mı var? Günahlarımızdan O'na bir zarar mı gelir? O padişahtır ve insanların ibadetlerinden müstağnidir. İbadet de günah da O'nun nezdinde birdir!" derler. Üstelik bu cahiller Kur'ân-ı Kerîm'deki şu âyet-i celîleri bildikleri halde böyle konuşurlar:

وَمَنْ تَزَكَّىٰ فَإِنَّمَا يَتَزَكَّىٰ لِنَفْسِهِۦ

"Kim temizlenirse o, kendi menfaatine temizlenmiş olur" (Fâtır 35/18).

وَمَنْ جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ

"Cihad eden, ancak kendisi için cihad etmiş olur" (Ankebût 29/6).

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ

"Kim iyi bir iş yaparsa, bu kendi lehinedir" (Fussılet 41/46).

Şeriattan cahil olan bu bedbahtlar, şeriatın manasının, kulun ibadetleri kendisi için değil de Allah Teâlâ için yapması gerektiği anlamına geldiğini sanırlar. Bunların durumu perhiz yapmayan ve, "Hekime ne ki! Söylediklerini ister yaparım, ister yapmam!" diyen hasta gibidir. Bu doğru bir sözdür fakat söyleyeni helâk eder. Hekimin, hastasının perhiz yapmasına ihtiyacı yoktur. Hastanın ölümü, hekimin verdiği perhize uymamasındandır. Hekim ona deliller sunmuş ve yol göstermiştir. Onun ölümünden hekime bir zarar dokunur mu?

İşte beden hastalığının kişiyi bu dünyada ölüme götürmesi gibi, kalbin hastalıkları da ahiret yurdunda helâke sebep olur! Nasıl ki ilaç ve perhiz bedenin sağlığına kavuşmasına sebeptir; ibadet, marifet ve günahlardan sakınmak da kalbin kurtuluşu içindir. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle bildirilmiştir:

إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ ۝

"Ancak Allah'a kalb-i selim (temiz bir kalp) ile gelenler (o günde fayda bulur)" (Şuarâ 26/89).

Dördüncüsü: Bazısının cahilliği de şeriatı başka bir yönden anlayamamış olmasındandır. Derler ki:

"Şeriat; kalbi öfke, şehvet ve riyadan temizleyin, diyor. Bunun ise imkânı yoktur. Çünkü insan zaten bunlarla beraber yaratılmıştır. Bu durum kişinin siyah bir kilimi beyaza çevirmek istemesi gibidir. Böyle bir şeyle uğraşmak imkânsız bir şeyi talep etmektir."

Bu ahmaklar şeriatın böyle emretmediğini bilmiyorlar. Şeriat, öfkeyi ve şehveti hâkimiyet altına alıp bunların şeriata ve akla galip gelmemesini emreder. Öfke ve arzuları öyle idare etmelidir ki bunlar başına buyrukluk etmeyip şeriatın sınırlarını gözeterek küçük günahların bağışlanması için büyük günahlardan uzak dursunlar. Bu mümkün bir haldir ve pek çok kimse böyle yapmakta muvaffak olmuştur.

Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem], "Öfke ve şehvet gereksizdir!" demedi; bilakis,

أَنَا بَشَرٌ أَغْضَبُ كَمَا يَغْضَبُ الْبَشَرُ

"Ben bir insanım, insanların kızdığı gibi kızarım"[28] buyurdu.

Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle bildirilmiştir:

وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ

"Öfkelerini yutarlar ve insanları affederler" (Âl-i İmrân 3/134).

Bu âyet-i celîlede kendilerinde öfkenin olmadığı kimseler değil, öfkelerini yenenler övülüyor.

Beşincisi: Bu zümrenin cahilliği, Allah Teâlâ'nın sıfatlarını anlamamaktan ileri gelir. Bunlar, "Allah rahîmdir, kerîmdir. Nasıl olursak olalım bize merhamet eder" derler. Oysa yüce Mevlâ'nın kerîm olduğu gibi azabının da şiddetli olduğunu bilmezler. Onlar, Cenâb-ı Hak rahîm ve kerîm olduğu halde bu dünyada pek çok kimsenin bela, hastalık ve açlık çektiğini görmezler. Yine, ekip biçmeden ticaret olmadığının, mal elde edilmediğinin; gayret göstermeden ilim öğrenilmediğinin farkında değiller. Fakat dünya arzularında hiçbir kusur göstermezler. "Allah kerîmdir, rahîmdir; ticaret ve ziraat olmadan rızkımızı verir" demezler. Oysa Allah Teâlâ rızka kefildir. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle bildirilmiştir:

28 Müslim, Birr, 25 (nr. 91); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/243.

وَمَا مِنْ دَآبَّةٍ فِى الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللهِ رِزْقُهَا

"Yeryüzünde yürüyen her canlının rızkı, yalnızca Allah'a aittir" (Hûd 11/6).

Yüce Mevlâ ahiret işlerini de amellere havale ederek şöyle buyurur:

وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ ﴿٣٩﴾

"İnsan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur" (Necm 53/39).

Bu hal üzere olanlar Rabbü'l-âlemîn'in keremine iman etmediklerinden, dünyadan ve rızık peşinde koşmaktan vazgeçmiyorlar. Konu ahirete gelince de, "Allah kerîmdir" sözünü dillerinden düşürmüyorlar. Bu, şeytanın onlara telkinidir ve asılsızdır.

Altıncısı: Bu grubun cahilliği de gururdan meydana gelir. Derler ki:

"Artık öyle bir mertebeye ulaştık ki günahların bize zararı dokunmaz. Dinimiz büyük bir kulleteyn[29] gibidir, necaset kabul etmez!"

Bu ahmakların pek çoğu öyle hakir ve küçüktür ki, bir kimse onlara küçük düşürücü bir söz söyleyip gururlarını kırsa, ömürleri boyunca ona düşmanlık yaparlar. Göz diktikleri lokmayı elde edemeseler dünya onlara dar ve karanlık gelir. Bu kıt akıllılar henüz insanlıkta büyük bir kulleteyn olamamışken ve böyle durumlar karşısında tahammülsüzlük gösterirken bu davaları nasıl doğru olur?

Böyle bir davada kendisine adâvet, şehvet, riya ve öfkenin uğramadığı bir kimse bile mağrur olur. Çünkü onun derecesi peygamberlerin mertebesini geçemez. Peygamberler bile (masum oldukları halde) hata ve kusur işlemek endişesiyle göz yaşı döküp tövbe ederlerdi. Sahâbe-i kirâmın ileri gelenleri küçük günahlardan sakınırlar; hatta şüphe korkusuyla bazı helâllere bile yaklaşmazlardı.

29 **Kulleteyn:** Kulleteynin miktarı sahih olan görüşe göre 500 Bağdat rıtlıdır. Bu da yaklaşık 192,857 kg. yapar.

Hal böyle iken gurura kapılan ahmaklar şeytanın hilelerine aldanmadıklarını, derecelerinin de peygamberlerden ve sıddıklardan üstün olduğunu nasıl iddia ediyorlar? Eğer, "Peygamberlerin hali böyledir. Onların yaptıkları halkın nasiplenmesi içindir" diyorlarsa; o halde kendileri niçin insanların selâmeti için aynı şeyleri yapmıyorlar? Zira şu halleriyle onları görüp de taklit edenler ancak helâk olurlar! Eğer, "İnsanların helâk olması bize zarar vermez!" diyorlarsa; peki, bu durumun Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] niçin ziyanı oluyordu? Şayet bunda bir ziyan olmasaydı kendisi neden takvanın zorluklarını yüklendi, sadaka malı olan bir hurmayı niçin ağzına koymadı? Eğer yeseydi, herkes için yenmesinin mubah olduğu bu hurmadan insanlara ne zarar dokunurdu? Yoksa bu ahmaklar zararı malum olan şarap kadehlerinden kendilerine bir zarar gelmeyeceğini mi zannediyorlar?

Son olarak şunu söyleyelim:

Bu kimselerin mertebeleri, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] derecesinden üstün değildir. Bir hurmanın verdiği zararın ölçüsü, yüz kadeh şarabın zarar derecesinden fazla değildir. Bunlar kendilerini bir deniz gibi görüp yüz kadeh şarabın onları kirletmeyeceğini; Allah Resûlü'nü de [sallallahu aleyhi vesellem] bir testi su yerine koyarak bir hurmanın onun halini değiştireceğini mi sanırlar?

Buradan anlaşılıyor ki şeytan böyle kimselerin saçı, sakalıyla oynuyor, dünyanın akılsızları bunlarla alay ediyor! Akıl sahiplerinin böylelerinden bahsedip onlara gülmesi bile lüzumsuzdur.

Salih zatlar, arzularını kendilerine esir etmeyenlerin insan değil belki hayvan sınıfından olduğunu bilen, insan nefsinin hilekâr ve aldatıcı olduğunu tanıyan kimselerdir. Nitekim şehvetine esir olanlar yalancı bir dava üzeredirler. Bunların, "Hevâ ve heveslerimiz hükmümüz altındadır, biz bunların efendisiyiz!" sözleri asılsızdır. Kendilerinden bir delil getirmeleri istendiğinde doğruluklarına şeriatın hükmünde asla yer yoktur; kendi hükümleri dışında bir kanıt gösteremezler. Bunları söyleyen kimse, eğer isteyerek tüm benliğiyle şeriatın hükümlerine uyuyorsa doğru konuşuyordur. Fakat ruhsat, tevil ve hile ile şeriatın hü-

kümlerinden kopmak istiyorsa, şeytanın esiri olmuştur, velilik iddiasında bulunuyordur. İddiasının delilini böyle kimseden son nefesine kadar istemek gerekir. Aksi halde mağrur ve aldanmış halde kalır; helâk olur ve bu içine düştüğü durumdan habersiz yaşar. Beden, nefes alıp verdiği müddetçe şeriata uymalıdır, bu, Müslümanlığın ilk mertebesidir.

Yedincisi: Bazısının içine düştüğü hal cahillikten değil de gaflet ve şehvetten kaynaklanır. Bunlar her şeyi mubah görürler, önceden bahsettiğimiz şüphelerden hiçbir şey işitmemişlerdir. Fakat bu tür kimselere bazılarının her şeyi mubah kılan bir yoldan gitmeleri, fesat çıkarmaları, ağdalı sözler kullanmaları, velilik ve sûfîlik iddia etmeleri ve dervişler gibi giyinmeleri güzel görünür. Çünkü onların tabiatına da şehvet ve tembellik galip gelmiştir. Bunun için bir fesat çıkardıklarında, "Bize bundan bir ceza gelecek!" deyip de üzerlerine o bozulmanın acı halini almazlar; hatta, "Bu fesat değildir; söylenenler kuru laftan ibarettir ve töhmet altında bırakmaktır!" derler.

Bunlar töhmetin de sözün de manasını bilmezler! Gafildirler, şehvetle doludurlar; şeytanın esiridirler; söz ile ıslah olmazlar. Çünkü şüpheleri sözle meydana gelmemiştir. Bu güruhun çoğu, Allah Teâlâ'nın haklarında şöyle buyurduğu topluluktandır:

إِنَّا جَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِنْ تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ فَلَنْ يَهْتَدُوا إِذًا أَبَدًا ﴿٥٧﴾

"Biz onların kalplerine, bunu anlamalarına engel olan bir ağırlık, kulaklarına da sağırlık verdik. Sen onları hidayete çağırsan da artık ebediyen hidayete eremeyeceklerdir" (Kehf 18/57).

وَإِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي الْقُرْآنِ وَحْدَهُ وَلَّوْا عَلَىٰ أَدْبَارِهِمْ نُفُورًا ﴿٤٦﴾

"Sen, Kur'an'da Rabb'inin birliğini yâdettiğinde onlar, canları sıkılmış bir vaziyette, gerisin geri dönüp giderler" (İsrâ 17/46).

Hal böyle iken böyle kimselere delil göstermekle uğraşmaktansa kılıçla muamelede bulunmak daha uygundur.

İbâhât ehlinin rezilliklerinden bu kadar bahsetmek yeterlidir. Bu bölümde onlardan bahsetmemizin sebebi tüm bunların; kendini bilmemekten, Cenâb-ı Hakk'ı tanımamaktan ya da adına şeriat denilen Allah Teâlâ'ya götüren yolu idrak edememekten kaynaklanmasıdır.

Cehalet, tabiata uygun olan bir işte ise giderilmesi zordur. Bunun için bazıları tereddüt etmeden ibâhât ehlinin yolunda yürüyüp, "Bizler özgürüz!" derler. Kendilerine, "Hangi işlerde özgürsünüz?" diye sorulduğundaysa bunun cevabını veremezler. Çünkü onlarda ne istek vardır ne de şüphe... Böyle kimselerin hali bir hekime gidip de, "Hastayım" diyen; fakat sıkıntılarını anlatmayan kişinin durumuna benzer. Bu kimseye iyileşmesi için ilaç verilemez. Bu gibilere söylenecek en doğru söz, "Her ne hususta şaşkın hale düşersen düş; şunu unutma mahlûksun ve seni yaratan da kâdir, âlim ve dilediği her şeyi yapandır, bunda şüphen olmasın!" demektir. Bu mana böyle kimselere açıkladığımız şekilde delil yoluyla bildirilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÜNYAYI TANIMAK

1. Konu: İnsan Niçin Dünyada Bulunur?

Dünya; din yolunun duraklarından bir durak, yolcuları Allah Teâlâ'ya götüren bir yol, misafirlerin azıklarını temin edebilmeleri için çöl başında süslenmiş bir pazardır.

Dünya ve ahiret iki halden ibarettir: Ölümden önce olana sana daha yakın bulunduğundan dünya denir; ölümden sonra olana da ahiret...

Dünyadan gaye, ahiret hayatı için azık toplamaktır. Çünkü insan ilk başta basit ve noksan şekilde yaratılmıştır. Fakat kemal mertebeye ulaşmak ve meleklerin halini kalbine nakşetmek liyakatindedir. Kişi böylece Cenâb-ı Hakk'a layık bir kul olur. Bu söylediğimiz, böyle bir kimse Allah Teâlâ'nın cemalini seyredenlerden olmaya yol bulur, manasındadır. Bu da onun saadetinin nihayetidir, cenneti budur; bunun için yaratılmıştır. Ancak gözü açılmazsa seyredemez; Allah Teâlâ'nın cemalini idrak edemez. Zira bu, marifetle elde edilir. Cenâb-ı Hakk'ın cemalinin marifetinin anahtarı, ilâhî yaratıştaki şaşılacak hallerin bilinmesidir. İlâhî yaratışın anahtarı önce insanın hisleridir. Bu hisler ancak su ve topraktan meydana gelmiş bu kalıpta bulunurlar.

Şu durumda insanın su ve toprak âlemine gönderilmesindeki sebep; azığını tamamlamasını, kendini tanıma anahtarı ile yüce Mevlâ'nın marifetini elde etmesini, hislerle kendisinin dışındaki her şeyi idrak etmesini sağlamaktır. Bu hisler kendisiyle olup casusluk yaptığı sürece o kimseye, "Dünyadadır" derler. Hislerden ayrılıp kendiyle ve zatının sıfatlarıyla kalınca da, "Ahirete gitti" derler.

Demek ki insan bu sebepten dünya hayatında bulunuyor.

2. Konu: Dünyanın Hakikati, Âfeti ve Maksadı

Dünya hayatında insan için gerekli olan iki şey vardır. Bunlardan ilki, kalbi öldüren sebeplerden sakınmak ve onun gıdasını temin etmektir. Diğeri ise bedeni helâk eden şeylerden sakınmak ve onun gıdasını elde etmektir.

Kalbin gıdası, Allah Teâlâ'nın marifeti ve muhabbetidir. Zira her şeyin gıdası tabiatının arzuladığı şeydir. Bu onun özelliğidir. Bundan önce insan kalbinin özelliğinin bu olduğunu açıklamıştık. Kalbin ölmesinin sebebi ise mâsiva sevgisine dalmaktır. Bedenin mesuliyeti kalpten dolayıdır. Çünkü beden fânidir, kalp ise bâki... Beden, hac yolunda hacıyı taşıyan deve gibi kalbi yüklenir. Deve hacı içindir, hacı deve için değil! Hacca giden kimse devenin mesuliyetini üstlenmek zorundadır. Kâbe'ye varıncaya dek onun yemini, suyunu, örtüsünü temin etmek durumundadır. Oraya vardığında ise devenin sıkıntısından kurtulur. Fakat deveye ihtiyacı kadar bakmak gerekir. Zira hacı bütün vaktini deveye yem vermekle, onu süslemekle ve korumakla geçirirse kafileden geri kalır ve perişan hale düşer. Bunun gibi kişi tüm zamanını bedenin mesuliyetine ayırarak onun kuvvetlenmesine ve ölüme götüren sebeplerden uzaklaşmasına ayırırsa, kendi saadetinden mahrum kalır.

Bedenin dünyadaki ihtiyacı üç şeydir ve bunlar onun için yeterlidir; yemek, giyinmek ve barınacak bir yer. Beslenmek için yemek, soğuk ve sıcaktan korunmak için giyinmek ve bir meskene sahip olmak, insanı ölüm sebeplerinden muhafaza içindir.

Şu durumda insanın bedeni için dünyadan zorunlu halde temin edeceği bunlardan fazlası değildir. Öyle ki dünyanın kendi kaideleri de bunlardır. Kalbin gıdası marifettir. Bu gıda ne kadar fazla olursa da o kadar iyidir. Vücudun gıdası ise yemektir. Fakat ihtiyaçtan fazlası olursa ölüme götürür. Cenâb-ı Hakk'ın insana şehveti vermesi; yemek, barınmak ve giyinmekte bedenin gereklerini karşılaması içindir. Böylece kişinin binek hayvanı ölmez.

Bu şehvetin yaratılışı haddinde durmayıp hep daha fazlasını istemek üzerinedir. Aklın yaratılışı ona haddini bildirmesi, peygamberlerin diliyle gönderilen şeriat ise onun hududunu açıklamak içindir. Fakat bu şehvet insana yaratılışının başında verilmiştir. Hatta çocuklukta bile kendisinde bulunması gerekir. Akıl ise sonradan yaratılmıştır. O halde şehvet önceden yer edinmiş, hâkim olmuş, kendisinden sonra yaratılan akıl ve şeriata âsilik etmektedir. Akıl ve şeriat; insanın bütün varlığını kuvvete, elbiseye ve barınacak yere vermemesi, bunlarla meşgul olarak kendini unutmaması, kuvvet ve elbisenin ne işe yaradığını, niçin var olduğunu hatta kendisinin bu dünyada bulunma gayesini anlaması, ahiret yurdu için azık olan kalbin gıdasını asla unutmaması için geldiler.

Bu anlattıklarımızdan dünyanın hakikatini, âfetini ve maksadını öğrendin. Şimdi de sıra dünyanın dallarını ve kısımlarını tanımaya geldi.

3. Konu: Dünyanın Aslı: Yemek, Elbise ve Mesken

Dünyanın teferruatına bakarsan onun üç şeyden ibaret olduğunu anlarsın. Biri bitki, maden ve hayvan gibi yeryüzünde yaratılmış olan gözle görülür şeylerdir. Asıl olarak toprak, mesken kurmak ve ziraatla faydalanmak için gerektir. Bakır, pirinç ve demir gibi madenler alet yapmak, hayvanlar da üzerlerine binilmek ve yenilmek içindir. İnsan kalbi ve bedeni bunlarla meşgul olur. Kalp bunların sevgisi ve talebiyle meşgul olur; beden de bunları düzeltmek ve işlerini yapmakla...

Kalbi dünya sevgisi ile meşgul etmekle, onda helâk sebebi olan hırs, cimrilik, haset, düşmanlık ve bunun gibi sıfatlar vücut bulur. Bedeni

dünya ile meşgul etmek sebebiyle, kalpte bir meşguliyet meydana gelir. Böylece hakikatini unutarak her şeyi ile dünya işleriyle meşgul olur.

Dünyadaki aslî ihtiyaçlar yemek, elbise ve mesken olduğu gibi insan için zaruri olan sanatlar da üç türlüdür. Bunlar; çiftçilik, dokumacılık ve inşaatçılıktır. Fakat bunların da kendi içinde dalları vardır. Bazısı bu işlere hazırlık içindir. Mesela pamuk ve yün kabartan, iplik eğiren kişi dokumacılık işini yapar. Bazısı da bu işleri tamamlamak içindir. Dokumacının işini yapan terzi gibi... Bunların hepsi için odun, demir, deri ve benzeri birtakım aletlere ihtiyaç vardır. Böylece demircilik, marangozluk ve dericilik sanatları ortaya çıktı. Bunlar ortaya çıkınca birbirlerine yardım etmeye muhtaç oldular. Çünkü hiçbiri kendi ihtiyaçlarını tamamen karşılayamadı. Sonunda terzi, dokumacının ve demircinin, demirci de diğer ikisinin işini yapmak için bir araya geldi. Bu şekilde hepsi de birbirinin işlerini yapmaya başladılar.

Fakat bu ortaklaşa işten zamanla aralarında bazı düşmanlıklar peyda oldu. Çünkü hiçbiri kendi hakkına razı olmadı ve diğerinin aleyhinde hareket etti. Bu sebepten üç çeşit sanata daha ihtiyaç doğdu. Bunların biri siyaset ve saltanat, diğeri kadılık ve hâkimlik, sonuncusu da din kanunlarını ve hükümdarlık gereklerini tayin eden fıkıh ilmi sanatıdır. Her ne kadar bunların hepsinin el becerisi ile ilgisi yoksa da her biri birer sanattır.

Bu şekilde dünya işleri çoğalıp birbirine karıştı. İnsanlar bunların içinde kendilerini kaybedip hepsinin en başta üç esas sanattan meydana geldiğini kavrayamadılar. Bütün bunlar yemek, giyinmek ve mesken içindir. Bu üçü bizler için gereklidir. Beden de binitliğini yapmak üzere kalp içindir. Kalp de Allah Teâlâ'yı tanımak için gereklidir. O halde nefsini ve yüce Allah'ı unutanların durumu; kendini, Kâbe'yi ve yolculuğu unutan hac yolcusunun haline benzer.

Dünya ve dünyanın hakikati bu anlattıklarımızdır. Burada yolculuğa hazırlanmayan, işlerini halletmeyen, ahireti gözetmeyen, dünya işlerine gereğinden fazla önem veren kimse dünyayı tanımamış de-

mektir. Bunun sebebi de cahillikten ileri gelir. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

اِحْذَرُوا الدُّنْيَا، فَإِنَّهَا أَسْحَرُ مِنْ هَارُوتَ وَمَارُوتَ

"Dünyadan sakının. Zira dünya Hârût ve Mârût'tan daha sihirbazdır!"[30]

Dünya bu türlü bir sihirbaz iken onun hile ve aldatışlarını; işlerinin neye benzediğini izah etmek de gerekli olur. Şimdi dünyanın neye benzediğini iyi dinle:

4. Konu: Dünyanın Sihirbazlığı Hakkında Örnekler

Birincisi: Dünya sana kendisini sakin ve seninle beraber bulunur gibi gösterir. Halbuki o sürekli senden kaçmaktadır. Ancak ağır ağır ve yavaşça hareket eder. Bu haliyle bir gölge gibidir. Gölge de sabit görünür; halbuki süratle hareket ederek çabucak geçer. Ömrünün böyle olduğu açıktır. Azar azar her an biraz daha eksilir. O halde dünya senden kaçıp sana veda ediyor; sen ise bunun farkında değilsin!

İkincisi: Dünya sana kendisini dost olarak gösterir. Seni kendisine âşık edip seninle kalacağını ve bir başkasına varmayacağını ima eder. Oysa sana bir anda düşman kesilir. Bu haliyle erkekleri aldatıp kendine âşık eden sonra da evine götürüp zehirleyerek onları öldüren zalim bir dul kadına benzer. Rivayet edildiğine göre, Hz. İsa [aleyhisselâm] keşifte dünyayı yaşlı; fakat süslü bir kadın sûretinde görüp ona kaç erkekle evlendiğini sordu. Dünya, "Sayısız!" dedi. Hz. İsa, "Hepsi de öldü mü?" diye sordu. Dünya, "Onların hepsini ben öldürdüm!" dedi. Bunun üzerine Hz. İsa, "Geride kalan kocan giden eşlerinden ibret alarak seni bir an önce boşamazsa, ona yazıklar olsun!" dedi.

30 Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10504; İbn Ebî Dünya, *Zemmü'd-Dünyâ*, nr. 132. Bir dönem sihir çok yaygındı. İnsanlar sihir ile mucizeyi ayırt edemiyorlardı. Bazı sihirbazlar bunu fırsat bilip peygamberlik iddia ediyorlardı. Allah Teâlâ, Hârût ve Mârût denilen iki meleği, insanlara sihir ile mucizeyi ayırt edebilmeleri için görevlendirdi. Onlar sihir öğrettikleri kimselere bu sihri kullanmamaları gerektiğini de anlatmışlardı. Şüphesiz ki melekler günah işlemekten uzaktırlar. Onların günah işlediklerine dair nakledilen bütün rivayetler asılsızdır. Bu hadis-i şerifte, dünyanın cazibesinin, onların öğrettikleri sihrin cazibesinden daha fazla olduğu beyan edilmektedir.

Üçüncüsü: Dünya dışını süsleyip bela ve sıkıntıların üzerini örter. Zâhirine bakıp kalan cahilleri aldatır. Bu haliyle çirkin sûretini kapatıp da ipekli ve süslü elbiselere bürünen yaşlı bir kadına benzer. Onu uzaktan görenler kendisine âşık olurlar. Ancak yüzünden örtüyü kaldırınca pişman olup üzüntü ve kedere kapılırlar; onun rezilliğini görürler. Bu manada şöyle anlatılır:

Dünya, kıyamet gününde yüzü buruşmuş, karga gözlü, dişleri fırlamış iğrenç bir koca karı şeklinde haşredilir. Onu görenler, "Allah korusun! Bu nedir böyle? Ne kadar da çirkin ve perişan!" derler. Bunun üzerine onlara, "Bu çirkin koca karı, üzerinde mücadele ettiğiniz dünyadır. Onu elde etmek için ahiret hazırlığını ihmal ettiniz, akrabalık ve insanlık bağlarınızı kopardınız, hak ve hukuka riayet etmediniz!" denir. Ardından onu cehenneme atarlar. Fakat feryat edip, "Yâ Rabbi! Beni sevenler nerede?" der. Ferman buyrulur, onu sevenler de onunla birlikte cehenneme atılırlar.

Dördüncüsü: Eğer bir kimse dünyada bulunmadığı zamanları, gelecek vakitleri, seneleri ve ezelle ebed arasındaki bu birkaç günü hesap ederse, dünyanın bir misafirlik konağı olduğunu anlar. Onun evveli beşik, sonu mezardır. Bunların arasında da belli ve sayılı konaklar bulunur. Her yıl bir konak; her ay bir fersah; her gün bir mil ve her nefes bir adım gibidir; insan ise sürekli yürüyüp ilerler. Bazısının önünde bir fersahı kalmıştır; bazısının daha az, bazısının da daha fazla... Fakat insan daima bu konakta yaşayacakmış gibi dertsiz ve tasasız oturur. On sene sonrasında bile kendisine lazım olmayacak şeyleri düşünüp bunlarla meşgul olur. Oysa belki de on güne kalmadan toprağa girecektir.

Beşincisi: Dünyaya muhabbet besleyenler, onda buldukları lezzetlerle ahirette perişanlık ve keder içine düşerler. Bu halleriyle fazla yağlı yemekler yiyip, tatlı şerbetler içip de midesini bozan; sonra da midesinde, nefesinde ve dışkısında bulunan pislikleri görüp utanan ve pişman olarak, "Lezzetleri geçti, rezilliği kaldı" diyen kimselere benzerler. Yemek ne denli lezzetli olursa pisliği de o kadar ağır olur. Bunun gibi dünya lezzetleri de ne kadar çok olursa sonu o ölçüde rezillik

olur. Durumun bu şekilde olduğu sekeratta ortaya çıkar. Zira nimeti, bağı, bahçesi, câriyesi, kölesi, altını ve gümüşü çok olanların, ölürken acısı ve azabı; az olanlarınkinden daha fazla olur. Bu sıkıntı ve ıstırap ölümle birlikte ortadan kalkmaz; belki daha da artar. Çünkü bu muhabbet kalbe işlemiştir; kalp ise yerindedir ve ölmez.

Altıncısı: Dünya işi başlangıçta kısa görünür. Bu sebepten insanlar dünya işlerinin çoğalmayacağını zannederler. Bazan dünyanın bir işinden yüz iş çıkar ve ömür bunlarla gelip geçer. Bu manada Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] şöyle söylediği nakledilir:

"Dünyayı isteyen bir kimse, deniz suyu içen bir kimse gibidir. Deniz suyu içen ise içtikçe içer ve şişerek ölür. Yine de susuzluğu dinmez."

Allah Resûlü de [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadis-i şeriflerinde, *"Suya girenin ıslanmamasının mümkün olmadığı gibi, dünya işlerinde bulunanın da kirlenmemesi mümkün değildir"*[31] buyurmuştur.

Yedincisi: Dünyaya gelen kimsenin hali bir konukseverin huzurunda kendisinden sonra gelecekler için tabak ve buhurdanı öylece bırakan ve önüne indirilen meyveleri yiyen misafire benzer. Konukseverin âdeti misafirler için odaları süsleyerek onları grup grup davet etmek, önlerine içlerinde kuru yemişler bulunan altın tabak, öd ağacı ve gümüş buhurdan indirmek, onlara güzel kokular arasında tatlı yedirmektir. Şu durumda onun huyunu bilen akıl sahibi herkes öd ağacı ve buhurun kokusunu içine çeker, meyveyi yer, tabak ve buhurdanı bırakır, teşekkür edip gider. Ahmak olan ise bu altın tabak ve gümüş buhurdanın kendisine verildiğini zannederek yanında götürmek ister. Gideceği vakit elindekileri kendisinden aldıklarında buna üzülüp dertlenir, feryat eder. İşte dünya da içeride bulunanlara tamah etmesinler diye yolcuların azıklarını sebil olarak dağıtan bir misafirhanedir.

Sekizincisi: Dünya bir açıdan okyanusun ortasında bulunan bir adaya benzer. İnsanları beşikten mezara taşıyan ömür ise gemi... Bu gemi ile dünya adasına gelen yolcular, burada ihtiyaç molası için aşağı

31 Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10457; İbn Ebî Dünya, *ez-Zühd*, nr. 177; *Zemmü'd-Dünyâ*, nr. 89.

inerler. İçlerinden bir grup, ihtiyaçlarını giderdikten sonra hemen geriye dönerek en güzel yerlere otururlar.

Bir grup, adadaki acayip hallere dalarak çiçek, kuş ve taş manzaralarına bakıp geriye biraz geç dönerler ve öncekilere göre biraz daha kötü olan yerlere otururlar. Bir grup, adadaki manzaraya bakmakla yetinmez, oradaki beğendikleri şeyleri de sırtlayıp gemiye getirirler. Gemide bunlara yer olmadığından onları sırtlarında taşımak ve oldukça meşakkatli bir yolculuk yapmak durumunda kalırlar. İndikleri yerde de sırtlarında taşıdıkları bu yüklerin yeşil olanlarının bozulduğunu, taşların da bir işe yaramadığını görürler.

Bir grup ise adaya ihtiyaç molası için indiklerini unutarak orada etrafa yayılırlar. Bunlar, akılları başlarına gelip geri döndüklerinde geminin yerinde olmadığını görürler ve orada kalıp bazısı açlık ve susuzluktan, bazısı korku ve yalnızlıktan ölürler, pek çoğu da adadaki yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanırlar.

Birinci grup takva sahibi müminlere benzer, sonuncu anlatılanlar da kâfirlere... Çünkü kendilerini, Allah Teâlâ'yı ve ahireti unutup her şeylerini dünyaya adadılar. Bunlar hakkında âyet-i celîlede şöyle bildirilmiştir:

ذٰلِكَ بِأَنَّهُمُ اسْتَحَبُّوا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ

"Bu, onların dünya hayatını ahirete tercih etmelerinden dolayıdır" (Nahl 16/107).

İçlerinde bulunan iki grup da âsiler gibidir; imanlarını korudular, ama dünyadan da el çekemediler. Bunların bir kısmı fakirlikten pay aldı, bir kısmı da fazlaca nimet toplayarak ağır yük altına girdi.

5. Konu: Dünyadaki Her Şey Yerilmiş midir?

Dünya için söylenilen kötülüklerden dünyadaki her şeyin yerilmiş olduğu zannedilmesin. Çünkü dünyada bulunan bazı şeyler dünyadan değildir. İlim ve amel dünyadadır fakat dünyadan sayılmazlar.

Bunlar insanla birlikte ahiret yurduna giderler. İlim, kişide olduğu gibi kalır, amel her ne kadar aynı halde kalmasa bile belirtileri insanla gider. Bu belirtiler iki kısma ayrılır. Biri kalp cevherinin günahların pasından temiz ve parlak kalmasıdır. Diğeri Allah Teâlâ'nın zikriyle ünsiyet bulup ibadetlerde devamlı olmaktır. O halde bunların ikisi de kalıcı olan güzel işlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle bildirilmiştir:

وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا

"Bâki kalacak iyi işler Rabb'inin nezdinde sevapça daha hayırlıdır" (Kehf 18/46).

İlmin, münâcâtın ve zikre ünsiyetin lezzeti bütün lezzetlerden daha fazladır. Bunlar dünyada bulunsalar bile dünyadan sayılmazlar. Buradan anlaşılıyor ki dünyadaki tüm lezzetler yerilmiş değildir. Hatta geçici lezzetlerin de hepsi yerilmemiştir. Çünkü bunlar iki kısımdır. Biri dünyadan olup ölümden sonra kalmıyorsa da ahiret işlerine, ilme, amele ve müminlerin çoğalmasına yardımcı olur. İhtiyaç ölçüsünde; kuvvet, eş, elbise, mesken sahibi olmak gibi. Dünyadan bu kadarıyla kanaat edip bunlardan gayesi dinî hususlarda rahatlık bulmak olan kimse ehl-i dünya değildir.

Şu durumda dünyada yerilenler dinî hususlardan maksat barındırmayan şeylerdir. Zemmedilen kimse ise gaflet, lezzet ve nimetlere kapılıp da kulluk görevlerini yerine getirmeyen ve kalbini bu dünyaya bağlayıp ahiretten nefret edendir. Nitekim Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuştur:

اَلدُّنْيَا مَلْعُونَةٌ، وَمَلْعُونٌ مَا فِيهَا، إِلَّا ذِكْرَ اللهِ، وَمَا وَالَاهُ

"Dünya mel'undur, içindekiler de mel'undur. Ancak Allah Teâlâ'nın zikri ve buna yardımcı olanlar müstesna."[32]

32 Tirmizî, Zühd, 14 (nr. 2322); İbn Mâce, Zühd, 3 (nr. 4112)

Dünyanın hakikatini ve maksadını bu kadar açıklamak yeterlidir. Gerisini muâmelât kitabının üçüncü bölümü olan "din yolunun engelleri" kısmında anlatacağız.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AHİRETİN HAKİKATİNİ TANIMAK

1. Konu: Cennet ve Cehennemin Ruh ve Bedenle İlişkisi

Ölümün hakikatini bilmeden ahiretin hakikatini hiç kimse bilemez. Hayatın hakikatini bilmeden ölümün hakikati; ruhun hakikatini bilmeden de yaşamın hakikati anlaşılmaz. Ruhun hakikatini bilmek de bir bölümünü izah ettiğimiz kendi nefsinin hakikatini bilmekle elde edilir.

İnsanın ruh ve beden olmak üzere iki asıldan meydana geldiğini; ruhun süvari, bedenin de onun binek hayvanı olduğunu daha önce zikretmiştik. Ruhun ahirette beden vasıtası ile cennet ve cehennem olmak üzere bir hali vardır. Ruhun kendi zatı sebebiyle bedenin onda ortak olmadığı bir hali de vardır. Ruhun beden içinde cennet ve cehennemi, saadet ve bedbahtlığı vardır. Biz ruhun beden vasıtası olmadan nimetine ve lezzetine "ruhanî cennet"; sıkıntı, keder ve bedbahtlığına da "ruhanî ateş" diyoruz.

Beden vasıtası ile olan cennet ve cehennem bellidir. Cennette nehirler, ağaçlar, hûriler, köşkler, yiyecekler, içecekler ve diğer ihsanlar; cehennemde ateş, yılan, akrep, zakkum gibi azap sebepleri vardır. Her ikisinin de vasıfları Kur'an ve hadislerde meşhurdur, herkes bunu an-

layabilir. Bu konuyu detaylı olarak *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*'in "Ölümü Hatırlama" bölümünde anlattık. Bu kitapta bu kadarı ile yetinip ölümün hakikatini açıklayalım; ruhanî cennet ve cehennemin manasına işaret edelim. Çünkü bunu herkes bilmez.

أَعْدَدْتُ لِعِبَادِيَ الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ، وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ، وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ

"Salih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşerin kalbine gelmeyecek nimetler hazırladım"[33] hadis-i kudsîsi ruhanî cennet hakkında bildirilmiştir.

Kalbin içinden melekût âlemine bu hadiste bildirilen mananın açık olduğunu ve hiçbir şüpheye yer kalmadığını gösteren bir pencere açılır. Bu yolun kendisine açıldığı kimseye, ahiretin saadet ve bedbahtlığı taklit ve işitme ile değil parlak bir yakîn ile malum olur. Hatta bu hal, basiret ve müşahede yoluyla gerçekleşir.

Hekim bu dünyada bedenin saadetli ya da bedbaht olduğunu -ki buna sıhhat veya hastalık denir- bilir. Bunların da birtakım sebepleri vardır. Sağlıklı olunmasının sebebi ilaç kullanıp diyet yapmak, hasta olunmasının sebebi de çok yiyip perhize uymamaktır. Bunun gibi bahsi geçen müşahede ile kalbin yani ruhun saadet ve bedbahtlığının bulunduğu; ibadetlerin ve marifetin bu saadet için ilaç, cehalet ve günahın da bu saadete zehir olduğu anlaşılır. Bu, oldukça değerli bir ilimdir.

Kendisine âlim denilen pek çok kimse bu ilmi bilmez. Hatta bunu inkâr eder. Yalnızca bedenî cennet ve cehennemden bahsedip bunun ötesine geçmez. Bunlar ahireti bilmek hususunda işitme ve taklidin dışında hiçbir şey bilmezler. Bizim bu delilin açıklaması ve tahkiki üzerine Arapça olarak uzunca kaleme aldığımız kitaplarımız vardır. Bu kitabımızda ise bu kadar bahsettik. Akıllı ve bâtını bulanıklıktan, taassuptan ve taklitten temiz olanlar bunu anlarlar; ahiret meselesi kalp-

33 Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 8 (nr. 3244); Müslim, Cennet, 1 (nr. 2).

lerinde sabit ve muhkem olur. Zira insanların çoğunun ahirete olan imanı zayıf ve sallantıdadır.

2. Konu: Ölümün Hakikati

Ölümün hakikatini biraz olsun anlamak, onun manasının ne olduğunu bilmek istersen, insanın iki ruhu olduğunu bilmelisin. Bunlardan biri hayvanların ruhunun cinsinden olup, "hayvanî ruh" olarak isimlendirilir. Diğeri ise melek ruhunun cinsinden olup "insanî ruh" diye adlandırılır. Hayvanî ruh, bedenin sol tarafında bulunan bir et parçasıdır ve kalbin membaıdır. Bu, latif bir buhar gibidir ve hayvanın içindeki mizacı ve sağlığı dengeleyen unsurlardandır. Mizacı mutedildir. Kalpten ona nabız ve hareket veren atar damarlar vasıtasıyla dimağa ve tüm vücuda ulaşır. Bu ruh, his ve hareket kuvvetini yüklenir. Dimağa ulaşınca harareti azalır ve itidalli olur. Göz ondan görme kuvvetini, kulak işitme kuvvetini, bunun gibi diğer hisler de kendi kuvvetlerini alırlar.

Hayvanî ruhun durumu tozlu bir evde bulunan kandil gibidir. Kandilin ışığı tozların arasından geçerek duvarın üzerine düşüp orayı aydınlatır. Nasıl ki kandilin ışığı duvarda peyda oluyorsa, Allah Teâlâ'nın kudretiyle de görme, işitme ve diğer hislerdeki kuvvetler bu ruh vasıtası ile diğer uzuvlarda meydana geliyor. Eğer bazı damarlarda tıkanma ve düğüm baş gösterirse, o damarla gelişip yetişen uzuv hareketsiz kalıp felç olur; onda his ve hareket kuvveti kalmaz. Hekimler işte o tıkanıklığı gidermeye çalışırlar.

Hayvanî ruh kandil alevi; kalp fitil, gıdalar da yağ gibidir. Kandilde yağ bittiğinde alevin sönmesi gibi bedenden de gıda kesilirse bu ruhun mutedil mizacı bozulur ve (ruhla varlığını sürdüren) hayvan ölür. Kandilin yağı fazla olduğunda fitilin gereğinden çok yağı çekip de daha fazla yağ alamaz hale gelmesi gibi kalp de uzunca bir ömürle böyle olur ve artık gıdaları kabul edemez duruma gelir. Kandilin yağı ve fitili yerinde olmasına rağmen üzerine bir şey koyulduğunda sönmesi gibi, yaşamakta olan bir varlığa da büyük bir yara ve meşakkat uğrayınca ölür.

Bu hayvanî ruhun mizacı ölçülü bir şekilde olduğu sürece -ki bu şarttır- his ve hareket kuvveti gibi latif manaları Allah'ın izni ile semavî meleklerin nurlarından alır. Fakat hararetin, soğukluğun ya da başka sebeplerin galebesiyle mizacı bozulursa, o eserleri almaya layık olmaz. Bu durum aynanın hali gibidir. Bir aynanın üzeri pürüzsüz ve berrak olursa karşısında bulunanların sûretini gösterir; ancak düzgün olmaz, pas tutarsa sûretleri gösteremez. Bu durum, sûretlerin yok olması ya da kaybolması sebebiyle değil, aynanın onları yansıtacak halinin bozulmasından ileri gelir.

Bunun gibi adına hayvanî ruh dediğimiz latif ve mutedil buharın uygunluğu, mizacın gerektirdiği ölçüde kalırsa latif manaları almaya elverişli olur; yok eğer bozulursa bunları elde edemez. His ve kuvvetleri alamayınca uzuvlar nurları almaktan mahrum kalıp hissiz ve hareketsiz olurlar. Böyle olunca da o kimseye "öldü" derler.

Hayvanî ruhun ölümünden mana budur. Mizacın itidalden düşmesini meydana getiren bu sebepleri bir araya getiren ise Cenâb-ı Hakk'ın yarattıklarından bir mahlûk olan "melekü'l-mevt"tir. İnsanlar her ne kadar onun ismini biliyorlarsa da hakikatini anlatmak oldukça uzun sürer.

Bu anlattığımız, hayvanların ölümünün manasıdır. İnsanın ölümüne gelince... O daha farklıdır. Çünkü onda bu hayvanî ruhun bulunması gibi, yukarıda bazı bölümlerde bahsettiğimiz "insanın ruhu" ya da "kalp" ismini verdiğimiz, bir başka ruh daha bulunur. Bu, diğer ruhun cinsinden değildir. O hayvanî ruh; hava gibi latif, buhar gibi kaynamış, saf bir hale bürünmüş ve olgunluk bulmuş bir cisimdir.

İnsanî ruhtan bahsedecek olursak, o bir cisim değildir. Çünkü bölünmez. Yüce Mevlâ'nın marifeti ona iner. Allah Teâlâ'nın bölünme kabul etmeyip yegâne olması gibi, bir olanın bilineceği yerin de bir ve bölünme kabul etmiyor olması gerekir. O halde marifet, asla hiçbir şekilde bölünen bir şeye inmez; bilakis bölünmeyen bir şeye nüzul eder.

Şu durumda kandilin fitilini, ateşini ve ışığını düşün. Fitil, kalp gibidir; ateş hayvanî ruh, ışık da insanî ruh gibi... Kandilin ışığı latiftir,

kandilden daha latiftir. Dolayısı ile, "Ona işaret etmek mümkün değildir!" diye düşünürsün. Bunun gibi insanî ruh da hayvanî ruha nisbetle latiftir. Hal böyle iken, "O da işaret edilebilir değildir" zannedersin.

Bu benzetme latiflik yönüyle doğrudur; fakat diğer yönden yanlış... Şöyle ki kandilin ışığı kandile tâbidir, asıl olan odur. Kandil ortadan kalkarsa ışık da aynı şekilde kaybolur. İnsanî ruh ise hayvanî ruhun hükmünde değildir. Hatta asıl olan kendisidir ve hayvanî ruhun hükümsüz kalmasıyla kaybolmaz. Burada belki şöyle bir misal verilebilir: Kandilden daha latif bir ışık düşünülsün ve kandil o ışıkla var olsun, o ışık kandille değil... Bu misal ancak bu şekilde doğru olur.

Şu durumda bu hayvanî ruh bir yönden insanî ruhun bineği, diğer yönden de aleti gibidir. Hayvanî ruhun mizacı bozulduğunda beden ölür, insanî ruh ise yerinde kalır; fakat aletsiz ve bineksiz kalır. Bineğin ölmesi ve aletin harap olmasıyla süvari de ziyan olup ortadan kalkmaz; ancak aletsiz kalır.

İnsana verilen bu alet, Hak Teâlâ'nın marifet ve muhabbetini avlamak içindir. Eğer av yakalanmış ise aletten kurtulmak daha hayırlıdır. Çünkü maksada eriştikten sonra alet ancak yük olur. Allah Resûlü'nün [sallallahu aleyhi vesellem],

تُحْفَةُ الْمُؤْمِنِ الْمَوْتُ

"Ölüm, müminin hediyesidir"[34] buyurması av için tuzak kurup da tuzağın yükünü çekenler içindir. Av ele geçince tuzağın ortadan kalkması avcı için ganimet olur. Fakat -Allah korusun- av yakalanmadan aletin ortadan kalmasının hasreti ve musibeti sonsuzdur. Bu elem ve hasret kabir azabının başlangıcı olur. Allah Teâlâ bu durumdan bizleri muhafaza buyursun!

34 Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/319; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 9884, 10208.

3. Konu: Varlık ve Beden

Bir kimsenin eli ve ayağı felç olsa, ruhu yerinde kalıp bir yere gitmez. Çünkü insanın hakikati el ve ayaktan meydana gelmez. Bunlar ancak alettir; insan da bunları kullanan... Varlık hakikatinin el ve ayaktan oluşmaması gibi sırt, karın, baş ve bedenden de meydana gelmiş olması düşünülmez. Zira bunların tamamı felç olsa bile senin varlığının, olduğu yerde durması mümkündür. Ölümden maksat, tüm bedenin felç olmasıdır. Elinin felç olmasının anlamı, sana itaat etmemesidir. Çünkü senin emrine uyabilmesi için kudret sıfatına sahip olması gerekir. Bu sıfat hayvanî ruhun kandilinden ona ulaşan bir nurdur.

Hayvanî ruhun geçtiği yol olan damarlarda bir tıkanma olursa, kudret ortadan kalkar ve verilen emre uyması mümkün olmaz. Tüm bedenin de bu hayvanî ruhun vasıtasıyla sana itaat eder. O halde bedende mizaç bozulup itaat kalmayınca ona ölü derler. Fakat itaat ortadan kalksa da senin varlığın yerinde kalır.

Varlığının hakikati bu beden olabilir mi? Düşünürsen senin bu parçalarının çocukluk çağındaki parçalar olmadığını bilirsin. Onların tümü zaman içerisinde ortadan kalkmış, yerlerine alınan gıdalarla yenileri geçmiştir. Anlaşılıyor ki beden kalıbı aynı şekilde kalmıyor; varlığın ise değişmiyor. Bu sebeple varlığını bu kalıpla sınırlı düşünme. Beden ortadan kalksa bile, sen her zaman zatınla yaşarsın.

Senin sahip olduğun vasıflar iki kısımdan oluşur. Biri bedeninin ortaklığıyladır; açlık, susuzluk ve uyku gibi... Bunlar midesiz ve maddesiz olarak devamlılık gösteremezler. Bu kısım ölümle ortadan kalkar. Diğerinde ise bedenin ortaklığı yoktur; Cenâb-ı Hakk'ı ve cemalini bilmek, bunlarla sevinç duymak gibi... Bu senin zatının sıfatıdır ve seninle kalır. "Bâkıyât-i sâlihât: Bâki kalan iyi işler"in manası budur. Fakat bunların aksi olan Cenâb-ı Hakk'ı tanımamak hali meydana gelirse, bu da senin sıfatın olur ve seninle kalır. Bu durum ruhun körlüğü ve şekavet tohumun olur.

وَمَنْ كَانَ فِي هٰذِهٖٓ اَعْمٰى فَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ اَعْمٰى وَاَضَلُّ سَبِيْلًا ﴿٧٢﴾

"Bu dünyada kör olan kimse ahirette de kördür; üstelik iyice yolunu şaşırmıştır" (İsrâ 17/72).

Netice itibari ile bu iki ruhu, bunların arasındaki farkı ve ilişkiyi kavrayamayan kimse ölümün hakikatini asla idrak edemez.

4. Konu: Ruhun Halini Muhafaza Etmek

Hayvanî ruh, bu süflî âlemdendir ve insan mizacını meydana getiren buhar letâfetinden meydana gelmiştir. (Adına ahlât-ı erbaa denilen) Bu karışım, dört unsurdan oluşur: Kan, balgam, safra ve sevda. Bu dört unsurun aslı; su, ateş, toprak ve havadır. Mizacın ihtilafı ve itidali; sıcaklık, soğukluk, nem ve kuruluğun miktarında farklılık olmasına bağlıdır. Tıp sanatının maksadı, adına insanî ruh dediğimiz diğer ruhun aleti olan ve onu taşıyan hayvanî ruhta bu dört özelliğin ölçüsünü korumaktır.

İnsanî ruh bu âleme ait değildir. O ulvî âlemden olup meleklerin cevherindendir. Onun bu dünya âlemine nüzulü zatının tabiatındaki şaşılacak hallerdendir. Fakat onun bu gurbeti zatının hidayetten gıdasını alması içindir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا ۚ فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٨﴾

"Dedik ki: Hepiniz oradan (cennetten) inin! Eğer benden size bir hidayet gelir de her kim hidayetime tâbi olursa onlar için herhangi bir korku yoktur ve onlar üzüntü çekmezler" (Bakara 2/38).

Yine Kur'ân-ı Kerîm'de,

إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ طِينٍ ﴿٧١﴾ فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ ﴿٧٢﴾

"Rabb'in meleklere demişti ki: Ben muhakkak çamurdan bir insan yaratacağım. Onu düzgün kılıp en uygun biçimi verip, değer verdiğim ruhtan bah-

şettiğim zaman, derhal ona secdeye kapanın!" (Sâd 38/71-72) diye bildirilmesi bu iki ruhun ayrılığına işarettir. Zira Cenâb-ı Hak bu ruhlardan birini çamura havale ederek onun mizacının itidalini, *"Onu düzgün kılıp en uygun biçimi verdim"* ifadesi ile beyan buyurdu. İtidal budur. *"Değer verdiğim ruhtan bahşettiğim zaman"* kelâmı ile de ruhu kendisine izafe etti.

Bu hususta, bir kimsenin kolay tutuşması için bir parça ham bezi yarı yanmış hale getirip sonra onu ateşe yaklaştırması, ardından da alev alması için ona üflemesi bir misal olarak verilebilir.

Süflî olan hayvanî ruhun bir itidali vardır. Tabip onun hastalıktan kurtulması ve ölmemesi için itidal sebeplerini bilir. İşte bunun gibi kalbin hakikati olan ulvî insanî ruhun da bir ölçüsü vardır. Şeriat ile öğrenilen ahlâk ve riyâzet ilmi, insanî ruhun ölçüsünü korur ve onun sıhhat sebebi olur. Bundan sonrasını "Müslümanlığın Rükünleri" bahsinde anlatacağız.

O halde anlaşıldı ki insanın kendi nefsini tanımadan Allah Teâlâ'yı tanımasının imkânı olmadığı gibi ruhların hakikatini anlamayan kimsenin de ahiretin ahvalini basiretle bilmesi mümkün değildir. Kişinin kendi nefsini tanıması, Cenâb-ı Hakk'ı ve ahireti tanımasının anahtarıdır. Dinin esası, Allah Teâlâ'ya ve ahiret gününe iman etmektir. Bu bilgiyi önceden anlatmamızın sebebi budur.

Bununla beraber ruhun aslî vasıflarının sırlarından dile getirilmesinde ruhsat olmayan bir sırrı da söylemedik. Çünkü insanların idraki bu sırrı kaldırmaz. Allah Teâlâ'yı ve ahireti tamamen tanımak buna bağlıdır. Mücâhede ve talep yoluyla bunu kendi kendine bilmek için gayret et. Çünkü bunu başkasından dinlersen işitmeye takatin olmaz. Pek çok kimse Hak Teâlâ hakkında bu sıfatı işitti fakat inanmadı ve dinlemeye güç yetiremeyip inkâr yoluna giderek, "Bu mümkün bir şey değildir" dedi. Oysa bu Cenâb-ı Hakk'ı tenzih değil, O'nun sıfatlarını inkâr etmektir! Hal böyle iken sen insan hakkında işittiklerine nasıl güç yetireceksin? Üstelik Allah Teâlâ hakkındaki o sıfat ne Kur'an'da ne de hadiste açıklanmıştır. Bu sebepten insanlar bunu işittiklerinde inkâr ederler. Peygamberlere [aleyhimüsselâm],

"İnsanlarla akılları ve anlayışları ölçüsünde konuşun"[35] buyrulmuştur. Bazı peygamberlere şöyle vahyedilmiştir:

"Bizim sıfatlarımızdan insanların anlamayacakları bir şey söyleme. Sonra inkâr ederler ve ziyan olurlar."

5. Konu: Ölüm Ötesi Hayat

Bütün bu anlattıklarımızdan insanî ruhun hakikatinin beden ile değil kendi zatı ile ayakta durduğunu; yine kendi zatı ve özel sıfatlarının kıvamında vücuda ihtiyaç duymadığını öğrenmiş oldun. Ölümden maksat, insanî ruhun yok olması değil, bedene olan tasarrufunun ortadan kalkmasıdır. Haşrin[36], neşrin[37], ba'sın[38] ve iadenin manası, ruhun yok edilerek yeniden yaratılacağı anlamında değildir. Bunların anlamı, ona ilkinde olduğu gibi yeniden tasarrufta bulunabileceği bir bedenin verilecek olmasıdır. Bu durum ilkinden daha kolay gerçekleşir. Çünkü önceden hem ruhun hem de bedenin yaratılması gerekti; bu kez insanî ruh yerindedir hatta bedenin parçaları da... Bunları bir araya getirmek, yaratmaktan daha kolaydır. Fakat bu durum bizim zihnimizde şekillenen hale göre böyledir. Yoksa kolaylığın ilâhî fiil ile bir ilgisi yoktur. Zira Cenâb-ı Hakk'a zorluk sıfatı isnat edilmeyeceği gibi kolaylık sıfatı da isnat edilmez.

İadenin şartı, sahip olunan bedenin geri verilmesi değildir. Beden binektir; binek değişse bile süvari aynıdır. Nitekim çocukluk çağından ihtiyarlığa kadar beden parçaları gıdalarla değişime uğramış, ruh ise aynı şekilde kalmıştır.

İadede kişiye aynı bedenin verileceğini öne sürenler bu anlamda zayıf cevaplar verirler. Bu yolla da zahmetten kurtulmuş olurlar. Ken-

35 bk. Buhârî, İlim, 49 (nr. 127).

36 **Haşir:** Cenâb-ı Hakk'ın kıyamet gününde, dünya hayatında işlediklerinin hesabını sormak üzere ölüleri diriltip bir araya toplaması.

37 **Neşir:** Ahirette ölülerin diriltilip hesapları görüldükten sonra cennetliklerin cennete, cehennemliklerin cehenneme dağılmaları.

38 **Ba's:** Kıyamet koptuktan sonra Allah Teâlâ tarafından ölülerin diriltilmesi.

dilerine, "İnsan insanı yerse, birinin parçaları diğerine geçer. Bu durumda ruh hangisine verilir? Ya da kişinin bir uzvu kesilse ve o kimse kesilen uzuvdan sonra bir sevap işlese bu uzvu diğer âlemde kendisiyle birlikte bulunur mu, bulunmaz mı? Şayet bulunmaz ise insan cennette nasıl gözü, eli, ayağı olmadan yaşar? Eğer onunla olursa, sevabı işlediğinde kendisiyle değildi ki mükâfata nasıl ortaklığı olur?" gibi temelsiz sorular yöneltildiğinde bunlara cevaplar bulmaya çalışırlar. Aslında bunların hiçbirine gerek yoktur. Çünkü iadenin hakikatinde bedene ihtiyaç bulunmadığını öğrendin. Bu şüphelerin ve suallerin sebebi benliğe ve bedenin hakikatine bağlıdır. Onlar beden aynı şekilde kalmazsa varlığın da bozulacağını zannettiler; bu sebepten şüphelere kapıldılar. Sözleri asılsızdır.

6. Konu: Bu Dünyada Cennet ve Cehennemin Müşahedesi

Burada şöyle diyebilirsin:

"Bazı fıkıh ve kelâm âlimleri arasında, insanî ruh ölümle ortadan kalkar, ardından onu yeniden vücuda getirirler sözü meşhurdur. Bu anlatılanlarla onların söyledikleri ihtilaflıdır."

Şunu bil ki; başkalarının sözlerinin peşinden giden kördür! İnsanî ruhun yok olacağını söyleyen biri, ne taklit ehlindendir ne de basiret... Şayet böyle biri basiret ehlinden olsaydı, beden kalıbına uğrayan ölümün insanın hakikatini ortadan kaldırmayacağını bilirdi. Taklit ehlinden olsaydı, Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerden insan ruhunun öldükten sonra yok olmadığını anlardı. Çünkü ölümden sonra ruhlar, şakî ve saîd olmak üzere iki kısma ayrılır.

Saîdlerin ruhları hakkında Kur'an'da şöyle bildirilmiştir:

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ﴿١٦٩﴾
فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ
أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١٧٠﴾

"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Bilakis onlar diridirler; Allah'ın, lutuf ve kereminden kendilerine verdikleri ile sevinçli bir halde Rab'leri katında rızıklara mazhar olmaktadırlar. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehid kardeşlerine de, kendilerine hiçbir korkunun bulunmadığı ve mahzun olmayacakları müjdesini vermek isterler" (Âl-i İmrân 3/169-170).

Şakîlerin durumu da şöyledir:

Bedir Savaşı'nda müşriklerin ileri gelenleri, müslümanlar tarafından öldürülüp bir kuyuya atıldılar. Savaşın ardından, Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] bu kuyunun başında durdu ve şöyle seslendi:

يَا فُلَانَ بْنَ فُلَانٍ وَيَا فُلَانَ بْنَ فُلَانٍ هَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَكُمُ اللهُ وَرَسُولُهُ حَقًّا فَإِنِّي قَدْ وَجَدْتُ مَا وَعَدَنِي اللهُ حَقًّا

"Ey filancanın oğlu! Ey filancanın oğlu! Allah ve Resûlü'nün vaat ettiğini hak olarak buldunuz mu? Çünkü ben, Allah'ın bana vaat ettiği zaferi hak olarak buldum."

Yanında bulunan sahabilerden biri (Hz. Ömer), "Yâ Resûlallah! Ruhu olmayan cesetlerle nasıl konuşabiliyorsun?" diye sordu. Bunun üzerine Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

مَا أَنْتُمْ بِأَسْمَعَ لِمَا أَقُولُ مِنْهُمْ غَيْرَ أَنَّهُمْ لَا يَسْتَطِيعُونَ أَنْ يَرُدُّوا عَلَيَّ شَيْئًا

"Onlara söylediklerimi siz onlardan daha iyi işitiyor değilsiniz. Fakat onlar herhangi bir şekilde bana cevap vermeye güç yetiremiyorlar."[39]

Her kim ölüler hakkında bildirilen, matem ehli ve ziyaretçiler için vârid olan hadis-i şerifleri incelerse, şer'an onların yok olacağına dair bir hükmün bulunmadığını kesin olarak bilir. Şeriatta bildirilen onların sıfatlarının ve mekânlarının değişeceğidir. Kabir ya cehennem çukurlarından bir çukur ya da cennet bahçelerinden bir bahçedir.

39 Müslim, Cennet, 17 (nr. 3976); Nesâî, Cenâiz, 117 (nr. 2074); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/26,27.

Şu durumda hakikat olarak bil ki, ölümle zatından ve sıfatlarının hususiyetlerinden hiçbir şey kaybolmaz. Fakat dimağ ve uzuvların vasıtasıyla çalışan hisler, hareketler ve hayaller ortadan kaybolur. Buradan gittiğin şekilde orada tek ve yalnız kalırsın. Şunu bil ki at ölür, üzerindeki süvari de dokumacı ise fakih olmaz, kör ise gözleri açılmaz, görür ise kör olmaz; belki yaya kalır, o kadar. Beden at gibi bir binek hayvanına benzer, sen de bir süvariye.

Bu sebepten tasavvuf yolunun başında olduğu gibi kendinden ve duygularından sıyrılıp aslına yönelerek Cenâb-ı Hakk'ın zikriyle meşgul ve vecd içinde olanlara, ahiret halleri zevkle görünür. Onların hayvanî ruhları, mizacın itidalini korusa bile hislerden kurtulur. Hislerden kurtulunca hayvanî ruh, zatın hakikati sebebiyle onları meşgul edemez. Böylece onların halleri ölülerin haline yaklaşır.

Bu durumda başkalarına ölümle gösterilenler, onlara zikir ve vecd halinde bahşedilir. Kendilerine gelerek hisler âlemine döndüklerinde de müşahede ettikleri çoğu şeyi hatırlamazlar. Ancak üzerlerinde bir etki kalır. Eğer kendilerine cennetin hakikati gösterilmiş ise, bunun huzuru, rahatlığı, mutluluğu ve sevinci üzerlerinde kalır. Yok, eğer cehennemi arzetmişlerse onun acısı ve şiddeti kendilerinde yer eder. Bu halleri yaşayan bir kimsenin aklında gördüklerinden bir şey kalırsa, anlatır. Hayal hazinesi onu bir sûrette gösterirse bunu akılda daha kolay kalan bir şeye benzetir, ondan haber verir. Nitekim Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] bir keresinde namazda elini kaldırıp,

إِنِّي أُرِيتُ الْجَنَّةَ، فَتَنَاوَلْتُ مِنْهَا عُنْقُودًا، وَلَوْ أَخَذْتُهُ لَأَكَلْتُمْ مِنْهُ مَا بَقِيَتِ الدُّنْيَا

"Bana cennet gösterildi. Oradan bir üzüm salkımı almak istedim. Eğer onu alsaydım, dünya kaldığı sürece ondan yerdiniz"[40] buyurdu. Bir hakikatin yansıması olan o üzüm salkımının bu âleme getirilebileceği zannedilmesin, bu mümkün değildir. Şayet bunun imkânı olsaydı Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] getirirdi. Fakat ona müşahede ile keşfo-

40 Buhârî, Ezân, 91 (nr. 748); Müslim, Kusûf, 3 (nr. 17).

lundu. Bu biçim değiştirmenin hakikatini anlatmak uzun sürer, senin de bunu öğrenmek istemene gerek yoktur.

Zikredilen bu hadis-i şerif üzerinden âlimlerin makamları arasındaki fark da şöyle ortaya çıkıyor:

Bazısı yalnızca Allah Resûlü'nün [sallallahu aleyhi vesellem] gördüğü o üzüm salkımının nasıl olduğunu, neye benzediğini merak ediyor; bazısının ise bundan nasibi Hz. Peygamber'in elini namazda iken hareket ettirmesinden, az bir hareketin namazı bozmayacağı hükmünü çıkarmak oluyor. Bununla beraber böyle kimseler bu konunun tafsiline uzunca bakıp, "Öncekilerin ve sonrakilerin ilmi budur! Her kim bunu bilip de bununla yetinmez ve bu hususta başka görüşlerle meşgul olursa boş işlerle uğraşır, şeriat ilminden yoksun kalır!" diye düşünüyor.

Maksadımız şunu anlatmaktır:

Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] cennetten haber vermesinin taklit ve Hz. Cebrâil'den [aleyhisselâm] işitme yolu ile olduğunu zannetme. Hz. Cebrâil'den işitmenin manasını diğer işlerin manasını kavradığın gibi bilirsin. Fakat Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] cenneti gördü. Cennet bu âlemde tam manası ile görülemez. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] o âleme gidip bu âlemden kayboldu. Bu onun bir çeşit miracı oldu. Kaybolmak iki şekilde meydana gelir; biri hayvanî ruhun ölümüyle, diğeri hayvanî ruhun bîkarar olmasıyla...

Yedi kat göğün ve yerin fıstık kabuğuna sığmayacak olması gibi bu âlemde cennet görülemez. Cennetten bir zerre bile bu dünyaya sığmaz. İşitme duyusunun göze ait olan gökteki ve yerdeki şekilleri görebilme duyusundan mahrum olması gibi bu âlemdeki tüm hisler de cennetin bütün lezzetlerinden uzaktır. Çünkü o âlemin hisleri başka türlüdür.

7. Konu: Kabir Azabının Manası

Şimdi de kabir azabının manasını öğrenmenin vakti. Kabir azabının ruhanî ve cismanî olmak üzere iki kısım olduğunu biliyorsun.

Cismanî olanı herkesçe malumdur. Ruhanî olanını ise ancak kendini tanıyan bilir. Böyle bir kimse ruhun zatıyla kaim olduğunu, kıyamında bedene ihtiyacı bulunmadığını, ölümden sonra bâki olduğunu, ölümün kendisini yok etmediğini bilir. Yine bilir ki ölüm; gözün, elin, ayağın, kulağın ve tüm duyguların ortadan kalkmasıdır; duyguların kaybolmasıyla da eş, evlat, mal, mülk, ev, hizmetçi, hayvan, akraba, dost hatta yerde ve gökte hislerle anlaşılması mümkün olan her şey kendisinden alınır.

Kişi şayet bu türlü şeyleri sevip varlığını bunlara adıyorsa bu âlemden ayrılırken zorunlu bir azapta kalır. Fakat mâsivadan vazgeçer ve dünya bağlarından hiçbirine iltifat etmez hatta ölmeyi arzu eder hale gelirse rahata kavuşur. Cenâb-ı Hakk'ın dostlarından olmayı elde eden, O'nun zikrine yakınlık bulan, tüm varlığını O'na vererek dünya uğraşlarını gereksiz ve perişanlığa sebep olarak gören kimse, ölünce mâşukuna kavuşur, dünyanın keder veren ve düşündürücü sebeplerinden kurtulup sevinçli ve huzurlu olur.

Hal böyle iken bir kimse kendini tanıdıktan ve (ruhu itibariyle) bâki kalacağını bildikten sonra tüm arzularını ve sevgisini nasıl dünyaya verebilir? Sevdiklerini dünyada arayan kişi, dünyadan ayrıldıktan sonra sevgilisinin ayrılık ıstırabına ve kederine yakalandığı için mutlu olur mu, bir düşün! Nitekim Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

أَحْبِبْ مَا أَحْبَبْتَ فَإِنَّكَ مُفَارِقُهُ

"Sevdiğini dilediğin kadar sev, sonunda muhakkak ondan ayrılacaksın."[41]

Bununla beraber, yüce Mevlâ'dan başkasını sevmeyen, dünyayı ve içindekileri dost edinmeyip dünyadan yalnızca kendine yetecek kadar azık alan kimsenin, ahirete göçerken sıkıntıdan kurtularak rahata ereceğinden şüphe var mıdır, bir de bunu düşün!

41 Ebû Davud et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 3/313 (nr. 1862); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/325; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10540.

Bunu idrak eden kimsenin kabir azabının dünya ehline, kendini dünyaya adayanlara uğrayacağından, takva ehline bu anlamda bir sıkıntı olmayacağından şüphesi kalmaz. Bu manada bir hadis-i şerifte şöyle bildirilmiştir:

اَلدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَجَنَّةُ الْكَافِرِ

"Dünya müminin zindanı, kâfirin ise cennetidir."[42]

8. Konu: Kabir Azabının Hakikati ve Dereceleri

Kabir azabının aslının dünya sevgisi olduğunu öğrendiğine göre bu azabın mâsiva sevgisi ölçüsünde kimine az, kimine ise fazla olmakla iki türlü meydana geldiğini de bilmelisin. Dünyada bağlılığı yalnızca bir şeye olan kimsenin azabı; mal, mülk, hizmetçi, hayvan, elbise, mevki gibi nimetlere sahip olup kalbi bunlara bağlı olan kimseninki gibi değildir.

Bu dünyada kişiye bir atının çalındığını haber verseler bu duruma on atının çalınmasından daha az kederlenir. Onun elinden tüm malını alsalar, malının elinden gitmesine daha çok üzülüp azap çeker. Tüm malının alınmasına da eşinin ve çocuklarının hırsız ve eşkıyalar tarafından kaçırılıp tek başına kalmasından az üzülür. Bunun gibi ölüm de mal, servet, çocuk, eş ve dünyada olan her şeyi yağma edip insanı yalnız bırakır. Ölümün manası budur.

Şu durumda herkesin azabı ve rahatı dünyaya olan bağlılığı ve ondan uzaklaşması ölçüsündedir. Dünya sebeplerinin kendisine her yönden yardım ettiği ve her türlü imkâna sahip kimseler için Allah Teâlâ şöyle bildirmiştir:

ذٰلِكَ بِأَنَّهُمُ اسْتَحَبُّوا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ

"Bu (azap), onlar dünya hayatını ahirete tercih ettikleri içindir" (Nahl 16/107).

42 Müslim, Zühd, 1 (nr. 1); Tirmizî, Zühd, 16 (nr. 2324); İbn Mâce, Zühd, 3 (nr. 4113).

Böyle kimselerin azabı çok şiddetli olur. Bununla ilgili Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

أَتَدْرُونَ فِيمَا أُنْزِلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ ﴿فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا﴾، فِي عَذَابِ الْقَبْرِ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنَّهُ لَيُسَلَّطُ عَلَيْهِ تِسْعَةٌ وَتِسْعُونَ حَيَّةً لِكُلِّ حَيَّةٍ مِنْهَا تِسْعَةُ رُؤُوسٍ، يَنْفُخْنَ فِي جِسْمِهِ وَيَلْسَعْنَهُ وَيَخْدَشْنَهُ، إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ

"'Şüphesiz onun sıkıntılı bir hayatı olacak' (Tâhâ 20/124) *âyetinin niçin indirildiğini biliyor musunuz? Kabir azabı hakkında indirilmiştir. Canımı kudretiyle tenimde tutan Allah'a yemin ederim ki kabirdeki kimseye doksan dokuz yılan musallat edilir. Her yılanın dokuz başı vardır. Kıyamet gününe dek ölünün bedeninin içine üfürürler, onu ısırır ve tırmalarlar."*[43]

Basiret sahipleri bu yılanları, basiret gözü ile görür. Ahmaklar ise, "Biz onun kabrine baktık, bu bahsedilenlerden hiçbirini görmüyoruz. Şayet kabirde böyle şeyler olsaydı, gözlerimiz iyi görür, onları farkederdik" derler. Böyle ahmaklar bilmelidir ki bu yılanlar ölen kimsenin ruhunun zatındadır. Onun ruhunun bâtınından çıkmış değildir ki başkası o yılanları görebilsin. Hatta bu yılanlar ölmeden evvel de onun içindeydi ve o kimse bunu bilmiyordu. Yine o ahmaklar bilmelidir ki bu yılanlar ölenin kendi sıfatlarından meydana gelmiştir. Başlarının sayısı da kişinin kötü ahlâkının sayısı kadardır. O yılanların yaratılışının aslı dünya sevgisindendir. Başlarının sayısı ise dünya sevgisi sebebi ile peyda olan; kin, haset, riya, kibir, hırs, hile, husumet, düşmanlık, makam, mevki ve mal sevgisi gibi yerilmiş ahlâklar adedince olur. Bu yılanların aslı ve başlarının çokluğu basiret nuruyla anlaşılabilir. Fakat büyük bir deniz gibi oldukça çok olan kötü ahlâkın sayısı ancak nübüvvet nuruyla bilinebilir.

O halde bu yılanlar kâfirlerin ruhuna yerleşmiş ve gizlenmiştir. Bunun sebebi ise Allah'ı ve Resûlü'nü bilmemekten değil, belki tüm benliğini dünyaya vermekten ileri gelir. Cenâb-ı Hak âyet-i celîlede şöyle buyurmuştur:

43 İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 7/392 (nr. 3122); Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, 11/521 (nr. 6644).

ذٰلِكَ بِأَنَّهُمُ اسْتَحَبُّوا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ

"Bu (azap), onlar dünya hayatını ahirete tercih ettikleri içindir" (Nahl 16/107).

Yine âyet-i kerimede bildirilmiştir ki:

أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا

"Dünyadaki hayatınızda bütün güzel şeylerinizi harcadınız, onların zevkini sürdünüz" (Ahkâf 46/20).

Eğer insanların düşündüğü gibi bu yılanlar ruhun dışında olsalardı, iş daha kolay olurdu; çünkü bir saat olsun onların elinden kurtulmanın imkânı bulunurdu. Fakat ruha yerleşmiş olduklarından ayrılmaz bir sıfat haline gelirler. Hal böyle iken onlardan kurtulmak mümkün olmaz.

Bir kimsenin câriyesini sattığı sırada ona âşık olması gibi ruhta bulunan ve onu dişleyen yılanlar da ruha âşıktır; onun kalbindedir fakat gizlidir. Kişi, ayrılık gününe dek onun acısını hissetmez. Bunun gibi bu doksan dokuz yılanın ölümden evvel ruhta bulunup da acısının hissedilmemesinin sebebi kişinin ondan habersiz olmasındandır. Aşk hali, mâşukla bir arada ve aynı yerde bulunulduğunda rahatlık verir, aksi halde üzüntü ve kedere sebeptir. Çünkü aşk olmasaydı, ayrılık vaktinde elem de olmayacaktı. Bunun gibi rahatlığa yol açan dünya sevgisi ve aşkı azaba da sebep olur. Makam ve mal sevgisi yılan gibi, saray ve ev sevgisi akrep gibi kalbi ısırıp zarar verir. Kalanları da buna göre kıyasla!

Câriyeye âşık olan kimsenin ayrılık halinde iken kendisini suya, ateşe atmayı ya da bir akrep tarafından sokularak derdinden kurtulmayı istemesi gibi kabirde azap çeken biri de bu dünyadaki akrep ve yılanların kendisine azap etmesini ister. Çünkü bu acılar bedenedir ve dışarıdan gelmektedir. Ruhta bulunan yılanların verdiği ıstırap ise içtedir ve zâhirî gözle görünmezler.

Anlaşıldığı üzere hakikatte herkes kendi azabının sebebini buradan yanında götürmektedir, bunlar kişinin içindedir. Hadis-i kudsîde şöyle buyrulmuştur:

إِنَّمَا هِيَ أَعْمَالُكُمْ تُرَدُّ إِلَيْكُمْ

"Bunlar, ancak karşılığını göreceğiniz amellerinizdir."[44]

Bunun için Cenâb-ı Hak buyuruyor ki:

كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ ۝ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ ۝

"Gerçek öyle değil! Kesin bilgi ile bilmiş olsaydınız, mutlaka cehennem ateşini görürdünüz" (Tekâsür 102/5-6).

Yine âyet-i celîlede,

وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ ۝

"Hiç şüphesiz cehennem kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır" (Ankebût 29/54) buyuruluyor, "kuşatacaktır" denilmiyor.

9. Konu: Ölüm Istırabı

Sen, "Şeriatın zâhirinden malum olan, bu yılanların baş gözü ile görülebilmesidir; oysa ruhun içinde olduklarında görülemezler" diyorsun.

Bil ki bu yılanlar görülebilir fakat ölüler tarafından... Bu âlemden olanlar onları göremezler. Çünkü diğer âleme mahsus şeyler dünya gözüyle görülemezler. O yılanlar ölüye cismanî olarak görünürler hatta bu dünyadaki gibi görünürler; sen ise göremezsin. Şöyle ki pek çok kimse rüyada kendisini bir yılanın ısırdığını görür, yanında oturanlar ise bunu göremezler. O yılan uykudaki kimse için vardır, sıkıntısı da onadır; uyanık olana bir ıstırap yoktur. Uyanık olan kimsenin o yılanı görmüyor oluşu, diğerinin çektiği acıyı azaltmaz.

44 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 5/126.

Uykuda bir yılan tarafından ısırılmak, düşmandan sıkıntı görmeye, düşmanın ona karşı galip olacağına işarettir. Bu rüya ruha eziyet vermiştir, kalbe tesir etmiştir. Fakat rüyada görülen o sıkıntının numunesi bu dünyada bir yılan olur. Rüyayı gören kimse düşman tarafından mağlup olursa, "Rüyanın tabirini gördüm" der ve, "Keşke bir yılan beni ısırsaydı da bu düşman arzusuna eremeseydi!" diye ekler. Çünkü bu azabın kalbe verdiği ıstırap, yılanın bedene verdiği azaptan daha ağırdır.

O halde, "Bu yılan madûmdur! Onu ısıran da bir hayal..." dersen, bu büyük bir yanlış olur. Çünkü o yılan mevcuttur. Mevcut, "bulunan"; ma'dûm da "bulunmayan" anlamındadır. Rüyada müşahede ettiğin her şey, kimse tarafından görülmese de senin için mevcuttur. Senin görmediğin her şey de başkaları tarafından görülse bile senin için bulunmayan ve mevcut olmayandır. Azap ve azabın sebebi ölen ve uyuyan içindir. Hal böyle iken başkaları görmese de bu azabı yaşayanlar için bir noksanlık olur mu?

Fakat şu da var ki uykudaki kimse, erken uyanıp çektiği sıkıntıdan kurtulduğu için buna hayal der. Ölü ise azapta devamlı kalıyor; çünkü ölümün sonu yoktur. Böylece hep sıkıntı ile kalıyor, bu âlemde hissedildiği gibi azap çekiyor.

Kabirde olan yılan ve akrepler şeriatta yoktur ki zâhirî göz ile âlem-i şehadette olan herkesçe görülebilsinler. Fakat eğer bir kimse uyku sebebiyle bu âlemden uzaklaşır da ölünün hali kendisine gösterilirse onu yılan ve akreplerin içinde görür. Peygamberler ve veliler bunu uyanık halde de görürler. Çünkü başkalarına uykuda vâki olan haller, onlara uyanıkken vâki olur. Hisler âlemi, onları diğer âlemin işlerini müşahede etmekten perdelemez.

Bu konuyu bu kadar uzun anlatmamızın sebebi, bir grup ahmağın baş gözü ile kabre bakıp da bir şey görmedikleri için kabir azabını inkâr etmelerindendir. Onların böyle yapmalarının sebebi, diğer âlemin işlerinin ötesini bilmediklerindendir.

10. Konu: Kimlere Kabir Azabı Vardır?

"Kabir azabı, kalbin bu âlemle ilgilenmesinden meydana geliyorsa, hiç kimse kadın, evlat, mal, yer sevgisinden tam manası ile kurtulmuş değildir ki! Bu durumda herkes kabir azabı görecek ve kimse bundan kurtulamayacaktır!" dersen, bunun cevabında şunları söyleriz:

Hayır, söylediğin gibi değil! Çünkü öyle kimseler vardır ki dünyadan bir beklentileri yoktur; onların dünyadan lezzet alacakları, rahat edecekleri bir yerleri bulunmaz. Ölmüş olmayı arzularlar. Fakir ve çaresiz halde olan müslümanların çoğu böyledir.

Zengin olanlara gelince, onlar da iki kısımdır. Bir kısmı bu sebepleri sevmelerine rağmen Allah Teâlâ'yı da severler. Eğer Cenâb-ı Hakk'ı daha çok severler ise onlara da bu azap yoktur. Bu şuna benzer:

Sarayı ve şehri olup bunları seven bir kimse vardır. Fakat başkanlığı, saltanatı, köşkü ve bağı o saraydan ve şehirden daha çok sever. Kendisine sultanın fermanıyla başka bir şehrin yöneticiliği verilirse, bulunduğu şehirden çıkmak ona hiçbir sıkıntı vermez. Çünkü onun başkanlık sevgisi evinin, sarayının ve şehrinin sevgisinden çok daha fazladır, diğer sevgileri siler, onlardan eser bırakmaz.

Peygamberlerin, velilerin ve salih zatların kalpleri; kadına, evlada, şehre, vatana yakınlık duysa da Allah sevgisinin ve O'na kavuşma yakınlığının verdiği lezzet, diğerlerini ortadan kaldırır. Bu lezzet ölümle ortaya çıkar. O halde onlar kabir azabından güvendedirler. Fakat dünya arzularını yüce Mevlâ'dan daha çok sevenler bu azaptan kurtulamazlar. Böyle kimselerin sayısı daha fazladır. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle bildirilmiştir:

وَإِنْ مِنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا ۚ كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا ﴿٧١﴾ ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوا
وَّنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا ﴿٧٢﴾

"İçinizden, oraya (cehenneme) uğramayacak hiçbir kimse yoktur. Bu, Rabb'in için kesinleşmiş bir hükümdür. Sonra biz, Allah'tan sakınanları kurtarırız; zalimleri de diz üstü çökmüş olarak orada bırakırız" (Meryem 19/71-72).[45]

Bu haldeki kimseler bir müddet azap çekip dünyadan uzun zaman ayrı kaldıkları için dünyayı ve lezzetlerini unuturlar. Kalpte bulunan Allah sevgisinin aslı yeniden ortaya çıkar. Bu şuna benzer:

Bir sarayı başka bir saraydan, bir şehri başka bir şehirden, bir kadını başka bir kadından daha çok seven bir kimsenin diğerlerine de sevgisi vardır. Böyle birini daha çok sevdiğinden ayırıp da diğer sevdiğine bırakırlarsa, bir süre bu ayrılığa üzülür ancak sonrasında unutup bu duruma alışır. Kalpte olan sevginin aslı uzun bir süre sonra yeniden görünür. Fakat Cenâb-ı Hakk'ı hiç sevmeyen kimse o azapta kalır. Çünkü böyle biri O'ndan hep ayrı kalmayı seviyordu. Artık hangi bahane ile o azaptan kurtulabilir?

Herkes kendince, "Allah Teâlâ'yı seviyorum" ya da, "Cenâb-ı Hakk'ı dünyadan daha fazla seviyorum" iddiasında bulunur. Belki dünyadaki herkes bunu diliyle söyler. Fakat bunun doğruluğunun anlaşılması için bir mihenk taşı ve ölçü vardır; şöyle ki:

Bir kimsenin şehveti ve nefsi ona Allah Teâlâ'nın şeriatının hilafına bir şey emreder de onun kalbi Cenâb-ı Hakk'ın bildirdiğine meylederse, bu kişi yüce Mevlâ'yı seviyordur. Nitekim iki kimseyi seven biri, onların arasında ihtilaf meydana geldiğinde hangisini daha çok seviyorsa kendini onun tarafında görür; hangisini daha fazla sevdiğini bununla anlar. Böyle olmadıktan sonra dil ile sevgi iddiasında bulunmanın hiçbir faydası yoktur, çünkü yalandan ibarettir. Bu sebepten Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

لَا تَزَالُ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ تَدْفَعُ عَنِ الْعِبَادِ سُخْطِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ مَا لَمْ يُبَالُوا مَا نَقَصَ مِنْ دُنْيَاهُمْ بِسَلَامَةِ دِينِهِمْ فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ وَقَالُوا لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ قَالَ اللهُ تَعَالَى كَذَبْتُمْ لَسْتُمْ بِهَا صَادِقِينَ

45 Müslümanlar için âyette geçen "uğramak"tan maksat, cehennem üzerine kurulmuş olan sırat köprüsünden geçmektir. Allah bizleri cehenneme düşmekten korusun.

"Onlar, dinlerinin selâmette olması için dünyalarından noksan olan şeye aldırmadıkları sürece, 'lâ ilâhe illallah' sözü onlardan Allah azze ve cellenin gazabını savmaya devam eder! Onlar, dünyalarından noksan olan şeye aldırmakla beraber, 'lâ ilâhe illallah' derlerse; Allah Teâlâ onlara, 'Yalan söylüyorsunuz, onu söylemekte samimi değilsiniz!' buyurur."[46]

Bütün bunlardan basiret ehlinin bâtınî müşahede ile kabir azabından kurtulacaklarını, insanların çoğunun ise bu azaba yakalanacaklarını, yine bu azabın, insanların dünyaya bağlılığının farklı olması gibi müddet ve şiddet bakımından çok farklı şekilde meydana geleceğini öğrendin.

11. Konu: Kabir Azabından Emin Olmamak

Ahmak ve kibirli kimseler, "Eğer kabir azabı buysa, biz bundan güvendeyiz. Çünkü bizim dünya ile hiçbir ilgimiz yok. Dünyanın varıyla yoğu bizim yanımızda birdir!" derler. Bu iddia muhaldir ve tecrübe etmeden bilinmez. Bu iddianın doğruluğu; kişinin her şeyini hırsızlar alıp götürür veya kabul edip aldıklarını yakınlarına verir ya da sevenleri ondan yüz çevirip de kötülemeye başlar da kalbinde bunlardan dolayı bir tesir meydana gelmez ve sanki başka birinin malı çalınıp da sevdiği şey elinden alınmış gibi kabul ederse anlaşılır. Bu haslete sahip bir kimse, "Ben böyleyim" diyerek sevinebilir. Fakat kişinin malı çalınmadan ve sevenleri kendisinden yüz çevirmeden bu durum anlaşılmaz. O halde bunu anlamak için malı uzaklaştırmak ve bir şey kabul edip almaktan sakınmak gerekir; ancak bu sayede kişi kendisini deneyip itimada sahip olur. Zira niceleri eş ve câriye ile hiç alakalarının olmadığını düşünüp onları boşadılar, sattılar da sonrasında kalplerindeki gizli aşk ateşi ortaya çıkıp divaneye dönerek yanıp yakıldılar.

Kabir azabından kurtulmak isteyen, dünya ile zaruret ölçüsünün dışında hiçbir surette ilgilenmemelidir. Dünyayı hacet giderme yeri olarak kabul edip onu zaruret miktarınca aramalı sonra da ondan kurtulmak istemelidir. O halde mideyi yemekle doldurma hırsı, midenin

---

46 Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 4034; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 7/ 277; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10497; Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 4/500 (nr. 1089); İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/20.

ondan kurtulması gibi olmalıdır. Çünkü bunların ikisi de gereklidir. Diğer bütün işler de buna benzer.

Kalp eğer dünya bağlarından kurtulamıyorsa, ibadetlere ve Allah Teâlâ'nın zikrine yönelmeli, zikrin ünsiyetini kalbe hâkim kılmalıdır. Böyle olursa yüce Mevlâ'nın sevgisi dünya sevgisine galip gelir.

Kişi kendisinden Allah sevgisinin dünya sevgisine üstün geldiğine dair delil ve nişan istemelidir. Bu delil ise şeriata uyarak Allah Teâlâ'nın emir ve yasaklarını nefsin arzularının önünde tutmaktır. Eğer nefis, şeriata uyuyor ve Cenâb-ı Hakk'ın buyruklarını önceliyor ise kabir azabından kurtuluşa güvenilebilir. Böyle olmazsa Allah Teâlâ'dan kurtuluş için bir af gelinceye dek beden kabir azabında kalır.

12. Konu: Ruhanî Cehennemin Üç Türlü Ateşi

Şimdi ruhanî cehennemin manasını açıklamanın vakti. Ruhanî dememizin sebebi, ruha has olup arada beden olmaksızın meydana gelmesindendir. Kur'ân-ı Kerîm'de,

نَارُ اللَّهِ الْمُوقَدَةُ ۝ الَّتِي تَطَّلِعُ عَلَى الْأَفْئِدَةِ ۝

"Allah'ın, tutuşturulmuş, (yandıkça) tırmanıp kalplerin tâ üstüne çıkan ateşidir" (Hümeze 104/6-7) buyrulması buna işarettir.

Bu öyle bir ateştir ki kalpleri istila eder. Bedenle ilgili olan ateşe de cismanî denir.

Ruhanî cehennemde üç türlü ateş bulunur; ilki dünya arzularından ayrılık ateşi, diğeri utanç, mahcubiyet ve rezillik ateşi, üçüncüsü de Rabbü'l-âlemîn'in cemalinden mahrum ve ümitsiz kalma ateşi. Bu üç ateş de bedenle değil, ruh ve kalple ilgilidir. Herkesin buradan kendisiyle götüreceği ateşleri bilmesi için bunların sebeplerini açıklamak gerekir. Bunun manasını bu âlemden soyutlanmış bir şekilde göstereceğimiz birkaç misalle açıklayacağız.

Birincisi: Bu ateş, dünya şehvetlerinin ayrılığından meydana gelir. Bunun sebebi, kabir azabından bahsedilirken değinildiği üzere aşk kalbin hem cenneti hem de cehennemidir. Mâşukla olmak cennettir, sevgiliden ayrı kalmak ise cehennem... Dünyaya muhabbet besleyen bu âlemde cennettedir. Nitekim, *"Dünya kâfirin cennetidir"*[47] buyrulmuştur. Böyle bir kimse ahirette ise cehennemdedir. Çünkü mâşukunu kendisinden almışlardır. Anlaşıldığı üzere bir şey iki farklı halde hem lezzet hem de sıkıntı sebebidir.

Bu ateş dünyada şu misale benzer:

Tüm yeryüzünün emirlerine ve fermanına bağlı olduğu bir padişah düşünülsün. Bu padişah her an güzel câriyelerle, kadınlarla meşgul oluyor ve devamlı süslü bahçeleri ve köşkleri seyrediyor. Derken ansızın bir düşman ortaya çıkıp onu yakalıyor ve kendine hizmetçi kılıyor. Halkının yanında onu köpeklere hizmet ettirirken kendisi de karşısında câriyeleriyle gönlünce eğleniyor. Hazinesinde bulunan kendisi için çok değerli ziynetleri düşmanlarına vermeleri için hizmetçilere emrediyor.

Şimdi buraya dikkat et! Bu adam niçin ıstırap çekmektedir? Onu yakan; memleketinden, hanımından, evlatlarından, câriyesinden, nimetlerden ve hazinelerinden yaşadığı ayrılık ateşidir. Bu ağır dertten kurtulmak için bir şekilde ölmeyi arzular. Bu, bir ateşin misalidir. Kişi ne kadar fazla nimete sahip olur, hükmü ne denli kuvvetli ve sahip olduğu lezzetler ne kadar çok bulunursa, bu ateş de o ölçüde yakıcı ve şiddetli olur.

O halde her kim dünyadan çokça menfaat bulur ve dünya ona fazlaca yoldaşlık ederse, o kimsenin dünyaya olan aşkı da bu ölçüde güçlü olur, bunlardan kopunca da ayrılık ateşi kalbinde daha yakıcı hal alır. O ateşin bu dünyada misalinin bulunması mümkün değildir. Bu dünyadaki kalbe ait ıstıraplar, kalbe ve ruha tamamen yerleşemez. Çünkü duygular ve bu dünyanın işleri kalbi meşgul ederek âdeta kalbe bir perde olur; netice olarak da azap oraya yerleşemez. Bunun için kişi gözünü ve kulağını bir şeyle meşgul ettiğinde o sıkıntı kendisinde azalır, meşguliyetini kestiğinde de acısı artar. Bu sebepten musibet sahibi kimse, uykusundan

47 Müslim, Zühd, 1 (nr. 2956); Tirmizî, Zühd, 16 (nr. 2324).

kalkınca musibetin yarası kalbinde daha fazla büyür. Çünkü uykudayken ruh saf bir hal alır; hisler geri dönmeden önce de kişiye ulaşan her şeyin etkisi çok olur. Öyle ki insan güzel bir ses işitip de uykudan uyansa üzerinde büyük bir tesir kalır. Bunun sebebi kalbin uyku halindeyken hislerden arınmış olmasıdır. Buna rağmen kişi bu âlemde hislerden tamamen kurtulamaz; ancak öldüğünde yalnız kalır ve hislerin etkisinden kurtulur. İşte o vakit sıkıntı ve rahatlık kendisinde büyüyüp yerleşmiş olur. Oradaki ateşin asla dünyadaki ateş gibi olacağını zannetmeyin! Buradaki ateşi yetmiş kez su ile yıkayıp da göndermişlerdir.

İkincisi: Bu ateş, rezilliklerden utanıp mahcup olmaktan meydana gelir. Bu ateşin misali dünyada şu misale benzer:

Oldukça hakir, alçak bir adamı seçip de onu memleketin valisi tayin eden, onun kendi hareminde bulunmasına müsaade ederek kendisinden hiçbir şey gizlemeyen bir padişah düşünülsün. Bu padişah böyle birine hazinesini teslim edip her işte ona güvenir. Fakat o adam bu nimetleri elde edince hükmü dinlemeyerek isyan eder ve yağmacılık eder. Hazine malını harcar, padişahın ailesine ve haremine ihanet edip fesat çıkarır. Bununla zâhiren padişahın emanetine sahip çıkıyor olarak görünür. Ancak bir gün haremde fesat çıkarırken bir pencereden padişahın kendisini izlediğini görür. Bunun farkına varınca kendisinin her gün bu şekilde gözlendiğini ve ihanetinin daha da artması için padişahın buna göz yumduğunu anlar. Kendisine bir şekilde işkence edilip öldürüleceğini bilir.

Şimdi bu adamın kalbinde ve ruhunda bu rezillikten meydana gelen utanç ateşini düşün! Bedeni selâmettedir fakat bu utanç ve rüsvalık ateşinden yerin dibine girmeyi arzular.

İşte sen de bu âlemde zâhiren güzel görünen fakat aslı ve hakikati çirkin ve rezillik olan âdet haline getirdiğin işler yapıyorsun. Bu yaptığın işlerin aslı ve hakikati kıyamette sana gösterilecek ve rüsvalığın âşikâr olacak; sen de utanç ateşi ile yanacaksın. Mesela bugün başkalarının gıybetini yaparsan, kıyamet gününde kendini bu dünyada kardeşinin etini yiyip de, kızarmış tavuk yediğini zanneden fakat dikkat-

le bakınca bunun ölmüş kardeşinin eti olduğunu anlayan kimse gibi görürsün. Bu durumun ne denli bir rezillik olduğunu ve bu duruma düşen kimsenin kalbine nasıl bir ateş düşeceğini iyi anla! Gıybetin aslı ve hakikati budur ve bu hakikat sende örtülüdür, yarın meydana çıkacaktır. Bu sebepten uykusunda ölü eti yediğini gören kimsenin rüyası o kişinin gıybet yaptığına tabir edilir.

Sen bugün bir duvara taş atsan ve biri gelip sana, "O fırlattığın taş duvardan senin evine düşüp çocuklarının gözünü kör etti!" dese; derhal eve gidip değer verdiğin çocuklarının, senin attığın taşla kör olduklarına şahit olsan; kalbinde nasıl bir ateşin peyda olacağını, ne tür bir rezillik yaşayacağını bir düşün! Bu âlemde bir müslümana haset eden kimse, kıyamette kendini hasedin hakikati ve aslı olan bu hal üzere görür. Zira sen hasetle düşmanına kastediyorsun fakat bunun zararı ona değil dönüp sana geliyor, dinini helâk ediyor, diğer âlemde gözlerinin nuru olacak ibadetlerini onun defterine yazıyorlar. Neticede sen de taatsiz kalıyorsun! Oysa iyiliklerin kıyamet gününde sana, bugünkü çocuklarının gözünden daha fazla fayda verecek. Çünkü yaptığın iyilikler, senin saadet ve kurtuluşuna sebeptir; çocukların ise kıyamet gününde saadetine sebep olmayacaklar.

Yarın sûretler hakikat ve ruha tâbi olup, zuhur eden her şey ruhuna uygun bir halde göründüğünde utanma, mahcubiyet ve çirkinlik meydana çıkacak. Uyku halinin diğer âleme daha yakın olmasından rüyadaki işler mana ve hakikatine uygun şekilde belirir. Bir gün İbn Sîrîn'in [rahmetullahi aleyh] yanına bir adam gelerek, "Rüyamda parmağımda bir yüzük vardı, onunla kadınların avret yerlerini, erkeklerin de ağızlarını mühürlüyordum" dedi. İbn Sîrîn, "Sen ramazan ayında sabah vaktinden evvel ezan okuyup müezzinlik yapıyor muydun?" diye sordu. Adam, "Evet" dedi. Şimdi dikkat et! Onun yaptığı işin aslını ve hakikatini kendisine nasıl gösterdiler! Ezan zâhiren bir ses ve hatırlatmadır. Ramazan ayındaki aslı ve işlevi ise insanları yemekten ve cimâdan menetmektir. Ne hayret verici bir iştir! Rüya âleminde bunların hepsi sana kıyametten numune olarak gösterilir, senin ise hiçbirinin manasından haberin olmaz. Şöyle rivayet edilir:

Dünya, kıyamet gününde yüzü buruşmuş, dişleri fırlamış, tiksinti veren yaşlı bir kadın şeklinde getirilir. İnsanlar, "Buna sahip olmaktan Allah'a sığınırız" derler. O vakit onlara, "Bu çirkin yaşlı kadın, üzerinde birbirinizle mücadele ettiğiniz dünyadır!" denir. Onu görenler öyle mahcup olurlar ki bu utanç halinden kurtulmak için ateşe atılmak isterler.

Bu rezilliği örneklendirmek için şöyle bir hikâye anlatılır:

Bir padişahın oğlu evlenmişti. Fakat o gece öyle şarap içip sarhoş oldu ki zifaf arzusuyla gidip gelinin odasına gireceği yerde yolunu şaşırıp saraydan dışarı çıktı. Bu halde yürüyüp ilerledi. O sırada uzaktan etrafı mumlarla aydınlanan yüksek bir yer göründü. O sarhoş şehzade, orayı uzaktan görünce gelinin köşkü zannetti. Oysa orası her yandan pek çok ölünün getirilip bırakıldığı bir Mecûsî mezarlığıydı.

O mağarada birkaç da mum yanıyor, ateşperestlerin gönüllerini parlatıyordu. Mağaraya bir taht konmuş, tahtın üstünde de yeni bir örtüye sarılmış bir ölü uzatılmıştı. Şehzade onu görünce gelin sandı. Sarhoşluktan hiçbir şeyi farkedemiyordu. Onun yanına yattı, ona sarıldı, geceden sabaha kadar onunla kaldı.

Bütün gece şehzadeden haber alınamayınca padişaha bu durumu haber verdiler. Padişah yerinden kalkıp atına bindi; atlı bir bölükle ne yapacağını bilmeden ovaya gitti. Bir zaman sonra uzaktan şehzadenin atını gördüler. Padişah hemen atından inip mağaraya yöneldi. Mağaraya girince oğlunun taht üstünde bir ölüye sarıldığını gördü.

Şehzade ayılınca içinde bulunduğu halvet yurdunu gördü. Ağzında ve boğazında o ölünün ağzının suyundan bir acılık hissetti. Bir ölüye sıkıca sarıldığını, babasıyla askerin de baş ucunda durduklarını farkedince nasıl bir hale düştüğünü anladı. İşte o anda utancından ölmek istedi. Gerçekten de aşağılık bir hale gelmiş, acayip bir duruma düşmüştü. Utancından tüm bedenini bir titreme sardı. Fakat ne fayda... Artık iş işten geçmiş, olan olmuştu. Utanmaktan, hayıflanmaktan başka yapacak bir şeyi yoktu.

İşte dünya ehli kimseler, kıyamet gününde dünyanın lezzet ve şehvetlerini bu şekilde görürler. Şehvet ve arzularının fazlalığından kalplerinde kalan etki ve izler, şehzadenin boğazında, dilinde ve bedenindeki pislik ve acılıklar gibidir; hatta bundan daha kötüdür. Çünkü diğer âlemin işlerinin manası bu âlemde bir misalle izah edilemez. Bu anlattıklarımız, ruhta ve kalpte olan utanma ateşinden bedenin haberinin olmadığını gösteren basit bir misaldir.

Üçüncüsü: Bu ateş, Allah Teâlâ'nın cemalini seyretmekten mahrum kalarak o saadete kavuşmaktan ümitsiz olmaktan meydana gelir. Bunun sebebi kişinin bu âlemden götürdüğü körlük ve cehalettir. Böyle biri talim ve mücâhede ile marifeti elde edememiş, ölümden sonra Cenâb-ı Hakk'ın cemalini görebilmek için kalbini temizlememiştir. Kalp parlak bir ayna gibidir, dünyanın günah ve şehvet pasları kalbi karartıp kör eder.

Bu ateşin misali dünyada şu misale benzer:

Bir grup kimseyle karanlık bir gece vakti renkleri anlaşılamayan pek çok çakıl taşının olduğu bir yere vardığını düşün. Burada dostların sana, "Şu çakıl taşlarından gücün yettiği kadar al! Bunların oldukça değerli olduğunu işittik!" desin. Sonra da hepsi taşıyabileceği kadarını alsın ve sen hiçbir şey toplamayıp onlara, "Yarın bunların bir işe yarayıp yaramayacağını bilmiyorum! Bunca sıkıntıya girip de bu ağır yüke katlanmam ahmaklık olur!" desen... Ardından da onlarla birlikte gidip yolda dostlarınla alay etsen, onlara aklı kıt muamelesi yaparak bıyık altından gülüp, "Aklı olan, kafası çalışan benim gibi kolay ve rahatça gider, ahmaklık eden ise eşek gibi yük kaldırır ve mümkün olmayan şeylere karşı aç gözlülük eder!" desen...

Gün ağarınca toplanan bu taşların mücevher ve kırmızı yakut olduğu, her birinin değerinin 100.000 dinar olduğu görülse dostların daha fazla toplayamamış olmanın derdini çekerler, sen ise onlardan bir tane bile almamakla aldandığından ölüm hali yaşarsın, ruhuna hasret ateşi düşer.

Dostların topladıkları mücevherleri satıp yeryüzünün hâkimi olurlar; diledikleri nimetlerden yerler, istedikleri yere giderler. Seni ise aç, susuz ve çıplak bırakarak kendilerine hizmetçi yaparlar ve sana meşakkatli işler emrederler. Sen, "Bu nimetlerden beni de nasiplendirin" dersin. Fakat âyet-i kerimede şöyle buyrulmuştur:

اَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَآءِ اَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ قَالُوٓا اِنَّ اللّٰهَ حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكَافِرِينَ ۙ ﴿٥٠﴾ اَلَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَهْوًا وَلَعِبًا

"'Sudan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize verin!' diye seslenirler. Onlar da, 'Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır' derler. O kâfirler ki, dinlerini bir eğlence ve oyun edindiler" (A'râf 7/50-51).

Sana, "Sen dün bize gülüyordun, bugün de biz sana gülüyoruz!" diye cevap verirler. Kur'ân-ı Kerîm'de bildirilmiştir ki:

اِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَاِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ ﴿٣٨﴾

"Eğer bizimle alay ediyorsanız, iyi bilin ki siz nasıl alay ediyorsanız biz de sizinle alay edeceğiz!" (Hûd 11/38).

Bu anlattığımız, cennet nimetlerinden ve Cenâb-ı Hakk'ın cemalini görmekten mahrum kalmanın büyük hasretine bir misaldir. Mücevherler ibadetlere, karanlık da dünyaya benzer. İbadet mücevherlerini elde etmeyenler bugün, "Gelecekteki şüpheli nimetler için niçin sıkıntı yaşayayım!" derler; yarın ise, *"Sudan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize verin"* diye feryat ederler. Niçin hasret çekmesinler ki! Yarın Allah Teâlâ'nın türlü nimet ve saadetleri; marifet sahiplerine ve ibadet ehline akar. Hiçbir dünya nimeti oranın bir anını karşılayamaz. Hatta cehennemden en son çıkacak olan kimseye bile verilenler dünyadaki nimetlerin on misli kadarıdır. Bu benzetme ölçü ve miktarla olmayıp; nimetin hakikati iledir; bu da mutluluk ve lezzettir. Örneğin, "Bir cevher 10 dinardır" denildiğinde, bundan cevherin kıymet ve aslı kastedilir; maliyet, ağırlık ve ölçüsü değil!

13. Konu: Ruhanî Ateşin Şiddeti

Ruhanî ateşin üç çeşidini öğrendin. Şimdi de bu ateşin cismanî ateşten daha şiddetli olduğunu, ateşin ruha tesir etmeden bedenin bu acıdan haberinin olmayacağını bilmelisin. Acı bedenden cana ulaşır ve acı bununla artar. Böyle olunca ruhun içerisinde oluşan ateş ve sıkıntı muhakkak ki daha büyük olur. Bu ateş canın içinden yükselir, dışarıdan gelmez.

Bütün acıların sebebi tabiatın gereğine zıt bir şeyin kişide galip gelmesinden kaynaklanır. Bedende tabiatının gereği olan şey, terkibinin ve parçalarının bir arada bulunmasıdır. Bunlar yaralanma ile birbirinden ayrıldıklarında tabiatın zıddına bir durum gelişir ve acı hissedilir. Yara, bedene ait bir yeri bir yerden ayırır ve böylece aradaki parçalara ateş düşüp birbirinden koparlar. Her parça ayrı bir acı hisseder. Bu sebepten ateşin acısı çok şiddetlidir.

O halde kalpte tabiatının gereği olan şeyin zıddı meydana gelirse, onun acısı canda daha fazla olur. Kalbin tabiatının gereği marifetullah ve rü'yetullahtır. Onda zıtlık meydana gelince körlük oluşur ve bu hal kalbe yerleştiğinde sonsuz dertler ortaya çıkar. Eğer böyle olmasaydı, yani kalpler bu âlemde hastalanmasaydı ölümden önce de marifetten yoksun olmaktan dolayı sonsuz ıstıraplar çekerdi. Fakat uyuşmuş el ve ayak ateşin acısından habersizdir; bu uyuşukluk hali ortadan kalkınca kendini ateşin içinde bulur ve bu sebeple büyük acılar yaşar. Bunun gibi kalpler dünyada uyuşuk olur ve bu hal öldükten sonra kaybolur; ateş de bir yolunu bulup ruhun içinden yükselir. Bu ateş başka bir yerden gelmez; kişi onu yanında götürmüştür ve kalbinin içindedir. Ancak insan ilme'l-yakîne sahip olmadığından onu göremez; orada ise ayne'l-yakîn olarak bilince öğrenir.

كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ ۝ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ ۝

"Gerçek öyle değil! Kesin bilgi ile bilmiş olsaydınız, (orada) mutlaka cehennem ateşini görürdünüz" (Tekâsür 102/5-6) âyet-i celîlesinin manası budur.

Şeriatın cismanî cehennem ve cenneti açıklamasının ve onların pek çok özelliğini anlatmasının sebebi, bütün insanların bunu anlayıp idrak edebilecek olmasındandır. Fakat ruhanî azabı açıklayan bu sözleri işitenler, bunu hakir görüp zorluğunu ve büyüklüğünü kavrayamaz. Nitekim bir çocuğa, "Çalış, öğren! Eğer böyle yapmazsan babanın yöneticiliği ve idareciliği sana kalmaz; o saadete ulaşamazsın!" dersen, o bu sözün manasını anlayamaz ve bu konu kalbine büyük bir mesele olarak gelmez. Ancak, "Bunu öğrenmezsen hocan kulağını çeker!" dersen, bu sözden korkar ve bunu iyi anlar. Hocasının edep öğrenmeyen çocuğun kulağını çekeceğinin doğru olması gibi babasının idareciliğinden mahrum kalma ateşi yaşayacağı da doğrudur. İşte bunun gibi cismanî cehennem de doğrudur, rü'yetullahtan mahrum kalmak da... Ancak cismanî azabın rü'yetullahtan mahrum kalmak ateşine nisbeti, hocasının o çocuğun kulağını çekmesinin, babasının yöneticiliğinden nasipdar olamamasına nisbeti gibidir.

14. Konu: Ruhun Yolculuğu ve Konakları

Sen, "Bu açıklamalar ve tafsilatlar âlimlerin kitaplarda söylediğinin aksinedir. Onlar, 'Bu işler taklit ve işitme yoluyla bilinemez, basiretin bunlara yolu yoktur' demişlerdir" diyorsun.

Bil ki onların özürlerinin ne olduğunu daha önce açıkladık. Bu söylediklerimiz onların ahiret hakkında açıkladıkları doğru sözlere muhalif değildir. Fakat onlar hislerin izahının dışına çıkmadılar; ya ruhlarla ilgili hususları bilemediler ya da insanların çoğu bu konuyu anlayamadığından uzun uzadıya bunları anlatmadılar.

Cismanî haller şeriat sahibinden taklit ve işitmekten başka bir yolla bilinmez. Diğer konu ise ruhun hakikatini bilmek nuruyla ilgilidir. Bu da basiret yoluyla ve bâtınî müşahede ile bilinir. Bu hale ise doğum yeri ve ilk düşülen yer olan asıl vatandan ayrılıp din yolunun seferini seçen kimseler ulaşabilir. Vatandan muradımız şehir ya da ev değil, bedendir. Beden kalıbının yolculuğunun değeri yoktur; ancak insanın

hakikati ve sırrı olan ruhun karar kılacağı bir yer vardır. İnsan oradan meydana çıkmıştır, asıl vatanı da orasıdır ve burada bir yolcudur.

İnsan için yolda konaklar vardır ve her konak başka bir âlemdir. Birinci konak "mahsûsât" yani hisler âlemi, ikincisi "mütehayyilât" yani hayaller âlemi, üçüncüsü "mevhûmât" yani vehimler âlemi, dördüncüsü de "ma'kûlât" yani akılla idrak edilebilen âlemdir. Kişi kendi hakikatinden bu dördüncü âlemle haberdar olur; bundan öncekilerle bilemez. Bu âlemler ancak misallerle anlaşılabilir.

Kişi birinci konak olan **mahsûsât** yani hisler âleminde bulunduğu sürece mertebesi kendini muma atan kelebek gibidir. Çünkü kelebekte yalnızca görme hissi bulunur; hayal ve hafızadan mahrumdur. Karanlıktan kaçıp bir pencere arar; mumu da pencere zannederek ona doğru atılır. Ateşin acısını anlayınca bunun acısı hafızasında ve hayalinde kalmaz. Çünkü onda hafıza ve hayal yoktur, o dereceye varmamıştır. Bu sebepten ölünceye kadar muma atılıp durur. Eğer onda hayal ve hafıza gücü bulunsaydı bir kez canı yanınca yeniden oraya atılmayacağını bilirdi. Diğer hayvanlar bir kez dövülünce, yeniden sopa gördüklerinde hemen kaçarlar. Çünkü acının hayali o hayvanların hafızasında yer eder. Şu durumda hisler âlemi birinci konaktır.

İkinci konak **mütehayyilât** yani hayaller âlemidir. Kişi bu mertebede kaldığı müddetçe dört ayaklı hayvan misalidir. Bir şeyden acı hissetmeyince ondan kaçılması gerektiğini bilmez. Ancak acıyı bir defa tadarsa artık ondan kaçar.

Üçüncü konak **mevhûmât** yani vehimler âlemidir. İnsan bu dereceye ulaşınca koyun ve at gibi olur; görmediği acıdan da kaçar ve düşmanı tanıyıp ondan kendisine bir sıkıntı uğrayacağını da bilir. Nitekim koyun hiçbir vakit kurdu, at ise aslanı görmemiştir ancak kurdu ve aslanı gördüklerinde hemen kaçarlar. Onların düşman olduklarını bilirler, ineğin, filin ve devenin cüssesi onların cüssesinden daha büyük olmasına rağmen bunlardan ise kaçmazlar. Bu onların bâtınına yerleştirilmiş bir gözdür ve bununla düşmanlarını görüp tanırlar. Fakat bununla beraber yarın olacak işlerden de sakınamazlar. Çünkü bu hal dördüncü konakta meydana gelir.

Dördüncü konak **ma'kûlât** yani akılla idrak edilebilen âlemdir. İnsan bu mertebeye yükselince tüm hayvanların derecelerinden sıyrılır. Bu basamağa kadar hayvanlarla birliktedir; bu mertebede ise ilk kez insaniyyet âleminin ilk hakikatini elde eder. Hissin, hayalin ve vehmin ulaşamadığı şeyleri müşahede eder, ileride vuku bulacak şeylerden sakınır. İşlerin aslını ve hakikatini sûretlerinden ayırt edip kavrar, bir şeyin tüm şekillerini kaplayan aslını, hududunu anlar. Dünyada görülebilen şeylerin sonu vardır. Hissedilenler cisimden başka bir şey değildir; cisimler de sonlu olmanın dışında bir halde bulunamaz.

İnsanın hisler âleminde gidişi ve ilerleyişi herkesin dolaşabileceği yeryüzünde yürümek gibidir. Fakat dördüncü âlemde olan seyri yalnızca işlerin aslı ve hakikatinde olmasıyla su üzerinde yürümek gibidir. Mevhûmâtta dolaşması ise su ile toprak arasında bulunan gemi misalidir.

Ma'kûlât mertebesinden öte bir makam daha vardır ki o da peygamberlerin, velilerin ve basiret ehlinin makamıdır. Bu da havada gezmek gibidir. Bunun için Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] kendisine, "İsa [aleyhisselâm] suda yürür müydü?" diye sorulduğunda şöyle buyurmuştur:

وَلَوِ ازْدَادَ يَقِينًا لَمَشَى فِي الْهَوَاءِ

"Şayet yakîni (bulunduğu konumundan) daha fazla olmuş olsaydı havada da uçardı."[48]

O halde insan yolculuğunun konakları idrak âlemlerinde oluyor ve son konak ile de meleklerin makamına ve derecesine ulaşılıyor. Buradan da anlaşılıyor ki kişi, hayvanların en aşağı mertebesinden meleklerin en yüksek derecesine kadar yükselebiliyor. Alçalış ve yükseliş insanın halidir. Kişi bu manada esfel-i sâfilîne düşüp a'lâ-yı illiyyîne yükselememek korkusu içerisindedir. Bu endişe ve korku için Rabbü'l-âlemîn şöyle buyurmuştur:

48 Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 5/414 (nr.1267); Beyhakî, *Kitabü'z-Zühd*, nr. 976; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 8/157.

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا ﴿٧٢﴾

"Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yüklendi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir" (Ahzâb 33/72).

Cemâd yani cansız olan şeylerin mertebesi değişmez ve bir şeyden haberleri olmaz. Bu durumda düşünceleri de bulunmaz. Melekler ise illiyyîn makamındadırlar ve kendi mertebelerinin dışına çıkmazlar. Hepsi de olduğu makamda kalır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle bildirilmiştir:

وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ ﴿١٦٤﴾

"(Melekler şöyle derler:) Bizim her birimiz için, bilinen bir makam vardır" (Sâffât 37/164).

Hayvanlar, esfel-i sâfilîndedirler ve buradan yükselmelerine yol yoktur. İnsan ise iki derece arasında tehlikededir. Zira ilerleme elde ederek melekler makamına yükselmesi mümkün olduğu gibi alçalarak hayvanların derecesine de düşebilir. Âyet-i kerimede bildirilen, "emaneti yüklenme"nin manası işte bu tehlikeyi taşımaktır. O halde, emanet yükünü insandan başkasının taşıması mümkün değildir.

Maksadımız, "İnsanların çoğu bu sözleri söylememiştir" diye söylediğin bu söze şaşılması gerektiğini anlatmaktır. Çünkü misafir yani yolculuk halinde olan daima mukime muhaliftir, buna şaşılmaz. İnsanların çoğu mukimdir, misafir olanlar azdır. İlk konaklar olan mahsûsât ve mütehayyilât âleminde olup buraya yerleşenlere işlerin hakikati ve aslı asla bildirilmez. Böyle kimseler ruhanî olamazlar ve ruhanîlerin hükümlerini bilemezler. Bu sebepten bu konunun izahına kitaplarda oldukça az rastlanır. Ahireti tanımak hususunda bu kadarıyla yetinelim. Çünkü avamın aklı bundan ötesini kaldırmaz. Hatta pek çok idrak sahibi bu kadarını bile kavrayamaz.

15. Konu: Ahireti İnkâr Edenler

Bir grup ahmak vardır ki bunlar işleri ne kendi basiretlerinin gücüyle kavrayabilirler ne de şeriatın bildirdiği hükümleri kabul ederek bir yardım bulabilirler. Böylece işlerin sonunda hayrete düşerler ve şüphe kendilerine üstün gelir. Bazan da şehvetlerinin kendilerine galip gelmesiyle ahireti inkâr etmek tabiatlarına uygun hale gelir, kalplerinde inkâr meydana gelir, şeytan da bunu artırır. Böyle kimseler cehennem hakkında anlatılanların insanları korkutmak için, cennet için söylenenlerin de oyun ve eğlence olduğunu zannederler. Bu sebepten şehvetlere bağlanıp şeriatın emir ve yasaklarına uymazlar. Şeriatın hükümlerine uyanları hakir görüp, "Onlar aldatılan ve aldatanlardır!" derler. Bu şekilde düşünen bir ahmak böyle sırları delilleriyle anlayabilir mi?

O halde bu kimseyi açık bir sözle düşünebilmesi için davet edip kendisine şöyle denilmelidir:

"Senin galip olan zannın yüz yirmi dört bin peygamberin, tüm evliyanın, ulemanın ve hikmet ehlinin yanıldığı ve mağrur olduğu görüşü üzereyse; ahmaklığınla onların aldanmış olduğunu düşünür bir halde isen sonunda kibrinle ahiretin hakikatini bilememe, ruhanî azabı anlayamama, ruhanî misalleri hisler âleminden kabul etmeme yanlışına düşmüş olman mümkün değildir midir?"

Fakat bu sözlere rağmen kendisinin yanıldığını düşünmeyip de, "Nasıl ki ikinin birden fazla olduğunu biliyorsam aynı şekilde ruhun hakikatinin olmadığının da farkındayım. O bâki olamaz, ölümden sonra ona hiçbir şekilde cismanî ve ruhanî bir rahatlık ve acı uğramaz!" derse artık onun mizacı bozulmuş demektir ve kendisinden ümit kesilmelidir. O, yüce Mevlâ'nın haklarında,

وَإِنْ تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ فَلَن يَهْتَدُوا إِذًا أَبَدًا ﴿٥٧﴾

"Sen onları hidayete çağırsan da artık ebediyen hidayete eremeyeceklerdir" (Kehf 18/57) buyurduğu kimselerden olmuştur.

Eğer, "Bunun mümkün olmaması benim için kesin bir durum değildir. Bunun imkânı vardır fakat gerçekleşmesi uzak bir ihtimaldir. Bu hal bana hakikat olarak malum değil. Zayıf bir zan için neden bütün ömrümü takva perhizinde geçireyim ve lezzetlerden uzak kalayım?" derse, kendisine şöyle cevap veririz:

Şimdi bu kadarını dile getirdin ya; artık akıl hükmüyle şeriatın yolunu kabul etmek sana gerekli oldu. Çünkü tehlike büyük olduğunda şüphe zayıf olsa da ondan kaçılır. Şöyle ki yemek yemeğe yöneldiğin sırada bir kimse sana, "Bu yemekten yılan yemiştir" derse şüphesiz ondan el çekip bırakırsın. Onun yalan söylediğini, böyle yaparak yemeğe kendisinin sahip olmak istediğini düşünsen bile, "Doğru söylüyor olabilir" zannıyla kendi kendine, "Yemezsem açlığın sıkıntısına dayanmak kolaydır; ya söyledikleri doğruysa... Zehirlenip ölürüm!" dersin. Bunun gibi hasta olup da ölüm tehliken bulunsa ve bir muskacı sana, "Bana 1 dirhem gümüş verirsen senin için kâğıda bir muska yaparım. O yapacağım muska ile iyileşirsin" derse, her ne kadar o şekillerle iyileşmeyeceğini bilsen bile içinden, "Belki de doğru söylüyordur; 1 dirhem vermekten bir şey kaybedilmez!" dersin. Eğer müneccim sana, "Ay filanca yere varınca iyileşmek için filanca acı ilacı iç" derse onun sözüyle sıkıntıya katlanıp, "Söyledikleri ya doğruysa... Yalan söylüyor olsa bile bu sıkıntıya katlanılabilir" dersin.

O halde akıl ehli hiç kimse; yüz yirmi dört bin peygamberin, evliya ve hikmet ehli gibi bütün büyük ulemanın hep birden söylediklerini, az bir sıkıntıyla daha büyük acıdan kurtulmak arzusu ile müneccim, muskacı ve hıristiyan tabibin sözünden aşağı tutmaz.

Az olan sıkıntı ve ziyana katlanmak nisbeten kolay olur. Bir kimse evveli olmayan ebedden sonu olmayan ezele nisbetle dünyanın ömrünün ne kadar olduğunu hesap etse, yaşadığı sıkıntıların o büyük tehlikenin karşısında ne denli büyük olduğunu kavrar ve kendi kendine, "Ya onlar doğru söylüyorlarsa ve ben böyle bir azaba düşersem halim ne olur? Dünyada geçirdiğim birkaç günlük rahatlığın bana ne faydası olur? Doğru söylüyor olmaları mümkündür!" der.

Ebedin manasına gelince... Bunun için şu misali verelim:

Tüm âlem buğdayla dolu olsa ve bir kuşa, "Bir sene boyunca bir buğday tanesi yiyeceksin" denilse, o buğday taneleri biter fakat ebedden hiçbir azalma olmaz. O halde böylesine uzun bir süre devam eden azaba; ruhanî, cismanî ya da hayalî olsun nasıl katlanılabilir? Dünyanın ömrü onun yanında ne kadardır? Hiçbir akıl sahibi yoktur ki böyle bir tehlikenin karşısında ister zahmetli olsun isterse şüpheli, tedbir almayı ve bu denli büyük bir tehlikeden kaçınmayı gerekli görmesin! Zira insanlar ticaret için denizlere açılır, uzun yolculuklara çıkar ve pek çok meşakkat çekerler. Hepsinin bunlara katlanması zan üzere olan faydalar içindir. Kişide yakîn yoksa da zayıf bir zan bulunur. İnsanın kendisine merhameti varsa ihtimale tutunur. Bu sebepten Emîrü'l-mü'minîn Hz. Ali [radıyallahu anh] bir mülhid ile münazara ederken ona, "Eğer senin söylediğin doğru ise hem sen kurtuldun hem de ben! Yok, eğer benim dediğim doğru ise ben kurtuldum; sen düştün ve ebedî azapta kaldın!" dedi.

Hz. Ali [radıyallahu anh] bu sözü o mülhidin zayıf akıllı olmasından dolayı söyledi. Yoksa kendisinin itikadında şüphe bulunduğu için değil! Yakîn yolunu o mülhidin anlamasının imkânsız olduğunu anladı.

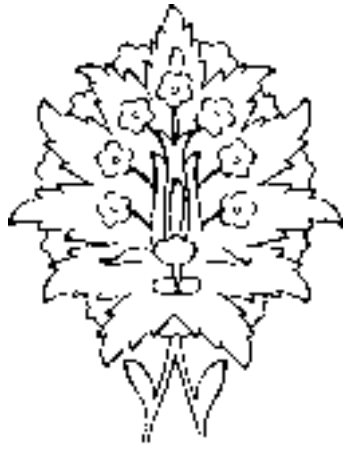
O halde şunu bildin ki dünyada ahiret azığıyla meşgul olanların dışında kalanlar oldukça ahmaktır. Bunun da sebebi gaflettir, düşüncesizliktir! Çünkü dünyaya olan bağlılıkları böyle kimseleri düşünmekten alıkoymuştur. Yoksa kişi yakîn, üstün gelen kanaat hatta zayıf zan ile aklın hükmünce o büyük tehlikeden sakınmak, emniyet ve ihtiyat yolunu tutmak gerektiğini bilir. Vesselâm...

"Müslümanlık Kitabı"nda; kendini tanımak, Allah Teâlâ'yı tanımak, dünyayı tanımak ve ahireti tanımak konuları Allah'ın izniyle tamamlandı. Bundan sonra Müslümanlığın şartlarını anlatacağız.

İBADETLER

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Allah Teâlâ'dan yardım isteriz.

Giriş bölümü olan "Müslümanlık Bahsi" kitabındaki bilgileri okuyup tamamlayarak; kendini tanımak, Hak Teâlâ'yı tanımak, dünyayı tanımak ve ahireti tanımak konularını öğrendin. Bundan sonra Müslümanlık muamelesinin şartlarıyla meşgul olmak gerekir. Zira bütün bu yazılanlardan anlaşıldığı üzere insanın saadeti Cenâb-ı Hakk'ı bilmekte, O'na kulluk etmektedir. Marifetin aslı giriş bölümü olan "Müslümanlık Kitabı"nda zikredilen dört ana başlık ile hâsıl oldu, kulluk yolu da beyan edilecek şu dört rükünle elde edilir:

Birincisi: Kendini ibadetlerle süslemektir. Bu "ibâdât" rüknüdür.

İkincisi: Hayatını, hal ve hareketlerini edeple şekillendirmektir. Bu "muâmelât" rüknüdür.

Üçüncüsü: Kalbini kötü ahlâktan temizlemektir. Bu "mühlikât" rüknüdür.

Dördüncüsü: Kalbini güzel sıfatlarla süslemektir. Bu "münciyât" rüknüdür.

BİRİNCİ BÖLÜM

EHL-İ SÜNNET İNANCI

Müslüman olan herkesin bütün şüphelerden sıyrılarak dil ile söyleyip kalp ile tasdik ettiği ve inandığı "lâ ilâhe illallah Muhammedün resûlullah" sözünün manasını bilmesi ilk gerekliliktir. Kişi bu sözü söyledikten sonra inanıp şek ve şüpheye yer bırakmayacak şekilde kalbinde bu sözü bulundurursa, Müslümanlığın aslı için bu yeterlidir. Bu sözü delil ve hüccet ile bilmek ise her müslümana farz-ı ayın değildir. Zira Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] Arap halkına delil öğrenmeyi, kelâm ilmi okumayı ve şüpheleri araştırıp bunlara cevaplar bulmayı emretmedi; bilakis tasdik etmeyi ve inanmayı yeterli kıldı. İnsanların genelinin derecesi bundan fazlası olmaz.

Fakat söz söylemeyi bilen, bu itikadın delillerini konuşabilen, bir kimse şüpheye düştüğünde ve insanları da şüpheye düşürdüğünde şüpheleri giderebilen bir zümrenin de olması gerekir. Bu sanata "kelâm" denir. Bunu öğrenmek farz-ı kifâyedir ve her şehirde bu ilmi bilen bir ya da iki kişinin bulunması yeterlidir. Avam halk itikad sahibidir; mütekellim de onların itikadının bekçisi ve rehberidir.

Marifetin hakikati ise başka bir yoldur ve bu iki makamın ötesindedir[49]; başlangıcı da mücâhededir. Mücâhede ve riyâzet yolunda gitmeyen kimse, bu dereceye tamamen kavuşamaz ve davasında haklı olamaz; çünkü zararı faydasından çok olur. Bu perhiz etmeden ilaç içen kimsenin durumuna benzer ki bu davranışı ile ölmesinden korkulur. Zira o ilaç midenin mizacını yerine getiren unsurlara dönüşür ve ondan şifa elde edilmez; hatta derdi ve hastalığı artırır.

Müslümanlık bahsi olan ilk kitapta söylediğimiz gibi, marifetin hakikatinden bir numune ve nişan vardır, bunu da ehli olan talep eder. Kendisini meşgul eden dünya ile alakası olmayanlar ve ömründe Allah Teâlâ'yı talep etmenin dışında başka bir şeyle meşgul olmayanlar hariç bunun hakikatini kimse arayamaz. Bu zor ve uzun bir iştir.

O halde herkesin gıdası olan Ehl-i sünnet itikadını anlatalım. Zira her kimin kalbinde bu itikad bulunursa kendisi için saadet tohumu olacaktır.

Müslümanın İnancı

Şunu bil ki, sen mahlûksun ve seni var eden bir yaratıcı var. Öyle bir yaratıcı ki bütün âlemi ve âlemdeki her şeyi vücuda getiren O'dur. Tektir; eşi, ortağı ve benzeri yoktur. O hep vardı, varlığının başlangıcı yoktur; hep var olacaktır, varlığının sonu yoktur. Ezel ve ebedde varlığı vâciptir; yokluğun O'na nisbeti yoktur. Varlığı kendi zatıyladır, hiçbir şeye ihtiyacı yoktur; O'na muhtaç olmayan hiçbir şey yoktur. Kıyamı zatı iledir; her şeyin kıyamı da O'nun kudretiyledir.

Tenzih[50]

O'nun zatında cevher ve araz yoktur. Hiçbir kalıba hulûl etmez; hiçbir şeye benzemez; hiçbir şey de O'na benzemez. Şekli yoktur, O'nu

49 Yani avamın dil ile söyleyip kalp ile tasdik etmesi ve kelâmcıların kelâmî meselelerde delil getirmeleri iman için yeterlidir. Fakat "lâ ilâhe illallah Muhammedün resûlullah" sözünün hakikatine erişmek bambaşka bir ilimdir.

50 Allah Teâlâ'nın bütün kusurlardan, eksikliklerden uzak bulunduğuna inanma ve bunu dille söyleme.

miktarlar ölçemez, sınırlar çevreleyemez, yönler ihata edemez, yerler ve gökler kuşatamaz. Nasıl ve ne gibi sorular O'na yöneltilemez. Hayal olarak akla gelen; kemiyet ve keyfiyetten hatıra gelen her şeyden münezzehtir. Çünkü bunlar O'nun yarattıklarının sıfatlarıdır. O'nda yarattıklarının sıfatları yoktur. Vehme ve hayale gelen her şeyi O yaratmaktadır. Küçüklük ve büyüklük ölçüleri O'nun için söylenemez. Çünkü bunlar da madde âleminin vasıflarıdır. O ise cisim değildir, O'nun hiçbir cisimle bağı yoktur. Ne bir yerin üzerinde ne de bir yerdedir. Asla bir yer tutmaz ve bir yer kabul edici değildir. Âlemde olan her şey arşın altındadır, arş ise O'nun kudreti altında itaatkârdır. Yüce Allah, kendisinin buyurduğu şekilde ve dilediği manada arşa istiva etmiştir. Bu öyle bir istivadır ki onda dokunma, oturma, yerleşme, hulûl ve intikal yoktur. Arş O'nu taşımaz; bilakis arş ve onu taşıyan melekler, O'nun kudretinin lutfu ile taşınmaktadır. O, zamanı ve mekânı yaratmadan önce vardı; şu anda ezelde nasıl idiyse aynısıdır; ebedde de öyle olacaktır. Çünkü tegayyür ve değişme O'nun zatında ve sıfatlarında yoktur. Değişme olursa noksan sıfatlı olur; Allah Teâlâ'da ise hiçbir noksan sıfat bulunmaz. Bir sıfatı sonradan kâmil olsa, önceden noksan olmuş olurdu ve kemale muhtaç olurdu. Böylece yarattığına muhtaç olurdu. Oysa muhtaçlık yaratıcının değil, yaratılmışın sıfatıdır.

Yüce Mevlâ bütün yaratılmışların sıfatlarından münezzehtir. Allah Teâlâ'nın zat olarak mevcut olduğu akıllarla bilinmektedir. O, ebedî âlemde zatıyla gözlere görülecektir. Bu dünyada nasıl olduğu anlaşılmadan bilindiği gibi, diğer âlemde de anlaşılmadan görülecektir. O görüş, bu cihanın görüş cinsinden değildir.

Kudret

Allah Teâlâ hiçbir şeye benzemez, her şeye kâdirdir. O'nun kudreti kemal üzeredir; hiçbir âcizliği, noksanlığı ve zayıflığı yoktur. Dilediğini dilediği şekilde yapar. Yedi felek, yer, arş, kürsî ve var olan her şey O'nun kabzasındadır (hüküm ve tasarrufundadır). İşlerin sevk ve idaresi O'nun kudretinin dışında değildir; hiçbir yardımcısı ve ortağı yoktur.

İlim

Allah Teâlâ, (olmuş ve olacak, mümkün ve gayr-i mümkün) bütün malumatları bilir. O'nun ilmi her şeyi kuşatmıştır. O, her şeyi bilir; yerde ve gökte zerre kadar bir şey O'nun ilminin dışında kalmaz. Çünkü hepsi O'ndan ve O'nun kudretinden meydana gelmektedir. Çöllerdeki kumların, ağaçlardaki yaprakların, kalplerdeki düşüncelerin, yerdeki ve havadaki zerrelerin, göklerin sayısını ezelî bir ilimle bilir.

İrade

Allah Teâlâ, varlık âleminde meydana gelen her şeyi irade eden, hadiseleri sevk ve idare edendir. Mülk ve melekût âleminde az çok, küçük büyük, hayır şer, fayda zarar, iman küfür, irfan inkâr, kurtuluş hüsran, artış noksanlık, taat isyan her ne oluyorsa ancak O'nun kazâsı, kaderi, hikmeti ve dilemesiyle olmaktadır.

Bütün âlem, insanlar, cinler, şeytanlar ve melekler bir araya gelseler ve bir zerreyi kımıldatmak, bir şeyin üzerine bir şey koymak, bir şeyi artırmak yahut azaltmak isteseler; Rabbü'l-âlemîn dilemedikten sonra hepsi de âciz kalır, ellerinden hiçbir şey gelmez. Ancak O'nun dilediği gerçekleşir. O'nun olmasını dilediği şeye hiçbir şey ve hiç kimse engel olamaz. Var olmuş ve olacak olan her şey O'nun tedbiri ve takdiriyledir.

Sem' ve Basar / İşitme ve Görme

Cenâb-ı Hak tüm bilinenleri bildiği gibi bütün görülenleri ve işitilenleri de görür ve işitir. İşitmesinde uzak ve yakın birdir; görmesinde karanlık ve aydınlık aynıdır. O, karanlık gecede, siyah taş üzerindeki siyah karıncanın hareketini bilir ve görür. Toprak altındaki kurtçuğun rengini ve şeklini görür. O, bildiğimiz gözbebeği ve göz kapakları olmadan görür, kulak yolu ve kulaklar olmadan işitir. O'nun bilmesi düşünce ve tedbir ile değildir.

Kelâm

Allah Teâlâ'nın emirleri herkese farzdır. O'nun verdiği haberlerin hepsi doğrudur. Va'di (müjdesi) ve vaîdi (tehdidi) haktır. Ferman, haber, va'd ve vaîd hepsi O'nun sözüdür. O hayat sıfatıyla Hay (diri), ilim sıfatıyla bilen, kudret sıfatıyla her şeye gücü yeten, irade sıfatıyla dileyen, semî' sıfatıyla işiten, basar sıfatıyla gören ve kelâm sıfatıyla kelâm edendir. Cenâb-ı Hak, Hz. Musa [aleyhisselâm] ile vasıtasız kelâm etmiştir. O'nun kelâmı damak, dil, dudak ve diş ile değildir. İnsanın kalbindeki söz harfsiz ve sessizdir; yani ses kendisinden ayrılmaz. Allah Teâlâ'nın kelâmı bu sıfattan da temiz ve münezzehtir. Kur'an, Tevrat, İncil, Zebûr ve peygamberlere verilen tüm kitaplar O'nun kelâmıdır. O'nun kelâmı O'nun sıfatıdır. Cenâb-ı Hakk'ın bütün sıfatları kadîmdir, bu sıfatlar her zaman var idiler.

Allah Teâlâ'nın zatı kalbimizde bilinir, dilimizde zikredilir. Bilgimiz mahlûk, bilinen ise kadîmdir. Zikrimiz mahlûk, zikredilen ise kadîmdir. Kur'ân-ı Kerîm, dillerde okunan, sahifelerde yazılan, kalplerde ezberlenip korunan, bununla birlikte yüce Allah'ın zatıyla kaim olan ezelî bir kitaptır.[51] Ezberlenen mahlûk değil, ezberlemek mahlûktur. Okunan mahlûk değil, okumak mahlûktur. Yazılan mahlûk değil, yazmak mahlûktur.

Ef'âl / Allah Teâlâ'nın Fiilleri

Âlem ve âlemde bulunan her şey Allah Teâlâ'nın yaratmasıyla var olmuştur. Yarattıklarını öyle mükemmel bir şekilde vücuda getirmiştir ki daha iyisi ve güzeli olamaz. Tüm akıl sahiplerinin akılları bir araya gelse ve kâinata daha güzel bir şekil vermeyi düşünseler ya da daha iyi bir tedbir arasalar veya bir şeyi azaltmayı, fazlalaştırmayı isteseler buna güçleri yetmez. Bundan daha güzeli gereklidir diye düşündükleri her şey yanlış olur. O'nun sırrının hikmetinden ve maslahatından gafildirler. Bunların durumları her şeyin yerli yerinde olduğu bir sara-

51 Kur'an, kitaba yazılan ve dillerde okunan şekliyle değil, Cenâb-ı Hakk'ın zatına ait kelâm ve manalar olarak ezelîdir.

ya giren fakat bunları göremeyen, bir şeye çarpıp devirdiğinde, "Bunu neden ayakaltına koymuşlar!" diye söylenen bir körün hali gibidir. Oysa ayakaltında bir şey yoktur, kendisi görmüyordur.

Rabbü'l-âlemîn yarattığı her şeyi adalet ve hikmetle var etmiş, olması gerektiği şekliyle vücuda getirmiştir. Eğer yarattıklarından daha mükemmeli mümkün olsaydı ve onu yaratmasaydı O'na âcizlik ve cimrilik isnat edilirdi ki Cenâb-ı Hak bu iki sıfattan da münezzehtir. O halde yüce Mevlâ'nın; sıkıntı, hastalık, yoksulluk, cahillik ve âcizlik gibi yarattığı her şey adaletledir. O'nun zulmetmesi mümkün değildir. Zira zulüm başkasının mülküne tasarruf etmektir. Allah Teâlâ başkasının mülküne tasarruf etmez; çünkü var olan, olmuş ve olması mümkün olan her şey O'nun mülküdür. Mâlik O'dur; O'nun benzeri ve ortağı yoktur.

Ahiret

Yaratılan âlem iki türlü var edilmiştir; âlem-i ecsâm ve âlem-i ervah. Cisimler âlemi ahiret azığının bu âlemden toplanması için insanların ruhlarının konağı yapıldı. Herkese bu âlemde kalacak kadar bir süre takdir edilmiştir. O sürenin sonunda artması ya da eksilmesi mümkün olmayan ecel gelir. Ecel gelince ruh bedenden ayrılır.

Hesap ve mükâfat günü olan kıyamette ruha beden verilir ve herkes diriltilir. Herkes kendi yaptığını yazılı bir kâğıtta görür, tüm amelleri hatırlatılır. Sevaplarının ve günahlarının sayısı bunları layıkıyla hesaplayan bir terazi ile kişiye bildirilir. Bu öyle bir terazidir ki dünyadakilere benzemez.

Sırat

Sonra herkese kıldan ince, kılıçtan keskin olan sırattan geçmesi emredilir. Bu dünyada sırât-ı müstakîm üzere dosdoğru olanlar oradan kolayca geçecek; doğru yolda olmayanlar ise sırattan geçemeyerek cehenneme düşecektir.

Sıratın başında herkesi tutup, yapıp ettiklerinden sorarlar. Sadıklardan sıdkın hakikatini isterler; münafık ve mürâîleri (gösteriş yapanları) ise utandırıp rezil ederler.

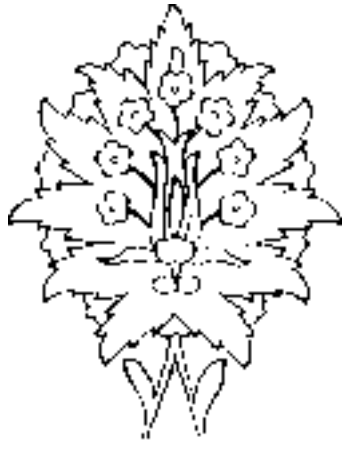
Bir grup kimseyi sorgusuz sualsiz cennete gönderirler; bazısının hesabında kolaylık, bazısının hesabında ise zorluk gösterirler. Sonunda bütün kâfirler cehenneme atılır ve oradan asla kurtulamazlar.

Allah Teâlâ'nın emir ve yasaklarına itaatkâr olan müslümanları cennete, günahkârları da cehenneme gönderirler. Peygamberlerin ve velilerin şefaatine nail olanlar affedilir. Şefaate kavuşamayanları ise cehenneme götürürler ve kendilerine günahları kadar azap ederler. Sonunda ise Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şefaati ile cennete götürülürler.

Peygamber

İlâhî takdir gereği insanın amel ve hallerinden bazısı onun için saadet, bazısı ise bedbahtlık sebebidir. Bu, insan için böyle belirlenmiştir. Âdemoğlu kendi başına saadet ve bedbahtlık sebeplerini bilemez. Bu sebeple Allah Teâlâ fazlı ve rahmetinin hükmüyle peygamberlerini yaratıp gönderdi. Peygamberler, ezelde kemal-i saadetlerine hüküm verilenlere bu sırrı bildirdi ve onlara haberler verdiler. İnsanlara saadet ve bedbahtlık yolunu gösterdiler; böylece hiç kimsenin bahanesi kalmadı.

En son olarak peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa'yı [sallallahu aleyhi vesellem] gönderdi. Onun nübüvvetini daha fazlası bulunmayan kemal mertebesine ulaştırdı. Bu sebepten kendisini "hâtemü'l-enbiyâ" (peygamberlerin sonuncusu) kıldı. Çünkü ondan sonra başka peygamber gelmeyecektir. Bütün insanlara ve cinlere ona uymalarını emretti. Onu bütün peygamberlerin efendisi yaptı; yakınlarını ve dostlarını da tüm peygamberlerin yakınları ve dostları arasında üstün kıldı [salavâtullahi aleyhim ecmaîn].

İKİNCİ BÖLÜM

İLİM TALEBİ

Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuştur:

طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ

"İlim öğrenmek her müslümana farzdır."[52]

Âlimler hadis-i şerifte zikredilen ilmin hangi ilim olduğu hususunda ihtilaf ettiler. Mütekellim âlimler, "Bu kelâm ilmidir. Çünkü Allah Teâlâ'nın marifeti bununla hâsıl olur"; fıkıh âlimleri, "Bu fıkıh ilmidir. Çünkü helâl ve haram bununla ayırt edilir"; muhaddisler, "Bu ilim hadis ve sünnet ilmidir. Çünkü şeriat ilimlerinin aslı budur"; sûfîler, "Bu kalp hallerinin ilmidir. Çünkü Allah Teâlâ'ya giden yol kulun kalbidir" dediler.

Bu gruplardan olan herkes daima kendi ilmini üstün tutar. Bizim kanaatimiz buradaki ilimden muradın yalnızca bir ilim olmadığıdır. Nitekim bu ilimlerin hepsini öğrenmek de vâcip değildir. Burada şüpheleri giderecek bir izaha ihtiyaç vardır, şöyle ki:

52 İbn Mâce, Mukaddime, 17 (nr. 224); Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 1664-1666; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 10/195 (nr. 10439).

Bil ki her kim kuşluk vaktinde müslüman ya da bâliğ olursa bütün bu ilimleri öğrenmek ona vâcip olmaz. Böyle bir kimse için bilinmesi gereken "lâ ilâhe illallah Muhammedün resûlullah" sözünün manasıdır (Allah'tan başka ilâh yoktur; Muhammed, Allah'ın -kıyamete kadar gelecek bütün insanlara gönderdiği son- peygamberidir). Kişi bu kadarını bilmekle ilk bölümde anlattığımız Ehl-i sünnet itikadını elde eder. Bunun manası, bu sözü delilleriyle bilir anlamında değildir; çünkü bu da vâcip değildir. Kabul edip inanması yeterlidir. Hatta o anda kendisine bunun dışında farz olan başka bir şey yoktur. Fakat icmâlen; Hak Teâlâ'nın, Peygamber Efendimiz'in, ahiretin, cennetin, cehennemin, haşrin, neşrin sıfatlarına inanır. Bilir ki kemal sıfatlara sahip olan bir Rabb'i vardır. O'nun tarafından, peygamberinin dili ile söylenen emirler ve yasaklar bulunur. İtaat ederse, öldükten sonra saadete kavuşur; emir ve yasakları dinlemeyip isyan ederse bedbahtlardan olur.

Kişi bu kadarını bildikten sonra kendisine iki türlü ilim daha vâcip olur. Bunlardan biri kalple, diğeri ise vücut uzuvlarıyla ilgilidir. Bedenin uzuvları ile ilgili olan ilim de iki kısımdır; biri yapılacak olanlar, diğeri de yapılmayacak olanlardır. Yapılacak olanı öğrenmek şöyledir:

Kuşluk vakti müslüman olan bir kimse öğleye kadar yaşarsa, öğle vaktinin girmesiyle ona, tahareti (abdesti) ve namazı öğrenmesi farz olur. Sünnet olanları öğrenmesi ise sünnettir, farz değildir. Mesela akşam namazının vakti girince, akşam namazını öğrenmesi, yani üç rekât olduğunu bilmesi farz olur. Akşam namazı girmeden önce bunu öğrenmesi farz olmaz.

Kişi eğer ramazan ayına kadar yaşarsa, ayın girmesiyle orucun farzlarını öğrenmesi gerekli olur. Bunlar şunlardır: Orucun vakti imsaktan akşama kadar devam eder. Oruç için niyet etmek, yemeyi, içmeyi ve cinsel ilişkiyi terketmek farzdır. Bu oruç yeni ayın hilâlini görünceye veya iki şahidin hilâli gördüklerini haber verinceye kadar devam eder.

Şayet bu kimsenin eline yeni olarak mal geçerse veya bulûğa erdiğinde zengin durumda ise kendisine, zekâtla ilgili hükümleri öğrenmesi farz olur fakat hemen değil. Bu hükümleri öğrenmesi ancak

müslüman olmasına müteakip zekâta tâbi olan malının üzerinden bir sene geçtikten sonra gerekli olur.

Hac ayları girince, kişinin hacla ilgili hükümleri öğrenmeye acele etmesi gerekmez, çünkü hac, daha sonra da yapılabilir. Bunun vakti bütün ömürdür.[53] Bu durumda hemen öğrenilmesi gerekmez.

Bunun gibi, hangi işi yapmak gerekiyorsa, onun ilmi o vakit farz olur. Mesela kişi evlenmek istediği zaman kendisine evlenme bilgilerini öğrenmek farz olur. Şöyle ki: Kadının kocası üzerindeki haklarının neler olduğunu bilmek, hayız zamanında cimânın câiz olmadığını; hayızdan sonra gusül abdesti almadan da mübaşerette bulunulmayacağını ve evliliğe bağlı bu gibi meseleleri öğrenmek farzdır.

Kişi eğer sanat erbabı ise o sanata ait bilgileri öğrenmesi farzdır. Tüccar ise riba yani faizi; bâtıl alışverişten kaçınabilmek için de alışveriş şartlarını bilmesi farzdır. Bu sebepten Hz. Ömer [radıyallahu anh] pazar ehlini kamçıyla dürtüp onları ilim öğrenmeye göndererek şöyle derdi:

"Alışveriş fıkhını bilmeyenin burada oturmaması gerekir! Haram yer, faiz yer; bundan da haberi olmaz!"

Bunun gibi her sanatın bir ilmi vardır. Mesela hacamat yapan insanın nereyi keseceğini, hangi dişi sökeceğini, yaraların tedavisi için hangi ilacı kullanacağını ve bunun gibi şeyleri bilmesi gerekir.

Bu ilimler herkesin durumuna göre değişir. Bezzâza yani manifatura alıp satan kimseye hacamat ilmini, hacamatçıya da manifaturacılık ilmini öğrenmek farz değildir. Yapılacak işlerin ilminin misali böyledir.

---

53 İmam Şâfiî, İmam Ahmed ve Hanefîler'den İmam Muhammed'e [rahmetullahi aleyhim] göre hac, ilk farz olduğu sene yapılabildiği gibi, daha sonraki senelere de bırakılabilir. İmâm-ı Âzam, İmam Mâlik ve bir görüşünde İmam Ebû Yusuf'a [rahmetullahi aleyhim] göre hac fevrîdir yani farz olduğu sene yapılmalıdır; tehir günahtır. Ancak ömrü içinde yerine getirirse geciktirme sorumluluğu kalkar ve hac ifa edilmiş olur (bk. Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 1/215-216).

Yapılmaması gereken işleri öğrenmek de farzdır. Fakat bu da herkesin haline göre değişir. Eğer müslümanların arasında ipek giyen, gasbedilmiş mal üzerinde oturan veya harama nazar eden kimse varsa, bunların haram olduğunu öğretmek lazımdır. Şu anda olmasa da ileride içine düşme tehlikesi olan haramları öğretmek de gereklidir. Bulunduğu beldede içki içiliyor ve domuz eti yeniyorsa, onlara karşı müslümanın uyarılması ve bu şeylerin haram olduğunun öğretilmesi farzdır.

Bunun gibi mesela kişi kadınlarla erkeklerin bir arada oturdukları bir yerde ise, mahremin ve nâmahremin kimler olduğunu, kime bakmanın câiz kime bakmanın câiz olmadığını öğrenmesi farzdır.

Bu da herkesin haline göre değişir. Herkesin işi aynı değildir. Başkalarının işlerine ait bilgileri öğrenmesi farz olmaz. Mesela kadınlara, hayız zamanında talâk etmenin câiz olmadığını öğrenmek farz değildir. Boşanacak olan erkeğe bunları öğrenmek farz olur.

Kalbe ait olan ilimlere gelince... Bunlar da iki kısımdır; biri kalbin halleri ile ilgili, diğeri de itikad ile ilgilidir.

Kalbin halleri ile ilgili olanların misali şöyledir: Kibir, haset, riya, kin, ucb ve suizannın haram olduğunu bilmek farzdır. Bunların haram olduğunu bilmek herkese farz-ı ayındır. Çünkü hiç kimse bu gibi vasıflardan sıyrılmış değildir. O halde bunları öğrenme ve bunlardan kurtuluş çarelerini bilmek farzdır. Zira bunlar umumi hastalıklardır, ilaçları da ilimsiz doğru olmaz. Fakat alışveriş, selem, icâre, rehin ve fıkıhta geçen bunun gibi meseleleri bilmek farz-ı kifâyedir. Bunları öğrenmek, muâmelâtta bu ilimlere muhtaç olanlara farz-ı ayındır. Pek çok kimse bunları bilmeyebilir; ancak kalbe ait halleri bilmemezlik edemez.

Diğer kısım olan itikadla ilgili ilme gelince... Kalbe gelen kötü düşünceleri tanıyacak ve giderecek kadar ilim öğrenmek gereklidir. Eğer kalbine kelime-i şehadetin manası (Allah'ın birliği ve Hz. Muhammed'in peygamberliği) hakkında bir şüphe gelirse, onu giderecek kadar ilim öğrenmesi farzdır.

O halde tüm bunlardan anlaşıldı ki ilim bütün müslümanlara farzdır. Hiçbir müslüman ilim öğrenmenin dışında kalamaz. Fakat bu ilim tek türlü ve herkes için aynı değildir. Hale ve vakte göre değişir. Bununla beraber hiç kimse de ihtiyacı olduğu ilimden uzak kalamaz. Nitekim Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem],

طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ

"İlim öğrenmek her müslümana farzdır"[54] buyurmuştur. Yani kişiye amel etmekte ihtiyaç duyacağı ilmi talep etmek farzdır.

1. Konu: Cehaletin Özrü Olmaz

Herkese kendi işi için gerekli olan ilmi öğrenmenin farz olduğu anlaşıldı. Şu halde cahil kimse her an tehlikededir. Çünkü bir işle karşılaştığında cahilliği sebebiyle o işteki şer'î hükmü bilmez. Kendisine her zaman gerekli olan ve nadiren karşılaşmadığı durumlardaki ilmi bilmediği için mâzur da sayılmaz.

Mesela kişi hayız halindeki ya da hayızdan sonra gusül abdesti almamış eşiyle cimâ etse ve, "Ben bunun günah olduğunu bilmiyordum" dese, bunda mâzur görülmez. Ya da sabah vaktinden önce temizlenen bir kadın yatsı namazını kılmasa veya bir erkek hayız halinde olan hanımını boşayıp bunun haram olduğunu bilmese, mâzur sayılmazlar. Onlara, "Sana ilim talep etmenin farz olduğunu söylemiştik. Neden bu farzdan uzak kaldın da harama düştün!" denir. Bununla birlikte gerçekleşen durum nadir olup vuku bulması beklenmiyor ise kişi o takdirde mâzur olur.

2. Konu: İlmin Üstünlüğü

Cahil kimsenin hiçbir şekilde tehlikeden uzak olmadığı anlaşıldığına göre insanın meşgul olacağı işler arasında ilim öğrenmekten daha faziletli ve büyük bir şeyin olmadığı da bilinmiş oldu. Meşgul olunacak her sanat dünya talebi içindir. İlim, insanların çoğuna dünyadaki

54 İbn Mâce, Mukaddime, 17 (nr. 224); Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 1664-1666; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 10/195 (nr. 10439).

diğer sanatlardan daha güzel gelir. Çünkü ilim öğrenen şu dört halin dışında değildir:

Birincisi, kişi miras ya da başka bir yolla kendine yetecek kadarına sahiptir de ilim onun malını korur. Böylece onun dünyada aziz olmasına, ahirette de saadetine sebep olur. Biri bu şekildedir.

İkincisi, kişinin dünyada kendisine yetecek malı olmaz; fakat onda öyle bir kanaat bulunur ki elindeki aza razı olup İslâm'da fakirliğin kıymetini bilir. Çünkü fakirler, zenginlerden beş yüz sene önce cennete gireceklerdir. İşte böyle bir kimse için ilim, dünyada rahatlık, ahirette saadet sebebi olur.

Üçüncüsü, kişi haram kazançlara yönelmeden ve zalim bir padişaha el açmadan ilim öğrenince; kendisine helâl maldan, beytülmalden ya da müslümanlardan yetecek kadar bir şeyler verilir.

O halde bu üç sınıf için ilim öğrenmek, dünyadaki diğer sanatlardan daha hayırlı olur.

Dördüncüsü, kişi kendisine yetecek kadarıyla yetinmez, onun ilim öğrenmekten maksadı dünyadır. Öyle bir zaman olur ki kendine yetecek kadarını talep edemez hale gelir. Geçimini sultanın haraç ve zulümle topladığı hazineden ya da insanlardan riya ve zilletle aldığı mallardan sağlar. Böyle kimselerin ve ilim öğrenmekten maksadı mal, mevki olan herkesin farz-ı ayın olan ilim tahsilinden sonra okumayı bırakarak ticaret ve sanatla uğraşmaları daha iyi olur. Çünkü bunlar insanî şeytanlardan bir şeytan olurlar, insanların çoğunu bu sayede aldatırlar. Bunların haram kazanç elde ettiğini, dünya uğruna devamlı hileler yaptığını gören her cahil de onlara uyar. Böyle olunca bu durumdaki birinin topluma zararı faydasından çok olur. O halde bu türden ilim sahipleri ne kadar az olursa o kadar iyidir. Bu sebepten en doğrusu dünyayı dünya işleriyle talep etmektir, dinî işlerle değil!

Eğer bir kimse, "İlim bu türden insanları doğru yola getirir. Bazıları, 'Biz ilmi Allah için öğrenmedik fakat ilim bizi O'nun yoluna sevketti' demiştir" derse, cevabında şunu söyleriz:

Onları Hak yoluna götüren ilimler; Kur'an, Sünnet, ahiret yolunun sırları ve şeriatın hakikatleriydi. Bu ilimler onların kalplerindeki dünya hırslarını sonlandırdı. Din büyüklerinin dünyadan uzak durduklarını görünce o büyüklere uymak istediler. İlim böyle ve zamanın durumu da bu şekilde olunca onların o ilmin sıfatına bürünmeleri umut edilir; ilmin onlara tâbi olması değil!

Fakat zamanımızda okunan; hilâfiyat[55], mezhep, kelâm, kısas, gereksiz sözlerle meşgul olmak ve ilimlerini dünya için tuzak etmiş olan bu zamandaki muallimlerle oturup onlardan ilim öğrenmek, insanın yüzünü dünyadan döndürmez. Nitekim, "İşitmek, görmek gibi değildir" denilmiştir. Dikkat et! Böyle kimselerin çoğu dünya âlimleri mi yoksa ahiret âlimleri midir; insanlar onların hallerine bakarak fayda mı buluyorlar yoksa zarar mı görüyorlar?

Ancak bunun yanında, bir yerde takva ile süslenmiş, selef âlimlerinin yolunu tutmuş, ilim talimiyle meşgul, dünya gururundan korkutan ve sakındıran bir kimse varsa kendisinden ders almak şöyle dursun, yakın olup onu görmek bile herkese fayda verir. O halde faydalı ilim öğrenmek diğer bütün işlerden daha üstündür. Faydalı ilim;

Dünyanın alçaklığını bildiren,

Ahiret işlerinin tehlikesini gösteren,

Yüzünü dünyaya çevirip de ahiretten kaçan kimselerin cahilliklerini ve ahmaklıklarını açıklayan,

Kibrin, hasedin, riyanın, cimriliğin, kendini beğenmenin, hırsın, dünyayı çok istemenin ve dünya sevgisinin âfetlerini anlatıp bunlardan kurtuluş çarelerini öğreten ilimdir.

Bu öyle bir ilimdir ki dünyaya düşkün olan kimse için susamışın suya, hastanın ilaca olan ihtiyacı gibi gereklidir. Dünyaya karşı hırslı olan bir kimsenin fıkhın derin meseleleriyle; kelâm, hilâfiyat ve edep ilimleriyle meşgul olması hastanın, hastalığı artıracak şeyler yemesi gibidir. Çünkü bu ilimlerin çoğu kalbe; haset, riya, övünme, düşmanlık, bencil-

55 **Hilâfiyat / İlm-i hilâf:** Farklı mezheplerin görüşlerini bilme, birbiriyle mukayese etme.

lik, daha fazlasına sahip olma, kibir ve makam düşkünlüğü tohumlarını atar. Böyle bir kimse bu ilimleri ne kadar çok okursa, bu sıfatlar kalbinde daha da muhkem bir hal alır. Fıkıh âlimi geçinenlerle oturup kalktıkça bununla meşgul olur ve sonunda öyle bir hale gelir ki içinde bulunduğu duruma tövbe etmek istediğinde zorlanır ve tövbe edemez.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEMİZLİK USULLERİ

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle bildirmiştir:

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ ﴿٢٢٢﴾

"Allah tövbe edenleri de sever, temizlenenleri de..." (Bakara 2/222).

Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadis-i şeriflerinde buyurmuştur ki:

اَلطُّهُورُ شَطْرُ الْإِيمَانِ

"Temizlik imanın yarısıdır."[56]

Yine şöyle buyurmuştur:

بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى النَّظَافَةِ

"İslâm dini, temizlik üzere kurulmuştur."[57]

56 Müslim, Tahâret, 1 (nr. 1).

57 bk. Tabêrânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, 5/464 (nr. 4890); Suyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 1953, 3065, 3369; Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 394.

O halde temizliğin bütün bu fazilet ve büyüklüğünün yalnızca bedeni ve elbiseyi yıkamaktan ibaret olduğunu zannetme. Temizlik dört derecedir, şöyle ki:

Birincisi: Kalbin sırrının mâsivadan temizlenmesidir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ ﴿٩١﴾

"(Resûlüm) sen 'Allah' de, sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oynayadursunlar!" (En'âm 6/91).

Bu âyet-i kerimeden maksat şudur:

Kalp, mâsivadan temizlenirse Allah Teâlâ ile meşgul ve müstağrak olur. Bu da, "lâ ilâhe illallah" sözünün hakikatidir. Bu mertebe bütün sıddıkların iman derecesidir. Kalbin mâsivadan temizlenmesi imanın bir parçasıdır. Zira kalp, Allah Teâlâ'dan başka her şeyden temizlenmeyince O'nun zikriyle süslenemez.

İkincisi: Kalbin zâhirinin haset, kibir, riya, hırs, düşmanlık ve bencillik gibi kötü ahlâklardan temizlenmesidir. Böyle olunca kötü ahlâkların yerini tevazu, kanaat, tövbe, sabır, havf[58], recâ[59], muhabbet gibi güzel ahlâklar doldurur. Bu mertebe müttakilerin iman derecesidir. Kötü ahlâktan temizlenmek de imanın bir parçasıdır.

Üçüncüsü: Beden uzuvlarının gıybet, yalan, haram yemek, ihanet etmek, nâmahreme bakmak gibi günahlardan temizlenmesidir. Böyle olunca kişi bütün işlerinde edepli ve ilâhî emirleri gözetir hale gelir. Bu mertebe takva ehlinin iman derecesidir. Beden uzuvlarını haramlardan temiz tutmak da imanın bir parçasıdır.

---

58 **Havf**: Kulun amellerinin ve ibadetlerinin Hak katında makbul olup olmama endişesinden doğan Allah'ın sevgisini kaybetme korkusu, Hakk'ın azameti karşısında kendi halinden hayâ etme ve çekinme durumu.

59 **Recâ:** Kulun ilâhî rahmetin genişliğine bakması, Rabb'inin lutfunu kendine yakın hissetmesi, sonucun iyi olacağını düşünüp sevinmesi, celâli cemal gözüyle görmesi.

Dördüncüsü: Bedenin ve elbisenin necâsetten temizlenmesidir. Böyle olunca bütün beden rükû, secde ve namazın diğer rükünleriyle süslenir. Bu mertebe müslümanın temizlik derecesidir. Çünkü muâmelâtta müslümanların ve kâfirlerin arasındaki fark namazdır. Bu temizlik de imanın bir parçasıdır.

O halde buradan imanın bütün derecelerinde temizlikten bir parça olduğu anlaşılıyor. Temizlik imanın önemli bir parçası olduğu için,

بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى النَّظَافَةِ

"İslâm dini, temizlik üzere kurulmuştur"[60] buyrulmuştur. Herkesin yöneldiği beden ve elbise temizliği, temizliğin en alt derecesidir. Fakat kolay olduğundan ve nefsin de bunda bir payı bulunduğundan güzel bir temizlik yolu olur. Çünkü nefis temizlikle rahat eder, herkes onu görür ve onun zâhidliğini tanır. Bu sebepten insanlara bunu yapmak kolay gelir. Ancak kalbin haset, kibir, riya ve dünya sevgisinden; bedenin de günahlardan ve âsilikten temizlenmesinde nefsin payına bir şey düşmez. İnsanlar bunu görmez. Bu insanların değil, Cenâb-ı Hakk'ın nazargâhıdır. Böyle olduğundan herkes bu türlü bir temizliğe rağbet etmez.

1. Konu: İhtiyat Hangi Şartlarda Uygundur?

Zâhirî temizlik her ne kadar temizlik derecelerinin en alt mertebesi ise de onun da fazileti büyüktür. Fakat edeplerine dikkat etmek, vesvese ve israfa kapı aralamamak gerekir. Çünkü temizlik vesvese ve israf boyutuna gelirse mekruh olur, makbul olmaz hatta kişi günaha düşer. Bu hususa karşı ihtiyatlı olmak sûfîlerin âdetlerindendir. Onların; çorap giymesi, başlarını taylasan ile örtmeleri, kimsenin elini daldırmaması için temiz suyu muhafaza etmeleri gibi davranışları güzeldir. Bunlara dikkat etmeyen fakihlerin, sûfîlerin bu davranışlarına itiraz etmeleri doğru olmaz fakat bir şartla; sûfîlerin de fıkıh âlimlerine ve bu

60 bk. Tabêrânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, 5/464 (nr. 4890); Suyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 1953, 3065, 3369; Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 394.

konuya ihtiyat göstermeyenlere asla itiraz etmemeleri gerekir. Çünkü ihtiyat güzeldir fakat bunun da altı şartı vardır, şöyle ki:

Birincisi: Temizlikte ihtiyatlı davranmak noktasında zaman harcamak bundan daha faziletli bir işe engel olmuyorsa böyle yapmalıdır. Çünkü bir kimsenin ilim öğrenmekle meşgul olmaya gücü yetiyorsa ya da tefekkürle iştigal edince keşfi artıyorsa veya kimseye muhtaç olmadan ve dilenmeden ailesinin geçimini sağlayacak rızkı temin ediyorsa; böyle kimselerin temizlikteki ihtiyatla uğraşması câiz olmaz. Zira bahsi geçen meseleler temizlik ihtiyatından daha mühim konulardır. Bu sebeptendir ki ashâb-ı kirâm böyle ihtiyatlarla asla meşgul olmazdı. Çünkü onlar cihad, helâl kazanç, ilim talebi ve bu ihtiyatlardan daha mühim işlerle uğraştılar. Bu sebepten çıplak ayak gezerler, toprak üzerinde namaz kılarlar, yere otururlardı. Yemek yedikten sonra (su bulamadıklarında) ellerini (çorap giymedikleri için toprağa temasla temizlenmesi için) ayaklarının altına sürerler, (çokça necâset ve pislikler içinde yatıp kalkan deve ve at gibi) hayvanların terinden sakınmazlardı. Onların tüm gayreti iç temizliğine yönelikti; beden temizliğine değil. O halde bu sıfattaki bir kimseye sûfîler itiraz edemezler. Tembellikle ihtiyata dikkat etmeyenin de ihtiyat sahiplerine itiraz etmesi yakışmaz. Çünkü ihtiyatlı olmak, ihtiyatsızlıktan daha faziletlidir.

İkincisi: Kişi kendisini bu ihtiyatın riyasından ve kibrinden korumalıdır. Çünkü bu ihtiyata riayet eden kimse bir yerde baştan ayağa kendisine şöyle seslenmektedir: "Kendimi böyle temizlediğime göre ben takva ehliyim!" Bu onda bir türlü hırs meydana getirir. Bu sebepten kişi eğer toprağa yalın ayak basmakla ya da bir başkasının ibriğinden abdest almakla insanların gözünden düşmekten korkuyorsa, kendini zorlayıp insanların yanında yalın ayak yere basmayı ve ruhsat yolunu takip edip kalpten ihtiyatın tedarikinin hakikatiyle meşgul olmalıdır. Nitekim kişi bunları yaparken nefsi kendisine karşı çıkarsa riya âfetinin kendisinde bulunduğunu bilir. Böyle olunca da artık ona; yalın ayak dolaşmak, toprak üstünde namaz kılmak, ihtiyatları bırakmak farz olur. Çünkü riya haramdır; ihtiyat ise sünnet... Eğer ihtiyat

terkedilmeden haramlardan kurtulmak mümkün olmuyorsa, bu durumda kişiye ihtiyatı bırakmak farz olur.

Üçüncüsü: Kişi arada ruhsat yolunda da giderek ihtiyatı kendisine farz kılmamalıdır. Nitekim Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir müşriğin ibriğinden abdest almıştır. Hz. Ömer de [radıyallahu anh] bir hıristiyan kadına ait küpteki sudan abdest almıştır (Halbuki müşrikler ve hıristiyanlar şaraptan sakınmazlar. O anda suyun zâhirî durumuna ve aslındaki temizlik haline göre hüküm verip suyu kullanmıştır). Onlar çoğu zaman toprak üzerinde namaz kılar; uyurken toprak ile arasına örtü koymayan kimseleri de faziletli sayarlardı. O halde kişi onların ahlâkını uzak görür, kendine layık bulmaz, nefsi de onlara ittiba etmeye müsaade etmezse; buradan, bu ihtiyatla o kimsenin nefsinin hırs ve öfke elde edeceğine bir delil olur. Böyle bir ihtiyattan uzak durmak oldukça mühimdir.

Dördüncüsü: Bir müslümanın kalbinin kırılmasına sebep olacak ihtiyattan uzak durmak gerekir. Çünkü insanların kalbini kırmak haramdır; ihtiyatı bırakmak ise değil... Mesela bir kimse selâm verirken musafaha etmek istese fakat eli ve yüzü terli olsa, diğeri de bu sebepten kendini geri çekse, bu haram olur. Böyle yapmak yerine güzel davranış ve yakınlık göstererek müslümanların gönlünü hoşnut etmek, bu zamanda binlerce ihtiyattan mübarek ve faziletlidir. Bunun gibi kişinin; seccadesine basıldığında, ibriğinden abdest alındığında, bardağından su içildiğinde bunu yapan kimseyi engellemesi ve onun davranışından rahatsızlık duyduğunu belli etmesi çirkin olur. Nitekim bir gün Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] zemzem suyu istedi. Hz. Abbas [radıyallahu anh], "Yâ Resûlallah, pek çok kimsenin eli buna girmiş, karışmıştır. Senin için hususi bir kova getirip onunla su çekelim" dedi. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Hayır, ben müslümanın elinin bereketini daha çok severim."[61]

Birçok cahil kimse bu inceliği bilmez ve buna dikkat etmez. Kendilerini ihtiyata riayet etmeyenlerden geri çekerler ve onları bir şey

61 bk. Ahmed b Hanbel, *el-Müsned*, 1/214; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/52,53.

saymazlar. Hatta böyleleri ibriğine ve elbisesine el uzattığı için; o kişinin babasına, annesine, kardeşine ve dostuna kötü sözler söyler. Bütün bunlar haramdır. Farz olmayan ihtiyat için insanları azarlamak nasıl haram olmaz ki! Böyle davranan insanların çoğu sonunda kibirli ve gururlu bir hale gelir.

Bu davranıştaki kimseler, "Biz böyle yapıyoruz!" diye insanlara sıkıntı ve eziyet verirler. Kendilerine değmemesi için insanlardan geri çekilmeyi ganimet sayarlar. Kendi temizliklerini öne çıkarıp bununla övünürler, başkalarının ise pis ve necis olduğunu söylerler. Ashâb-ı kirâm gibi davrananlardan geri dururlar. Bir kimse istincada taş ile yetinse bunu büyük günahlardan sayarlar. İşte (ihtiyatla övünenlerin) bütün bu davranışları kötü ahlâktan ileri gelir ve bâtınlarının necis olduğuna işaret eder. Kalbi bu necâsetten temizlemek farzdır; çünkü bunlar helâke sebeptir; oysa ihtiyatı bırakmak helâke sebep olmaz.

Beşincisi: İhtiyata; yeme-içme, giyinme ve konuşmada da dikkat etmek gerekir. Çünkü bu konu daha mühimdir. Kişi mühim olanı yapmıyorsa bu onun ihtiyatı gösteriş ya da âdet olarak yaptığına delildir. Bazıları açlıktan zaruri bir hale düşmeden necis olan yemeği yer de elini, ağzını yıkamadan namaz kılmaz! Nelerin necis ve yenilmesinin haram olduğunu bile bilmez! Yediği şey necis ise zaruri bir durum olmadan niçin onu yer; yok, necis değilse o halde neden elini yıkar? Yine avamın oturduğu örtüde niçin namaz kılmaz, cahilin evinde pişen yemeği neden yer? Oysa ihtiyat, yenilecek lokmanın temizliğinde daha önemlidir. Böyle kimseler pazarcıların yemeklerini yerler, onların örtülerinde namaz kılmazlar. Bu da onların bu işteki samimiyetsizliklerini gösterir.

Altıncısı: Bu ihtiyat, yasak ve uygun görülmeyen şeylerle uygulanmaz. Abdestte üç defadan fazla su kullanmamalıdır; abdesti uzatacağından ve diğer müslümanları bekletmenin uygun olmayacağından dolayı dördüncüsü yasaklanmıştır. Kişinin suyu çok kullanması, namazın ilk vaktini ertelemesi, imamsa cemaati bekletmesi, bir müslümana bir iş için söz vererek o işi ertelemesi, kazanç vaktini boşa harcayarak ailesinin geçimini zora sokması gibi davranışlar farz olmayan

bir ihtiyat için mubah olmaz. Ya da kişi mescidde kimsenin kendi elbisesine dokunmaması için geniş bir seccade yayar. Bunda ise üç türlü kötülük vardır:

Birincisi, böyle yapan bir kimse mesciddeki bir bölümü müslümanlardan gasbetmiş olur. İkincisi, bu davranışı ile saf birleşemez. Oysa omuzların birbirine yapışması sünnettir. Üçüncüsü, bir köpekten ya da necâsetten sakınır gibi müslüman kardeşinden uzaklaşır. Pek çok cahil kimse böyle uygunsuz davranışlarda bulunur da bunların kötülüğünden haberi bile olmaz.

2. Konu: Zâhirî Temizliğin Kısımları

Zâhirî temizliğin bâtınî temizlikten ayrı olduğunu ve bâtınî temizliğin; beden uzuvlarını günahlardan, kalbi kötü ahlâktan, sırrı mâsivadan temizlemek olarak üç kısım olduğunu öğrendiğine göre zâhirî temizliğin de üç bölümden oluştuğunu bilmelisin, şöyle ki:

1. Necâsetten Taharet

Allah Teâlâ'nın cemâdat yani cansız varlıklardan yarattığı her şey temizdir; ancak sarhoşluk veren şarabın azı da çoğu da necistir. Canlı varlıklara gelince... Köpek ve domuzun dışındaki hepsi temizdir. Bütün canlılar ölünce şu dördü dışındakiler necis olur; sinek, arı, akrep ve gıda maddelerinin içinde oluşan kurtçuklar. Canlıların bâtınında bozulan ve değişime uğrayan her şey necistir. Ancak hayvanın ana maddesi olan meni[62], kuş yumurtası, ipek böceği gibi şeyler necis değildir. Ter ve göz yaşı gibi değişime uğramayan şeyler ise temizdir.[63] Necis olan bir şeyle namaz kılmak câiz değildir. Fakat beş şey zorluk sebebiyle mâzur görülür, şöyle ki:

62 Hanefîler'e göre meni necistir. Yaş ise suyla, kuru ise ovalayarak temizlenir.

63 Hanefîler'e göre bu maddeler hayvanın hükmüne bağlıdır. Yaratılışı itibariyle hayvan temiz kabul ediliyorsa bu maddeler de temizdir; necis ise onlar da necistir.

a) Üç defa taş ile temizledikten sonra makatın içinde kalan (ve temizlenmeyen) pislik (artığı) affedilir; ancak o, makatın dışına taşmamalıdır.

b) Her ne kadar necis olduğu açıktan görülse de caddelerdeki çamurlardan sakınılması mümkün olmayan kısımlar affedilir. Ancak bir kimse böyle bir çamura düşer ya da bir binek hayvanı elbisesine necâset bulaştırırsa, bu nadir görülen bir durum olduğundan affedilmez.

c) Yollarda mest ve ayakkabıya sakınılamayacak bir necâset bulaşırsa affedilir. Ayakkabı taşa veya kuru toprağa sürtülüp bu tür pisliklerden temizlendikten sonra onunla namaz kılınabilir.

d) Bit ve pire kanı da az veya çok olsun normal haddi aşmadığı sürece affedilmiştir. O, ister senin elbisende olsun isterse başkasının elbisesinde olup onu sen giymiş ol, farketmez. Ter ona karışırsa da böyledir.

e) Derideki sivilcelerden çıkan kan, irin ve sarı su affedilmiştir. Zira bunlar insan vücudunda her zaman bulunur. Ancak yara büyük olur ve içinden cerahat çıkarsa temiz değildir. Bu da büyük çıbandır ve nadir olur. Bunu yıkamak farzdır. Yıkandıktan sonra bir şey kalırsa, ümit ederiz ki affolunur. Fakat bir kimsenin bir yeri kesilse ya da yarası aksa, bunları yıkaması gerekir. Eğer yıkamakla bir zarar ihtimali bulunursa (teyemmüm ile namazını kılar ve) sonrasında kazâ eder. Çünkü bu nadir meydana gelen bir özürdür.[64]

Temiz ve Kirli Sular

Necis olan bir yer -köpek ve domuz necâsetinin dışında- bir kez üzerinden su akıtmakla temiz olur. Fakat gözle görülen bir necâsetin bulaştığı yeri bu pislik ortadan kalkana dek yıkamak gerekir. Yıkadıktan ve güzelce ovduktan sonra necâsetin rengi ve kokusu kalsa da temiz sayılır.

---

64 Hanefîler'e göre, devamlı akıntı halinde olup içinden kan, irin veya sarı su gelen sivilceler necis oldukları için yıkanmaları gerektiği gibi, abdest almayı da gerektirir; buna müptela olan kimse özür sahibi olur. Her namaz vakti girdiğinde yeni bir abdest alır, onunla vaktin sonuna kadar namaz kılabilir, diğer ibadetleri yapabilir.

Allah Teâlâ'nın yarattığı her su temizdir ve temizleyicidir. Ancak dört su bundan müstesnadır:

a) Abdest alırken bir defa kullanılan su temizdir fakat temizleyici değildir.

b) Necâset temizlemekte kullanılan su temiz de değildir, temizleyici de... Fakat su çok olup da necâset sebebi ile kokusu, rengi ve tadı değişmediyse temizdir.

c) İçine karışan necâsetle tadı, rengi ve kokusu değişen su, temiz olma vasfından çıkar ve necis olur. Eğer su, hacim olarak 250 menne yaklaşıp özellikleri değişmemişse içine düşen necis şeyle pis olmaz. 250 men, Irak rıtlı ile 500 rıtldır.[65]

d) Suyun tadı, kokusu ve rengi; safran, sabun ya da eşnân[66] gibi suya bulaşmayan temiz bir şeyle değişirse temizdir, ancak temizleyici değildir. Fakat az bir değişiklik olursa temizleyici de olur.

2. Hadesten (Abdestsizlik ve Cünüplük gibi Hükmî Pisliklerden) Taharet

Bu konuda şu beş şeyi bilmek gerekir:

Tuvalet âdabı,

İstinca,

Abdest,

Gusül,

Teyemmüm.

A) Tuvalet Âdabı

Tuvalet ihtiyacını görürken şu edeplere dikkat etmek gerekir:

1. Çöl ve benzeri açık yerlerde tuvalet ihtiyacını gidereceği zaman, gözden uzak yerlere gitmeli, bulabilirse kendisini (perde ve sütre gibi) bir şeyle gizlemelidir.

65 Bir Bağdat rıtlı 2566 kilogramdır.

66 **Eşnân**: Eskiden insanların temizlemede kullandıkları bir temizleyicidir.

2. Çömeleceği yere varmadan avret yerini açmamalıdır.

3. Ön tarafını güneşe ve aya karşı getirmemelidir. Aynı şekilde önünü ve arkasını kıbleye doğru çevirmemelidir. Ancak kapalı bina içinde olursa, bunda bir sakınca yoktur. Ama yine de bina içinde dahi olsa buna dikkat etmek (önünü ve arkasını kıbleye getirmemek) daha uygundur.

4. İnsanların oturup konuştuğu yerlere def-i hacet yapmamak gerekir.

5. Durgun suya, meyve veren ağaç altına, deliklere yani hayvanların yuvalarına idrarını yapmamalıdır.

6. Sıçramasından korunmak için sert kaya üzerine ve rüzgâra karşı idrarını yapmaktan sakınmak lazımdır.

7. Özürsüz ayakta bevletmemelidir.

8. Abdest ve gusül alınan yere bevletmemelidir.

9. Otururken sol ayağı üzerine dayanmalıdır.

10. Bina içinde tuvalete sol ayağı ile girip sağ ayağı ile çıkmak gerekir.

11. Tuvalet ihtiyacını giderirken üzerinde Allah'ın [celle celâluhû] veya Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] isminin yazılı olduğu bir şey bulundurmamalıdır.

12. Tuvalete girmeden önce kapısında şu duayı okumalıdır:

أَعُوذُ بِاللهِ مِنَ الرِّجْسِ النَّجِسِ الْخَبِيثِ الْمُخْبِثِ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

"Her türlü pislikten, pis varlıklardan ve rahmetten kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım."[67]

67 İbn Mâce, Tahâret, 9 (nr. 299); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 10/453; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 8/210 (nr. 7849); *el-Evsat*, 9/380 (nr. 8820).

13. Tuvaletten çıkınca şu duayı okumalıdır:

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنِّي مَا يُؤْذِينِي وَأَبْقَى عَلَيَّ مَا يَنْفَعُنِي

"Bana eziyet vereni benden giderip fayda vereni bende bırakan Allah'a hamdolsun."[68]

B) İstinca

(Su bulunmadığı takdirde) Kişi üç adet taş ya da üç kerpiç parçasını ihtiyacını gidermeden önce hazırlar. Kaza-yı hâceti bitince taşı sol eline alır, necâsete bulaşmayacak şekilde makadın ön tarafına necâsetin berisine kor ve silerek taşı arkaya doğru hareket ettirir. Hareket ettirirken, necâsetin sağa sola bulaşmaması için, taşı döndürerek siler. Sonra ikinci taşı alır, onu da makadın gerisine koyar ve ön tarafa doğru hareket ettirerek siler. Sonra üçüncü taşı alır, çıkış yerinin etrafında döndürerek kalan kısımları temizler. Eğer temizlenmezse, iki taş daha kullanır. Kullandığı taşların sayısının tek olmasına dikkat eder.

Sonra sağ eline büyük bir taş alır, tenâsül organını sol eliyle tutar; taşı tenâsül organının ağzına sürer ve sol elini hareket ettirir. Üç kere ayrı ayrı sürterek tenâsül organında kalan idrarı temizler. Yahut bunun için de üç ayrı taş kullanır. Yahut duvar temiz ise tenâsül organının başını duvarın üç ayrı yerine sürterek ucunda kalan idrarı temizler. Bunu yaparken sol eli hareket eder, sağ eli değil. Eğer bununla kanaat hâsıl olursa yeterlidir. Fakat en iyisi taştan sonra su ile de yıkamaktır. Suyu kullanmak istediği zaman, yerinden kalkıp, üzerine su sıçramayacak bir yere gider, sağ eliyle su döker, sol avucu ile temizler. Hiç necâset kalmadığını anlayıncaya kadar devam eder.

Temizlendiğini anlayınca suyu israf edip çok dökmemeli ve su içe ulaşsın diye kendini zorlamamalıdır. Fakat istinca ederken kendini sıkmamalı, rahat durmalıdır. Bu vaziyette suyun ulaşmadığı yer içten sayılır ve necâset hükmüne girmez. Bu hususta vesveseye kapılmamalıdır.

68 Dârekutnî, *es-Sünen*, 1/57 (nr. 12); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 1/111 (nr. 550); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/2 (nr. 12).

Bunun gibi istibrada da elini üç defa tenâsül organının altına koyup sallar veya üç adım yürür yahut öksürür. Bundan daha fazla kendine eziyet vermemelidir. Yoksa vesveseye düşer. Eğer bunları yaptıktan sonra her an aklına istincadan sonra bir yaşlık hissi gelirse, izârının altına (iç çamaşırına) su serpip, "Yaşlık bu sudandır" desin. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] vesvese için bu şekilde buyurmuştur.[69]

İstinca bittikten sonra eldeki kokuyu gidermek için (su ve sabun gibi şeyler yoksa) el duvara veya toprağa sürülür.

İstinca yaparken şu dua okunur:

اَللّٰهُمَّ، طَهِّرْ قَلْبِي مِنَ النِّفَاقِ، وَحَصِّنْ فَرْجِي مِنَ الْفَوَاحِشِ

"Allahım, kalbimi nifaktan temizle ve avret yerimi bütün fuhuş çeşitlerinden koru."[70]

C) Abdestin Alınış Şekli

İstinca bitince misvak kullanmakla meşgul olunur. Önce ağzın sağ üstü, ardından alt kısmı; sonra sol üstü, ardından alt kısmı misvaklanır. Sonra da dişlerin iç kısmı aynı sırayla misvaklanır. Akabinde dil ve damak misvaklanır. Misvak kullanmak çok mühimdir. Nitekim bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

صَلَاةٌ عَلَى أَثَرِ سِوَاكٍ أَفْضَلُ مِنْ خَمْسٍ وَسَبْعِينَ صَلَاةً بِغَيْرِ سِوَاكٍ

"Misvak kullanarak kılınan namaz, misvak kullanmadan kılınan namazdan yetmiş beş kat daha fazla faziletlidir."[71]

Misvak kullanırken, "Allah'ın zikredildiği yolu temizliyorum" diye niyet etmelidir. Her namaza başlama anında[72], peşinden namaz

69 bk. İbn Mâce, Tahâret, 58 (nr. 462).

70 Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 2/344.

71 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/272; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 2773.

72 Bu hüküm Şâfiî mezhebine göredir. Hanefîler'de, abdest alırken misvak kullanmak, sünnetin yerine gelmesi için yeterlidir. Namaza başlarken misvak kullanılması anında

kılmasa da her abdestte, uykudan uyanıldığında veya uzun süre aç kalınıp ağız acılaştığında yahut kötü kokulu bir şey yenildiğinde misvak kullanmak müstehaptır.

Kişi ağzını misvakla temizlemeyi bitirdikten sonra abdest için (mümkünse) yüzü kıbleye gelecek şekilde oturur. Besmeleden sonra,

أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ، وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونِ

"Rabbim! Şeytanların vesveselerinden ve yanımda hazır bulunmalarından (bana zarar vermelerinden) sana sığınırım" der. Sonra, (eğer su kabından abdest alıyorsa) ellerini kaba sokmadan (kabı eğip suyunu dökerek) ellerini üç defa yıkar. O sırada,

اَللّٰهُمَّ، إِنِّي أَسْأَلُكَ الْيُمْنَ وَالْبَرَكَةَ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الشُّؤْمِ وَالْهَلَكَةِ

"Allahım! Senden uğur ve bereket ister, uğursuzluk ve helâkten sana sığınırım" duasını okur. Sonra, hadesi kaldırmak (abdestsizliği gidermek) veya namaz kılmak için abdest almaya niyet eder. Bu niyetini yüzünü yıkamaya kadar kalben devam ettirir.[73] Sonra üç defa ağzına su verir. Her defasında suyu boğazına kadar ulaştırıp gargara yapar; ancak oruçlu iken suyu çok ileri götürmeden ağzında hafifçe çalkalar. Bu esnada,

اَللّٰهُمَّ، أَعِنِّي عَلَى ذِكْرِكَ، وَشُكْرِكَ، وَتِلَاوَةِ كِتَابِكَ

"Allahım! Seni çok zikretmekte ve şükretmekte, kitabını okumakta bana yardım et" diye dua eder.

Sonra avucuna suyu alıp burnuna verir, suyu genzine kadar çeker, sol eliyle sümkürür. Bunu üç defa yapar. Burnuna su verirken,

---

dişlerin kanayıp abdestin bozulma tehlikesi bulunduğu için tavsiye edilmemiştir. Şayet kanama ihtimali yoksa kullanılabilir, bu daha faziletlidir.

73 Bu hüküm Şâfiîler'e göredir. Çünkü onlarda abdest alırken niyet etmek farzdır ve bu niyet özellikle yüzü yıkama anında korunmalıdır. Hanefîler'e göre abdestte niyet sünnettir; unutulsa mekruh olur fakat abdest geçerlidir.

اَللّٰهُمَّ أَرِحْنِي رَائِحَةَ الْجَنَّةِ وَأَنْتَ عَنِّي رَاضٍ

"Allahım! Benden razı olarak bana cennet kokularını ihsan et" diye dua eder.

Sonra üç defa yüzünü yıkar ve şöyle der:

اَللّٰهُمَّ بَيِّضْ وَجْهِي بِنُورِكَ يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهُ أَوْلِيَائِكَ

"Allahım! Senin dostlarının yüzünün ağaracağı günde benim de yüzümü ağart."

Yüzdeki (seyrek) kılların diplerine su değmelidir. Sık sakalların altına suyun ulaşması gerekmez. Sakalın üzerini su ile sıvazlar ve parmaklarını sakallarının arasına sokup hilaller. Çene altından alın kıllarına kadar ve iki kulak arasında kalan her yer yüz sınırlarına dâhildir. Göz pınarlarını, çapak ve sürme yerlerini parmaklarıyla ovalayıp yıkamalı ve bir şey varsa temizlemelidir.

Sonra, sağ eli üç defa dirsekleriyle birlikte yıkar. Eli yıkarken dirsekle kalmayıp suyu pazunun üstüne kadar çıkarmak evladır. Sağ elini yıkarken şu duayı okur:

اَللّٰهُمَّ أَعْطِنِي كِتَابِي بِيَمِينِي وَحَاسِبْنِي حِسَابًا يَسِيرًا

" Allahım! Kitabımı sağ elime ver ve benim hesabımı kolaylaştır."

Sonra bunun gibi sol elini de yıkar. Ellerini yıkarken parmağının altına su girmesi için de yüzüğünü oynatır ve şöyle der:

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ تُعْطِيَنِي كِتَابِي بِشِمَالِي أَوْ مِنْ وَرَاءِ ظَهْرِي

"Allahım! Amel defterimi sol elime vermenden veya arkamdan vermenden sana sığınırım."

Sonra başına kaplama mesh yapar. Şöyle ki: Ellerini ıslatıp sağ elinin parmak uçlarını sol elinin parmak uçlarıyla birleştirir ve başının ön

kısmına koyar, önden arkaya çeker, sonra arkadan öne kadar çeker. Bu bir meshtir.[74] Bunu üç defa yapar.[75] Başını meshederken şu duayı okur:

اَللّٰهُمَّ، غَشِّنِي بِرَحْمَتِكَ، وَأَنْزِلْ عَلَيَّ مِنْ بَرَكَاتِكَ، وَأَظِلَّنِي تَحْتَ عَرْشِكَ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّكَ

"Allahım! Beni rahmetin ile kapla, üzerime bereketini indir. Senin arşının gölgesinden başka bir gölgenin olmadığı günde beni arşının gölgesi altında gölgele."

Sonra her iki kulağını üç kere mesheder. Parmağını kulak deliğine sokar ve başparmağı ile kulağının arkasını meshederek şöyle der:

اَللّٰهُمَّ، اجْعَلْنِي مِنَ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ

"Allahım! Beni sözü işitip en iyisine tâbi olanlardan kıl."

Sonra boynunu meshederek şu duayı okur:[76]

اَللّٰهُمَّ، فُكَّ رَقَبَتِي مِنَ النَّارِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ السَّلَاسِلِ وَالْأَغْلَالِ

"Allahım! Boynumu ateşten âzat et; kelepçe ve zincirlere vurulmaktan sana sığınırım."

Sonra üçer defa sağ ayağını yıkar. Bunu yaparken aşık kemikleriyle yetinmeyip (mümkünse) kaval kemiklerinin yarısına kadar yıkamalıdır. Ayağını yıkarken parmaklarının arasını hilaller. Hilalleme işine sol elinin serçe parmağıyla sağ ayağının küçük parmağının altından başlar; sol ayağının küçük parmağıyla bitirir. Sağ ayağını yıkarken şu dayı okur:

---

74 İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh] bu uygulamayı tercih etmiştir; ancak Şâfiîler'e göre başına parmak ucuyla meshetmek de yeterlidir. Hanefîler'de başın dörtte birini meshetmekle farz yerine gelir. Kaplama mesh müstehaptır.

75 Ancak bunu yaparken elleri hafif ıslatmak gerekir, yoksa yıkama gibi olur. Abdestte başı mesh konusunda mezheplerin görüşleri için bk. Zebîdî, *İtḥâfü's-Sâde*, 2/575-578.

76 Boynu meshetmek, Şâfiî mezhebindeki en sahih görüşe göre bid'attir.

اَللّٰهُمَّ ثَبِّتْ قَدَمِي عَلَى الصِّرَاطِ يَوْمَ تَزِلُّ مِنْهُ الْأَقْدَامُ

"Allahım! Ayakların ateşe kaydığı günde ayağımı sıratta sabit tut."

Aynı şekilde sol ayağını yıkar ve şu duayı okur:

وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ تَزِلَّ قَدَمِي عَنِ الصِّرَاطِ يَوْمَ تَزِلُّ أَقْدَامُ الْمُنَافِقِينَ

"Allahım! Münafıkların ayaklarının kayacağı gün, ayağımın sırat köprüsünden kaymasından sana sığınırım."[77]

Abdestini bitirdikten sonra (kıbleye dönüp) başını gökyüzüne çevirerek şu duayı okur:

أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنِي مِنَ التَّوَّابِينَ، وَاجْعَلْنِي مِنَ الْمُتَطَهِّرِينَ، وَاجْعَلْنِي مِنْ عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ.

"Şehadet ederim ki Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. O, birdir; hiçbir ortağı yoktur. Yine şehadet ederim ki Muhammed O'nun kulu ve resûlüdür. Allahım! Beni çokça tövbe edenlerden, güzelce temizlenenlerden ve salih kullarından, eyle."[78]

---

77 Burada verilen duaların bu şekliyle abdest içinde okunacağına dair, ilk müracaat edilecek hadis kitaplarında bir kayıt yoktur. Ancak, Ali el-Müttakî'nin, *Kenzü'l-Ummâl* adlı hadis mecmuasında, bu konuda, Hz. Ali'den [radıyallahu anh] birkaç rivayet verilmekte ve abdest anında her âza ile ilgili duanın Hz. Ali'ye Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] tarafından öğretildiği kaydedilmektedir (bk. Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 26990-26993). Abdestten önce ve sonra okunacak zikir ve dualar için bk. Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 26080- 26083, 26994; Zafer Ahmed Tahânevî, *İ'lâü's-Sünen*, 1/26 vd.; Zeylaî, *Nasbü'r-Râye*, 1/3 vd.; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 1/283.

78 Abdestin sonunda okunacak duanın faziletini anlatan sahih hadislerde şu müjde verilmiştir: *"Kim abdestini bitirdikten sonra, 'Eşhedü en lâ ilâhe illallahu vahdehû lâ şerîke leh. Ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve resûlüh. Sübhâneke ve bi-hamdik. Allahümmec'alnî mine'l-tevvâbîn vec'alnî mine'l-mütetahhirîn...' derse, ona cennetin sekiz kapısı açılır; hangisinden isterse oradan cennete girer"* [bk. Müslim, Tahâret, 6 (nr. 17); Ebû Davud, Tahâret, 65 (nr. 169); Tirmizî, Tahâret, 41 (nr. 55); İbn Mâce, Tahâret, 60 (nr. 469, 470)].

Arapça bilmeyenler bu dualarda neler söylendiğini anlamak için bunların manalarını öğrenmelidir. Hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

مَنْ ذَكَرَ اللهَ عِنْدَ وُضُوئِهِ طَهَّرَ اللهُ جَسَدَهُ كُلَّهُ، وَمَنْ لَمْ يَذْكُرِ اللهَ لَمْ يُطَهِّرْ مِنْهُ إِلَّا مَا أَصَابَ الْمَاءُ

"Kim abdeste başlarken Allah'ı zikrederse, Allah Teâlâ onun bütün bedenini (günahlardan) temizler. Kim de (abdest alırken) Allah Teâlâ'yı zikretmezse ondan ancak suyun değdiği yerler temizlenir."[79]

Abdest bozulmamış ise de her namaz için yeniden abdest almalıdır. Nitekim bir haberde bildirilmiştir ki: "Abdestini tazeleyenin Allah Teâlâ da imanını tazeler."

Kişi abdesti tamamlayınca bununla insanların gördüğü yerlerin temizlendiğini bilmelidir. Hak Teâlâ'nın nazargâhı olan kalbi, tövbe ile kötü ahlâklardan temizlemediğinde ise hali, padişahı sarayında misafir etmek isteyen kimsenin dışarıyı arındırıp da padişahın oturacağı özel odayı kirli bırakmasına benzer.

Abdestin Mekruhları

Abdest alırken altı şey mekruhtur, şöyle ki:

1. Konuşmak,

2. Suyu yüze çarpmak,

3. Islak eli silkelemek,

4. Güneşte (bakır kaplarda) ısınmış su ile abdest almak,

5. Gereğinden fazla su kullanmak,

6. Abdest âzalarını üç kereden fazla yıkamak.

Abdestten sonra toz yapışmaması için yüzü kurulamaya ya da ibadetin eserinin devam etmesi için kurulamamaya ruhsat verilmiştir. Niyetler bu şekilde olunca her iki uygulama da faziletli olur.

79 Dârekutnî, *es-Sünen*, 1/74; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 1/44.

Toprak testiden abdest almak, ibrik ve tastan abdest almaya göre tevazuya daha yakındır.

D) Gusül Abdesti

Cimâ eden, uykuda ya da uyanıkken kendisinden meni çıkan kimsenin gusül abdesti alması farzdır. Guslün farzı ikidir:

1. Cünüplükten temizlenmeye niyet etmek,

2. Bütün bedeni kılların dibine suyu ulaştırarak yıkamak.[80]

Guslün sünnetleri şunlardır:

1. Önce besmele çekmek,

2. Üç kere elleri yıkamak,

3. Bedende necâset bulunan yerleri yıkamak,

4. Anlattığımız şekilde sünnetleri ile birlikte abdest almak,

5. Ayakları yıkamayı gusül abdesti bittikten sonrasına bırakmak,

6. Üç defa sağ tarafına, sonra üç defa sol tarafına, sonra da üç defa başına su dökmek,

7. Elin ulaşabildiği her yeri ovalamak,

8. Buruşukluktan katlanmış yerlere suyu ulaştırmaya çalışmak -ki bu farzdır-.

9. Elini tenâsül uzvuna değdirmemek.

E) Teyemmüm

Şu kimseler teyemmüm yaparlar:

1. Aradığı suyu bulamayan,

2. Yırtıcı hayvan veya (düşman, hırsız gibi) engelleyici bir sebepten dolayı suya ulaşamayan,

80 Hanefîler'de guslün farzı üç tane olup şunlardır: **1.** Mazmaza (ağza bolca su verip çalkalamak), **2.** İstinşak (buruna su verip temizlemek), **3.** Kuru yer kalmayacak şekilde bütün bedeni yıkamak.

3. Yanında mevcut olan suya kendisi veya arkadaşı susuzluğunu gidermek için muhtaç olan,

4. Su başkasının mülkiyetinde olup onu ancak yüksek fiyatla satın almak zorunda olan,

5. Bedeninde yara ve hastalık bulunup suyu kullandığında uzvunun telef olmasından veya hastalığının artmasından korkan.

Bu kimseler farz namazın vakti girinceye kadar bekler, sonra temiz toprağa yönelir. Bu toprağın halis toprak olup üzerinden toz kabaracak kadar yumuşak olması gerekir.

Kişi teyemmüm için ilk olarak parmaklarını birleştirerek iki avuç içini toprağa vurur, sonra onlarla bütün yüzünü bir defa mesheder. Bunu yaparken namazı kendine mubah kılmaya niyet eder. Sakalı sık veya seyrek olsun tozu onun altına, deriye ulaştırmak için uğraşmaz. Toza değdirdiği elini, yüzünün tamamına sürmeye çalışır. Bu, avuç içlerini toprağa tek defa vurmakla gerçekleşir. Çünkü yüz, iki avuç içinden daha geniş değildir. Yüzünün tamamına sürdüğüne galip zan ile kanaat etmesi yeterlidir.

Sonra yüzüğünü çıkarır, avuç içlerini ikinci kez toprağa vurur. Bu vuruşta parmak aralarını açar. Sonra sol elinin dört parmağının iç kısmını, sağ elin dört parmağının üst kısmına iki yönden de parmak uçları enlemesine birbirini aşmayacak şekilde kor ve sağ kolun üzerinden dirseğe kadar çekerek mesheder. Sonra sağ kolunu çevirir, sol elinin iç kısmıyla sağ kolunun iç kısmını dirsekten başparmak hizasına kadar mesheder. Son olarak sol başparmağıyla sağ başparmağını mesheder. Sol kolu için de sağı kullanarak aynısını yapar. Sonra avuç içlerini mesheder ve parmak aralarını hilaller.

Bu tarif edilen işlemden gaye, avuç içlerini bir kere toprağa vurarak dirseklerle beraber bütün kolu meshetmektir. Bunu yapmak zor gelirse, avuç içlerini iki veya daha fazla toprağa vurarak da bu sağlanabilir.

Kişi, bu teyemmüm ile farz namazı eda edince, istediği kadar sünnet kılabilir. Fakat bir sonraki namazın farzı için ayrıca teyemmüm eder.

3. Bedeni Kirlerden Temizlemek

Bedende ortaya çıkıp temizlenmesi gereken şeyler iki kısımdır. Birincisi, bedende oluşan kirler, ikincisi ise bedenin parçası olan şeylerdir.

A) Bedende Oluşan Kirler

1. Başta ve sakalların altında toplanan bit ve kir gibi şeylerdir. Başı yıkamak, taramak ve yağlamak suretiyle temizleyerek kirini ve karışıklığını gidermek müstehaptır. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] seferde ve hazarda tarağını yanından ayırmazdı. Bu kirlerden temizlenmek sünnettir.

2. Gözün kenarında toplanan şeylerdir. Bunları abdest alırken parmaklarla temizlemek gerekir.

3. Kulak deliklerinde ve üzerinde oluşan kirlerdir. Bunları banyoda temizlemek gerekir.

4. Burnun içinde biriken ve iki yana yapışan kirlerdir. Bu kirleri buruna su çekerek ve sümkürerek temizlemelidir.

5. Dişlerde oluşan sarılıktır. Bunları misvaklayarak (fırçalayarak) ve ağzı su ile çalkalayarak temizlemelidir.

Bunlardan başka, parmak boğumlarında, ayağın üstünde ve altında, tırnakların aralarında ve bütün bedende toplanan kirleri temizlemek de sünnettir.

Herhangi bir yerde bulunan kir, abdesti bâtıl kılmaz. Zira kir suyun deriye ulaşmasına engel olmaz. Ancak tırnak altında âdetin dışında çokça biriken kirler suya engel olur. Bu durumda bu kirleri hamamda sıcak su ile gidermek sünnettir.

Hamamla İlgili Edepler

Hamama giren kimseye, ikisi kendi avreti, ikisi de başkasının avretiyle ilgili dikkat edeceği dört vâcip (farz), on da sünnet vardır.

Kişinin kendi avret yeriyle ilgili vâcipler şöyledir:

1. Avret yerini göbekten dize kadar başkalarının gözünden saklamak.

2. Avret yerine başkasının dokunmasına engel olmak. Kişi hamamda kendisine tellakın dokunmasına da müsaade etmemelidir. Zira ovmak görmekten daha günahtır.

Başkasının avretiyle ilgili vâcipler şunlardır:

1. Başkasının avret yerine bakmamak.

2. Avret yerini açan kimseyi uyarıp bundan sakındırmak. Kişi (avret yerini açan kimsenin) yaptığının haram olduğunu ve bir daha yapmamasını söylemelidir. Bunu yapmaz ise kendisi de günahkâr olur. Bu edepleri gözetmeyen kimse, hamamdan günahkâr olarak çıkar. Nitekim vaktiyle Abdullah b. Ömer [radıyallahu anhümâ] hamamda görüldü, (insanların avretini görmemek için) yüzünü duvara dönmüş, gözlerini de bir bezle bağlamıştı. Bu durumlar kadınlar için de farzdır. Bilhassa onların kuvvetli özürleri olmadan hamama gitmeleri yasaklanmıştır.

Hamamda uygulanacak sünnetler şöyledir:

İlk olarak güzel niyet etmek gerekir. Hamama dünyanın geçici zevki ve hevâsını tatmin için değil, güzelce temizlenip namaza hazırlanma niyetiyle girmelidir. Bundan sonra, kişi hamamcıya ücretini girmeden önce öder. Kendisinin tam olarak ne ödeyeceği ve hamam sahibinin ne beklediği bilinmediği zaman, bilinmezliği ortadan kaldırmak ve gönlü hoş etmek için ücreti peşin ödemek daha güzeldir (Yerleşik örfe göre ödeme de yapabilir). Sonra hamama sol ayakla girer. Girerken,

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ. أَعُوذُ بِاللهِ مِنَ الرِّجْسِ النَّجِسِ، الْخَبِيثِ الْمُخْبِثِ، الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla giriyorum. Her türlü pis ve habis şeylerden, kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım"[81] duasını okur.

81 İbn Mâce, Tahâret, 9 (nr. 299); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 10/453; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 8/210 (nr. 7849); *el-Evsat*, 9/380 (nr. 8820).

Sonra hamama kimse yokken girer, mümkün ise parasını verip hamamı kendisi için kapatır. Önce ilk alışma yerine girer, terlemeden hamamın en sıcak yerine girmekte acele etmez. İçeriye girince hemen iki elini de yıkamalıdır. Girince selâm vermemelidir fakat hamamda biriyle musafaha ederse bunda sakınca yoktur. Eğer kendisine selâm verilirse, "Allah sana afiyet versin (seni günahlardan ve hastalıklardan uzak tutsun)" diye karşılık verebilir ancak sözü uzatmaz. Açıktan Kur'an okumaz; fakat gizlice içinden okuyabilir. Sesli olarak eûzü çekerek şeytandan Allah'a sığınmakta bir sakınca yoktur. Akşama yakın ve akşam ile yatsı arasında hamama girmek mekruhtur. Çünkü bu vakitler, şeytanların yeryüzüne yayıldığı vakitlerdir. Sünnetlerden biri de, hamamın sıcaklığına bakıp cehennemin sıcaklığını düşünmek, nefsinin bir saat sıcak bir evde hapsedildiğini düşünüp onu cehennemle kıyaslayarak ibret almaktır. Gördüğü her şeyde onun için ahirete ait bir uyarı ve hatırlatma bulur. Baktığı her şeyde Allah Teâlâ onun için bir ibret kapısı açar. Siyah bir şeye baksa, kabrin karanlığını hatırlar. Bir yılana baksa, cehennemin yılanlarını hatırlar. Çirkin ve sevimsiz bir sûrete baksa, Münker Nekir'i ve zebânileri hatırlar. Korkunç bir ses işitse, sûra üflenmeyi hatırlar. Güzel bir şey görse, cennet nimetlerini hatırlar. Sokakta veya evinde bir şeyin ret veya kabul edildiğini işitse, ahirette işinin sonunu, hesaptan sonra amellerinin ret veya kabul edilmesini düşünür. Şer'î sünnetler bunlardır.

Tıbbî açıdan şunları söylerler:

Ayda bir kez kireç kullanmak faydalıdır. Hamamdan çıkarken ayaklara soğuk su dökmek nikris hastalığına iyi gelir ve baş ağrısını keser. Fakat soğuk suyu başa dökmemelidir. Yazın hamamdan çıkınca biraz uyumak şifalı şerbet kadar faydalıdır.

B) Bedende Ortaya Çıkıp Giderilecek Şeyler

Temizliğin bir kısmı da bedenden olan fazlalıkları temizlemektir. Bunlar yedi çeşittir:

1. (Hz. Ali [radıyallahu anh] neslinden gelen) Şerefli kimselerden[82] olmayanların saçlarını tıraş etmeleri uzatmalarından daha iyidir ve temizliğe de daha uygundur. Ancak askerlerin yaptığı gibi saçın bir kısmını bırakıp bir kısmını tıraş etmemelidir.

2. Bıyıkları dudak hizasında kesmek sünnettir. Bundan daha fazla (üst dudağı geçecek kadar) uzatmak yasaklanmıştır.

3. Koltuk altında biten tüyleri en geç kırk günde bir yolmak (veya tıraş etmek) sünnettir. Başlangıçta yolmaya alışan kimse için bu kolaydır. Tıraş etmeye alışan kimse için de tıraş yeterlidir. Çünkü yolmada acı ve vücuda azap vardır.

4. Tıraş ederek veya özel toz ile (ağda ve benzeri maddelerle) bu tüylerin giderilmesi sünnettir. Bu temizliği kırk günden sonrasına bırakmamak gerekir.

5. Arasına pislik girmemesi için tırnakları kesmek sünnettir. (Âdetin dışında olmamak üzere) Tırnak aralarında biriken kir abdesti bâtıl kılmaz. Nitekim Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] bu kirleri gördüğü kimselere tırnaklarını kısaltmalarını emretti, namazlarını kazâ etmelerini değil. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

يَا أَبَا هُرَيْرَةَ، قَلِّمْ أَظْفَارَكَ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَقْعُدُ عَلَى مَا طَالَ مِنْهَا

"Ey Ebû Hüreyre, tırnaklarını kes; çünkü şeytan, tırnakların uzayan kısımları üzerinde oturur."[83]

---

82 Nitekim saçları uzatmak, seyyid ve şeriflerin âdeti olup bununla tanınırlar. Yine tarihte Hz. Fâtıma [radıyallahu anhâ] evlatlarının (seyyid ve şeriflerin) yeşil alamet kullanmaları da onlara özeldir. Açıklama için bk. Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 2/649.

83 Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, nr. 4579; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-Ahlâki'r-Râvî*, 1/589; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 2/653.

El, ayaktan şerefli olduğu için tırnakları kesmeye elden başlanır. Sonra sağ el sol elden daha şerefli olduğu için tırnakları kesmeye sağ elden başlanır. Sonra sağ elde beş parmak vardır. Şehadet parmağı bunların en şereflisi olduğundan ondan başlamalıdır. İki eli karşı karşıya bir halka gibi düşünerek[84] sağ elin şehadet parmağından başlayıp küçük parmağına kadar kesilmeli, sonra da sol elin küçük parmağından başlayıp en son sağ elin başparmağında bitirmelidir.

6. Doğum zamanında göbek bağını kesmek gerekir.

7. Sünnet olmak.

Sakalın Edepleri

Çeneden itibaren avuçlandığında sakalın kalan kısmını kesmekte bir sakınca yoktur. Abdullah b. Ömer [radıyallahu anhümâ] ve tâbiînden bir topluluk böyle yapmıştır. Bazıları da sakalı salıvermenin gerekli olduğunu söylemiştir.

Sakalda on tane mekruh vardır, şöyle ki:

1. Sakalı siyaha boyamak.[85] Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] hadis-i şeriflerinde,

هُوَ خِضَابُ أَهْلِ النَّارِ

"Bu renk, ateş ehlinin boyasıdır" buyurmuştur. Diğer rivayette hadis,

اَلْخِضَابُ بِالسَّوَادِ خِضَابُ الْكُفَّارِ

"Siyah ile boyamak, kâfirlerin boyamasıdır"[86] şeklindedir.

أَوَّلُ مَنْ خَضَبَ بِالسَّوَادِ فِرْعَوْنُ

"İlk siyah ile boyayan kişi Firavun'dur."[87]

---

84 Avuç içlerini bir araya getirdiğimiz zaman parmaklar yuvarlak bir halka teşkil eder. Sağ elin şehadet parmağından başlayınca daire sol elin şehadet parmağına kadar devam eder.

85 Tercih edilen görüşe göre cihâd haricinde saçı ve sakalı siyaha boyamak haramdır.

86 Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/526; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 5/163.

87 Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, nr. 47; Suyûtî, *el-Câmiü's-Sagîr*, nr. 2838.

İbn Abbas [radıyallahu anhümâ], Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

يَكُونُ فِي آخِرِ الزَّمَانِ قَوْمٌ يَخْضِبُونَ بِالسَّوَادِ كَحَوَاصِلِ الْحَمَامِ، لَا يَرِيحُونَ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ

"Ahir zamanda sakallarını güvercin göğsü gibi siyaha boyayanlar çıkar. Onlar asla cennetin kokusunu koklayamazlar."[88]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

خَيْرُ شَبَابِكُمْ مَنْ تَشَبَّهَ بِشُيُوخِكُمْ وَشَرُّ شُيُوخِكُمْ مَنْ تَشَبَّهَ بِشَبَابِكُمْ

"Gençlerinizin en hayırlıları (vakar cihetiyle) yaşlılarınıza benzemeye çalışan, yaşlılarınızın en kötüsü de gençlerinize benzemeye çalışandır."[89]

Bunun yasaklanmasının sebebi bozuk bir maksatla insanları aldatmaktır.

2. Sakalı kırmızıya ve sarıya boyamak. Bunu eğer mücahidler düşmanın kendilerine karşı cesaretlenmemesi, onların gözlerine zayıf ve yaşlı görünmemek için yaparlarsa, bu sünnettir. Hatta âlimler, bu niyet ile yapılırsa sakalı siyahı boyamaya da ruhsat vermişlerdir. Ancak böyle bir niyet yoksa insanları aldatma olur, bu da câiz değildir.

3. Sakalı beyaza boyamak. İnsanların yaşlı zannetmesi ve hürmet göstermesi için sakalını kükürtle beyaza boyamak mekruhtur. Böyle bir davranış ahmaklıktan ileri gelir. Çünkü hürmette ölçü ilim ve akıldır; yaşlılık ve gençlik değildir. Enes b. Mâlik [radıyallahu anh] Allah Resûlü'nün [sallallahu aleyhi vesellem] şemâilinden bahsederken şöyle demiştir:

"Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] ruhu kabzedildiği zaman sakalında sadece yirmi tane beyaz kıl vardı."[90]

88 Ebû Davud, Tereccül, 20 (nr. 4212); Nesâî, Zînet, 15 (nr. 5078); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/273.

89 Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 7483; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 22/202; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 7805-7806; İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/253.

90 bk. Buhârî, Menâkıb, 23 (nr. 3547-3548); Müslim, Fezâil, 31 (nr. 113).

4. Sakallardaki beyazları koparmak. Yaşlılıktan utanmaktan dolayı beyaz sakalları koparmak mekruhtur. Böyle bir davranış kişinin Allah Teâlâ'nın verdiği nurdan utanması anlamına gelir ki bu da cahilliktendir.

5. Sakalı iyice kısaltmak. Yeni delikanlı olmuş ve yüzünde henüz sakal bitmemiş gençlere benzemek için sakalı kazımak mekruhtur ve bu davranış cahillikten kaynaklanır. Allah Teâlâ'nın şöyle tesbih eden bazı melekleri vardır:

"Erkekleri sakalla, kadınları da saç örgüleriyle süsleyen Allah Teâlâ'yı noksan sıfatlardan tenzih ederim."

6. Sakalı dağınık bırakmak. Kadınlara güzel görünmek için sakalı makasla güvercin kuyruğu gibi kesmek mekruhtur.

7. Sakalı çoğaltmak. Salih kimselerin âdetinden fazla olarak saçın sakala karışan kısmını ve kulaklar üstündeki zülüfleri uzatmak mekruhtur.

8. Sakalın siyahlığına veya beyazlığına bakarak kendini beğenmek. Allah Teâlâ kendini beğenenleri sevmez.

9. Sakalı sünneti yerine getirmek için değil, insanlara karşı süslenmek için taramak.

10. İnsanlara zühd ehlinden görünmek için sakalı dağınık bırakmak. Böyle yapan biri insanların onun için, "(İbadetten) Sakalını taramaya bile fırsat bulamıyor" diye düşünmelerini ister.

Beden temizliğinin hükümleri için bu kadarını anlatmak yeterlidir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NAMAZ

Namaz dinin direği, temeli ve bütün ibadetlerin rehberi ve efendisidir. Allah Teâlâ'nın, beş vakit namazı şartlarına ve vakitlerine uyarak kılanları kendi eman ve himayesine alacağına ahdi vardır. Büyük günahlardan kaçındıktan sonra kılınan beş vakit namaz, küçük günahlara kefâret olur. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadis-i şeriflerinde,

مَثَلُ الصَّلَوَاتِ الْخَمْسِ كَمَثَلِ نَهْرٍ عَذْبٍ غَمْرٍ بِبَابِ أَحَدِكُمْ يَقْتَحِمُ فِيهِ كُلَّ يَوْمٍ خَمْسَ مَرَّاتٍ، فَمَا تَرَوْنَ ذَلِكَ يُبْقِي مِنْ دَرَنِهِ؟

"Beş vakit namaz, sizden birinin kapısının önünde akan ve her gün beş defa içine girip yıkandığı tatlı, suyu bol nehire benzer. O kimsede hiç kir kalır mı?" buyurdu. Ashap,

"Hayır, hiçbir kir kalmaz" dediler. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

فَإِنَّ الصَّلَوَاتِ الْخَمْسَ تُذْهِبُ الذُّنُوبَ كَمَا يُذْهِبُ الْمَاءُ الدَّرَنَ

"Suyun kirleri giderdiği gibi, beş vakit namaz da günahları temizler"[91] buyurdu.

91 bk. Buhârî, Mevâkît, 6 (nr. 528); Müslim, Mesâcid, 51 (nr. 283-284); Tirmizî, Emsâl, 5 (nr. 2868); İbn Mâce, İkâme, 193 (nr. 1397).

Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

اَلصَّلَاةُ عِمَادُ الدِّينِ، فَمَنْ تَرَكَهَا فَقَدْ هَدَمَ الدِّينَ

"Namaz dinin direğidir; kim onu terkederse dinini yıkmış olur."[92]

Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], "Amellerin en faziletlisi hangisidir?" diye sorulunca,

اَلصَّلَاةُ لِمَوَاقِيتِهَا

"Vaktinde kılınan namazdır"[93] buyurdu.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

مِفْتَاحُ الْجَنَّةِ الصَّلَاةُ

"Cennetin anahtarı namazdır."[94]

مَا افْتَرَضَ اللهُ عَلَى خَلْقِهِ بَعْدَ التَّوْحِيدِ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنَ الصَّلَاةِ، وَلَوْ كَانَ شَيْءٌ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْهَا لَتَعَبَّدَ بِهِ مَلَائِكَتَهُ، فَمِنْهُمْ رَاكِعٌ وَمِنْهُمْ سَاجِدٌ، وَمِنْهُمْ قَائِمٌ وَقَاعِدٌ

"Allah Teâlâ kullarına tevhidden sonra kendisine namazdan daha sevimli gelen bir ibadet farz kılmadı. Eğer O'na namazdan daha sevimli bir şey olsaydı melekler onunla Allah'a ibadet ederlerdi. Meleklerin bir kısmı rükû halinde, bir kısmı secde halinde, bir kısmı kıyam, bir kısmı kuud halinde (oturarak) ibadet ederler."[95]

92 Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 2807; Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 3/82.

93 Buhârî, Tevhîd, 48 (nr. 7534); Müslim, İmân, 36 (nr. 137).

94 Tirmizî, Tahâret, 3 (nr. 4); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/340.

95 Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 3/16.

مَنْ تَرَكَ الصَّلَاةَ مُتَعَمِّدًا فَقَدْ كَفَرَ

"Kim namazı (hiçbir özrü yokken) kasten terkederse, küfre girer."[96] Yani imanının aslına halel (zarar, eksiklik) gelmesi yaklaşmış olur. Nitekim çölde suyunu kaybeden kimseye, "Öldü" derler; yani onun ölümü yaklaşmıştır, bu anlamda tehlikeye düşmüştür.

Konuyla ilgili rivayet edilen bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Kıyamet gününde kişinin ilk hesaba çekileceği şey namazdır. Namazı tamam çıkarsa ondan namazı ve diğer amelleri kabul edilir. Namazı tamam olmazsa, ondan namazı ve diğer amelleri reddedilir."[97]

Yine buyrulmuştur ki:

مَنْ صَلَّى الصَّلَاةَ لِوَقْتِهَا، فَأَسْبَغَ وُضُوءَهَا وَأَتَمَّ رُكُوعَهَا وَسُجُودَهَا وَخُشُوعَهَا، عَرَجَتْ وَهِيَ بَيْضَاءُ مُسْفِرَةٌ، تَقُولُ: حَفِظَكَ اللهُ كَمَا حَفِظْتَنِي، وَمَنْ صَلَّى لِغَيْرِ وَقْتِهَا، وَلَمْ يُسْبِغْ وُضُوءَهَا، وَلَمْ يُتِمَّ رُكُوعَهَا وَلَا سُجُودَهَا وَلَا خُشُوعَهَا، عَرَجَتْ وَهِيَ سَوْدَاءُ مُظْلِمَةٌ، تَقُولُ: ضَيَّعَكَ اللهُ كَمَا ضَيَّعْتَنِي، حَتَّى إِذَا كَانَتْ حَيْثُ شَاءَ اللهُ لُفَّتْ كَمَا يُلَفُّ الثَّوْبُ الْخَلَقُ، فَيُضْرَبُ بِهَا وَجْهُهُ

"Kim, namazını vaktinde kılar, güzelce abdest alır, rükû, secde ve huşûunu tam olarak yaparsa, namaz beyaz ve parlak bir şekilde göğe yükselir ve,

'Sen beni koruduğun gibi, Allah da seni korusun' der. Kim de namazı vaktinde kılmaz, abdestini güzel almaz, namazın rükûunu, secdelerini ve huşûunu tam yapmazsa, namaz siyah ve karanlık bir şekilde göğe yükselir ve,

96 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, 4/211 (nr. 3372); Bezzâr, *el-Müsned*, 10/27 (nr. 4148); Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 1/290; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, 1/385.

97 bk. Ebû Davud, Salât, 149 (nr. 864); Tirmizî, Salât, 188 (nr. 413); İbn Mâce, İkâme, 202 (nr. 1425); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/72.

'Sen beni zayi ettiğin gibi, Allah da seni zayi etsin' der. Sonra Allah Teâlâ'nın dilediği yere gelince eski bir paçavra gibi dürülerek, sahibinin yüzüne çarpılır."[98]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

أَسْوَأُ النَّاسِ سَرِقَةً الَّذِي يَسْرِقُ مِنْ صَلَاتِهِ

"İnsanlardan en kötü hırsız, namazından çalan kimsedir"[99] buyumuştur.

1. Konu: Namazın Zâhirî Durumu

Namazın zâhiri beden gibidir. Onun bir hakikati ve sırrı vardır ki bu da namazın ruhudur. Biz öncelikle namazın zâhirini anlatacağız.

İlk olarak şunlar yapılmalıdır: Bedeni ve elbiseleri temizlemek, avret yerini örtmek, temiz bir yerde durmak, yüzü kıbleye çevirmek, iki ayak arasını dört parmak kadar açmak, sırtı dik tutmak, başı öne eğmek ve gözü secde edilecek yerden ayırmamak.

Kişi bu şekilde ayakta durunca şeytanın kendisinden uzaklaşması niyetiyle Nâs sûresini okur. Eğer kendisine uyacak cemaatin geleceğini ümit ediyorsa, önce ezan okur, (sünnetten sonra) kamet getirir ve niyet eder. Kıldığı mesela öğle namazı ise (dili ve) kalbiyle şöyle niyet eder: "Niyet ettim Allah rızası için öğle namazının farzını eda etmeye."

İftitah (Namaza Başlama) Tekbiri

Kişi kalbini bu şekilde hazırlayınca ellerini saldıktan sonra avuç içlerini omuz hizasına kaldırır, başparmaklarını kulak memelerine, parmak uçlarını da kulakların üst kısmına gelecek şekilde tutarak tekbir

98 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, 4/86 (nr. 3119); Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 3140; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, 1/339.

99 Dârımî, Salât, 78 (nr. 1367); Mâlik, el-Muvatta', Kasru's-Salât, 23 (nr. 72); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/46; 5/310; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/229; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 3115-3116. Hadisin devamında, "Kişi namazından nasıl çalar?" diye sorulunca, Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem], *"Rükûunu, secdelerini, huşû ve kıraatini tamam yapmayıp noksan bırakarak"* buyurmuştur.

alır. Sonra elleri göbeğin üstüne göğsün altına gelecek şekilde sağ elini sol elinin üzerine koyar. Şehadet parmağı ile orta parmağı sol elin bileğinin üzerine uzatır, diğer üç parmağı ile de sol elin bileğini kavrar.[100] Ellerini kendi haline bırakmayıp göğsün altına koyar ki doğrusu da budur. Kollarını yanlara salıvermez, taşırmaz ve bir tarafa getirmez.

Tekbir getirirken mübalağa yapılmaz Tekbir "اَللّٰهُ أَكْبَرُ" şeklinde söylenir). "Allah" lafzının sonundaki "he" hafif bir sesle ötreli okunur. "He" ile "ekber" lafzının başındaki elifin arasında "vav" harfi çıkaracak kadar uzatma yapılmaz. "Ekber" derken "bâ" ile "râ" harfleri arasına elif getirerek (ekbâr) şeklinde söylenmez. Tekbirde mübalağa yapmak vesvese ehlinin ve cahillerin işidir. Tekbir, nasıl ki namazın dışındayken mübalağasız ve kendini sıkmadan söyleniyorsa namazda da böyle yapılmalıdır.

Kıraat

"اَللّٰهُ أَكْبَرُ" deyip elleri bağladıktan sonra,

اَللّٰهُ أَكْبَرُ كَبِيرًا، وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ كَثِيرًا، وَسُبْحَانَ اللّٰهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا

"Allah büyüktür. Allah'a çokça hamdolsun. O'nu sabah akşam tesbih ederim"[101] der ve ardından şu duayı okur:

وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ، إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، لَا شَرِيكَ لَهُ، وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ

"Ben, hanîf ve müslüman olarak (bütün şirk çeşitlerinden uzaklaşarak) yüzümü gökleri ve yeri yoktan var eden Allah'ın rızasına çevir-

100 Hanefîler'de erkek ellerini göbeğin altına bağlar. Sağ elin üç parmağını sol elin bileği üzerine uzatır, başparmak ve serçe parmak ile bileği kavrar. Sağ elin bütün parmaklarını sol elin üzerine koyması da yeterlidir.

101 bk. Müslim, Mesâcid, 27 (nr. 150).

dim ve ben O'na ortak koşanlardan değilim. Şüphesiz benim namazım, ibadetlerim, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabb'i Allah içindir; O'nun ortağı yoktur. Ben bununla emrolundum ve ben müslümanlardanım."[102]

Sonra şu tesbihi okur:[103]

سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، وَتَبَارَكَ اسْمُكَ، وَتَعَالَى جَدُّكَ، وَلَا إِلٰهَ غَيْرُكَ

"Allahım! Seni tesbih ederim (bütün noksan sıfatlardan uzak tutarım), sana hamdederim. Senin ismin ne kadar mübarektir. Senin şanın yücedir ve senden başka ilâh yoktur."[104]

Bu dualar okunursa tüm mezheplerle ve rivayetlerle amel edilmiş olur.

Sonra,

أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ، إِنَّ اللّٰهَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ، بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

"Kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım,Şüphesiz Allah her şeyi işitip bilendir. Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla" deyip besmele çektikten sonra Fâtiha sûresini okur. Fâtiha'yı şeddelerini gözeterek, mübalağa yapmadan ve harflerini tam çıkararak, ض "dad" harfini ظ "zı" harfine karıştırmadan okur. Eğer bunu yapamıyorsa câiz olur. Fâtiha'nın sonunda آمِينَ "âmîn" der. Fakat bunu sûrenin sonuna bitişik olarak söylemez, sûreden az sonra der. Sonra bir başka sûre veya Kur'ân-ı Kerîm'den dilediği yeri okur. İmama uymuş değilse (imam olsun veya tek başına kılsın); sabah, akşam ve yatsı namazının farzlarında ilk iki rekâtta açıktan (sesli) okur.

102 bk. Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 26 (nr. 201)

103 Hanefîler'de başlama tekbirinden sonra, sadece "Sübhâneke" okunur. Sübhâneke'nin "ve celle senâük" kısmı okunmaz, bu kısım cenaze namazında okunur.

104 Ebû Davud, Salât, 122 (nr. 776); Tirmizî, Salât, 67 (nr. 243).

Rükû

Ardından tekbir alıp rükûa gider. Bunu sûrenin hemen bitimine bağlamadan yapar. Başta olduğu gibi bu tekbirde de ellerini kaldırır. Tekbiri, rükûa tam eğilene kadar uzatır.

Rükûda avuç içini dizlerinin üzerine koyar, parmaklarını bacak hizasında kıbleye doğru açık vaziyette tutar. Bu sırada dizlerini bükmeyip dik vaziyette tutar. Sırtını dümdüz yapar. Boynu ve başı sırtı ile düz bir tahta gibi aynı hizada olur. Başı, aşağı eğik olmadığı gibi yukarıya doğru kalkık da olmaz. Dirseklerini karnından dışarı doğru açar (yana bitiştirmez), kadınlar ise dirseklerini böğürlerine birleştirirler. Rükûda üç defa,

"سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ وَبِحَمْدِهِ" (Yüce olan Rabbim'i bütün noksan sıfatlardan uzak tutarım, O'na hamdederim) der. Eğer imam değilse bu tesbihi yedi veya on defa söylemesi güzeldir.[105]

Sonra rükûdan kıyama kalkar. Bu arada ellerini (omuz hizasına kadar) kaldırır[106] ve, "سَمِعَ اللهُ لِمَنْ حَمِدَهُ" (Allah kendisine hamdedenin hamdini işitti) der. Ayakta dik vaziyette durarak şu duayı okur:

رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ مِلْءَ السَّمَاوَاتِ وَمِلْءَ الْأَرْضِ وَمِلْءَ مَا شِئْتَ مِنْ شَيْءٍ بَعْدُ

"Ey Rabbimiz! Yer ve gök dolusu kadar ve bundan sonra dileyip yarattığın şeylerin dolusunca sana hamdolsun."[107]

Sabah namazının (farzının) ikinci rekâtında rükûdan kalktıktan sonra secdeye gitmeden önce, rivayet edilen Kunut dualarını okur.[108]

---

105 Sünnet olan tekli sayılarda yapmaktır.

106 İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh], Şâfiî mezhebine bağlıdır. Ara tekbirlerde el kaldırmak Şâfiî mezhebine göre sünnettir. Hanefîler'de bu tekbirlerde el kaldırma yoktur.

107 Müslim, Salât, 37 (nr. 194); Salâtü'l-Müsâfirîn, 26 (nr. 201); Tirmizî, Salât, 82 (nr. 266); Nesâî, Tatbîk, 25 (nr. 1065); İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 18 (nr. 878).

108 Sabah namazında okunacak Kunut duası için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 2/209. Vitir için okunan Kunut duaları sünen kitaplarında geçmektedir. Hanefîler'de sabah namazı kunutu yoktur.

Secde

Ardından tekbir getirir ve secdeye gider. Secde yaparken yere yakın olan uzuvlar daha önce yere konur; önce dizlerini, sonra ellerini, sonra alnını ve burnunu koyar. Secdede iki elini kulaklarıyla aynı hizaya koyar, parmakları birbirine yapıştırır. İki kolunu dirsekleri karna bitiştirmeden yana doğru açar. Kadınlar bütün uzuvlarını birleştirerek secde ederler.

Secdede üç defa, "سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى وَبِحَمْدِهِ" (Yüce olan Rabbim'i bütün noksan sıfatlardan uzak tutarım) der. İmam değilse tesbihi üçten fazla yapması güzel olur. Sonra tekbir getirerek başını secdeden kaldırır ve sol ayağı üzerine oturur, ellerini dizlerinin üzerine koyar ve şu duayı okur:

رَبِّ اغْفِرْ لِي، وَارْحَمْنِي، وَارْزُقْنِي، وَاهْدِنِي، وَاجْبُرْنِي، وَعَافِنِي، وَاعْفُ عَنِّي

"Rabbim beni mağfiret et, bana merhamet et. Beni güzel ve hayırlı rızıkla rızıklandır. Beni hidayet üzere tut. Eksikliğimi tamamla. Bana afiyet ver. Beni affeyle."

Sonra aynı şekilde ikinci secdeyi yapar. Secdeden sonra oturur gibi durur ve tekbir getirip ayağa kalkar ve diğer rekâtı da bunun gibi kılar. Başlangıçta olduğu gibi, Fâtiha'dan önce eûzüyü tekrarlar.[109]

Teşehhüd

İkinci rekâtın secdesini bitirince, secde aralarında yaptığı gibi sol ayağının üzerine teşehhüde oturur. Ellerini de dizlerinin üzerine koyar. Fakat burada sağ elin parmaklarını toplar. Yalnız şehadet parmağını bırakır. Tahiyyat'ın sonunda kelime-i şehadet getirirken, "لَا إِلٰهَ" kısmında değil, "إِلَّا اللّٰهُ" derken sağ elinin şehadet parmağı ile işaret eder. Beş parmak kendi halinde bırakılırsa zararı yoktur.

İkinci teşehhüdde de böyle yapar fakat her iki ayağı alttan sağ taraftan çıkarır, sol kalça üzerine oturur. Birinci teşehhüdde,

109 Hanefîler'de, ikinci rekâtın kıraatine sadece besmele ile başlar.

"اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى اٰلِ مُحَمَّدٍ" deyip kalkarken son teşehhüdde bu duayı sonuna kadar okur.[110] (Dualardan) sonra, "اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ" diyerek sağ tarafına selâm verir. Sağ yanağını arkadaki kimse görecek derecede sağa çevirir. Sola da aynı şekilde dönerek ikinci selâmı verir. Bu iki selâmla da namazdan çıkmaya niyet eder. Birinci selâmla sağındaki meleklere ve müslümanlara selâm vermeye niyet eder. İkinci selâmda da aynı niyet üzere olur.

Namazın Mekruhları

Namazın mekruhları şunlardır:

Namazı aç, susuz, öfkeli, büyük ve küçük abdeste sıkışıkken, kalbini huşûu engelleyecek bir şey meşgul ederken kılmak mekruhtur. Yine kıyamda ayakları birleştirmek, bir ayağı yerden kaldırmak, secdede ayak topuklarının üzerine oturmak, secdede dizleri göğse çekmek yani kalçaların üzerine oturmak, elini elbisenin içinde tutmak, secde anında elbiseyi önden veya arkadan tutmak, elbisenin altına kuşak bağlamak, kolları salıvermek, etrafa bakınmak, parmakları çıtlatmak, vücudu kaşımak, esnemek, sakalla oynamak, secde etmek için ufak taşları düzeltmek, secde anında yere üflemek, secdede parmakları birleştirmek, sırtı bir yere dayamak mekruhtur.

Namazda gözler, eller ve bütün uzuvlar edep üzere olmalıdır. Ancak bu şekilde namaz tamamlanıp ahiret azığı olur.

Namazın farzı on ikidir:

Niyet etmek.
İftitâh (başlama) tekbiri almak.
Kıyam (ayakta durmak).
Fâtiha okumak.[111]

110 Bu, İmâm-ı Gazâlî'nin [rahmetullahi aleyh] ictihadıdır. Şâfiî mezhebinde muteber olan görüşe göre birinci teşehhüdte sadece "Allâhümme salli alâ Muhammed" kısmına kadar okunur.

111 Besmele de Fâtiha'dan bir âyettir; bunun için devamlı onunla birlikte okunur. Bu, Şâfiî mezhebinin görüşüdür. Hanefîler'de besmele müstakil bir âyet olup Fâtiha'nın bir âyeti değildir.

Rükû etmek. Avuç içiyle diz kapaklarına değecek şekilde bütün âzaları sükûnet içinde olarak rükûa eğilmek.

Rükûdan kalktıktan sonra beli tam doğrultarak ayakta durmak.

Secdeleri yapmak. Uzuvları tam bir sükûnet içinde, (peş peşe iki) secde yapmak. Secdede elleri yere koymak farz değildir.[112]

Secdeden kalktıktan sonra vücut dik vaziyette bir miktar oturmak.

Ka'de-i ahîre/ son oturuşu yapmak.

Son oturuşta Tahiyyat duasını okumak.

Son oturuşta Tahiyyat'tan sonra Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] salât ve selâm getirmek.

Birinci selâm. Selâm verirken namazdan çıkma niyeti farz değildir.

Bunlar yapılınca namaz doğru kılınmış olur. Fakat namazın dergâh-ı ilâhîde kabul edilmeme tehlikesi vardır. Bu bir kimsenin padişahın huzuruna; kulaksız, burunsuz, elsiz, ayaksız sadece canlı bir câriye getirmesine benzer. Bunun kabul edilmeme korkusu vardır.

2. Konu: Namazın Hakikati

Buraya kadar anlattıklarımız namazın kalıbı ve sûretiydi. Bu sûretin bir de hakikati vardır, bu onun ruhudur. Namazdaki amellerden her bir amelin, zikirlerden her bir zikrin ayrı bir ruhu vardır. Namazın ruhunun aslı olmazsa, cansız insan gibi yani ruhsuz beden gibi olur. Namazın aslı olup da amelleri ve edepleri tamam olmazsa gözü oyulmuş, kulağı ve burnu kesilmiş insan gibi olur. Eğer amelleri olup ruhu ve hakikati olmazsa gözü olup da görmeyen, kulağı olup da duymayan insana benzer.

Namazın ruhunun aslı, huşû ve namaz boyunca kalbin hazır bulunmasıdır. Çünkü namazdan maksat kalbi Allah Teâlâ ile bulundurmak, heybet ve tâzim yoluyla Cenâb-ı Hakk'ı yeniden zikretmektir. Âyet-i kerimede şöyle bildirilmiştir:

112 İmam Nevevî'ye [rahmetullahi aleyh] göre farzdır.

وَأَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْرِى ﴿١٤﴾

"Beni anmak için namaz kıl" (Tâhâ 20/14).

Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

كَمْ مِنْ قَائِمٍ حَظُّهُ مِنْ صَلَاتِهِ التَّعَبُ وَالنَّصَبُ

"Gece namazı kılan nice kimseler vardır ki, namazlarından onlara kalan sadece uykusuzluk ve yorgunluktur."[113]

Bu, vücudu namazda bulunup da kalpleri gaflette olanların namazıdır.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] yine şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الْعَبْدَ لَيُصَلِّي الصَّلَاةَ لَا يُكْتَبُ لَهُ سُدُسُهَا وَلَا عُشْرُهَا، وَإِنَّمَا يُكْتَبُ لِلْعَبْدِ مِنْ صَلَاتِهِ مَا عَقَلَ مِنْهَا

"Kul namaz kılar; ancak kendisine o namazın altıda biri ve onda biri kadar sevap yazılmaz. Kul için kıldığı namazdan ancak algıladığı ve şuurlu bir şekilde kıldığı kadar sevap yazılır."[114]

صَلِّ صَلَاةَ مُوَدِّعٍ

"Namazı, sanki (dünya hayatına) veda eden kimsenin kıldığı gibi kıl."[115]

Yani kendine ve isteklerine veda et. Allah Teâlâ'dan gayri her şeyden uzaklaş, bütün varlığını namaza ver. Bunun için Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] demiştir ki:

---

113 İbn Mâce, Sıyâm, 21 (nr. 1690); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/273; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 2/239 (nr. 3249).

114 Ebû Davud, Salât, 128 (nr. 796); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 1/211 (nr. 612); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/321; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 1615.

115 İbn Mâce, Zühd, 15 (nr. 4161); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/412.

"Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bizimle konuşurdu, biz de kendisiyle konuşurduk; namaz kılacağı esnada sanki o bizi, biz de onu tanımaz bir hale girerdik."[116]

Allah Resûlü'nün [sallallahu aleyhi vesellem] bu hali, Allah Teâlâ'nın azametiyle meşgul olmasından kaynaklanmaktadır.

Yine Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

لَا يَنْظُرُ اللهُ إِلَى صَلَاةِ لَا يَحْضُرُ الرَّجُلُ فِيهَا قَلْبَهُ مَعَ بَدَنِهِ

"Allah Teâlâ, kalbini bedeniyle birlikte namazda hazır bulundurmayan kimsenin namazına bakmaz (kıymet vermez)."[117]

Hz. İbrahim [aleyhisselâm], namaza başladığı zaman kalbinin iniltileri iki mil öteden duyulurdu.[118] Ali b. Ebû Tâlib [radıyallahu anh], namaz vakti girince titremeye başlar ve yüzünün rengi değişirdi. Kendisine, "Ey müminlerin emîri, bu halin nedir?" diye sorulunca, şöyle derdi:

"Allah Teâlâ'nın göklere, yere ve dağlara arzedip de onların yüklenmekten çekindikleri ve benim yüklendiğim (ilâhî) emaneti (namazı) eda zamanı geldi."

Süfyân-ı Sevrî'nin [kuddise sırruhû] şöyle söylediği nakledilmiştir:

"Huşû ile namaz kılmayanın namazı fâsittir."

Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] şöyle demiştir:

"Kalp huzuru olmadan kıldığın bütün namazlar, seni sevaptan çok azaba götürür."

Muâz b. Cebel'in [radıyallahu anh] şöyle söylediği rivayet edilmiştir:

"Namaz kılarken, sağında ve solunda kimin olduğunu kasten tanıyan kimsenin namazı sahih olmaz."

---

116 Ezdî, *ed-Duafâ*'da, Süveyd b. Gafle'den mürsel olarak rivayet etmiştir.

117 Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*'te Übey b. Kâ'b'dan zayıf bir senetle rivayet etmiştir. Mervezî de *Ta'zîmü Kadri's-Salât* isimli eserinde (s. 92) benzer bir rivayete yer vermiştir.

118 İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 6/218.

İmam Ebû Hanîfe, İmam Şâfiî ve pek çok âlimin [rahmetullahi aleyhim], "Namazın doğru olması için ilk tekbiri alırken kalbin hazır bulunması yeterlidir" diye fetva vermeleri, gafletin insanlara galip gelmesinin doğurduğu zaruretten dolayıdır. "Doğru olması"ndan murat kılıcın boyundan kalkmasıdır. Namazın ahiret azığı olması kalbin hazır olmasına bağlıdır.

Bütün bir namazda, ilk tekbirden fazla kalbi hazır olmayan kimse, hiç namaz kılmayandan daha iyidir. Fakat yine de halinin daha kötü olacağından korkulur. Çünkü hizmette gevşek davranana belki de hiç hizmet etmeyenden daha çok kızarlar. Bu sebepten Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh], "Bu namaz azaba daha yakındır" demiştir. Hadis-i şerifte de şöyle bildirilmiştir:

مَنْ لَمْ تَنْهَهُ صَلَاتُهُ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ لَمْ يَزْدَدْ مِنَ اللهِ إِلَّا بُعْدًا

"Kimi, kıldığı namaz hayâsızlıktan ve kötü işlerden alıkoymazsa, bu namaz kendisinin sadece Allah'tan uzaklığını artırır."[119]

O halde bütün bunlardan anlaşıldı ki, namazın ruhundan maksat, kalbin namazda daima hazır olmasıdır. Kalbi tekbir alırken hazır olmaktan başka huzura sahip olmayanın, namazın ruhundan nasibi bir nefesten fazla değildir. Böyle bir kimse nefes almaktan başka hayat eseri taşımayan kimseye benzer.

3. Konu: Namazın Hakikatini Ortaya Koymak

Namazla ilgili sana ulaşan ilk şey ezan sesidir. O halde ezanı duyunca ona kalbinle yönel, meşgul olduğun işi bırak. Zira selef-i sâlihîn böyle yapardı. Onlardan ezan sesini işiten demircilik yapıyorsa çekici havadayken örse vurmaz, indirirdi. Ayakkabıcılık yapan iğneyi sokmuş ise çıkarmaz, öylece bırakırdı. Ezan sesini işittiklerinde hemen yerlerinden kalkarlardı. Çünkü onların bu sesten akıllarına gelen, kıyamet gününde işitilecek sesten başka bir şey değildi. Eğer ezan sesini

119 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 11/54 (nr. 11025); Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 2/258; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 508, 509.

duyduğunda kalbinde bir sevinç ve istek dolduğunu görüyorsan, bil ki kıyamet günündeki münâdiyi işitince de öyle olacaksın.

Taharet: Temizliğin sırrı şudur: Elbiseni, derini ve zâhirini temizlemendir. Temizliğin ruhu ise tövbe ederek, pişmanlık duyarak ve kötü ahlâktan uzak durarak kalbini arındırmandır. Çünkü kalp Allah Teâlâ'nın nazargâhıdır. Namazın hakikatinin yeri kalptir; beden ise namazın sûretinin yeridir.

Setr-i Avret: Bunun manası, zâhirindeki çirkinlikleri insanların gözünden gizlemendir. Bunun hakikati ve sırrı da kalbinde çirkin olan şeyleri Allah Teâlâ'dan gizlemendir. Allah Teâlâ'dan hiçbir şeyin gizlenemeyeceğini bilirsin. O halde kalbini çirkinliklerden temizlemelisin. Bu temizlik, geçmiş günahlarına pişman olup bir daha yapmamaya azmetmekle olur. Nitekim hadis-i şerifte şöyle bildirilmiştir:

اَلتَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ

"Günahından tövbe eden kişi, hiç günah işlememiş kimse gibidir."[120]

Tövbe, günahtan geriye bir şey bırakmaz. Eğer bunu yapamıyorsan; hiç olmazsa utanç, korku ve hayâyı kendine perde kıl ve bunların arkasında kal. Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda kalbi kırık ve utanç içinde dur. Öyle bir hale bürün ki emir dinlemeyip de kaçan bir kölenin, efendisinin huzuruna geldiği gibi kalbinde sıkıntı ve pişmanlık yaşa, başı eğik ol.

İstikbâl-i Kıble: Bunun manası, zâhirî yüzü tüm yönlerden çevirip bir tarafa yönelmektir. Bunun sırrı ise kalp yüzünü iki âlemdeki her şeyden çevirip Hak Teâlâ ile meşgul olmaktır. Böylece sende tek cihete yönelme sıfatı meydana gelir. Zâhirî kıble birdir, kalbin kıblesi de birdir; o da Allah Teâlâ'nın rızasıdır. Kişinin kalbi namazda düşünceler vadisinde yolculuk yapınca zâhiren başka bir cihete yönelmiş gibi olur. Bu şekilde namaz olmayacağı gibi namazın hakikati de olmaz. Bu sebepten Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

120 İbn Mâce, Zühd, 30 (nr. 4250).

إِذَا قَامَ الْعَبْدُ إِلَى صَلَاتِهِ، فَكَانَ هَوَاهُ وَوَجْهُهُ وَقَلْبُهُ إِلَى اللهِ عَزَّ وَجَلَّ انْصَرَفَ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ

"Kul namaza kalktığı zaman, arzusu, yüzü ve kalbi ile Allah'ın rızasına yönelirse, annesinin kendisini doğurduğu gün gibi günahlarından temiz olarak namazdan ayrılır."[121]

Şunu hakikat olarak bil! Zâhirî yüzünü kıbleden çevirdiğinde namazın sûretinin bâtıl olması gibi, kalp yüzünü de Allah Teâlâ'nın rızasından çevirince ve başka düşüncelere dalınca namazın ruhunun hakikati bâtıl olur. Bundan dolayı kalp kıblesine yönelmek daha evladır. Çünkü zâhir, bâtının kılıfıdır ve işler hep kılıfın altındadır; kılıfın ise bu denli bir kıymeti yoktur.

Kıyam: Bunun zâhirî manası şudur: Bir kimse Allah Teâlâ'nın huzurunda durunca köle gibi başı önünde olur. Kıyamın sırrı ise şöyledir: Kalp bütün hareketlerden kesilip tâzim ve inkisar (boyun büküklüğü) yoluyla hizmetin gereklerini yerine getirmekle meşgul olur. O anda kişi kıyamette kendi makamı için Allah Teâlâ'nın huzurunda olduğunu düşünmeli, bütün gizli şeylerin açığa vurulup kendisine gösterileceğini tahayyül etmeli; şimdi de Allah Teâlâ'nın kalplerde olan ve olmuş her şeyi bildiğini, bâtını ve zâhiri gördüğünü hatırlamalıdır.

Ne gariptir ki kişi namaz kılarken orada salih bir zat bulunsa ve kendisinin nasıl namaz kıldığını görmek için onu izlese bütün uzuvları edepli olur, hiçbir yere bakmaz, acele etmekten ve başka şeylere iltifat göstermekten utanır. Oysa Cenâb-ı Hakk'ın kendisini gördüğünü bildiği halde O'ndan utanmaz! Bu nasıl bir cahilliktir! Elinde hiçbir gücü olmayan çaresiz bir kuldan utanır, kendisine bakıyor diye edeple durur da Mâlikü'l-mülk olan Allah Teâlâ'nın görmesinden utanmaz ve namazını gevşek kılar! Bunun içindir ki Ebû Hüreyre [radıyallahu anh], Hz. Pey-

121 Benzer bir hadis için bk. Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 52 (nr. 832); Buhârî, Vudû, 24 (nr. 159); Ebû Davud, Salât, 162 (nr. 905); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/117; Abd b. Humeyd, *el-Müsned*, nr. 280.

gamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] Allah Teâlâ'dan hayânın nasıl olacağını sorunca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

تَسْتَحِي مِنْهُ كَمَا تَسْتَحِي مِنَ الرَّجُلِ الصَّالِحِ مِنْ قَوْمِكَ

"Kavminden (bir rivayette, ailenden) salih bir insandan utandığın gibi Allah Teâlâ'dan hayâ etmendir."[122]

Bunun sebebi tâzimi bildirmektir. Çünkü sahâbe-i kirâmdan bir grup namazda öyle sakin dururdu ki, kuşlar bile onları cansız zannedip kendilerinden kaçmazdı. Allah Teâlâ'nın azametinin kalbine yerleştiği kimse, Cenâb-ı Hakk'ın kendisini gördüğünü bilir ve bütün uzuvları huşû içinde olur. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], namazda sakalıyla oynayan bir adam görünce,

أَمَا هَذَا لَوْ خَشَعَ قَلْبُهُ لَخَشَعَتْ جَوَارِحُهُ

"Eğer şu adamın kalbinde huşû olsaydı, âzaları da huşû içinde olurdu"[123] buyurmuştur.

Rükû ve Secdeler: Rükû ve secdenin zâhirinden maksat, beden ile tevazudur. Bunların sırlarından maksat ise kalp ile tevazudur. Kişi uzuvlarının en şereflisi olan yüzünü, eşyanın en aşağısı olan toprağa koymakla aslının toprak olduğunu, sonunda ona döneceğini bilir. Böylece gururu kırılır, zavallı ve çaresiz olduğunu anlar. Bunun gibi her işte bir hakikat ve sır vardır. Bunlardan gafil olan kimselerin elde edecekleri sûretten başka bir şey olmaz.

Kıraatin ve Rükünlerin Hakikati: Namazda okunması gereken her kelimenin bilinmesi lazım olan bir hakikati vardır. Okuyan, söylediğinde sadık olacağı sıfatı barındırmalıdır. Mesela, "اَللّٰهُ أَكْبَرُ" manası "Allah büyüktür" demektir. Kişi eğer bu manayı bilmezse cahil olur;

122 Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 248; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 7738; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 6/69 (nr. 5539); Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 10/284.

123 Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 2/102; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 7447; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 5891.

bilir fakat kalbinde Allah Teâlâ'dan daha büyük bir şey bulunursa sadık olmaz ve ona, "Bu söz doğrudur ancak sen yalancısın!" denir. Kişi her ne zaman Cenâb-ı Hak'tan başkasına bağlanırsa, o şey kendisi için daha büyük olur. Mâbudu ve ilâhı da bağlı olduğu şey olur. Öyle ki Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle bildirilmiştir:

أَفَرَءَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَٰهَهُۥ هَوَىٰهُ

"Hevâ ve hevesini ilâh edineni gördün mü?" (Câsiye 45/23).

Kişi duada, "وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ" dediğinde manası, "Kalp yüzümü bütün âlemden çevirdim ve yüce Mevlâ'nın rızasına yöneldim" demektir. Eğer bir kimse bunu söylediğinde kalbi başka bir şeye yönelmiş ise bu sözü yalan olur. Kişi Allah Teâlâ'nın rızasına yönelirken henüz ilk sözünde yalan söylüyor ise bunun tehlikesi açıktır. Duanın devamında "حَنِيفًا مُسْلِمًا" dediğinde Müslümanlık davasında bulunur. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

اَلْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ

"Müslüman dilinden ve elinden müslümanların güvende olduğu kimsedir."[124]

Öyle ise bu sıfatta olmak ya da bundan sonra böyle olmaya çalışmak gerekir.

"اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ" deyince Allah Teâlâ'nın nimetlerini kalpte yeniden hatırlamalı, bütün kalbi şükür sıfatında ve hamd halinde tutmalıdır.

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ

"Allahım, ancak sana ibadet ederiz ve ancak senden yardım isteriz" (Fâtiha 1/5) derken ihlâsın hakikatini kalpte yenilemelidir.

124 Buhârî, İmân, 4 (nr. 10); Müslim, İmân, 14 (nr. 65).

اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ

"Bizi dosdoğru yola ilet" (Fâtiha 1/5) derken kalpte yalvarma ve niyaz sıfatı hâsıl olmalıdır. Çünkü böyle derken kişi hidayet istemektedir. Tesbih, tehlil ve okunan her şeydeki kelimelerin böyle hakikatleri vardır. Bunları bilmeli ve kalp o mananın sıfatıyla sıfatlanmalıdır. Bunların hepsini anlatırsak uzun sürer.

Namazın hakikatinden nasiplenmek istersen anlattığımız gibi yapmalısın; aksi halde manasız sûretle yetinirsin.

Kalbi Huzurda Tutmak İçin

Namazdaki gaflet iki sebepten meydana gelir; bunlardan biri zâhirî, diğeri de bâtınîdir. Zâhirî olan gaflet, kişinin namaz kıldığı yerde gördüğü ya da işittiği bir şeyle kalbini meşgul etmesidir. Kalp, göze ve kulağa tâbidir. Bunun çaresi ses olmayan bir yerde namaz kılmaktır; hatta karanlık bir yer olması daha güzeldir; böylece göz bir yere takılmaktan kurtulur. Bu sebepten âbidler kendilerine küçük ve karanlık bir oda yaparlar. Çünkü ferah yerde kalp daha fazla dağılır. İbn Ömer [radıyallahu anhümâ] namaz kılacağı zaman gözü takılmaması için kılıcı, kitabı ve örtüyü önünden kaldırırdı.

Bâtınî olan ikinci sebep ise düşünce ve duygunun dağılmasıdır. Bu halden korunmak daha zor ve güçtür. Bunun meydana gelmesinde iki sebep vardır:

Birincisi, kalbi meşgul eden bir işten meydana gelir. Bunun tedbiri önce işi yapmak, kalbi ondan ayırmak ve ardından namaza durmaktır. Bunun için Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

إِذَا حَضَرَ الْعَشَاءُ وَالْعِشَاءُ، فَابْدَؤُوا بِالْعَشَاءِ

"Akşam namazı vakti girdiğinde akşam yemeği de hazır ise önce akşam yemeği ile başlayın."[125]

125 Buhârî, Et'ime, 58 (nr. 5465); Müslim, Mesâcid, 16 (nr. 64).

Bunun gibi eğer bir kimseye bir söz söylemek icap ediyorsa, önce o sözü söylemeli ve kalbi o düşünceden temizlemelidir.

İkincisi, kısa zamanda bitmeyen işlerin düşüncesinden ya da âdet olarak kalbi kaplayan dağınık fikirlerden meydana gelir. Bunun çaresi okunan dua ve âyetlerin manasını kalpte düşünmektir. Bunların manası düşünüldüğünde diğer düşüncelerin meydana getirdiği gaflet ortadan kalkar. Fakat bu, düşüncelerin güçlü şekilde yer etmediği ve şehvetlerin kuvvetli olmadığı hallerde kalbe teskinlik verir. Şehveti kuvvetli olup da düşüncelerden kurtulamayan kimse, bâtınında hastalığa sebep olan dertten kurtulmak için müshil ilacı yutar. Bu müshil, düşünceye sebep olan şeyleri terketmektir. Kişi eğer bunu yapamazsa asla bu düşüncelerden kurtulamaz. Böyle olunca da onun namazı her zaman karışık ve nefsin sözleriyle dolu olur. Bu, şuna benzer:

Bir kimse bir ağacın altında oturup serçe seslerinin meşgalesinden kurtulmak isterse, eline bir sopa alıp onları kovar. Fakat az sonra serçeler yeniden o ağaca doluşurlar. Kişi eğer onlardan kurtulmak isterse, bunun çaresi ağacı kökünden kesmektir. Çünkü ağaç orada olduğu müddetçe kuşlar oraya gelir. Bunun gibi arzular çok olunca, çeşitli düşünceler ondan ayrılmaz. Nitekim Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] bir defasında Ebû Cehm'in [radıyallahu anh] kendisine getirdiği, üzerinde alamet bulunan nakışlı bir elbise ile namaz kıldı. Selâm verdikten sonra onu çıkararak,

اِذْهَبُوا بِهَا إِلَى أَبِي جَهْمٍ، فَإِنَّهَا أَلْهَتْنِي آنِفًا عَنْ صَلَاتِي، وَائْتُونِي بِأَنْبِجَانِيَّةِ أَبِي جَهْمٍ

"Bundaki nakışlar beni meşgul etti; bunu Ebû Cehm'e götürün de bana onun sade ve kaba elbisesini getirin" buyurdu.[126]

Bir defasında Allah Resûlü'nün [sallallahu aleyhi vesellem] ayakkabısının bağı eskimişti. Onları deriden yeni bağlarla değiştirdikten sonra namaza durdu. Yeni olduğu için namazda onlara baktı. Selâm verdik-

126 Buhârî, Salât, 14 (nr. 373); Müslim, Mesâcid, 15 (nr. 62); Ebû Davud, Libâs, 11 (nr. 4052); Nesâî, Kıble, 20 (nr. 770); İbn Mâce, Libâs, 1 (nr. 3550).

ten sonra, onların ayakkabıdan çıkarılmasını ve onun yerine eski bağların takılmasını emretti.[127]

Yine Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] bir defasında yeni bir ayakkabı giymişti, namazda ayakkabının güzelliği hoşuna gidince hemen secdeye kapandı ve namazdan sonra,

تَوَاضَعْتُ لِرَبِّي عَزَّ وَجَلَّ كَيْ لَا يَعْقُبَنِي

"Gazabına uğramayayım diye Rabbim'e karşı tevazu gösterip secdeye kapandım" buyurdu. Daha sonra o ayakkabısını çıkarttı ve karşılaştığı ilk dilenciye verdi.[128]

Rivayet edildiğine göre, Ebû Talha [radıyallahu anh] içinde meyve ağaçları bulunan bahçesinde namaz kılıyordu. O sırada daldan dala konan yabani bir güvercin hoşuna gitti ve (namazın içinde) bir müddet ona baktı; bu arada kaç rekât namaz kıldığını bilemedi. Başına gelen fitneyi Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] anlatarak, "Yâ Resûlallah, bu bahçe sadakamdır, istediğin yere kullan" dedi.[129]

Selef-i sâlihîn, bunun gibi pek çok davranışta bulunmuş ve kalbi hazır bulundurmanın çaresi olarak bu şekilde hareket etmeyi uygun bulmuşlardır. Namazdan önce Allah Teâlâ'nın zikri kalpte galip gelmezse, kalp namazda hazır bulunmaz; düşünceler kalbe yol bulur ve bu düşüncelerden kalp namazda da kurtulamaz.

Namazı kalp huzuru ile kılmak isteyen kimsenin, namaz dışında kalbine bir çare bulup onu düşüncelerden kurtarması gerekir. Bu da kişinin dünya meşguliyetlerinden uzaklaşmasıyla ve dünyada kendisine yetecek kadarına kanaat etmesi ile olur. Bunları yaparken de maksadı huzurlu bir şekilde ibadet etmek olmalıdır. Böyle yapmayınca kalp hazır olmaz. O halde çokça nâfile namaz kılıp kalbi hazır duruma getirmek gerekir. Böylece kişi dört rekâtlık bir namazı kalp huzuru ile eda eder. Çünkü nâfileler farzları tamamlar.

---

127 İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 383.

128 Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 3/204.

129 Mâlik, *el-Muvatta*, 1/98.

4. Konu: Cemaatle Namaz Kılmak

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

صَلَاةُ الْجَمَاعَةِ تَفْضُلُ صَلَاةَ الْفَذِّ بِسَبْعٍ وَعِشْرِينَ دَرَجَةً

"Cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan namazdan yirmi yedi derece daha faziletlidir."[130]

مَنْ شَهِدَ الْعِشَاءَ فَكَأَنَّمَا قَامَ نِصْفَ لَيْلَةٍ، وَمَنْ شَهِدَ الصُّبْحَ فَكَأَنَّمَا قَامَ لَيْلَةً

"Kim yatsı namazını cemaatle kılarsa, sanki gecenin yarısını ibadetle geçirmiş gibi olur. Kim de sabah namazını cemaatle kılarsa sanki bütün geceyi ibadetle geçirmiş gibi olur."[131]

مَنْ صَلَّى أَرْبَعِينَ يَوْمًا الصَّلَوَاتِ فِي جَمَاعَةٍ لَا تَفُوتُهُ فِيهَا تَكْبِيرَةُ الْإِحْرَامِ كُتِبَ لَهُ بَرَاءَتَانِ بَرَاءَةٌ مِنَ النِّفَاقِ، وَبَرَاءَةٌ مِنَ النَّارِ

"Kim iftitah tekbirini kaçırmadan kırk gün beş vakit namazı cemaatle kılarsa, kendisine biri münafıklıktan diğeri cehennemden olmak üzere iki beraat verilir."[132]

Bu sebepten selef-i sâlihînden bir kimse iftitah tekbirine yetişemediğinde, kendisine üç gün, cemaati kaçırmış ise yedi gün tâziyede bulunurlardı.

Said b. Müseyyeb [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Yirmi senedir ezan okunduğu esnada hep camide bulundum."

Âlimlerden birçoğu demiştir ki: "Bir kimsenin bir özrü olmadan namazı yalnız kılması doğru olmaz." O halde cemaate önem vermeli, imamlığa ve imama uymanın edeplerine dikkat etmelidir.

---

130 Buhârî, Ezân, 30 (nr. 645); Müslim, Mesâcid, 42 (nr. 249, 250); Tirmizî, Salât, 47 (nr. 215); Nesâî, İmâmet, 42 (nr. 836); İbn Mâce, Mesâcid, 16 (nr. 789).

131 Müslim, Mesâcid, 46 (nr. 260); Tirmizî, Salât, 51 (nr. 221).

132 Tirmizî, Salât, 64 (nr. 241); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 18/361 (nr. 928); Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 2872.

İmamın namazdan önce yapması gereken vazifeler şunlardır:

Bir kimse cemaatin rızası yokken imamlığa geçmemelidir; insanların kendisini kerih gördüğü kişi imam olmamalıdır. Bunun yanında imam olması istenen kimse bir özrü yoksa reddetmemelidir. Çünkü imam olmanın fazileti büyüktür, müezzinlikten daha üstündür. İmamlığa geçecek kişi elbisesinin temizliğine dikkat eder, namaz vaktine riayet eder ve cemaati beklemeden namazı ilk vakitte kılar; zira ilk vaktinde kılınan namaz daha faziletlidir. Ashâb-ı kirâmdan iki kişi bir araya geldiğinde üçüncüyü beklemezlerdi, cenaze namazında dört kişi olsalar beşinciyi beklemezlerdi.

Bir defasında Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] sabah namazına gecikmişti. Bu gecikme yolculuk esnasında olmuş ve abdest yüzünden geç kalmıştı. Sahabiler onu beklemediler; Abdurrahman b. Avf'ı [radıyallahu anh] öne geçirerek namaza başladılar. Bu yüzden Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] ilk rekâtı kaçırmış ve namaz bittikten sonra kalkarak namazını tamamlamıştı. Sahâbe-i kirâm, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] birinci rekâtı kaçırdığı için üzüntülerini bildirdiler; Peygamber Efendimiz de [sallallahu aleyhi vesellem],

قَدْ أَحْسَنْتُمْ هَكَذَا فَافْعَلُوا

"Güzel yaptınız! Böyle yapmalısınız"[133] buyurdu.

İmamlığı ihlâsla Allah rızası için yapmalı ve hiçbir ücret almamalıdır. Saflar düzeltilmeden tekbir getirmemeli, tekbiri yüksek sesle almalıdır. Sevaba nail olmak için imamlığa niyet etmelidir. Niyet edilmezse cemaatin namazı doğru olur; fakat imam imamlık sevabını elde edemez.

Sesli kılınan namazın kıraati sesli okunmalı ve üç yerde sekte (biraz bekleme) yapılmalıdır. Birincisi, imam tekbir alınca, "Veccehtu" duasını okur, cemaat de Fâtiha'yı okumakla meşgul olur.[134] İkinci bekleme,

133 Müslim, Salât, 22 (nr. 105); Ebû Davud, Tahâret, 59 (nr. 149).

134 İmam Gazâlî'nin [rahmetullahi aleyh] bu ibaresinden, cemaatin Fâtiha'yı imamın Fâtiha'sından önce okuyacağı anlaşılmaktadır. Ancak bütün Şâfiî fıkıh kitaplarında, cemaatin Fâtiha'yı imamın Fâtiha'sından sonra okuyacağı, tercih edilen görüşün de bu olduğu geçmektedir. Ayrıca İmam Gazâlî'nin, Şâfiî âlimi olması ve bütün eserlerinde cemaatin Fâtiha'yı imamdan sonra okuyacağını belirtmesi bunu teyit etmektedir (bk. Gazâlî, *Hulâsatü'l-Muhtasar ve Nikâvatü'l-Mu'tasar*).

Fâtiha sûresi bitirildikten sonra yapılır. Bu, cemaat içinde Fâtiha'yı eksik bırakanların tamamlaması içindir. Üçüncüsü, zamm-ı sûreden sonra yapılan beklemedir. Böylece tekbir, sûrenin sonundan ayrılmış olur.

Cemaat imamın arkasında sadece Fâtiha'yı okur. Eğer imam sükût etmezse, Fâtiha'yı onunla birlikte okur. Bu konuda kusur imamındır. Cemaat açık okunan namazlarda imamdan uzak olduğu için imanın sesini işitmezse veya kıraati gizli okunan namazda ise zamm-ı sûre okumasında bir sakınca yoktur.[135] İmam, rükû ve secdeleri hafif yapmalı ve tesbihleri üç defadan fazla okumamalıdır.

Enes b. Mâlik'in [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resûlullah'tan [sallallahu aleyhi vesellem] daha hafif ve tamam namaz kıldıran kimse görmedim." Sünnet olan, namazı zorlaştıracak ölçüde uzun tutmamaktır. Bunun sebebi, cemaatin içinde hasta ya da işi olanların bulunabileceğindendir. Cemaat, rükû ve secdelere imamdan önce gitmemeli, onu geriden takip etmelidir. İmam alnını secdeye koymadan secdeye varmamalıdır. İmam tam rükûa varmadan cemaat rükûa eğilmemelidir; mutabaat böyle olur. Kasıtlı olarak imamdan önce rükû ve secde yapan kimsenin namazı bâtıl olur. İmam, selâm verdikten sonra, "اَللّٰهُمَّ أَنْتَ السَّلَامُ، وَمِنْكَ السَّلَامُ، تَبَارَكْتَ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَام"[136] diyecek kadar otûrur, sonra hafifçe kalkıp yüzünü cemaate dönerek dua eder. Cemaat bundan önce ayağa kalkmamalıdır; çünkü bu mekruhtur.

4. Konu: Cuma Namazının Fazileti

Cuma günü büyük bir gündür, fazileti üstündür ve müminlerin bayramıdır. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

مَنْ تَرَكَ الْجُمُعَةَ ثَلَاثًا مِنْ غَيْرِ عُذْرٍ طَبَعَ اللهُ عَلَى قَلْبِهِ

"Kim herhangi bir özrü olmadan üç cuma namazını kılmazsa, Allah Teâlâ onun kalbini mühürler."[137]

---

135 Hanefîler'de, imama uyan kimse açık-gizli hiçbir namazda Fâtiha ve zamm-ı sûre okumaz. İmamın okuyuşu cemaat için de geçerli ve yeterlidir.

136 Müslim, Mesâcid, 26 (nr. 136); Tirmizî, Salât, 108 (nr. 298); İbn Mâce, İkâme, 32 (nr. 924).

137 Ebû Davud, Salât, 210 (nr. 1052); Tirmizî, Salât, 247 (nr. 500); Nesâî, Cum'a, 2 (nr. 1368); İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 93 (nr. 1126); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/424.

Hadisin diğer rivayetinde,

فَقَدْ نَبَذَ الْإِسْلَامَ وَرَاءَ ظَهْرِهِ

"Bu kimse, İslâm'ı arkasına atmıştır"[138] buyrulmuştur.

Bir haberde şöyle bildirilmiştir:

إِنَّ لِلّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ فِي كُلِّ جُمُعَةٍ سِتَّ مِئَةِ أَلْفِ عَتِيقٍ مِنَ النَّارِ

"Yüce Allah, her cuma günü cehennemden altı yüz bin kişiyi âzat eder."[139]

Yine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisleri bildirmiştir:

إِنَّ الْجَحِيمَ تُسَعَّرُ فِي كُلِّ يَوْمٍ قَبْلَ الزَّوَالِ عِنْدَ اسْتِوَاءِ الشَّمْسِ فِي كَبِدِ السَّمَاءِ، فَلَا تُصَلُّوا فِي هٰذِهِ السَّاعَةِ إِلَّا يَوْمَ الْجُمُعَةِ، فَإِنَّهُ صَلَاةٌ كُلُّهُ. وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَا تُسَعَّرُ فِيهِ

"Cehennem her gün, zevalden önce istiva vaktinde, güneş semanın ortasında iken tutuşturulur. Onun için bu vakitte namaz kılmayınız. Ancak cuma günü bundan ayrı tutulmuştur. Çünkü cuma günü bütünüyle rahmettir. O gün cehennem tutuşturulmaz."[140]

مَنْ مَاتَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، أَوْ لَيْلَةَ الْجُمُعَةِ كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ أَجْرَ شَهِيدٍ، وَوُقِيَ فِتْنَةَ الْقَبْرِ

"Kim cuma günü veya cuma gecesi vefat ederse, Allah Teâlâ ona şehid sevabı verir ve o, kabir fitnesinden korunur."[141]

---

138 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 3/166; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 2712.

139 Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 3434; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 3042; İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/418.

140 bk. Buhârî, Mevâkît, 9 (nr. 534, 535, 539); Ebû Davud, Salât, 223 (nr. 1083); Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 5/188.

141 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 3/155. Az farklı lafızla bk. Tirmizî, Cenâiz, 73 (nr. 1074).

Cuma Namazının Şartları

Cuma namazının bütün şart ve rükünleri diğer namazlarla aynı olmakla birlikte, cuma namazı ilave altı şartla diğerlerinden ayrılır. Bunlar şunlardır:

Birincisi, vakittir. Eğer imam (cumaya öğle vaktinde başlasa fakat) selâm verirken ikindi vakti girmiş olsa, cuma geçersiz olur. Onun bu durumda (iki rekât daha ilave ederek) bu namazı öğle namazı olarak tamamlaması gerekir.

İkincisi, mekândır. Cuma namazı çöl ve çadırlarda sahih olmaz. Ya şehirde olmalıdır ya da akıl bâliğ olan kırk hür mukim erkeğin bulunduğu köyde... Cuma namazı mescidde kılınmasa da sahih olur.

Üçüncüsü, sayıdır. Cuma namazı kırk kişiden az sayı ile kılınmaz. Bu kırk kişi de mükellef, hür ve yaz kış o beldede mukim olmalıdır. Bu sayı ve vasıfta kırk kişi ile cumaya başlanmışken, hutbe sırasında veya namazda sayı kırkın altına düşerse cuma geçerli olmaz.

Dördüncüsü, cemaattir. Bir beldede kırk kişi cumayı ayrı ayrı kılsalar cumaları geçerli olmaz. Fakat imama sonradan yetişen kimse (mesbûk) ikinci rekâta yetişse, onun kalan rekâtı tek olarak kılması câizdir. Eğer ikinci rekâtın rükûuna yetişemezse, yine imama uyar fakat öğleye niyet eder, imam selâm verince (dört rekât olarak) öğlenin farzını kılar.

Beşincisi, bir beldede tek cuma kılınmalıdır. Bir şehirde, bir cuma namazından fazlasının kılınması câiz değildir. Fakat cemaat bir camiye sığamıyor ya da sığmakta zorluk çekiyorsa kılınabilir. Eğer fazla camiye ihtiyaç yoksa, iftitah tekbirini ilk alan cemaatin cuması geçerlidir.

Altıncısı, iki hutbedir. Bu hutbelerin ikisi de farzdır. Ayrıca onların ayakta okunması ve iki hutbe arasında oturulması da farzdır.

Birinci hutbede dört farz vardır. Bunların birincisi hamdetmektir. Hamdin en kısası, "elhamdülillâh"tır. İkincisi, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] salât okumaktır. Üçüncüsü, cemaate Allah'tan korkmayı tavsiye etmektir. Burada, "Ey Alllah'ın kulları! Size Allah'tan sakın-

mayı tavsiye ediyorum" demek yeterlidir. Dördüncüsü, Kur'an'dan bir âyet okumaktır. İkinci hutbenin farzları aynı şekilde dört tanedir, ancak onda Kur'an okumanın yerine dua okunması farzdır.

Cuma namazı kadınlara, kölelere, çocuklara ve seferî olanlara farz değildir. Bununla beraber çokça çamur ve yağmur varsa ya da bir hasta bulunuyorsa -ona bakacak kimse yoksa- cumaya gidilmeyebilir. Fakat bu kimsenin öğle namazını insanların cumadan dağılmasından sonra kılması evladır.

Cumanın Edepleri (Sünnetleri)

Cumanın on sünneti vardır. Bu sünnetlere dikkat etmek gerekir. Bunlar şöyledir:

Birincisi: Cumaya kalben ve temiz elbiselerle hazırlanmalı, namaza erken gidebilmek için işleri önceden bitirerek bu günü perşembeden karşılamalıdır. Perşembe günü ikindiden sonra dua, istiğfar ve tesbihle meşgul olmalıdır. Çünkü bu zamanın fazileti büyüktür; cuma gününün kıymetli anına mukabildir. Cuma gecesi hanımıyla cimâ etmenin sünnet olduğu söylenmiştir. Böylece eşlerin ikisi de cuma gününe hürmeten gusül abdesti almış olurlar.

İkincisi: Cuma sabahında gusül ile meşgul olmalıdır. Eğer kişi camiye erken gitmeyecekse, guslü cumaya gitmeye yakın alması daha güzeldir. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] cuma günü gusül abdesti almayı emretmiştir. Dolayısıyla kuvvetli bir sünnettir. Bazı âlimler bunun farz olduğu görüşündedir.

Medine'deki müslümanlar, tartışma sırasında karşısındakine, "Sen cuma günü yıkanmayandan daha şerlisin" derlerdi. Bir kimse cuma günü cünüp olur ve cünüplükten kurtulmak için gusül abdesti alırsa, cumanın guslüne de niyet ederek üzerine su dökmesi daha evla olur. Her iki niyeti tek gusülde yaparsa yine fazileti elde etmiş olur.

Üçüncüsü: Camiye süslü, temiz ve güzel bir şekilde gelmelidir. Temizlik, uzamış kılları ve tırnakları kesmek, bıyıkları düzeltmekle olur. Eğer önceden hamama gitmiş ve bunları temizlemiş ise bu da

yeterlidir. Süslenmek, beyaz elbiseler giymekle olur. Çünkü Cenâb-ı Hak elbiseler içinde en çok beyaz olanı sever. Güzel kokular da sürmelidir. Bunu yapmaktan murat, mescide ve namaza hürmet göstermek; başkasına eziyet verecek ya da gıybete sebep olabilecek kötü kokunun giderilmesi olmalıdır.

Dördüncüsü: Camiye erken gitmelidir. Bunun fazileti büyüktür. İlk dönemlerde mescide sabah vaktinde mumla giderlerdi. Yollarda insan kalabalığından meydana gelen izdihamdan mescide gitmek zor olurdu.

İbn Mesud [radıyallahu anh], bir cuma günü camiye erkence gittiğinde, üç kişinin kendisinden daha önce geldiğini gördü. Bundan dolayı üzüldü. Bir şey söylemeden biraz durdu. Ardından şunları söylemeye başladı: "Dördün dördüncüsü oldum; ama dördün dördüncüsü de Allah'a uzak değildir."[142]

Denilmiştir ki: İslâm'da ortaya çıkan ilk bid'at, cuma günü camilere erken gitmeyi terketmektir.

Yahudi ve hıristiyanlar, cumartesi ve pazar günleri erkenden kiliselerine ve havralarına giderler de müslümanlar kendi günleri olan cuma hususunda kusur gösterirler; bu nasıl olur!

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

مَنْ رَاحَ إِلَى الْجُمُعَةِ فِي السَّاعَةِ الْأُولَى فَكَأَنَّمَا قَرَّبَ بَدَنَةً، وَمَنْ رَاحَ فِي السَّاعَةِ الثَّانِيَةِ فَكَأَنَّمَا قَرَّبَ بَقَرَةً، وَمَنْ رَاحَ فِي السَّاعَةِ الثَّالِثَةِ فَكَأَنَّمَا قَرَّبَ كَبْشًا أَقْرَنَ، وَمَنْ رَاحَ فِي السَّاعَةِ الرَّابِعَةِ فَكَأَنَّمَا أَهْدَى دَجَاجَةً، وَمَنْ رَاحَ فِي السَّاعَةِ الْخَامِسَةِ فَكَأَنَّمَا أَهْدَى بَيْضَةً، فَإِذَا خَرَجَ الْإِمَامُ طُوِيَتِ الصُّحُفُ، وَرُفِعَتِ الْأَقْلَامُ، وَاجْتَمَعَتِ الْمَلَائِكَةُ عِنْدَ الْمِنْبَرِ يَسْتَمِعُونَ الذِّكْرَ، فَمَنْ جَاءَ بَعْدَ ذَلِكَ فَإِنَّمَا جَاءَ لِحَقِّ الصَّلَاةِ، لَيْسَ لَهُ مِنَ الْفَضْلِ شَيْءٌ

142 İbn Mâce, İkâme, 82 (nr. 1094); İbn Âsım, *es-Sünne*, nr. 633; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 10/78 (nr. 10013).

"Kim, ilk vakitte cumaya giderse, sanki bir deve kurban etmiş gibi sevap alır. İkinci vakitte giden, bir inek kurban etmiş gibi sevap alır. Üçüncü vakitte giden boynuzlu bir koç kurban etmiş gibi sevap alır. Dördüncü vakitte giden, bir tavuk hediye etmiş gibi sevap alır. Beşinci vakitte giden ise bir yumurta hediye etmiş gibi sevap alır. İmam minbere çıktığında, sayfalar dürülür ve meleklerin yazma işlemi durdurulur. Melekler minberin etrafında, zikri (hutbeyi) dinlemek üzere toplanırlar. Bundan sonra gelen kimse ise sadece namaz için gelmiş olup, erken gelmenin sevabından bir şey elde edemez."[143]

Beşincisi: Camiye geç gelen kimse insanların üzerine basmamalıdır. Bir haberde bunu yapan kimsenin, kıyamet gününde cehennemin üzerine bir köprü gibi uzatılacağı, insanların onu çiğneyerek üzerinden geçecekleri belirtilmiştir.144 Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] hutbe okurken böyle yapan birini gördü ve namazını tamamladığında ona dönerek,

يَا فُلَانُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تُجَمِّعَ الْيَوْمَ مَعَنَا؟

"Ey kişi, bugün bizimle beraber cumayı niçin kılmadın?" dedi. Adam, "Ey Allah'ın nebîsi, ben cumada sizinle birlikteydim" dedi. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

أَوَلَمْ أَرَكَ تَتَخَطَّى رِقَابَ النَّاسِ؟

"Senin, insanların omuzundan atlayarak gittiğini görmedim mi?"[145] buyurdu.

Yani böyle yapan kimse namaz kılmamış gibi olur. Fakat birinci safta boş yer varsa, oraya gitmek için insanların omuzlarından atlayarak geçilebilir. Çünkü onlar birinci safı boş bırakarak kusur işlemişlerdir.

---

143 Buhârî, Cum'a, 4 (nr. 881); Müslim, Cum'a, 3 (nr. 10); Ebû Davud, Tahâret, 129 (nr. 351); Tirmizî, Salât, 246 (nr. 499); Nesâî, Cum'a, 14 (nr. 1387); İbn Mâce, İkâme, 82 (nr. 1092).

144 Tirmizî, Salât, 17 (nr. 513); İbn Mâce, İkâme, 88 (nr. 1116).

145 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, 4/373 (nr. 3632); *el-Mu'cemü's-Sagîr*, nr. 468; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 2/179.

Altıncısı: Namaz kılanın önünden geçmemelidir. Ayrıca kişi kendisi de önünden geçilmemesi için bir sütuna veya duvara yakın yerde namaz kılmalıdır. Çünkü namaz kılanın önünden geçmek yasaklanmıştır. Hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

لَأَنْ يَكُونَ الرَّجُلُ رَمَادًا رِمْدِدًا تَذْرُوهُ الرِّيَاحُ خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَمُرَّ بَيْنَ يَدَيِ الْمُصَلِّي

"Bir adamın, rüzgârın savurduğu kül olması, onun için namaz kılanın önünden geçmesinden daha hayırlıdır."[146]

Yedincisi: Birinci safta bulunmaya gayret etmelidir. Kişi eğer ilk safta yer bulamazsa, birinci safa ne kadar yakın olursa o kadar iyi olur. Çünkü fazileti çoktur. Fakat ön safta; ipek giyen askerler, siyah ipekten elbise giyen veya kılıcı altından olan hatip ya da buna benzer kerih görülen başka şeyler bulunursa, oradan ne kadar uzak durulursa iyidir. Zira münkerin olduğu yerde bile bile oturmak câiz değildir.

Sekizincisi: Hatip hutbeye çıkınca, konuşmayı kesip müezzine icabet etmek gerekir. Hutbe okunurken kişi, kendisiyle konuşan olursa onu işaretle susturmalıdır, dil ile değil. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

مَنْ قَالَ لِصَاحِبِهِ وَالْإِمَامُ يَخْطُبُ: أَنْصِتْ أَوْ مَهْ فَقَدْ لَغَا، وَمَنْ لَغَا وَالْإِمَامُ يَخْطُبُ فَلَا جُمُعَةَ لَهُ

"Kim imam hutbe okurken arkadaşına 'sus' veya 'yapma' derse boş bir iş yapmış olur. Hutbe okunurken boş iş yapanın ise cuması yoktur."[147]

Kişi uzakta olup hutbeyi duyamasa bile susmalıdır, konuşulan yerde oturmamalıdır. Bu vakitte tahiyyetü'l-mescid (ve öğle namazı-

146 Ebû Nuaym, *Târîhu İsfahân*, 1/417; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, 1/378.

147 Ebû Davud, Salât, 235 (nr. 1112); Nesâî, Cum'a, 22 (nr. 1400, 1401). Aynı konudaki hadisler için bk. Buhârî, Cum'a, 36 (nr. 934); Müslim, Cum'a, 3 (nr. 11,12); Tirmizî, Salât, 16 (nr. 512).

nın farzından önceki müekked sünnet) namazı dışında hiçbir namaz kılınmaz.

Dokuzuncusu: Cuma namazı bittikten sonra yedişer defa Fâtiha, İhlâs, Felak ve Nâs sûreleri okunur. Seleften birinden nakledildiğine göre bunları okuyan kimse gelecek cumaya kadar (âfetlerden) korunur ve bunlar onun için şeytana karşı bir koruma olur.[148] Cuma namazından sonra şu duayı okumak müstehaptır:

اَللّٰهُمَّ، يَا غَنِيُّ، يَا حَمِيدُ، يَا مُبْدِئُ، يَا مُعِيدُ، يَا رَحِيمُ، يَا وَدُودُ، أَغْنِنِي بِحَلَالِكَ عَنْ حَرَامِكَ، وَبِفَضْلِكَ عَمَّنْ سِوَاكَ

"Allahım! Ey ganî (hiç kimseye ihtiyacı olmayan sonsuz zengin). Ey her türlü övgüye layık olan. Ey her şeyi ilk olarak yoktan var eden ve dilediği zaman yeniden yaratan. Ey çok merhamet eden. Ey çok seven. Bana helâl rızık nasip ederek haramından koru! Lutfunla beni senden başkasına muhtaç etme!"

Onuncusu: Kişi cuma günü (önemli bir özrü yoksa) ikindi namazını kılana kadar camide kalmalıdır. Akşam namazını kılana kadar kalırsa bu daha faziletlidir. Denilir ki: "İkindi namazını camide kılan için, bir hac sevabı vardır. Akşam namazını camide kılan içinse bir umre sevabı vardır." Bunu yapamayan kimse evine gider, ancak Allah Teâlâ'nın zikrinden uzak olmamalıdır. Çünkü cuma gününde bulunan kıymetli bir vakit vardır. Bu vakti gafletle geçirmemeli ve faziletinden mahrum kalmamalıdır.

Cuma Gününe Ait Edepler

Bu günün tüm vaktinde yedi fazileti talep etmek gerekir, şöyle ki:

Birincisi: Sabah erkenden ilim meclisinde hazır bulunmalı; (asılsız) hikâye anlatanlardan ve onlarla oturanlardan uzak durmalıdır. Sözü ve ahlâkı, dünyaya rağbeti azaltıp ahirete çağıran kimselerin meclisinde

148 Haber için bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nr. 5621, 30218.

bulunmalıdır. Böyle olmayan sözlerin konuşulduğu yerler ilim meclisi sayılmaz. Kıymetli meclisler için hadis-i şerifte şöyle bildirilmiştir:

إِنَّ حُضُورَ مَجْلِسِ عِلْمٍ أَفْضَلُ مِنْ صَلَاةِ أَلْفِ رَكْعَةٍ

"Bir ilim meclisinde bulunmak, bin rekât nâfile namaz kılmaktan daha faziletlidir."[149]

İkincisi: Bu günde kıymetli ve şerefli bir vakit vardır. Hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

إِنَّ فِي الْجُمُعَةِ سَاعَةً لَا يُوَافِقُهَا عَبْدٌ مُسْلِمٌ يَسْأَلُ اللهَ تَعَالَى فِيهَا شَيْئًا إِلَّا أَعْطَاهُ

"Cuma gününde öyle bir vakit vardır ki, müslüman bir kul, o anda Allah'tan ne isterse, Allah Teâlâ kendisine mutlaka verir."[150]

Bu vaktin hangi zaman olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları onun güneşin doğma anı olduğunu söylemiştir. Bazıları, zeval vakti, bazıları ise ezan okunma anı olduğunu söylemişlerdir. Bazıları eşref vaktinin imamın minbere çıkıp hutbeye başladığı zaman olduğunu söylerken, bazıları insanların namaza kalkma anı olduğunu söylemiştir. Eşref saatinin, ikindinin son vakti olduğunu söyleyenler de vardır. İşin doğrusu, bu vaktin bilinmeyip; Kadir gecesi gibi gizli olduğudur. O halde bütün gün bunu gözeterek zikir ve ibadetsiz hiçbir vakit geçirmemek gerekir.

Üçüncüsü: Bu günde Allah Resûlü'ne [sallallahu aleyhi vesellem] çokça salavat okumak gerekir. Bir gün Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

مَنْ صَلَّى عَلَيَّ فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ ثَمَانِينَ مَرَّةً غَفَرَ اللهُ لَهُ ذُنُوبَ ثَمَانِينَ سَنَةً

149 Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 1/150-151. Benzer rivayetler için bk. Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, 1/97, 98.

150 Nesâî, Cum'a, 45 (nr. 1430). Az bir ilave ile bk. Buhârî, Cum'a, 37 (nr. 935); Müslim, Cum'a, 4 (nr. 852).

"Kim bana cuma günü seksen defa salâtüselâm getirirse, Allah Teâlâ onun seksen yıllık günahlarını affeder"[151] buyurdu. Bunun üzerine, "Yâ Resûlallah, size nasıl salâtüselâm getirelim?" diye soruldu. Peygamber Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem], *"Şöyle deyin"* buyurdu:

اَللّٰهُمَّ، صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى اٰلِ مُحَمَّدٍ صَلَاةً تَكُونُ لَكَ رِضَاءً، وَلِحَقِّهِ أَدَاءً، وَأَعْطِهِ الْوَسِيلَةَ وَالْفَضِيلَةَ وَابْعَثْهُ الْمَقَامَ الْمَحْمُودَ الَّذِي وَعَدْتَهُ، وَاجْزِهِ عَنَّا مَا هُوَ أَهْلُهُ، وَاجْزِهِ أَفْضَلَ مَا جَزَيْتَ نَبِيًّا عَنْ أُمَّتِهِ، وَصَلِّ عَلَى جَمِيعِ إِخْوَانِهِ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصَّالِحِينَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ

"Allahım, Muhammed'e ve onun âline salât eyle. Öyle bir salât ki senin için bir rıza, onun hakkı için de bir eda (vesilesi) olsun. Ona, vesileyi, fazileti ve kendisine vaat ettiğin makam-ı mahmûdu ver. Bizim adımıza ona layık olduğu mükâfatı ver. Ona, ümmeti adına bir peygambere verdiğin mükâfatın en faziletlisini ver. Onun peygamberlerden ve salihlerden oluşan kardeşlerinin hepsine salât et, ey merhamet edenlerin en merhametlisi!"[152]

Şöyle denilmiştir: "Kim, bu duayı yedi cuma ve her cuma yedi defa okursa, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] şefaati ona vâcip olur."

Yalnızca,

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى اٰلِ مُحَمَّدٍ

demek de yeterli olur.

Dördüncüsü: Bu günde çokça Kur'ân-ı Kerîm okumak gerekir. Kehf sûresini okumanın fazileti haberlerde bildirilmiştir. Selef dönemindeki âbidler cuma gününde 1000 İhlâs sûresi okumayı, 1000 salavat getirmeyi, 1000 defa da, "سُبْحَانَ اللهِ، وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ، وَلَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ، وَاللهُ أَكْبَرُ" demeyi âdet edinmişlerdi.

151 Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 3814; Suyûtî, *el-Camiü's-Sagîr*, nr. 5191.

152 Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 3/283.

Beşincisi: Bu günde çokça nâfile namaz kılmak gerekir. Bir haberde şöyle denilmiştir:

"Her kim camiye girdiği vakit dört rekât namaz kılar, her rekâtında bir Fâtiha ve elli İhlâs sûresi okursa kendisine cennetteki yeri gösterilmeden ya da bir kimse bunu ona haber vermeden ölmez."[153]

Cuma günü veya gecesinde En'âm, Kehf, Tâhâ ve Yâsîn sûreleriyle dört rekât namaz kılmak müstehaptır. Eğer buna güç yetmez ise Secde, Lokman, Duhân ve Mülk sûreleri okunur. İbn Abbas [radıyallahu anhümâ] cuma günü asla tesbih namazını terketmezdi. Bu, bilinen bir namazdır. Tesbih namazını (kuşluk vaktinden) zeval vaktine kadar kılmak evladır. Cumadan sonra ikindiye kadar ilim meclislerine katılmalı, ikindiden sonra akşama kadar da tesbih ve istiğfarla meşgul olmalıdır.

Altıncısı: Cuma gününü, bir parça ekmek kadar olsa bile sadaka vermeden geçirmemek gerekir. Çünkü bu günde sadaka vermenin fazileti büyüktür. Hutbe anında bir şey isteyen dilenciyi geri çevirmelidir. Zira imam hutbe okurken dilencilik yapanlara bir şey verilmesi mekruhtur.

Yedincisi: Haftanın bu gününü ahiret işlerine ayırmalı, (bir zaruret yoksa) bütün gün hayır işlerle meşgul olmalıdır. Dünya işlerini başka zamana ertelemelidir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَوٰةُ فَانتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِن فَضْلِ اللَّهِ

"Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lutfundan isteyin" (Cum'a 62/10).

Hz. Enes [radıyallahu anh], bu âyet-i celîle hakkında şöyle demiştir:

"Bundan murat, alışveriş yapın ya da dünya malı kazanın demek değildir. Maksat, hasta ziyareti, cenazeye katılmak, ilim öğrenmek ve Allah için sevilen din kardeşlerini ziyaret etmek gibi amellerdir."[154]

153 Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 3/373.

154 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/164-165.

Namazda Oluşan Vesvesenin İlacı

Namaz hakkında bilinmesi gerekenleri söyledik. Başka meselelere gerek duyulursa bunları sormak lazımdır. Çünkü böyle bir kitapta her konuyu açıklamak mümkün değildir. Fakat namazın niyetinde vesvese çok olduğundan buna bir işarette bulunalım:

Niyette vesvese oluşması; kişinin aklında noksanlık olması, sevda hastalığına düşmesi, şeriatı bilmemesi, niyetin manasını anlamaması gibi sebeplerden meydana gelir. Senin niyetin, Allah Teâlâ'nın emrini yerine getirmek için yüzünü kıbleye dönüp ayakta durmandır. Şöyle ki:

Bir kimse sana, "Filanca âlim geldi. Onun için ayağa kalk ve kendisine hürmet göster" dese, ona, "Filan âlime filancanın emriyle ilmi için ayağa kalkmaya niyet ettim" demezsin. Fakat o anda ayağa kalkarsın ve bu niyet içinden ya da dilinle söylemeden senin kalbinde bulunur. Kalbinle söylediğin her şey hadîsü'n-nefs[155] olur; niyet değil. Niyet, kalbinde meydana gelen ve seni ayağa kaldıran rağbettir. Fakat emrin ne olduğunu ve kılacağın namazın öğle namazı mı, ikindi namazı mı olduğunu bilmelisin. Kalp bundan gafil olmayınca, "Allahüekber" dersin; eğer gafil olursa bunu kendine hatırlatırsın. Farzın edasının ve öğle namazının manasını parça parça kalbinde toplamayı düşünme. Ancak birbirlerine yaklaştıklarında toplanmış görünürler; bu kadarı yeterlidir. Bir kimse sana, "Öğle namazının farzını mı kılıyorsun?" diye sorsa, "Evet" dersin. "Evet" dediğin anda bunun bütün manaları kalbinde toplanır, ayrı ayrı bulunmaz. O halde senin kendine hatırlatman, o kimsenin sana söylemesi gibi olur. İftitah tekbirini alman da, "Evet" demen anlamındadır. Bundan fazlasını derinlemesine incelersen kalbini ve namazını karıştırırsın. Bu sebepten nefsi zorlamamak gerekir. Anlattığımız kadarını yerine getirirsen ne olursa olsun namazının doğru olduğunu bilmelisin. Çünkü namaza niyet etmek, diğer işlerdeki niyet gibidir. Bu sebepten Asr-ı saâdet'te ashaptan hiç kimsenin niyeti vesveseli olmazdı. Zira onlar niyet işinin kolay olduğunu biliyorlardı. Bunu bilmemek cehaletten ileri gelir.

---

155 **Hadîsü'n-nefs:** Bu, nefsin kalbe gelen düşünceyi yapıp yapmamakta tereddüt ettiği mertebedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ZEKÂT

Zekât, Müslümanlığın rükünlerindendir. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuştur:

بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ، وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، وَالْحَجِّ، وَصَوْمِ رَمَضَانَ.

"İslâm, şu beş esas üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in O'nun resûlü olduğuna şahitlik etmek, beş vakit namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek ve ramazan ayında oruç tutmak."[156]

Yine başka bir hadis-i şerifte buyrulmuştur ki:

"Altın ve gümüşü olup da zekât vermeyenlerin, ateşte kızdırılan paralar (veya bir demir) sinelerine koyulup sırtlarından çıkartılır, sırtlarına koyulup sinelerinden çıkartılır. Kim (nisaba ulaşan) deve, inek ve koyun sahibi olur da zekâtını vermezse, kıyamet günü o hayvanlar dünyadakinden daha büyük ve daha besili olarak getirilirler, boynuzlarıyla sahibine toslarlar, onu ayaklarıyla

156 Buhârî, İmân, 2 (nr. 12); Müslim, İmân, 5 (nr. 21); Tirmizî, İmân, 3 (nr. 2609); Nesâî, İmân, 13 (nr. 5016).

çiğnerler. Sürünün sonu gelince, öndekiler tekrar aynı işlemi yapmaya dönerler. İnsanlar arasında hesap görülünceye kadar böyle devam eder."[157]

Bu hadisler, *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'de geçmektedir. O halde mal sahiplerinin zekât ilmini bilmeleri farzdır.

1. Konu: Zekâtın Çeşitleri ve Şartları

Zekât, bağlı olduğu mala göre altı sınıftır:

Birincisi: Dört ayaklı hayvanın zekâtı. Bu zekât, dört ayaklı hayvanlardan olan deve, sığır ve koyun cinsinden verilir. At, katır, merkep gibi hayvanların zekâtı yoktur. Bu zekâtın dört şartı vardır.

1. Şart: Zekâta tâbi olan hayvan, arazide yayılmalıdır. Evde beslenen hayvandan zekât yoktur. Bazan arazide otlar, bazan evde beslenir ve bu şekilde sahibi için bir zahmet oluşursa, onlarda zekât yoktur.

2. Şart: Zekâta tâbi olan hayvan, sahibinin elinde bir sene kalmalı ve elinden çıkmamalıdır; eğer elinden çıkarsa zekât vermez. Fakat hayvanın nesli ve yavrusu gelecek senenin sonunda hesap edilir ve malın aslına uyularak zekât farz olur.

3. Şart: Mal sahibi, o mal ile zengin sayılmalı ve mal onun tasarrufunda bulunmalıdır. Mal kaybolur ya da bir zalim onu gasbederse zekât vermez. Fakat maldan elde edilen her fayda mal sahibinin tasarrufuna dönerse, o zaman geçmiş zamanın zekâtı farz olur. Malı kadar borcu olan zekât vermez; çünkü o hakikatte fakirdir.[158]

4. Şart: Zekât nisabına sahip olmalıdır. Bu da zenginlik ölçüsüdür; az bir malla zengin olunmaz.

Devenin Zekâtı

Beş deveye kadar bir şey yoktur. Beş deveye bir koyun, on deveye iki koyun, on beş deveye üç koyun, yirmi deveye dört koyun zekât verilir.

157 bk. Buhârî, Zekât, 43 (nr. 1460); Müslim, Zekât, 6 (nr. 24).

158 Şâfiî mezhebinde tercih edilen görüşe göre borç zekâtı düşürmez.

Zekât olarak verilecek olan koyun ise bir yaşından, keçi ise iki yaşından küçük olmamalıdır. Eğer mal sahibinin elinde yirmi beş devesi varsa, bir yaşını doldurmuş (iki yaşına girmiş) dişi bir deve verir. Şayet malında böyle bir deve yoksa, iki yaşını doldurmuş (üç yaşına girmiş) bir erkek deve verir. Otuz altı tane olmadan bundan başka bir şey vâcip olmaz. Otuz altı tane olunca, iki yaşını doldurmuş (üç yaşına girmiş) bir dişi deve verir. Kırk altı devede üç yaşını doldurmuş (dört yaşına girmiş) bir dişi deve; altmış bir devede ise dört yaşını doldurmuş (beş yaşına girmiş) bir dişi deve verir. Yetmiş altı devede iki yaşını doldurmuş (üç yaşına girmiş) iki dişi deve; doksan bir devede ise üç yaşını doldurmuş (dört yaşına girmiş) üç dişi deve verir. Bundan sonra her kırk devede iki yaşını doldurmuş (üç yaşına girmiş) bir dişi deve; her elli devede üç yaşını doldurmuş (dört yaşına girmiş) bir dişi deve zekât olarak verilir.

Sığırın Zekâtı

Sığırda sayı otuza ulaşana kadar bir şey yoktur. Otuz olunca bir yaşını doldurmuş (iki yaşına girmiş) bir dana; kırk olunca iki yaşını doldurmuş (üç yaşına girmiş) bir dana verilir. Altmış olunca, bir yaşını doldurmuş (iki yaşına girmiş) iki dana verilir. Bundan sonra her otuzda bir yaşını doldurmuş (iki yaşına girmiş) bir dana; her kırkta iki yaşını doldurmuş (üç yaşına girmiş) bir dana zekât olarak verilir.

Koyunun Zekâtı

(Koyun ve keçi kırka ulaşana kadar zekât yoktur.) 40 koyunda bir, 121 koyunda iki, 201 koyunda üç, 400 koyunda dört koyun verilir. Bundan sonra her 100 koyunda bir tane zekât olarak verilir. Verilecek koyun ise bir yaşından, keçi ise iki yaşından küçük olmamalıdır. İki kişi koyunlarını birbirine karıştırırsa, bunların ikisi de zekât ehli olursa yani biri kâfir ya da mükâteb[159] olmazsa, her ikisinin de malı aynı olursa ve ikisinin de kırktan fazla koyunu bulunmazsa, her birine ya-

159 **Mükâteb:** Bir bedel karşılığında hürriyetini elde edebilmek için efendisiyle anlaşan köle veya câriye.

rım koyun zekât farz olur. Eğer 120 koyuna sahip olurlar ise bir koyun vermeleri yeterlidir.

İkincisi: Öşür zekâtı. (Gıda için ekilen) 800 menne (yaklaşık 650 kg.) buğday, arpa, kuru üzüm veya hurmaya ya da gıda olabilen ve bir insan topluluğuna kifayet edebilen nohut, pirinç, bakla ve benzeri hububata sahip kimseye öşür farzdır. Zahire olarak kullanılmayan pamuk, ceviz, keten ve meyvelerden öşür verilmez. 400 menne buğday ve 400 menne arpa olursa öşür gerekmez. Çünkü nisab tek cinsten olur.

Eğer arazinin sulanmasında akarsu ya da su kanalından yararlanılmayıp sulama kovayla ve kuyudan yapılıyorsa, mahsulün yirmide biri verilmelidir.[160] Üzümü yaş olarak vermek câiz değildir. Ancak kurutulamayan üzüm ve hurma taze olarak da verilebilir. Üzüm olgunlaşınca, buğday ve arpanın taneleri sertleşince ilk olarak fakirlerin hakkının ne kadar olduğunu bilmeden hiçbir harcamada bulunmamalıdır. Fakirlerin hissesine düşen miktarı bildikten sonra hepsinde harcama yapılabilir.

Üçüncüsü: Altın ve gümüşün zekâtı. 200 dirhem (yaklaşık 672 gr.) halis gümüşten üzerinden bir sene geçtikten sonra 5 dirhem, 20 halis altından (ortalama 96 gr.) da yarım altın zekât vermek farzdır, bu da kırkta bir olmuş olur. Bu miktarın üzerine çıkan da aynı şekilde hesaplanır.

İşlenmemiş altın ve gümüş, gümüş ve altından yapılan testi, kâse, küp ve benzeri eşyalar; at eyeri, kılıç, divit ve yasak süslemelerdeki altın ve gümüş de zekâta tâbidir. Erkek ve kadının kullanması câiz olan ziynetin zekâtı farz değildir (Hanefîler'de gerekir). Başkasının zimmetinde olan fakat istenildiğinde tahsil edilebilen altın ve gümüşte zekât farzdır.

Dördüncüsü: Ticaret malının zekâtı. Kişi, 20 altın (ortalama 96 gr.) değerinde bir şeyi ticaret niyeti ile satın alır da bunun üzerinden bir sene geçerse, kendisine nakdî zekât farz olur. Buna sene içerisindeki kârlar da eklenir. Her senenin sonunda malının kıymetini bilmesi gerekir. Sonra sermayesinin aslı altın ve gümüşten hangisinden ise zekâtını onunla verir. Şayet ticaret malını parayla satın almış ve nisap miktarına ulaşmışsa, zekâtı onunla değerlendirmesi, kendi beldesinde

160 Arazi akarsu veya yağmur ile sulanıyorsa çıkan mahsulün onda biri zekât olarak verilir.

geçerli nakitle değerlendirmesinden daha evladır. Altın ve gümüşten başka malı olsa ve bunu ticaret niyetiyle saklasa ya da onunla bir şey satın alsa, bir sene dolmadan zekât farz olmaz. Ticarete başlasa fakat sene dolmadan ticareti bıraksa, zekât gerekmez. Ancak nakdi olup da nisaba ulaşır ise yıl tamamlandığında zekâtını verir.

Beşincisi: Fıtır zekâtı. Evi, elbisesi ve zaruri ihtiyaçlarının dışında bayram günü kendine ve bakımını üstlendiği kimselerin bir günlük yiyeceğinin fazlasına sahip olan bir kimsenin, ramazan bayramı gecesi yedikleri şeyin cinsinden bir sâ' vermesi farzdır. Bu da iki tam ve üçte iki mendir (ortalama 2400 kg.). Eğer buğday yiyorsa arpadan vermez. Farklı hububat yiyorsa, en kalitelisini tercih eder. İmam Şâfiî'ye [rahmetullahi aleyh] göre buğdaya karşılık ondan başkasını vermek câiz değildir. Bir müslümana; müslüman ailesinin, çocuklarının, kölelerinin ve nafakasını üstlendiği yakınlarının yani anne baba ve evlatlarının fıtır sadakasını vermesi vâciptir. Ortak kölenin fıtır sadakası ortaklar tarafından müştereken ödenir. Kâfir kölenin fitresi vâcip değildir. Kadın kendi malından fitresini verse, koca için yeterlidir. Koca, hanımının izni olmadan onun fitresini verebilir. Zekât konusunda bu kadarını bilmek gereklidir. Bunun dışında bir vâkıa olursa öğrenmek için sormak gerekir.

2. Konu: Zekât Nasıl Verilir?

Zekât verirken beş şeye dikkat etmek gerekir, şöyle ki:

1. Niyet. Zekât verirken niyet farzdır. Eğer bir kimseyi zekâtın ödenmesi için vekil tayin ediyorsa, vekil kılma anında zekât vermeye niyet etmelidir. Veya vekil tayin ederken bu niyetle tayin ederse, bu yeterlidir. Küçük çocuğun malının zekâtını veren veli de niyet eder.

2. Senesi dolunca hemen ödemek. Malın senesi dolunca hemen zekâtını vermelidir; özürsüz ertelemek doğru değildir. Fıtır zekâtını bayramdan sonraya bırakmak câiz değildir; ramazan ayında erken vermek ise câizdir. Fıtır zekâtı ramazan ayından önce verilmez. Malın zekâtı ise zekât alan kimsenin o senenin sonuna kadar fakir kalması şartıyla bütün bir sene içinde verilebilir. Zekât alan kimse sene tamam-

lanmadan önce ölürse veya zengin olursa ya da dinden çıkarsa o zekâtı bir daha vermek gerekir.

3. Her cinsin zekâtını kendi cinsinden vermek. Şâfiî mezhebine göre gümüş yerine altın, arpa yerine buğday ya da kıymeti ölçüsünde başka mal vermek câiz değildir.

4. Zekâtı, malın bulunduğu yerde vermek. Fakirlerin gözü zekât verilecek malda olduğundan zekâtı o beldede vermelidir. Eğer kişi zekâtını bulunduğu beldeden başka bir yerde verirse, tercih edilen görüşe göre, verdiği zekât geçersiz sayılır.

5. Zekât miktarını sekiz kısım kimseye taksim etmek. Her sınıf üç kişiden eksik olmamalıdır; hepsi yirmi dört kişi yapar. Şâfiî mezhebine göre bir kimseye 1 dirhem zekât vermek vâcip olsa bile bu yirmi dört kimseye vermeli; her sınıfa bir kısım ayırmalıdır. Sonra her kısım üç veya daha fazla paya bölünür. Bu paylar eşit ve farklı olabilir.[161] Günümüzde üç kısım; gaziler, gönülleri İslâm'a ısındırılacak olanlar ve zekât memurları az bulunur. Fakat fakirler, miskinler, âzat olmak için anlaşmalı köleler, yolcular ve borçlular bulunur. O halde İmam Şâfiî'ye [rahmetullahi aleyh] göre, zekâtı en az on beş kişiye vermek gerekir. Şâfiî mezhebinde iki mesele zordur: Biri malın yerine bedelinin ödenmesi, diğeri de sekiz sınıf insandan her birine muhakkak verilmesi. Bu sebepten pek çok insan bu iki meselede İmam Ebû Hanîfe'ye [rahmetullahi aleyh] uyar. Biz, onların bu şekilde amel etmeleriyle inşallah mesul tutulmayacaklarını ümit ediyoruz.

3. Konu: Zekât Alacak Kimselerin Sınıfları

Birinci Sınıf: Fakirler

Fakir, yeterli malı bulunmayan ve çalışıp kazanmaya gücü olmayan kimsedir. Günlük yiyeceği ve bedenini örtecek elbisesi varsa, fa-

161 Hanefîler'de, bir fitre sadece bir kişiye verilir. Fitreler çok ise birden fazla kişiye verilebilir. Zekât, tek fakire verilebileceği gibi, birkaç fakire de bölünebilir. Zekâtı, mevcut sınıflara bölmek şart ve gerekli değildir. Hangisi ihtiyaç sahibi ise ona öncelik verilir. Bütün zekât tek sınıfa verilebildiği gibi, birkaç sınıfa da dağıtılabilir.

kir değildir. Günlük yiyeceğinin yarısı varsa, o fakirdir. Boydan boya giyilen gömleği (kamisi) olur fakat mendili, ayakkabısı ve iç çamaşırı bulunmazsa, gömleği de bunları alacak değerde değilse fakirdir. Çalışıp kazanmaya bir alet ile gücü yetse fakat aleti bulunmasa, fakirdir. İlim talebinde olsa ve çalışıp kazanmak onu ilimden alıkoysa, fakirdir; böyle fakirlik az olur. Ancak böyle çocuklar vardır. O halde bunun için yapılması gereken, yoksul kalabalık aileleri aranması ve onlara verilecek hissenin kendilerine çocukları aracılığıyla teslim edilmesidir.

İkinci Sınıf: Miskinler

Mühim harcamaları gelirinden fazla olan kimseye miskin denir. Evi ve elbisesi olan fakat bir senelik ihtiyacını karşılayamayan, kazandığı kendine yetmeyen kimseye bir senelik ihtiyacını görecek kadarını vermek câizdir. Böyle birinin evinde halı, kap çanak ve ev eşyası olsa da muhtaç olduğu için yine miskin sayılır. İhtiyaçtan fazlasına sahip olursa, miskin sayılmaz.

Üçüncü Sınıf: Zekât Memurları

Zekât toplayan ve fakirlere ulaştıran kimselerin ücretini zekâttan vermelidir.

Dördüncü Sınıf: Müellefe-i Kulûb

Kendisine mal vermekle müslüman olabileceği düşünülen ve onun müslüman olmasıyla, başkalarının da müslüman olmak isteyebilecekleri kimselerdir.

Beşinci Sınıf: Anlaşmalı Köleler (Mükâteb)

Bunlar, efendilerine belli bir ücret verip de hürriyetlerini kazanmaya çalışan kölelerdir.

Altıncı Sınıf: Borçlular

Malını günahla borçlanmış olmayan fakir ya da zengin kimselere zekât verilir. Fakat borç bir fitneyi söndürmek için maslahat olarak zekâttan ödenir.

Yedinci Sınıf: Gaziler

Kendilerine ganimet malından pay verilmeyen gazilere zengin de olsalar, savaşmalarına yardım için zekâttan bir pay verilir.

Sekizinci Sınıf: Yolcular

Yolcu, yol azığı olmadan yolculuk yapan ya da kendi beldesinden dışarı çıkan kimsedir. Böyle birine yiyecek ve diğer masraflarına yetecek kadar zekâttan pay verilir. Yalan söylediği anlaşılmadıktan sonra, "Ben fakirim" ya da, "Yolcuyum" diyen kimsenin sözü kabul edilir. Fakat yolcu ve gazi eğer yolculuğa ve gazâya gitmiyor ise verilen zekât geri istenir. Diğer sınıflara gelince, onların durumu sözüne güvenilen kimselerin beyanıyla anlaşılır.

4. Konu: Zekâtın Sırları

Namazın bir sûreti ve sûretin ruhu olan bir hakikati olduğu gibi zekâtın da böyledir. Zekâtın sırrı ve hakikati bilinmez ise ruhsuz bir sûretten ibaret olur. Zekâtın sırrı üçtür:

Birincisi: Bu, insanların Cenâb-ı Hakk'ı sevmekle ve O'nu dost edinmekle emredilmiş olmalarıdır. Allah Teâlâ'yı sevdiğini iddia etmeyen hiçbir mümin yoktur. Hatta insanlar yüce Mevlâ'dan başkasını sevmemekle memurdurlar. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle bildirilmiştir:

قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ
اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ
وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ
الْفَاسِقِينَ ﴿٢٤﴾

"De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler size Allah'tan, resûlünden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevgili ise, artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez" (Tevbe 9/24).

Allah Teâlâ'yı her şeyden daha çok sevdiğini iddia etmeyen ve bunun böyle olduğuna inanmayan hiçbir mümin yoktur. O halde kişinin gerçekte kendisinde bulunmayan kuru bir iddia ile gururlanmaması için bir delil ve nişan göstermesi gerekir. Mal, insanın sevdiği şeylerden biridir. Kul bununla sınanıp âdeta kendisine şöyle denilir:

"Eğer Allah Teâlâ'yı sevmekteki iddianda sadık isen sevdiğin malı feda et de Allah'a muhabbetindeki dereceni anla!"

Bu sırrı anlayanlar üç tabakadır:

1. Tabaka: Sıddıklar

Sıddıklar bütün mallarından vazgeçtiler ve şöyle dediler:

"200 dirhemden 5 dirhem vermek cimrilerin işidir. Bize ise bütün malımızı Allah Teâlâ'nın sevgisinde harcamak farzdır."

Bunun için Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh], malının hepsini Allah yolunda sadaka olarak vermiştir. Hz. Ömer [radıyallahu anh] ise malının yarısını getirmiştir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] Hz. Ömer'e, *"Ailen için geride ne bıraktın?"* diye sorunca, Hz. Ömer [radıyallahu anh], "Getirdiğim kadarını (yarısını) bıraktım" dedi. Peygamber Efendimiz, Hz. Ebû Bekir'e [radıyallahu anh], *"Sen ailen için ne bıraktın?"* diye sorunca, Sıddık-ı Ekber, "Allah ve Resûlü'nü bıraktım" dedi. O zaman Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem], *"Aranızdaki fark, bu sözlerinizdeki fark gibidir"*[162] buyurdu.

162 Ebû Davud, Zekât, 40 (nr. 1677); Tirmizî, Menâkıb, 16 (nr. 367); Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/32.

2. Tabaka: Salihler

Allah Teâlâ'nın iyi kulları mallarını bir defada ellerinden çıkarmadılar, buna güç yetiremediler. Fakat fakirleri kollayıp onların ihtiyaçlarını gözettiler, hayır işlemek yolunda bulundular. Kendilerini fakirlerle bir tuttular. Zekât miktarı vermekle yetinmediler. Yanlarına; fakir fukara gelince, onları kendi ev halkından saydılar.

3. Tabaka: Halisler

Bu kısımdakiler, 200 dirhemden 5 dirhem verdiler (fazla ve noksan yapmadan sadece zekâtı verdiler). Farzı yapmakla yetindiler. Emri severek ve vaktinde yerine getirdiler. Yaptıkları iyilikle fakirleri ezmediler. Bu, en düşük mertebedir. Her kimin Allah Teâlâ'nın kendisine verdiği 200 dirhemden yine O'nun emriyle 5 dirhem vermeye gönlü olmazsa, Cenâb-ı Hakk'ın sevgisinden hiçbir nasibi yoktur. 5 dirhemden fazlasını veremeyenin sevgisi ise zayıftır ve cimri dostlardan sayılır.

İkincisi: Bu, kalbi cimrilikten ve kirden arındırmaktır. Kalpteki cimrilik, Allah Teâlâ'ya yakınlığa engel olan necâset gibidir. Nitekim zâhirî necâset, namaza durmak için engeldir. Cimrilik necâseti, malı elden çıkarmadan temizlenmez. Zekât, suyun necisliği yıkayıp götürmesi gibi bu kalpteki necâseti temizler. Bu sebepten Allah Resûlü'ne [sallallahu aleyhi vesellem] ve Ehl-i beyt'ine zekât ve sadaka vermek haramdır. Peygamber'in makamını insanların mallarının kirinden muhafaza etmek gerekir.

Üçüncüsü: Bu, nimetin şükrüdür. Mal, dünya ve ahirette müminin rahat etmesine sebeptir. O halde namaz, hac ve oruç beden nimetinin şükrü, zekât ise mal nimetinin şükrüdür. Kişi bu nimet sebebiyle kimseye muhtaç olmadığını, kendisi gibi başka bir müslümanın ihtiyacı olduğunu görerek kendi kendine, "O da benim gibi Cenâb-ı Hakk'ın kuludur. Beni ona değil, onu bana muhtaç eden Allah'a şükürler olsun. Ona yumuşak davranmalıyım. Bu imtihanda kusur işlersem Allah Teâlâ beni onun gibi, onu da benim gibi yapar" demelidir.

O halde zekâtın sırlarını bilenin zekât ibadeti manasız bir sûretten ibaret olmaz.

5. Konu: Zekât Vermenin Edep ve İncelikleri

Yapılan ibadetin canlı kalıp ruhsuz olmaması ve sevabının elde edilebilmesi için yedi şartı gözetmek gerekir, şöyle ki:

Birincisi: Zekât vermekte acele etmek. Zekâtı farz olmadan evvel sene içerisinde vermelidir. Bunda üç fayda vardır:

1. İbadete rağbeti artırır. Zira zekâtı farz olduktan sonra vermek mecburidir, verilmezse cezası vardır. O halde sonradan vermek severek değil, korkudandır. Kişinin o vakitte yaptığı korkudandır, severek ve şefkatten değildir.

2. Fakirlerin gönlü erkenden sevinir. Fakirler beklemedikleri bir anda sevindiklerinden zekâtı veren kimseye daha ihlâsla dua ederler. Onların duaları ise bütün âfetlere karşı bir hisardır.

3. Zamanın zorluklarından emin kılar. Zekâtı geciktirmekte pek çok âfet vardır. Hatta geciktirildiğinde bir engel çıkıp da kişiyi bu hayırdan mahrum bırakabilir. Kalpte bir rağbet meydana gelince onu ganimet bilmek gerekir. Çünkü bu rahmet nazarıdır. Şeytan bu hayra engel olmak için aceleyle hamle eder. Müminin kalbi Rahmân'ın kudretinin hükmü altındadır. Büyüklerden birinin kalbinden abdesthanede iken gömleğini bir fakire vermek geçti. Hemen bir müridine seslenip gömleğini ona teslim etti. Müridi, "Efendim! Dışarıya çıkıncaya kadar niçin sabretmediniz?" diye sorunca, "Kalbime beni bu işten alıkoyacak bir düşüncenin gelmesinden korktum" dedi.

İkincisi: Zekât toptan verilecekse bunun için bir ay belirlemek. Eğer zekâtın hepsi verilecek ise ya senenin ilk ayı ve haram ay olan muharremde ya da ramazanda verilmelidir. Nitekim vakit ne kadar değerli ise sevabı da o derece olur. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], ramazan ayında insanların en cömerdi olur, ihsanları esen rüzgâr gibi herkese yayılırdı. O ayda yanında hiçbir şey bırakmaz, hepsini fakirlere dağıtırdı.[163]

163 Buhârî, Bed'ü'l-Vahy, 5 (nr. 6); Müslim, Fezâil, 12 (nr. 50).

Üçüncüsü: Verilen zekâtı ve sadakayı gizlemek. Çünkü böyle sadaka vermek gösterişten ve halka duyurmaktan daha uzaktır. Hadis-i şerifte şöyle bildirilmiştir:

صَدَقَةُ السِّرِّ تُطْفِئُ غَضَبَ الرَّبِّ

"Gizli verilen sadaka, Rabb'in gazabını söndürür."[164]

Yine Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمُ اللهُ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ أَحَدُهُمْ: رَجُلٌ تَصَدَّقَ بِصَدَقَةٍ فَلَمْ تَعْلَمْ شِمَالُهُ بِمَا أَعْطَتْ يَمِينُهُ

"Yedi sınıf insan vardır ki Allah Teâlâ'nın arşının gölgesinden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyamet gününde Allah onları arşının gölgesinde gölgelendirir. Onlardan biri de sağ elinin verdiği sadakayı sol elinin farketmeyeceği kadar gizli veren kimsedir."[165]

Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الْعَبْدَ لَيَعْمَلُ عَمَلًا فِي السِّرِّ فَيَكْتُبُهُ اللهُ لَهُ سِرًّا، فَإِنْ أَظْهَرَهُ نُقِلَ مِنَ السِّرِّ وَكُتِبَ فِي الْعَلَانِيَةِ، فَإِنْ تَحَدَّثَ بِهِ نُقِلَ مِنَ السِّرِّ وَالْعَلَانِيَةِ وَكُتِبَ رِيَاءً

"Kul gizlice bir amel yapar, Allah Teâlâ da onu kul için gizli amel olarak yazar. Kul onu açığa vurduğu zaman, amel gizli olmaktan çıkarılır, açıktan yapılmış amel olarak yazılır. Onu halkın içinde bahsettiği zaman ise gizli ve açık amel olmaktan çıkarılır, yerine gösteriş yazılır."[166]

---

164 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 8/261 (nr. 8014); Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 3442; Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/568.

165 Buhârî, Zekât, 16 (nr. 1423); Müslim, Zekât, 30 (nr. 91); Tirmizî, Zühd, 53 (nr. 2391); Nesâî, Âdâbü'l-Kudâd, 2 (nr. 5395).

166 bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 6/63; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 4/113.

Bu sebepten selef-i sâlihîn sadaka verirken gizliliğe öyle dikkat etmiştir ki bazısı âmâ fakirleri bulup, sadakayı onların eline verir ve tanınmamak için konuşmaz, bazısı uyuyan fakirleri arayıp bilinmemek için sadakayı onların elbiselerine bağlar, bazısı da sadakasını fakirlerin geçtiği yola bırakır ya da başka birinin vasıtasıyla ulaştırırdı.

Bunların hepsi, fakirin sadakayı vereni tanımaması için yapılırdı. Fakat onlar, bunu başkasından gizlemeye daha bir önem verirdi. Çünkü sadakayı insanların arasında vermek kalpte riya meydana getirir. Bu davranış her ne kadar bâtındaki cimriliği kırsa da riyayı besler. Bu sıfatların hepsi öldürücüdür; fakat cimrilik kuyudaki akrep, riya da akrepten daha kuvvetli olan yılan gibidir. Akrebi, yılanın kuvveti artsın diye ona yem ederler; biri ölümden kurtulur, diğeri ise daha da güçlenir. Kalpteki bu sıfatların yarası, kabirde meydana gelecek yılan ve akrep yarasına benzer. Bunu "Müslümanlık Bahsi" kitabında açıkladık. O halde bunun (sadakayı insanların arasında vermenin) zararı faydasından daha çoktur.

Dördüncüsü: Riyadan emin olmak. Kişi riyadan emin olup da kalbini bundan temizlemiş ise başkalarına örnek olacağını, insanları teşvik edeceğini bilince sadakayı açıktan vermesi daha iyi ve faziletlidir. Böyle bir kimsenin yanında övülmek ve yerilmek birdir; yaptığı işleri yalnızca Cenâb-ı Hakk'ın bilmesi yeterlidir.

Beşincisi: Sadakayı minnet ve incitmek yoluyla heder etmemek. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle bildirilmiştir:

لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَىٰ

"Sadakalarınızı minnet ederek (başa kakarak) ve fakire eziyet yaparak iptal etmeyin" (Bakara 2/264).

Âyet-i celîlede geçen "eziyet"in manası fakiri incitmektir. Bu incitme; fakire surat asmak, kaş çatmak, sert konuşmak; fakirliği ve ihtiyaç sahibi olması sebebiyle onu küçük ve hakir görmektir. Bunun cehalet ve ahmaklık olmak üzere iki çeşidi vardır:

İlki, kişinin malını elinden çıkarmaktan hoşlanmamasıdır. Böyle bir kimsenin bu sebepten dolayı kalbi daralır ve cedelleşerek konuşur. 1000 dirhem karşılığında 1 dirhem vermekten hoşlanmayan kimse cahildir. Çünkü o verdiği zekâtla Firdevs-i a'lâyı ve Cenâb-ı Hakk'ın rızasını elde edip kendisini cehennem azabından kurtaracaktır. Buna iman eden bir kimseye zekât ve sadaka vermek nasıl zor gelir?

Diğeri ise kişinin ahmaklığı sebebiyle zenginliğiyle fakirden daha üstün olduğunu zannetmesidir. Böyle bir kimse fakir müminlerin kendisinden beş yüz sene önce cennete gireceklerini, daha şerefli ve üstün bir dereceye sahip olacaklarını bilmez. Dergâh-ı ilâhîde üstünlük zenginlikte değil, fakirliktedir. Fakirin bu dünyadaki şerefinin alameti şudur: Zengin; dünya meşgalesi ve sıkıntısıyla, parayla ve malının vebaliyle uğraşıp kendi ihtiyacından fazlasını kullanamayarak fakirlerin ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüdür. O halde zengini bu dünyada fakirin maskarası yapmışlar, diğer âlemde de beş yüz sene beklemeyi ona mahsus kılmışlardır.

Altıncısı: Fakirleri yapılan iyilikle yük altında bırakmamak. Minnetin aslı cehalettir ve bu kalbin sıfatıdır, şöyle ki: Kişi fakire yaptığı iyilikle ve verdiği nimetle onu kendi hizmetkârı zanneder. Böyle düşünmesinin alameti ise fakire yaptığı iyiliğin karşılığında onun kendisine hizmet etmesini, işlerini yapmasını, önce selâm vermesini ve her konuda daha fazla ihtiramda bulunmasını bekler; kendisi hakkında bir kusur işlediğinde önceden gösterdiği tepkiden daha fazlasını ortaya koyup, "Ben ona şöyle şöyle iyilikler yaptım" der. Bütün bunlar cahillikten ileri gelir. Çünkü asıl iyilikte bulunan, verdiği sadakayı kabul ederek onu cehennem ateşinden kurtaran ve kalbindeki cimrilik kirinden arındıran fakirdir. Oysa bir hacamatçı ondan pis kanı ücret almadan çekse, kendisini perişan eden dertten kurtardığı için ona minnettar olur. Cimrilik de onun kalbinde ve zekât malında perişanlığa ve pisliğe sebeptir; bir fakir sayesinde temizlenip kurtuluş bulduğu için de ona gönül borcu hissetmelidir.

Bir diğer husus da şöyledir: Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadis-i şeriflerinde buyurmuştur ki:

إِنَّ الصَّدَقَةَ تَقَعُ بِيَدِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ قَبْلَ أَنْ تَقَعَ فِي يَدِ السَّائِلِ

"Sadaka fakire ulaşmadan önce yüce Allah'ın katına ulaşır."[167]

Hadis-i şeriften anlaşıldığı üzere kişi sadakayı ve zekâtı Allah Teâlâ'nın emriyle veriyor, fakir ise bunu alarak Cenâb-ı Hakk'ın vekili oluyor. O halde asıl borçlu kalınan kişi fakirdir, onu yük altında bırakmamak gerekir.

Zekâtın hakikatinden üç sırrı öğrenip düşündükten sonra fakire minnet yüklemenin cahillikten ileri geldiği anlaşılmış oldu. Selef-i sâlihîn minnetten kaçınmak konusunda oldukça hassas davranmışlar, fakirin karşısında ayakta bekleyip mütevazi şekilde durmuşlar, sonra da, "Bunu benden kabul et" diyerek ricada bulunmuşlardır.

Bir grup kimse de zekât verirken fakirin parayı ellerinden alması ve elinin üstte kalması için, üstteki el alttaki elden hayırlıdır, hükmünce ellerini açarak öne uzatırdı.

Hz. Âişe ve Ümmü Seleme [radıyallahu anhümâ] bir fakire sadaka gönderdiklerinde, götüren aracıya, fakirin yaptığı duayı aklında tutmasını söylerlerdi. Bunu, verdikleri sadakanın (kendilerine ahiret sermayesi olması niyetiyle) halis ve bedelsiz kalması adına o fakirin duasına karşılık verebilmek için yaparlardı. Verdikleri sadakanın karşılığında, olur da kalplerinde ihsanda bulundukları zannı meydana gelir düşüncesiyle dua beklemezlerdi. Çünkü hakikatte muhsin (ihsanda bulunan), bu yükü senden kaldıran fakirdir.

Yedincisi: Malın en kıymetli, en helâl, en güzelini vermek. Şüpheli olan şey takarrübe yani yakınlaşmaya layık değildir. Allah Teâlâ temizdir ve temiz olandan başkasını kabul etmez. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de,

167 bk. Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 3525; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 11/405 (nr. 12150); Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 3/110; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/282-283.

وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ

"Size verilse, ancak gözünüzü yumarak (istemeden ve utanarak) alacağınız kötü malları, başkasına vermeye kalkmayın" (Bakara 2/267) buyrulmuştur. Yani size kötü bir mal verildiğinde onu istemeyerek alırsınız, o vakit Allah Teâlâ'nın hakkı olandan (sadaka ve zekât) verirken niçin kötü olandan verirsiniz? Bir kimse evine misafirliğe gelen bir fakirin önüne evinde bulunan en kötü şeyi indirirse, bu yaptığıyla onu hor görmüş olur. Hal böyle iken en kötü olanı Cenâb-ı Hakk'a, en iyi olanı ise kullarına vermek nasıl uygun olur? En kötüsünü vermek, isteksizce vermektir ve gönül hoşluğu ile verilmeyen sadakanın kabul olunmamasından korkulur. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuştur:

سَبَقَ دِرْهَمٌ مِئَةَ أَلْفِ دِرْهَمٍ

"Bir dirhem sadaka, yüz bin dirhem sadakanın önüne geçti."[168]

Bu, en iyisinden ve gönül rızasıyla vermekle olur.

6. Konu: Fakir Aramanın Edepleri

Müslüman, her fakire verilen zekâtla bu farzın yükümlülüğünden kurtulur. Fakat ahiret ticareti yapan kimse, (sadaka verilmeye daha layık fakirleri bulmak için) zahmetli yolu tutmalıdır. Çünkü verilen sadaka yerinde olunca sevabı katlanır. O halde beş sıfata sahip kimseden birini bulmalıdır:

Birinci sıfat: Takva ehli ve müttaki kimse. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

---

168 Nesâî, *Zekât*, 49 (nr. 2526, 2527); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/379; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3347; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/416; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 4/181-82. Hadisin devamında Allah Resûlü'ne [sallallahu aleyhi vesellem] bunun nasıl olduğu sorulunca, şöyle buyurmuştur: *"Bir adamın pek çok malı vardı, ondan yüz bin dirhemi sadaka verdi. Başka birinin de iki dirhemi vardı; bunların birini sadaka verdi. Birinci adam malının bir kısmını, bu ise malının yarısını vermiş oldu. Böylece bir dirhem, yüz bin dirhemi geçti."*

أَطْعِمُوا طَعَامَكُمُ الْأَتْقِيَاءَ

"Yiyeceğinizi müttaki (Allah'tan korkan salih) kimselere yedirin."[169]

Bunun sebebine gelince... Onlar aldıklarını Allah Teâlâ'ya ibadet yolunda kullanırlar. Kendilerine yardımda bulunanlar da onların ibadet sevabına ortak olurlar.

Büyük ve zengin zatlardan biri sadakasını sûfîlerden başkasına vermezdi. Bu anlamda şunları söylerdi:

"Onların bütün derdi Allah Teâlâ'dır. Onlardan birinin başına bir sıkıntı geldiğinde, bu onun düşünce ve gönlünü dağıtabilir. Onlardan birinin düşüncesini yüce Allah'ın rızasına çevirmem benim için, onların dışında düşüncesi dünya olan yüz kişiye hayır yapmaktan daha sevimlidir."

Bu söz, Cüneyd-i Bağdâdî'ye [kuddise sırruhû] anlatıldığında onu güzel bulmuş ve şöyle demiştir: "Bu söz, Allah Teâlâ'nın velilerinden birine ait bir sözdür. Uzun zamandır bundan daha güzel bir söz işitmedim."

Bu zat, sahip olduğu her şeyi dağıttığından, sûfîlere sattığı şeylerden para almadığından iflas etti. Bunun haberini alan Cüneyd-i Bağdâdî [kuddise sırruhû], o zatın ticarete devam etmesi için ona bir miktar mal göndererek, "Bunu sermaye yap ve dükkânını kapama; çünkü senin gibilere ticaret zarar vermez" dedi.

İkinci sıfat: İlim ehli. İlim ehli kendisine verilen sadaka ile ilim yolunda kolaylık elde eder. Yardımda bulunan kimse de ilim sevabına ortak olur.

Üçüncü sıfat: İhtiyacını gizlice Cenâb-ı Hak'tan dileyen kimse. Böyle kimseler fakirlik halini gizler ve vakarlı davranırlar. Allah Teâlâ onlar hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmuştur:

---

169 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/55; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 616; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 1106; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 8/179.

يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا

"Hallerini bilmeyen kimseler, iffetlerinden dolayı onları zengin zanneder. Sen onları simalarından tanırsın. Onlar yüzsüzlük ederek istemezler" (Bakara 2/273).

Böyle kimseler vakar perdesinin ardından bakarlar. Onlara verilen sadaka, dilencilikten çekinmeyen kimselere vermek gibi olmaz.

Dördüncü sıfat: Ailesi kalabalık olan ya da hastalıktan dolayı çalışamayan kimse. İhtiyaç ve sıkıntı ne kadar çok olursa, sevabı da o derece olur.

Beşinci sıfat: Akrabadan olan kimse. Bu yardım hem sıla-i rahim olur hem de sadaka. Cenâb-ı Hakk'ın dostluğu yolundaki kardeşlik de akrabalık derecesindedir.

Kişi bu sıfatların hepsinin ya da birçoğunun kendisinde bulunduğu birini bulursa, zekât ve sadakayı ona vermesi evladır. Zekât ve sadakasını böyle kimselere veren kişiye onların himmet, düşünce ve duaları kale olur. Bu fayda ile kişi üzerinden cimriliği atmış ve nimetin şükrünü yerine getirmiş olur. Zekâtı seyyidlere vermemelidir. Kâfirlere de zekât verilmez. Çünkü zekât, insanların malının kiridir ve bu sebepten seyyidlere yakışmaz, kâfirler de buna münasip değildir.

7. Konu: Zekât Almanın Edepleri

Zekât alan kimse beş vazifeyi gözetmelidir:

Birinci vazife: Zekât alan kimse bilir ki, Allah Teâlâ kullarını mala muhtaç olarak yarattığından nimetleri (çoğaltıp) onların elinde dünyaya yaydı. Fakat haklarında çokça inâyet buyurduğu bazı kullarını dünya meşguliyetinden ve bağından korudu. Dünyadaki kazanç derdinin, sıkıntısının ve malı korumanın yükünü zenginlere verip onlara daha değerli kulların ihtiyaçlarını karşılayacak miktarı vermelerini emretti. Böy-

lece o değerli kullar, dünya yükünden kurtulmuş olarak Allah Teâlâ'ya ibadet hususunda düşüncelerini tek hedefte toplamış olurlar. Bir ihtiyaç sebebiyle düşünceleri dağılınca zenginlerin eliyle onlara yardım ulaşır. Böylece onların duaları ve himmetleri zenginlere kefâret olur. O halde fakir (zengin vasıtasıyla) Cenâb-ı Hak'tan aldığını, ibadetine güç yetirebilmek için ihtiyaç miktarını karşılamak niyetiyle almalı, kendisine verilen malın taat ile meşgul olması için zenginler tarafından karşılandığını bilmelidir. Bu durum, cihan hâkimi bir sultanın kendi özel hizmetçilerinin dünya kazancının meşgaleleriyle uğraşıp da hizmetinden geri durmamalarını istemesi gibidir. Sultanın özel hizmetini görmeye layık olmayan köylüler ve pazarcılar özel hizmetçilerin hizmetine verilirler. Bunlardan haraç ve cizye alınarak özel hizmetçilerin ihtiyaçları karşılanır. Padişahın tüm bunlardan maksadının bu özel hizmetçilerin istihdamı olması gibi, Cenâb-ı Hakk'ın muradı da bütün kullarının kendisine ibadet etmesidir. Nitekim âyet-i celîlede şöyle bildirilmiştir:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾

"Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım" (Zâriyât 51/56).

Şu halde zekât alan fakir kimse niyetini bu şekilde tutmalıdır. Bunun için Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] hadis-i şeriflerinde buyurmuştur ki:

مَا الَّذِي أَعْطَى مِنْ سَعَةٍ بِأَفْضَلَ أَجْرًا مِنَ الَّذِي يَقْبَلُ مِنْ حَاجَةٍ

"Varlıklı olup da infak eden kimse, muhtaç olup da alan kişiden daha fazla sevaba sahip değildir."[170]

Bu, din yolunda rahatlık bulmak isteyen kimse içindir.

170 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 12/324 (nr. 13560); *el-Mu'cemü'l-Evsat*, 9/112 (nr. 8231); Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 8/245; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 3/101; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 7765.

İkinci vazife: Zekât alan kimse aldığını Allah Teâlâ'dan bilmeli, kendisine verileni O'ndan görmeli, zengini Cenâb-ı Hak tarafından görevlendirilmiş olarak anlamalıdır. Çünkü zengin, kendisine ihtiyacını ulaştırması için vasıtayla zorunlu kılınmıştır. Bu vasıta ise kendisine bahşedilen imandır. Böyle bir kimse sahip olduğu imanla kurtuluşunun ve saadetinin sadakaya bağlandığını bilir. Nitekim o aracı olmasaydı kimseye bir dirhem bile vermezdi. O halde fakirin kendisine sadaka verene teşekkür etmesinin sebebi, onun aracı ile zorunlu kılındığından olmalıdır. Zenginin elinin buyruk altında bir vasıta olduğunu bilince, zengini de vasıta olarak görmeli ve ona teşekkür etmelidir. Nitekim Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

مَنْ لَمْ يَشْكُرِ النَّاسَ لَمْ يَشْكُرِ اللهَ

"(Kendisine iyilik yapan) İnsanlara teşekkür etmeyen kimse, Allah Teâlâ'ya şükretmiş olmaz."[171]

Kullarının işlerini yaratan Cenâb-ı Hak onları överek şöyle buyuruyor:

نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ ﴿٣٠﴾

"O, ne iyi kuldu! Daima Allah'ın rızasına yönelirdi" (Sâd 38/44).

إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَّبِيًّا ﴿٤١﴾

"Sıdkı bütün bir peygamberdi" (Meryem 19/41).

Bunun gibi daha pek çok örnek vardır. Allah Teâlâ hayır için vasıta yaptıklarını bunun için aziz kıldı. Kudsî bir hadiste bildirilmiştir ki:

فَطُوبَى لِمَنْ خَلَقْتُهُ لِلْخَيْرِ وَأَجْرَيْتُ الْخَيْرَ عَلَى يَدَيْهِ

171 Ebû Davud, Edeb, 12 (nr. 4811); Tirmizî, Birr, 35 (nr. 1955); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/302.

"Kendisini hayır için yarattığım ve hayrı onun eliyle meydana getirdiğim kimseye müjdeler olsun!"[172]

O halde Allah Teâlâ'nın aziz kullarının değerini bilmelidir. Şükrün manası budur. Böyle kimselere şöyle dua etmelidir:

"Allah Teâlâ, salih kullarının kalpleri içerisinde senin kalbini de temiz etsin. Hayırlı insanların ameli içerisinde senin amelini de bereketli ve sevabını çok kılsın. Şehidlerin ruhları içerisinde, senin ruhuna da rahmet etsin."

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

مَنْ أَسْدَى إِلَيْكُمْ مَعْرُوفًا فَكَافِئُوهُ، فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِيعُوا فَادْعُوا لَهُ حَتَّى تَعْلَمُوا أَنَّكُمْ قَدْ كَافَأْتُمُوهُ

"Size kim iyilik ederse, onun iyiliğine benzer bir iyilikle karşılık veriniz. Eğer buna imkânınız olmazsa, iyiliğine karşılık olduğuna kanaat getirinceye kadar hayır sahibine dua ediniz."[173]

Şunlar da teşekkürü tamamlayan şeylerdir:

Kendisine verilen malda bir kusur varsa onu örtmek, verilen şeyi hakir görmemek, kötülememek, kendisine verilmediğinde onu ayıplamamak, zenginin iyiliğini kendi içinde ve insanların yanında büyütmek.

Üçüncü vazife: Fakir, kendisine verilen mal helâlden değilse onu almamalıdır. Zalimlerin malından hiçbir şey kabul etmemelidir. Kendisine faiz malından verilen malda da bu ihtiyatı gözetmelidir.

Dördüncü vazife: Fakir kimse ihtiyacından fazlasını almamalıdır. Yolcu ise varacağı yere kadar gerekli olan yiyecek ve binek parasının üzerini almamalıdır. Borcu varsa borcundan fazlasını almamalıdır. Ailesinin geçimi için 10 dirhem yeterliyse 11 dirhem almamalıdır. Çünkü

172 Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 587. Ayrıca ilk kısmı için bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 12/173 (nr. 12797).

173 Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 216; Ebû Davud, Zekât, 38 (nr. 1672); Nesâî, Zekât, 72 (nr. 2566); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/68.

o 1 dirhem haram olur. Evinde ev malzemesi varsa, fazla kumaş ve elbisesi bulunuyorsa zekât alması uygun olmaz.

Beşinci vazife: Zekâtı veren kimse zekâtı hangi sınıftan verdiğini bilmiyorsa ona, "Bu zekâtı miskinler kısmından mı veriyorsun, yoksa borçlular kısmından mı?" diye sormalıdır. Bu sayede zekâtı alan kimse o sıfata sahip olmayıp da kendisine sekizde bir miktarı veriliyorsa, bunu almamalıdır. Çünkü Şâfiî mezhebinde zekâtın tamamını bir kişiye vermek câiz değildir.

8. Konu: Sadaka Vermenin Fazileti

Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] konuyla ilgili şu hadis-i şerifleri buyurmuştur:

تَصَدَّقُوا وَلَوْ بِتَمْرَةٍ، فَإِنَّهَا تَسُدُّ مِنَ الْجَائِعِ، وَتُطْفِئُ الْخَطِيئَةَ كَمَا يُطْفِئُ الْمَاءُ النَّارَ

"Bir hurma da olsa sadaka verin. Çünkü o, (az da olsa) açlığı giderir, suyun ateşi söndürüp yok ettiği gibi hataları söndürüp yok eder."[174]

اِتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ، فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَبِكَلِمَةٍ طَيِّبَةٍ

"Yarım hurma ile de olsa (onu sadaka verip) ateşten korunmaya bakın. Eğer sadaka verecek bir şey bulamaz iseniz, (mümin kardeşlerinize) güzel söz söyleyerek cehennemden kurtulmaya çalışın."[175]

مَا مِنْ عَبْدٍ مُسْلِمٍ يَتَصَدَّقُ بِصَدَقَةٍ مِنْ كَسْبٍ طَيِّبٍ - وَلَا يَقْبَلُ اللهُ إِلَّا طَيِّبًا - إِلَّا كَانَ اللهُ يَأْخُذُهَا بِيَمِينِهِ، فَيُرَبِّيهَا لَهُ كَمَا يُرَبِّي أَحَدُكُمْ فَصِيلَهُ أَوْ فَلُوَّهُ حَتَّى تَبْلُغَ التَّمْرَةُ مِثْلَ أُحُدٍ

174 İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 651.

175 Buhârî, Edeb, 34 (nr. 6023); Müslim, Zekât, 20 (nr. 68).

"Bir kul, temiz ve helâl kazancından bir sadaka verdiğinde, Allah Teâlâ onu razı olarak kabul eder. -Nitekim Allah Teâlâ ancak temiz olanı kabul eder- Allah o sadakayı artırıp çoğaltır; aynen sizden birinin yavru devesini veya tayını besleyip büyüttüğü gibi. Öyle olur ki temiz maldan verilen bir hurma, (kıyamet günü), Uhud dağı gibi büyümüş olarak (hesaba) gelir."[176]

كُلُّ امْرِئٍ فِي ظِلِّ صَدَقَتِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يُقْضَى بَيْنَ النَّاسِ

"Her kişi kıyamet günü, insanlar arasında hüküm verilinceye kadar sadakasının gölgesi altında bulunur."[177]

اَلصَّدَقَةُ تَسُدُّ سَبْعِينَ بَابًا مِنَ الشَّرِّ

"Sadaka yetmiş kötülüğün kapısını kapatır."[178]

Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], "Yâ Resûlallah! Hangi sadaka daha faziletlidir?" diye sorulunca, Peygamber Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

أَنْ تَصَدَّقَ وَأَنْتَ صَحِيحٌ شَحِيحٌ تَأْمُلُ الْغِنَى وَتَخْشَى الْفَاقَةَ، وَلَا تُمْهِلُ حَتَّى إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ قُلْتَ: لِفُلَانٍ كَذَا وَلِفُلَانٍ كَذَا، أَلَا وَقَدْ كَانَ لِفُلَانٍ

"Bedenin sıhhatli ve kalbinde cimrilik hâkim olup, zenginliği hayal eder ve fakirlikten korkar bir halde iken verdiğin sadakanın sevabı en faziletlidir. Sakın sadaka vermeyi ölüm anına bırakma. O anda, 'Malımın şu kadarı filanın, şu kadarı falanın' demeye başlarsın. Dikkat! O mal zaten falana filana kalmaktadır."[179]

---

176 Buhârî, Zekât, 6 (nr. 1410); Müslim, Zekât, 19 (nr. 63); Tirmizî, Zekât, 28 (nr. 661); İbn Mâce, Zekât, 28 (nr. 1842); Nesâî, Zekât, 48 (nr. 2524).

177 Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 3348; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3310; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 8/181.

178 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 4/274 (nr. 4402); Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, nr. 3835; Suyûtî, *el-Câmiü's-Sagîr*, nr. 4604.

179 Buhârî, Zekât, 11 (nr. 1419); Müslim, Zekât, 31 (nr. 92); Ebû Davud, Vesâyâ, 3 (nr. 2865); Nesâî, Vasâyâ, 1 (nr. 3613).

Hz. İsa [aleyhisselâm] demiştir ki: "(Kapısına kadar gelmiş aç ve muhtaç) Bir dilenciyi eli boş çeviren kimsenin evine rahmet melekleri bir hafta uğramazlar."

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] iki şeyi başkasına bırakmaz, bizzat kendisi yapardı. Biri, gece kullanacağı abdest suyunu kendisi hazırlar, diğeri de miskine sadakayı bizzat eliyle verirdi.[180]

Bir haberde şöyle buyrulmuştur:

مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَكْسُو مُسْلِمًا إِلَّا كَانَ فِي حِفْظِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ مَا دَامَتْ عَلَيْهِ مِنْهُ رُقْعَةٌ

"Kim bir müslümana elbise giydirse, giyenin üzerinde o elbiseden bir parça bulunduğu sürece giydiren kimse Allah Teâlâ'nın özel korumasında olur."[181]

Urve b. Zübeyr [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] 50.000 dirhem sadaka verdi, halbuki başındaki örtü eski olup üzerinde yama vardı."[182]

Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki: "(Önceki ümmetlerden) Bir adam Allah'a yetmiş sene ibadet yaptı; sonra büyük bir günaha (zinaya) düşüp amelini iptal etti. Sonra bir miskine rastladı, ona sadaka olarak bir ekmek verdi. Buna karşılık Allah Teâlâ onun günahını affetti ve yetmiş senelik amelini kendisine iade etti."[183]

Hz. Lokman [aleyhisselâm], oğluna vasiyetinde demiştir ki: "Bir hata işlediğin zaman peşinden sakada ver (ki onu temizlesin)."[184]

Abdullah b. Ömer [radıyallahu anhümâ], şekeri sadaka olarak verir ve şöyle derdi: "Allah Teâlâ'nın,

---

180 İbn Mâce, Tahâret, 30 (nr. 362).

181 Aynı manada bk. Ebû Davud, Zekât, 41 (nr. 1682); Tirmizî, Kıyâmet, 41 (nr. 2484).

182 İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 754.

183 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nr. 35353; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/263.

184 Hüseyin b. Harb, *el-Bir ve's-Sıla*, nr. 281.

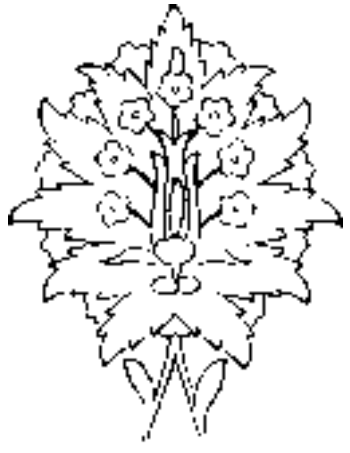
لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّوْنَ

'Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) infak etmedikçe iyiliğe ulaşamazsınız' (Âl-i İmrân 3/92) buyurduğunu işittim. Allah biliyor ki ben şekeri seviyorum ve bu yüzden onu sadaka olarak veriyorum."[185]

Şa'bî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Verdiği sadakanın sevabına, fakirin o sadakaya ihtiyacından daha fazla muhtaç olduğunu bilmeyen kimse, sadakasını iptal etmiş olur ve o sadaka yüzüne çarpılır."

Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh], çarşıda câriye satan bir tellala, "Onu 1 veya 2 dirheme satar mısın?" diye sordu. Tellal, "Hayır, satmam" dedi. Bunun üzerine Hasan-ı Basrî, "Git (uğurlar olsun), şüphesiz Allah Teâlâ (sadaka olarak verilen) bir kuruşa ve bir lokmaya cennette hûri vermeye razıdır" dedi.

185 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/262.

ALTINCI BÖLÜM

ORUÇ

Oruç Müslümanlığın rükünlerindendir. Bir hadis-i kudsîde şöyle buyrulmuştur:

كُلُّ حَسَنَةٍ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِ مِئَةِ ضِعْفٍ إِلَّا الصِّيَامَ فَإِنَّهُ لِي وَأَنَا أَجْزِي بِهِ

"Her iyiliğe (en az) on mislinden yedi yüz misline kadar sevap verilir; ancak oruç bundan hariçtir. O, benim içindir; onun mükâfatını ben vereceğim."[186]

Kur'ân-ı Kerîm'de bildirilmiştir ki:

إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ۝

"Yalnız sabredenlere, mükâfatları hesapsız ödenecektir" (Zümer 39/10).

Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde,

اَلصَّبْرُ نِصْفُ الْإِيمَانِ

"Sabır imanın yarısıdır"[187] buyurmuştur. Diğer bir hadisinde ise,

186 Buhârî, Savm, 9 (nr. 1904); Müslim, Sıyâm, 30 (nr. 164); Tirmizî, Savm, 55 (nr. 764); Nesâî, Sıyâm, 42 (nr. 2214); İbn Mâce, Sıyâm, 1 (nr. 1638).

187 Tirmizî, Daavât, 86 (nr. 3519); İbn Mâce, Sıyâm, 44 (nr. 1745).

اَلصَّوْمُ نِصْفُ الْإِيمَانِ

"Oruç imanın yarısıdır"[188] buyurmuştur.

Yine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] konuyla ilgili şu hadis-i şerifleri buyurmuştur:

وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَخُلُوفُ فَمِ الصَّائِمِ أَطْيَبُ عِنْدَ اللهِ مِنْ رِيحِ الْمِسْكِ، يَقُولُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: إِنَّمَا يَذَرُ شَهْوَتَهُ وَطَعَامَهُ وَشَرَابَهُ مِنْ أَجْلِي، فَالصَّوْمُ لِي وَأَنَا أَجْزِي بِهِ

"Canımı kudretiyle tenimde tutan Allah'a yemin ederim ki, oruçlunun ağız kokusu Allah katında misk kokusundan daha güzeldir. Allah Teâlâ buyurur ki: Oruç tutan kulum şehvetini, yemesini ve içmesini ancak benim için terkediyor. O halde oruç benim içindir; onun mükâfatını ben vereceğim."[189]

نَوْمُ الصَّائِمِ عِبَادَةٌ

"Oruçlunun uykusu ibadettir."[190]

إِذَا دَخَلَ شَهْرُ رَمَضَانَ فُتِّحَتْ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ، وَغُلِّقَتْ أَبْوَابُ النَّارِ، وَصُفِّدَتِ الشَّيَاطِينُ، وَنَادَى مُنَادٍ: يَا بَاغِيَ الْخَيْرِ، هَلُمَّ وَيَا بَاغِيَ الشَّرِّ، أَقْصِرْ

"Ramazan ayı girince cennetin kapıları açılır, cehennemin kapıları kapatılır ve azgın şeytanlar zincire vurulur. Bir münâdi (melek) şöyle seslenir:

188 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 5/34; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 9/104 (nr. 8544); Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 13/227; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 1/57 (Hadis, İbn Mesud'dan [radıyallahu anh] mevkuf olarak rivayet edilmiştir).

189 Buhârî, Savm, 2 (nr. 1894); Müslim, Sıyâm, 30 (nr. 164).

190 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 5/83; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 3937-3939; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 9293; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 23562.

'Ey hayır arayan kimse, gel (işte hayır yapma zamanı); ey kötülüğün peşinde koşan kimse, kötülükten elini çek.'"[191]

Faziletinin üstünlüğündendir ki Cenâb-ı Hak oruç ibadetini kendine nisbet ederek şöyle buyurmuştur:

الصَّوْمُ لِي وَأَنَا أَجْزِي بِهِ

"Oruç benim içindir; onun mükâfatını ben vereceğim."[192]

Bütün ibadetler Rabbü'l-âlemîn içinse de bu, tüm âlem O'nun mülküyken Kâbe'ye, "evim" buyurmasına benzer. Oruç, sahip olduğu iki özellikle bu nisbete layıktır.

Birincisi, oruç kendini tutmak ve belirli şeylerden nefsi menetmektir. Bu, kişinin kendi içinde gizli bir ibadetidir ve gözlerden gizlidir. Onda riyaya götüren bir yol yoktur. Nitekim niyeti de gece edilir.

İkincisi, oruç Cenâb-ı Hakk'ın düşmanı İblis'i kahreden bir ibadettir. Onun ordusu şehvetlerden meydana gelir. Bu sebepten Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الشَّيْطَانَ لَيَجْرِي مِنِ ابْنِ آدَمَ مَجْرَى الدَّمِ فَضَيِّقُوا مَجَارِيَهُ بِالْجُوعِ

"Şeytan insanın kan damarlarında dolaşır. Öyleyse siz, açlıkla (ve susuzlukla) onun dolaşma alanlarını daraltınız"[193]

Bunun içindir ki Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] Hz. Âişe'ye [radıyallahu anhâ],

دَاوِمِي قَرْعَ بَابِ الْجَنَّةِ

191 Tirmizî, Savm, 1 (nr. 682); İbn Mâce, Sıyâm, 2 (nr. 1642); ayrıca bk. Buhârî, Savm, 5 (nr. 1899); Müslim, Sıyâm, 1 (nr. 1).

192 Buhârî, Tevhîd, 35 (nr. 7492); Müslim, Sıyâm, 30 (nr. 165); Nesâî, Sıyâm, 41 (nr. 2210, 2211).

193 Buhârî, Ahkâm, 21 (nr. 7171); Müslim, Selâm, 9 (nr. 23); Ebû Davud, Sünnet, 18 (nr. 4719); İbn Mâce, Sıyâm, 65 (nr. 1779); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/156.

"Cennetin kapısını çalmaya devam et (ki sana açılsın)" buyurmuştur. Hz. Âişe [radıyallahu anhâ], "Bu nasıl olur?" diye sorunca, Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem], *"(Allah için) açlık ve susuzlukla"*[194] buyurmuştur.

Yine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

إِنَّمَا الصَّوْمُ جُنَّةٌ

"Oruç (kulu kötülüklerden ve ateşten koruyan) bir kalkandır."[195]

Çünkü şehvet, bütün ibadetlere engel olur. Şehvete yardım tokluk-la, onu kırmak ise açlıkla olur.

1. Konu: Orucun Farzları

Orucun altı farzı vardır, şöyle ki:

Birincisi: Ramazan ayının ilk gününü aramak. Böylece ramazan ayının yirmi dokuz mu otuz gün mü olacağı belli olur. Bu bilgi, âdil bir şahsın şehadetiyle yani hilâli gördüğünü söylemesiyle elde edilir. Şevval ayının hilâlinin görülmesi ise iki âdil şahidin sözüyle tesbit edilir. Kim, âdil bir kimsenin hilâli gördüğünü işitir, onun sözüne güvenir ve zann-ı galip ile onun doğru söylediğini düşünürse, kadı, hilâlin görüldüğüne hüküm vermese bile, o kimseye oruç lazım olur. Her kul, ibadetinde galip kanaatine göre amel etmelidir. Aralarında 16 fersahtan (81 veya 90 km.) daha uzak bir mesafe bulanan başka bir beldede ise hilâl görülmemişse onlara oruç tutmak farz olmaz. Uzaklık bu mesafeden daha az olursa oruç onlara da farz olur.[196]

---

194 Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 4/326.

195 Buhârî, Savm, 2 (nr. 1894); Müslim, Sıyâm, 30 (nr. 162); Ebû Davud, Savm, 25 (nr. 2363); Nesâî, Sıyâm, 43 (nr. 2223).

196 Beldeler arasındaki uzaklığın tesbitinde üç görüş vardır: Biri, sefer mesafesidir. Bir beldede hilâl görülür fakat ondan sefer mesafesi (81 veya 90 km.) kadar uzakta olan başka beldede görülmezse, gören belde oruç tutar diğeri tutmaz. Şâfiîler bu görüştedir. İkincisi, iklime göre hüküm verilir. Aynı iklimi yaşayan beldeler yakın kabul edilir. Üçüncüsü, ayın doğuş yerlerinin (ve günlerinin) farklı olmasıdır. Farklı olan yerler uzak yerler olup her belde kendi tesbitine göre amel eder. Hanefiler bu görüştedir (bk. Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 4/335-337).

İkincisi: Niyet etmek. Ramazan ayının her gecesinde oruç için niyet etmelidir. Bu orucun ramazan orucu, farz ve eda olduğunu hatırlamak gerekir. Bunu hatırına getiren bir müslümanın kalbi niyetsiz olmaz.

Kişi şek gecesinde, "Eğer ramazan ayı ise yarın oruç tutmaya niyet ettim" derse, şüphesini güvenilir bir kimsenin sözüyle giderene dek bu doğru olmaz. Fakat bu ramazan ayının son gecesi olursa câizdir. Her ne kadar bunda da bir şüphe bulunsa bile asıl olan ramazan ayının henüz geçmemiş olmasıdır.

Eğer bir kimse karanlık bir yerde tutulursa düşünce ve görüşüne göre vakti tayin edip bunun doğru olduğuna güvenir. Şayet geceden niyet eder de imsak vaktinden önce bir şey yerse niyeti bâtıl olmaz. Hatta bir kadın hayzının kesileceğini anlayıp da niyet etse ve ardından hayzı kesilse tuttuğu oruç yine sahih olur.

Üçüncüsü: Bilerek ve kasıtlı olarak bedenin batınına (iç boşluğuna) hiçbir şey ulaştırmamak. Hacamat, göze sürme çekmek, kulak veya tenâsül organına mil (ince çubuk veya bir alet) sokmak orucu bozmaz.[197] Batın, bir şeyin karar kıldığı yer olur; beyin, karın, mide ve mesane gibi.[198] Eğer kasıt olmaksızın batına sinek, yoldaki toz ve duman ya da boğaza değdirilen mazmaza suyu ulaşırsa bunda bir zarar yoktur. Ancak ağza fazla su alınır ve bundan dolayı su boğaza kaçarsa bozulur. Unutularak yenilen bir şeyin zararı yoktur. Fakat kişi (fecir doğmadı veya güneş battı zannıyla) günün evvelinde ve sonunda bilerek yese, sonra gündüzde yediği kesin anlaşılsa, o kimseye kazâ gerekir.

Dördüncüsü: Cimâdan kaçınmak. Hanımına guslü gerektirecek kadar yaklaşan kimsenin orucu bâtıl olur. Fakat oruç olduğunu unutarak eşiyle cimâ eden kimsenin orucu bozulmaz. Kişi eşine geceden yaklaşsa ve guslü sabahtan sonra alsa orucu bozulmaz.

197 Şâfiî mezhebinde tercih edilen görüşe göre kulak veya tenâsül organına mil (ince çubuk veya bir alet) sokmak orucu bozar.

198 Hanefî mezhebinde mideye ulaşmayan ilaçtan ve benzeri şeylerden oruç bozulmaz.

Beşincisi: Meninin kasten bedenden çıkmaması. Kişi, inzal olma tehlikesine rağmen hanımına yaklaşsa ve bu sebeple inzal olsa orucu bozulur.

Altıncısı: Kasten kusmaktan uzak durmak. Kişi eğer elinde olmadan kusarsa orucu bozulmaz. Nezle veya başka bir sebepten boğazdaki balgamı çıkarıp atsa orucu bâtıl olmaz. Çünkü bundan kaçınmak zor bir durumdur. Fakat balgam ağza kadar çıktıktan sonra onu geri yutmak orucu bozar.

2. Konu: Orucun Sünnetleri

Orucun sünnetleri de altıdır, şöyle ki:

Sahuru son vakte tehir etmek.

(Ezan okunduktan sonra) Akşam namazını kılmadan önce hurma veya su ile hemen orucu açmak.

Zevalden sonra misvak kullanmayı terketmek.

Zekât bahsinde fazileti anlatıldığı gibi, ramazan ayında cömert olmak (çokça iyilik ve ihsanda bulunmak).

Karşılıklı (mukabele şeklinde) çokça Kur'an okumak.

Özellikle Kadir gecesinin içinde bulunduğu son on günde mescidde itikâfa girmek.

Ramazan ayının son on günü girince, Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] yatağını toplar ve bütün gücüyle ibadete yönelirdi; ailesi de onunla birlikte ibadete yönelirdi.

Kadir gecesi ramazanın yirmi bir, yirmi üç, yirmi beş ya da yirmi yedinci gecesidir. Yirmi yedinci gece olması daha kuvvetli ve daha mümkündür. Evla olanı ise ramazanın son on gününü itikâfta geçirmektir. Kişi eğer hiç ara vermeden itikâf yapmayı nezretmiş veya ona niyet etmişse, kaza-i hâcet haricinde dışarı çıkmamalı, abdest alma vaktinden fazla evinde bulunmamalıdır. Cenaze namazı, hasta ziyareti, şahitlik ve (gereği dışında) gusül almak için dışarı çıkmakla itikâfın peş peşe olma vasfı bozulur. Mescid içinde el yıkamak, bir şeyler ye-

mek ve uyumakta ise bir sakınca yoktur. İtikâfta iken kaza-i hâcet için dışarıya çıkan kimse, geri döndüğünde yeniden itikâfa niyet etmelidir.

3. Konu: Orucun Sırrı ve Hakikati

Orucun üç derecesi vardır. Bunlar; avamın orucu, havassın (salihlerin) orucu, havâssü'l-havâssın (seçkin âriflerin) orucu.

Avamın orucu, kendini yemekten, içmekten ve cinsî münasebetten uzak tutmaktır. Bunun açıklaması geçti.

Havâssü'l-havâssın orucu en üstün derecededir. Bu orucu tutan, Allah Teâlâ'dan başka bir şeyi düşünmekten kendisini muhafaza eder, tüm varlığını Cenâb-ı Hakk'a verir, O'ndan başka her şeyden zâhirde ve bâtında uzak durur. Bu oruçta, Allah Teâlâ'nın rızası ve ahiret gününün dışındaki düşüncelerden dolayı oruç bozulmuş olur. Dünyevî düşünceler, isterse mubah olsun bu orucu bâtıl kılar. Fakat din uğrunda yardımcı olacak dünyevî düşünceler dünyadan sayılmadığı için zararı olmaz.

Kalp ehli kimseler demişlerdir ki: "Kim, gündüzünde akşam ne yiyeceğim düşüncesine kapılır ve onun derdine düşerse (rızık konusunda yüce Allah'a güveni tam olmadığı için) ona bir günah yazılır."

Bu nebîlerin ve sıddıkların derecesidir. Bu makama herkes erişemez.

Havassın orucu, uzuvları günahlardan korumaktır. Bunlar kendilerini yalnızca yemek, içmek ve cimâdan korumakla yetinmezler. Bu orucun tamamlanması altı özellikle olur:

Birincisi, kalbi Allah Teâlâ'nın zikrinden alıkoyan her şeyden gözü korumaktır. Özellikle de şehveti artıracak şeylerden. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

اَلنَّظْرَةُ سَهْمٌ مَسْمُومٌ مِنْ سِهَامِ إِبْلِيسَ. فَمَنْ تَرَكَهَا خَوْفًا مِنَ اللهِ أَثَابَهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ إِيمَانًا يَجِدُ حَلَاوَتَهُ فِي قَلْبِهِ

"Yabancı bir kadına (kasıtlı) bakış, İblis'in zehirli oklarından bir oktur. Kim, Allah'tan korkarak onu terkederse Allah ona, haramı terketmesine karşılık, tadını kalbinde bulacağı bir iman verir."[199]

Câbir b. Abdullah'ın [radıyallahu anh] rivayet ettiğine göre Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

خَمْسٌ يُفَطِّرْنَ الصَّائِمَ: اَلْكَذِبُ، وَالْغِيبَةُ، وَالنَّمِيمَةُ، وَالْيَمِينُ الْكَاذِبَةُ، وَالنَّظَرُ بِشَهْوَةٍ

"Beş şey orucu bozar (sevabını yok eder): Yalan, gıybet, koğuculuk (iki kişi arasında fitne olacak laf taşıma), yalan yere yemin ve şehvetle harama bakış."[200]

İkincisi, dili boş ve ilgisiz konuşmalardan muhafaza edip onu Cenâb-ı Hakk'ın zikri ve Kur'ân-ı Kerîm okumakla meşgul etmektir. Münazara ve çekişme, zarar veren boş konuşmalardandır. Gıybet ve yalan ise bazı âlimlerin görüşlerine göre avamın orucunu da bâtıl kılar.

Bir haberde şöyle anlatılmıştır:

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] zamanında iki kadın, (nâfile) oruç tuttular. Günün sonuna doğru açlıktan bayılacak hale geldiler. Hemen Resûl-i Ekrem'e bir adam göndererek; oruçlarını bozmak için izin istediler. Allah Resûlü de [sallallahu aleyhi vesellem] gelen adamla onlara bir kap göndererek, o kaba kusmalarını emretti. Kadınlardan biri kaba kustu; yarısını taze et ve kan ile doldurdu. Diğeri de kustu ve kalan yarısını doldurdu. Hadiseyi görenler hayret ettiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

هَاتَانِ صَامَتَا عَمَّا أَحَلَّ اللهُ لَهُمَا، وَأَفْطَرَتَا عَلَى مَا حَرَّمَ اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِمَا، قَعَدَتْ إِحْدَاهُمَا إِلَى الْأُخْرَى، فَجَعَلَتَا تَغْتَابَانِ النَّاسَ، فَهَذَا مَا أَكَلَتَا مِنْ لُحُومِهِمْ

199 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 10/173 (nr. 10362); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/313-314; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 292; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, 3/23 (nr. 2923); Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 8/63.

200 Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, 2/197 (nr. 2979); Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 23820; Suyûtî, *el-Câmiü's-Sagîr*, nr. 3969.

"Bu iki kadın, Allah Teâlâ'nın kendilerine helâl kıldığı şeylerden kendilerini alıkoyarak oruç tuttular, fakat Allah'ın kendilerine haram kılmış olduğu bir şeyle (gıybetle) oruçlarını bozdular. Onlar karşılıklı oturup insanların gıybetini yapmaya başladılar. Bu kustukları, onların etlerinden yedikleridir."[201]

Üçüncüsü, kulağı korumaktır. Çünkü konuşulması uygun olmayan sözü işitmemelidir. Zira bu, yalan ve gıybet günahına işiteni de ortak eder.

Dördüncüsü, el, ayak ve bütün uzuvları uygunsuz işlerden uzak tutmaktır. Oruçlu olup da kendisini haramlardan korumayan kişinin hali, hasta olup da meyve yemeyip zehir içen kimsenin durumuna benzer. Günah zehirdir, yemek ise gıdadır. Onu da çok yemek zararlıdır fakat aslı itibari ile zararlı değildir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

كَمْ مِنْ صَائِمٍ لَيْسَ لَهُ مِنْ صَوْمِهِ إِلَّا الْجُوعُ وَالْعَطَشُ

"Nice oruç tutanlar vardır ki, tuttukları oruçtan ellerinde kalan sadece açlık ve susuzluktur."[202]

Beşincisi, iftar vaktinde haram ve şüpheli şeylerden sakınmaktır. Helâl yiyecek de olsa iftar vakti fazla yememelidir.

Oruç tutan kimse, gündüz kaybettiği gücü iftarda geri elde edersе bunda ne fayda olur? Oruçtan maksat şehvetleri zayıflatmaktır. İki öğünlük yemeği bir kereden yemek şehveti artırır. Özellikle bazıları iftar için çeşit çeşit yemekler yapmaktadırlar. Mide boş olmayınca kalp nasıl temizlenir? Hatta sünnet olan gündüz vakti çok uyumayıp zayıflığın ve açlığın etkisini hissetmektir. Gece az yemek yenmez ise erkenden uykuya dalınır ve gece namazı kılınamaz. Bunun için Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

201 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/431 (nr. 23653); Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, 2/95 (nr. 1648).

202 İbn Mâce, Sıyâm, 21 (nr. 1690); Dârimî, Rikâk, 12 (nr. 2776); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/373.

مَا مَلَأَ آدَمِيٌّ وِعَاءً شَرًّا مِنْ بَطْنِهِ

"Âdemoğlu midesinden daha kötü bir kap doldurmamıştır."[203]

Altıncısı, iftardan sonra kalbi korku ve ümit arasında tutmaktır. Çünkü kişi orucunun kabul mü yoksa ret mi edildiğini bilemez. Rivayet edildiğine göre Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh], bayram günü gülüp eğlenen bir topluluğun yanından geçerken şöyle dedi:

"Allah Teâlâ, ramazan ayını insanlar için taatte yarışacakları bir meydan yapmıştır. Bazıları yarışı önde bitirip kazandı; bazıları geride kalıp zarara uğradılar. Taatte koşup kazananların kurtulduğu, amelden geride kalanların zarara uğradığı bu günde gülüp eğlenenlere şaşılır. Vallahi hakikat perdesi açılsaydı (ve herkesin asıl hali gözükseydi), iyilik sahibinin iyiliğinden dolayı kavuştuğu sevinç onu eğlenceden uzak tutar; kötü kimsenin çirkin işlerinden dolayı duyduğu pişmanlık da onu gülmekten alıkoyardı."

O halde bütün bu anlattıklarımızdan anlaşılıyor ki her kim yalnızca yemek yemeden ve bir şeyler içmeden oruç tutmakla yetiniyorsa, onun orucu ruhsuz bir sûretten ibaret olur. Orucun ruhu ve hakikati meleklere benzemektir. Çünkü onlarda asla şehvet yoktur. Hayvanlar ise şehvetlerine mağlup olmuşlardır. Bu sebepten meleklerden uzaktırlar. Şehvetine yenik düşen kimse hayvanların derecesindedir, şehveti azalınca ise meleklere benzer. Bu sebepten meleklere (ruhen) yakın olur; bu yakınlık sıfat yönüyledir, mekân olarak değil. Melekler, Cenâb-ı Hakk'a yakın varlıklardır; o halde onların ahlâkına benzeyen kimse de melekler gibi yüce Mevlâ'ya yakın olur. Kişi eğer akşam yemeği tedarikinin dert ve sıkıntısına düşüp tüm gayretini istediği şeyleri hazırlamaya sarfederse, şehveti zayıflayacağı yerde daha da kuvvetli bir hale gelir ve orucun ruhunu elde edemez.

---

203 bk. Tirmizî, Zühd, 47 (nr. 2380); İbn Mâce, Et'ime, 50 (nr. 3349); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/132.

4. Konu: Orucu Bozmak

Ramazan ayında orucu bozmanın neticesinde kazâ, kefâret, fidye ve imsak gerekir. Fakat bunların her birinin yeri ayrıdır:

Kazâ: Özürlü veya özürsüz orucunu vaktinden önce açan her mükellef müslümana onu kazâ etmek farzdır. Hayız hali, yolculuk, hastalık ve hamilelik sebebiyle orucunu bozana kazâ gerekir. Müslüman iken dinden çıkan kimse de irtidad halindeki tutmadığı oruçlarını kazâ eder. Deliye ve küçük çocuğa ise orucun kazâsı yoktur.

Kefâret: Oruçluyken cimâ etmenin dışında kefâret gerekmez.[204] Kefâret, bir köle âzat etmektir. Buna güç yetmezse peş peşe iki ay oruç tutmaktır. Kişi eğer zayıf ya da hasta ise altmış fakiri (en az) bir müd[205] yiyecekle doyurur. Her bir müd, bir menden üçte bir azdır.

İmsak: Özürsüz olarak orucunu bozan kimseye günün kalanında imsak yani akşam vaktine kadar bir şey yiyip içmemek farzdır, hayız gören kadına ise gün ortasında temizlenmiş olsa bile farz değildir. Yolcu mukim olsa, hasta iyileşse onlara da farz değildir.

Şek günü (şaban ayının son günü veya ramazan ayının ilk günü olduğu şüpheli olan günde) âdil bir şahit hilâli gördüğünü söylerse, yemek yemiş olanların bunu duyduktan itibaren akşama kadar yememesi gerekir. Günün evvelinde mukim iken yola çıkan kimse, orucunu açmaz. Oruçlu olarak vatanına döndüğünde de (seferîlik ruhsatına dayanarak) orucunu açmaz. Zorluk çekilmeyecek ise yolculukta oruç tutmak daha faziletlidir.

Fidye: Fidye, fakire verilen bir müd yiyecektir. Hamile veya süt emziren anne oruç tuttuğunda çocuğunun zarar görmesinden korkması halinde (oruç tutmayabilir); daha sonra ise oruç tutmadığı günler için hem fidye hem de kazâ orucu kendisine vâcip olur.[206] Hasta kendi

204 Hanefiler'de, cinsel ilişki gibi, bilerek yemek ve içmekten dolayı da kefâret gerekir. Elle boşalmaktan dolayı sadece kazâ gerekir.

205 Bir müd, yaklaşık 675 gram kadar buğday, arpa, pirinç gibi halkın yaygın olarak yediği şeylerdir.

206 Hanefî mezhebine göre sadece oruç tutamadığı günlerin kazâsını tutar.

sağlığından endişe ederek oruç tutmaz ise fidye vermez. İleri derecede yaşlı ve zayıf olan kimse oruç tutmadığında, her gün için kazâ bedeli olarak fidye vermesi farzdır. Kazâya kalmış ramazan orucunu gelecek diğer ramazana kadar erteleyen kimsenin, kazâya kalmış her orucu için bir müd yiyecek vermesi gerekir.

Ramazandan sonra sene içinde tutulması müstehap olan oruçlar

Kıymetli ve faziletli günlerde oruç tutmak sünnettir.

Arefe günü, aşure günü, zilhiccenin ilk dokuz günü, muharrem ayının ilk on günü, haram ayların (receb, zilkade, zilhicce, muharrem) hepsi oruç tutulması makbul günlerdir. Konuyla ilgili hadis-i şeriflerde buyrulmuştur ki:

أَفْضَلُ الصِّيَامِ بَعْدَ شَهْرِ رَمَضَانَ شَهْرُ اللهِ الْمُحَرَّمُ

"Ramazandan sonra en faziletli oruç, Allah'ın ayı muharremde tutulan oruçtur."[207]

صَوْمُ يَوْمٍ مِنْ شَهْرٍ حَرَامٍ أَفْضَلُ مِنْ ثَلَاثِينَ مِنْ غَيْرِهِ. وَصَوْمُ يَوْمٍ مِنْ رَمَضَانَ أَفْضَلُ مِنْ ثَلَاثِينَ مِنْ شَهْرٍ حَرَامٍ

"Haram ayda bir gün oruç tutmak, onun dışındaki aylarda otuz gün oruç tutmaktan daha faziletlidir. Ramazan ayında bir gün oruç tutmak, haram aylarda otuz gün oruç tutmaktan daha faziletlidir."[35]

مَنْ صَامَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ مِنْ شَهْرٍ حَرَامٍ الْخَمِيسَ وَالْجُمُعَةَ وَالسَّبْتَ كَتَبَ اللهُ لَهُ عِبَادَةَ سَبْعِ مِئَةِ عَامٍ

"Kim haram aylarda perşembe, cuma ve cumartesi günlerinde üç gün oruç tutarsa, Allah Teâlâ onun için yedi yüz yıllık ibadet sevabı yazar."[208]

---

207 Müslim, Sıyâm, 38 (nr. 202).

208 Ebû Nuaym, *Târîhu İsbahân*, 1/45; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 19/116; ayrıca bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, 2/468 (nr. 1810); Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 3/191 (nr. 5151; hadisin son kısmı farklı).

Haram aylar dörttür; zilkade, zilhicce, muharrem, receb. Bunların arasında en faziletli olanı hac ayı olan zilhiccedir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

مَا مِنْ أَيَّامٍ الْعَمَلُ فِيهِنَّ أَفْضَلُ وَأَحَبُّ إِلَى اللهِ تَعَالَى مِنْ أَيَّامِ عَشْرِ ذِي الْحِجَّةِ، إِنَّ صَوْمَ يَوْمٍ مِنْهُ يَعْدِلُ صِيَامَ سَنَةٍ، وَقِيَامَ لَيْلَةٍ مِنْهُ تَعْدِلُ قِيَامَ لَيْلَةِ الْقَدْرِ

"Zilhicce ayının ilk on günü gibi, içinde yapılan amellerin daha faziletli ve Allah'a daha sevimli olduğu hiçbir gün yoktur. O günlerde bir gün oruç tutmak, bir sene oruç tutmaya eşit olur. Bir gecesini ibadetle geçirmek, Kadir gecesini ibadetle geçirmeye denk olur."[209] Allah Resûlü'ne [sallallahu aleyhi vesellem], "Allah yolunda cihad bundan daha faziletli değil midir?" diye sorulunca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

وَلَا الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، إِلَّا مَنْ عُقِرَ جَوَادُهُ وَأُهْرِيقَ دَمُهُ

"Hayır, Allah yolunda cihad da bundan daha faziletli değildir; ancak cihad meydanında atı boğazlanan ve kanı akıtılan (şehid olan) mücahid bundan müstesnadır."[210]

Ashâb-ı kirâmdan bazısı, ramazan ayına benzememesi için receb ayının tamamında oruç tutmayı mekruh görmüştür. Bu sebepten receb ayında bir günü veya daha fazlasını oruç tutmadan geçirmelidir. Hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

إِذَا كَانَ النِّصْفُ مِنْ شَعْبَانَ فَلَا صَوْمَ حَتَّى رَمَضَانَ

"Şaban ayının yarısından sonra, ramazan girinceye kadar oruç yoktur."[211]

209 Tirmizî, Savm, 52 (nr. 758); İbn Mâce, Siyâm, 39 (nr. 1728); Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 3757.

210 Buhârî, İdeyn, 11 (nr. 969); Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 5/184.

211 Ebû Davud, Savm, 12 (nr. 2337); Tirmizî, Savm, 38 (nr. 738).

Bunun için ramazandan birkaç gün önce oruç tutmayı bırakmak müstehaptır.[212] Böylece ramazan ayı ondan ayrılmış olur. Şaban ayının sonunda ramazanı karşılamak maksadıyla oruç tutmak mekruhtur; fakat başka bir sebepten dolayı olursa mekruh olmaz.

Ay içinde tutulan oruçlar

Ayın ortasındaki günlere "eyyâm-ı bîz" denir. Bunlar kamerî ayın on üç, on dört ve on beşinci günleridir. Haftanın içinde ise pazartesi, perşembe ve cuma günleri en faziletli günlerdir. Bütün bir yılı oruçlu olarak geçirmek bunların hepsini kapsar fakat buna ramazan bayramında bir gün, kurban bayramında dört gün olmak üzere beş gün ara vermelidir. Kişi iftarı kendisine menetmemelidir. Çünkü bu mekruhtur.

Seneyi devamlı oruç tutarak geçirmeye güç yetiremeyen kimse, orucunu bir gün tutup bir gün tutmaz. Bu, Hz. Davud'un [aleyhisselâm] orucudur. Nitekim Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

أَفْضَلُ الصِّيَامِ صَوْمُ أَخِي دَاوُدَ. كَانَ يَصُومُ يَوْمًا وَيُفْطِرُ يَوْمًا

"Orucun en faziletlisi, kardeşim Davud'un orucudur. O, bir gün oruç tutar, bir gün yerdi."[213]

Abdullah b. Amr b. Âs [radıyallahu anh], Peygamber Efendimiz'e [sallallahu aleyhi vesellem], oruç tutmakta en faziletli yolu sorunca Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] ona Hz. Davud'un [aleyhisselâm] orucunu emretti. O, "Daha fazlasına güç yetiririm" dediğinde, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

صُمْ يَوْمًا وَأَفْطِرْ يَوْمًا

212 Buhârî, Savm, 14 (nr. 1914); Ebû Davud, Savm, 11 (nr. 2336); Tirmizî, Savm, 2 (nr. 736); Nesâî, Sıyâm, 70 (nr. 2352).

213 Buhârî, Savm, 57 (nr. 1977), 59 (nr. 1979), Enbiyâ, 37 (nr. 3419), 38 (nr. 3420); Müslim, Sıyâm, 35 (nr. 182); Ebû Davud, Savm, 67 (nr. 2448); İbn Mâce, Sıyâm, 31 (nr. 1783, 1784); Dârimî, Savm, 42 (nr. 1806).

"Bir gün oruç tut, bir gün oruç tutma" buyurdu. İbn Amr [radıyallahu anh] tekrar, "Ben bundan daha fazlasına güç yetiririm" dediğinde ise Peygamber Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem],

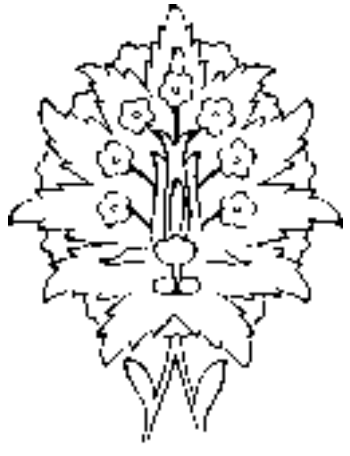
لَا أَفْضَلَ مِنْ ذَلِكَ

"Bundan daha faziletlisi yoktur"[214] buyurdu.

Orucun hakikatinin şehveti kırmak ve kalbi temizlemek olduğunu öğrenen kimsenin, her an kalbini murakabe etmesi gerekir. Böyle olunca bazan oruçsuz olmak daha faziletli olur, bazan da oruçlu olmak... Rivayet edildiğine göre Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] bazan nâfile oruç tutardı, öyle ki, "Hiç bozmayacak gibi" derler; bazan da nâfile oruca ara verirdi, öyle ki, "Sanki artık tutmayacak" derlerdi. Onun orucunun tertibi belli olmazdı.

Bazı âlimler, bayram ve teşrîk günleri hariç hiç oruç tutmadan dört günden fazla peş peşe yemeyi mekruh görmüşlerdir. Bu durumun kalbi katılaştırdığını, gafleti baskın çıkardığını ve kalbin âgâhlık halini zayıflattığını söylemişlerdir.

214 Buhârî, Savm, 56 (nr. 1976); Müslim, Sıyâm, 35 (nr. 1159).

YEDİNCİ BÖLÜM

HAC

Hac, Müslümanlığın rükünlerindendir ve ömürde bir defa yapılması emredilen bir ibadettir.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] hac hakkında şu hadisleri buyurmuştur:

مَنْ مَاتَ وَلَمْ يَحُجَّ، فَلْيَمُتْ إِنْ شَاءَ يَهُودِيًّا، وَإِنْ شَاءَ نَصْرَانِيًّا

"İmkânı olduğu halde hacca gitmeden ölen kimse, ister yahudi olarak isterse hıristiyan olarak ölsün."[215]

مَنْ حَجَّ الْبَيْتَ، فَلَمْ يَرْفُثْ وَلَمْ يَفْسُقْ، خَرَجَ مِنْ ذُنُوبِهِ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ

"Kim, Kâbe'yi tavaf eder, cinsel münasebetten uzak durur ve kötü işlerden sakınırsa, annesinin kendisini doğurduğu günkü gibi günahlarından tertemiz olur."[216]

---

215 bk. Tirmizî, Hac, 3 (nr. 812); Dârimî, Menâsik, 2 (nr. 1826); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/452 (nr. 8743); *Şuabü'l-İmân*, nr. 3978-3979.

216 Buhârî, Hac, 4 (nr. 1521); Müslim, Hac, 79 (nr. 438); Tirmizî, Hac, 2 (nr. 8119); Nesâî, Menâsik, 4 (nr. 2626); İbn Mâce, Menâsik, 3 (nr. 2889).

Şöyle denilmiştir:

"Öyle günahlar vardır ki onları ancak Arafat'ta vakfeye durmak temizler."

Yine Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

مَا رُئِيَ الشَّيْطَانُ فِي يَوْمٍ هُوَ أَصْغَرَ، وَلَا أَدْحَرَ، وَلَا أَحْقَرَ، وَلَا أَغْيَظَ مِنْهُ يَوْمَ عَرَفَةَ، وَمَا ذَلِكَ إِلَّا لِمَا يَرَى مِنْ تَنَزُّلِ الرَّحْمَةِ، وَتَجَاوُزِ اللهِ عَنِ الذُّنُوبِ الْعِظَامِ

"Şeytan arefe gününkünden daha çok küçülmüş, hezimete uğramış, hakir olmuş ve kinle dolmuş bir vaziyette görülmemiştir. Bunun sebebi, o günde Allah'ın rahmetinin sağanak halinde inmesini ve Allah'ın büyük günahları affettiğini görmesidir."[217]

مَنْ خَرَجَ مِنْ بَيْتِهِ حَاجًّا أَوْ مُعْتَمِرًا، فَمَاتَ أُجْرِيَ لَهُ أَجْرُ الْحَاجِّ الْمُعْتَمِرِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، وَمَنْ مَاتَ فِي أَحَدِ الْحَرَمَيْنِ لَمْ يُعْرَضْ وَلَمْ يُحَاسَبْ، وَقِيلَ لَهُ: ادْخُلِ الْجَنَّةَ

"Kim evinden hac veya umre niyetiyle çıkar ve yolda ölürse, ona kıyamete kadar hac ve umre yapan kimselerin sevabı verilir. Kim de iki haremden birinde ölürse hesaba çekilmez, sorgulanmaz. Ona, 'Cennete gir' denir."[218]

حَجَّةٌ مَبْرُورَةٌ، خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا، وَحَجَّةٌ مَبْرُورَةٌ لَيْسَ لَهَا جَزَاءٌ إِلَّا الْجَنَّةُ

"Kabul olunmuş bir hac, dünya ve içindekilerden daha hayırlıdır. Kabul olunmuş haccın karşılığı ancak cennettir."[219]

---

217 Mâlik, *el-Muvatta*, 1/422; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 3/381; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 4069.

218 İlk kısmı için bk. Taberânî, el-Mu'cemü'l-Evsat, 6/155 (nr. 5317); Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 4100; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 6357; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 11847. İkinci kısmı için bk. Taberânî, el-Mu'cemü'l-Evsat, 6/185 (nr. 5384); Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 4096-4097; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 3/208 (nr. 5273).

219 Son kısım için bk. Buhârî, Umre, 1 (nr. 1773); Müslim, Hac, 79 (nr. 437); Tirmizî, Hac, 90 (nr. 933); Nesâî, Menâsik, 3 (nr. 2621); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/325; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 3/207 (nr. 5267); İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/525.

أَعْظَمُ النَّاسِ ذَنْبًا، مَنْ وَقَفَ بِعَرَفَةَ فَظَنَّ أَنَّ اللهَ تَعَالَى لَمْ يَغْفِرْ لَهُ

"İnsanların en günahkârı, Arafat'ta vakfeye durduğu halde Allah Teâlâ'nın kendisini affetmediğini düşünen kimsedir."[220]

Büyüklerden biri olan Ali b. Muvaffak'ın [rahmetullahi aleyh] şöyle söylediği rivayet edilmiştir:

Hacca gittiğim bir sene, arefe gecesinde Mina'da Mescid-i Hayf'ta geceledim. Uykumda üzerlerinde yeşil elbiseler bulunan iki meleğin gökten indiğini gördüm. Biri arkadaşına,

"Ey Abdullah!" diye seslendi. Diğeri,

"Buyur ey Abdullah!" dedi. Söze ilk başlayan melek,

"Bu sene Rabbimiz'in evini kaç kişi ziyaret etti?" diye sordu. Diğeri,

"Bilmiyorum" dedi. Birinci melek,

"Bu yıl Rabbimiz'in evini 600.000 kişi haccetti. Bunlardan kaçının haccının kabul edildiğini biliyor musun?" diye sordu. Diğeri,

"Hayır, bilmiyorum" dedi. Birinci melek,

"Sadece altı kişinin haccı kabul edildi" dedi.

Bu konuşmadan sonra göğe yükseldiler ve gözden kayboldular. Korkuyla uyandım. Çok üzülmüştüm. Beni kendi durumum kaygılandırmaya başladı. "Eğer altı kişinin haccı kabul edildiyse ben bu altı kişinin içinde nasıl olacağım ki?" dedim. Arafat'tan indiğimizde Meş'ar-i Harâm'da geceledim. İnsanların çokluğuna rağmen haccı kabul edilenlerin azlığını düşünmeye başladım, o sırada uykuya daldım.

Birden gökten iki şahsın önceki şekil ve sûretlerinde indiklerini gördüm. Biri,

"Ey Abdullah!" diye seslendi. Diğeri,

"Buyur ey Abdullah!" dedi ve aralarında şu konuşma geçti:

"Rabbimiz'in evini kaç kişi ziyaret etti biliyor musun?"

220 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Müttefik ve'l-Müfterik*, nr. 219; Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, nr. 1452.

"Evet, 600.000 kişi ziyaret etti."

"Peki, kaç kişinin haccının kabul edildiğini biliyor musun?"

"Evet, altı kişinin haccı kabul oldu."

"Rabbimiz'in bu gecedeki hükmü nedir, biliyor musun?"

"Hayır."

"Allah Teâlâ altı kişinin her birine 100.000 kişiyi bağışladı, hepsinin haccını kabul etti."

Bu müjdeden sonra sevinç içinde uyandım ve Allah Teâlâ'ya şükrettim.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللهَ قَدْ وَعَدَ هَذَا الْبَيْتَ أَنْ يَحُجَّهُ فِي كُلِّ سَنَةٍ سِتُّ مِئَةِ أَلْفٍ، فَإِنْ نَقَصُوا أَكْمَلَهُمُ اللهُ تَعَالَى بِالْمَلَائِكَةِ، وَإِنَّ الْكَعْبَةَ تُحْشَرُ كَالْعَرُوسِ الْمَزْفُوفَةِ، وَكُلُّ مَنْ حَجَّهَا يَتَعَلَّقُ بِأَسْتَارِهَا يَسْعَوْنَ حَوْلَهَا حَتَّى تَدْخُلَ الْجَنَّةَ، فَيَدْخُلُونَ مَعَهَا

"Allah Teâlâ, bu eve (Kâbe'ye), kendisini her yıl (en az) altı yüz bin hacının ziyaret edeceğini vaat etmiştir. Eğer insanlar bu sayıya ulaşamazlarsa, Allah Teâlâ eksik rakamı meleklerle tamamlar. Kıyamet günü Kâbe süslenmiş gelin gibi haşredilir. Dünyada onu ziyaret eden herkes, onun örtülerine sarılmış olarak etrafında koşarlar. Nihayet Kâbe cennete girer; onlar da onunla birlikte cennete girerler."[221]

1. Konu: Haccın Şartları

Hac vazifesini vaktinde yerine getiren her müslümanın haccı sahihtir. Haccın mevsimi şevval, zilkade ve zilhiccenin dokuz günüdür. Dokuzuncu gün, kurban bayramının şafağına kadar devam eder. Bu süre içerisinde ihrama girenin haccı sahih olur; bu vakitlerin dışında ihrama girenin yaptığı ise umredir. Temyiz sahibi çocuğun haccı sahihtir. Süt emen çocuğa velisi ihram giydirse, onu Arafat'a götürse

221 bk. Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 4/467.

ve kendisine sa'y ve tavaf yaptırsa onun da haccı sahih olur. O halde haccın sahih olmasının şartı müslüman olmak ve haccı mevsiminde yapmaktan fazlası değildir.

Bununla beraber farz olan haccı yerine getirirken kişide bulunması gereken şartlar beştir:

1. Müslüman olmak.

2. Hür olmak.

3. Bulûğ çağına girmiş olmak.

4. Akıl sahibi olmak.

5. Vaktinde ihrama girmek.

Arafat'ta vakfeye durmadan önce ihrama giren çocuk bâliğ olursa ya da köle bundan evvel hürriyetine kavuşursa, her ikisi de hac vazifesini yerine getirmiş olur. Aynı şartlar hac mevsimi dışında vakti bütün sene olan umrenin farzı için de geçerlidir.

Başkası için vekil olarak hacca giden kimsenin, önceden hac vazifesini yerine getirmiş olması gerekir.[222] Eğer bundan önce hacca gitmemiş ise başkasının vekili olarak hacca gitmeye niyet etse bile vekili olduğu kişi için değil, kendisi adına hac vazifesi yapmış olur.

Farz olan hac öncedir. Sonra, haccını vakfe anında bozan kimse için kazâ gelir. Sonra nezredilen hac gelir. Sonra, birinin vekili olarak gidilen farz hac gelir. Sonra nâfile hac gelir. Geçerli olan bu tertiptir. Aksine niyet etse de bu sırada hangi hac varsa o yapılmış olur.

Haccın farz olmasının şartları da beştir:

1. Bulûğ.

2. İslâm.

3. Akıl.

4. Hürriyet.

5. İstitâat (hac için gerekli güce ve imkâna sahip olmak).

222 Hanefîler'e göre vekil olarak gönderilecek kişinin, daha önce haccetmiş olması efdal ise de şart değildir.

İstitâat iki çeşittir:

Birincisi, kişinin hac vazifesini bizzat kendisinin yerine getirmesidir. Bu üç şekilde olur; biri sıhhat şartıdır. Diğeri yol güvenliğidir. Yolculuk tehlikeli bir denizde yapılmamalı, yolda insanları engelleyen ya da mala zarar veren zalim bir düşman bulunmamalıdır. Bir diğeri ise ailesi olsun veya olmasın, hacca gidip vatanına dönmeye yetecek mala sahip olmalıdır. Eğer bir binek hayvanı bulunuyor ise yürüyerek gitmemelidir.

İkincisi, hac vazifesini kendisi yapamayacak olan, felçli ya da haccı yerine getirebilecek sıhhate kavuşma ümidi olmayan kimsenin, kendi adına birini ücretle tutup hacca gönderecek mala sahip olmasıdır. Böyle bir kimsenin oğlu kendi isteği ile babasının vekili olarak hacca gitmeyi kabul ederse, babasının ona izin vermesi gerekir. Çünkü babaya hizmet etmek şerefli bir iştir. Fakat oğul babasına, "Ben sana vekil için karşılaman gereken ücreti vereyim" derse, bu durumda onu minnet altına sokmak gerekmez.

İstitâat hâsıl olunca hac için acele etmek gerekir. Bununla beraber kişi eğer gelecek sene uygun durum bulacaksa ertelenmesi de câizdir. Fakat bunda tehlike vardır; zira erteleyip de hac vazifesinden önce ölen kimse âsi olur. Böyle bir durumda o kimsenin terekesinden -vasiyet etmese bile- vekâleten haccedilir.

Hz. Ömer [radıyallahu anh] şöyle demiştir:

"Bir ara, emrimiz altındaki şehirlere mektup yazıp imkânı olduğu halde hacca gitmeyen kimselere, (gayri müslimlerden istediğimiz) cizye vergisini koyayım diye niyetlendim."

2. Konu: Haccın Rükünleri, Vâcipleri, Yapılış Şekli ve Yasakları

Bil ki haccın beş rüknü vardır. Bunları yerine getirmeden hac vazifesi sahih olmaz.

1. İhram.

2. Tavaf.

3. Tavaftan sonra (Safâ ile Merve arasında) sa'y.

4. Arafat'ta vakfe.

5. Bir görüşe göre tıraş olmak.[223]

Terkinde haccı bâtıl kılmayan fakat bir koyun kurban etmeyi gerektiren altı vâcip bulunur:

1. İhrama mîkattan yani ihram için belirlenen yerlerden girmek. Kim ihramsız olarak mîkat yerlerini geçerse, ona ceza olarak bir koyun kurban etmesi gerekir.

2. Şeytan taşlama.

3. Güneş batana kadar Arafat'ta sabırla kalmak.

4. Müzdelife'de gecelemek.

5. Mina'da gecelemek.

6. Vedâ tavafı.

Son dört maddenin terki için başka bir görüşe göre kurban kesmek gerekmez. Fakat bunlar için de kurban kesmek sünnettir.

Hac üç şekilde yapılır; ifrad, kırân ve temettu'.

1. Hacc-ı ifrâd. En faziletli hac budur. Yapılışı şöyledir:

Önce tek olarak hac yapılır. Hac bittikten sonra kişi ihramdan çıkarak umre için tekrar ihrama girer ve ardından umre yapar. Umre için ihrama girilecek en faziletli yer Ci'râne, sonra Ten'îm, sonra da Hudeybiye'dir. Bunların üçü de sünnettir.

2. Hacc-ı kırân. Kişi haccın bu şeklinde, mîkatta ihrama girerken hac ve umreyi birlikte yapmaya niyet ederek, "Allahım! Hac ve umreyi birlikte yapmak suretiyle senin emrine icabet ettim" der. Böylece bir

223 Burada farzlar yapılış sırasına göre değil, sayı olarak belirtilmiştir. Normal sıra şöyledir: İhram, Arafat'ta vakfe, tavaf, sa'y, tıraş. Hanefîler'de hac niyetiyle ihrama girmek haccın şartıdır (dışındaki farzıdır); rüknü değildir. Haccın rüknü (içindeki farzı) iki olup Arafat'ta vakfe ve ziyaret tavafıdır. Vakfe, zilhiccenin dokuzuncu günü öğle ile akşam arasında Arafat'ta kısa bir süre de olsa durmaktır. Ziyaret tavafı ise bayramın birinci günü fecr-i sâdıktan sonra yapılmaya başlanır. Ziyaret tavafının süresi geniştir. Bayramın üçüncü günü akşamına kadar yapılması vâciptir. Daha sonraya bırakılırsa ceza olarak dem (bir koyun kurban etmek) gerekir.

seferde her ikisi için de ihrama girilmiş olur. Hac için yapılan ameller umre için de yeterli (ve geçerlidir). Böylece umre haccın içinde yapılmış olur. Aynen gusül alınca abdestin de içine girdiği (ve alınmış olduğu) gibi. Hacc-ı kırân yapıp haccın ardından umre vazifesini yerine getirmeden ihramdan çıkan kimseye bir koyun kesmek farz olur. Eğer bu haccı yapan kimse Mekkeli ise ona bir şey gerekmez; çünkü o, mîkatını terketmemiştir. Onun mîkatı Mekke'dir.

Kişi Arafat vakfesinden önce tavaf edip sa'y etmişse, sa'yi hem hac hem de umre için yapılmış kabul edilir. Tavafı ise sayılmaz. Çünkü hacda farz olan tavafın şartı, Arafat vakfesinden sonra yapılmasıdır.

3. Hacc-ı temettu'. Bu da şöyle yapılır: Kişi mîkata ulaşınca umre için ihrama girer. İhramın bağında olmamak için Mekke'de ihramdan çıkar. Sonra hac zamanında Mekke'de ihrama girip hac vazifesini yerine getirir. Burada bir koyun kesmesi kendisine farz olur. Buna güç yetiremez ise kurban bayramından önce ayrı günlerde veya peş peşe üç gün oruç tutar. Yedi gün de vatanına dönünce tutar (toplam on gün eder). Hacc-ı kırânda da koyun kesmez ise on gün oruç tutar. Temettu' kurbanı; umre ihramını şevval, zilkade ya da zilhiccenin ilk on gününde giyen kimseye farzdır. Böylece haccın zahmeti azalmış olur. Hac ihramını, kendi mîkatından düşürmüş olur. Eğer Mekkeli ya da yabancı ise hac zamanında mîkata gelir ya da mîkat bölgesine bir mil mesafe kadar yaklaşıp (ihramını giyip geri dönerse), kendisine bir koyun kesmek farz olur.

Haccın haramlarına gelince... Bunlar altıdır, şöyle ki:

1. Elbise giymek. İhramdayken gömlek, şalvar, sarık, ayakkabı giymek câiz değildir. İzâr, ridâ ve topukları kapamayan uçları açık ayakkabı ise giyilebilir. Böyle bir ayakkabı bulamayan kimse terlik giyebilir. İzâr bulamayan şalvar giyebilir (Hanefî mezhebinde yasaktır). Başı kapatmamak şartı ile yedi uzuv da izâr ile örtülebilir. Kadınların âdetleri üzere elbise giymeleri câizdir; fakat yüzlerini örtemezler. Mahmil ya da çadırda ise örtebilir.

2. Güzel koku sürünmek. Kişi ihramdayken koku sürünür ya da elbise giyerse, kendisine bir koyun kesmek vâcip olur.

3. Tıraş olmak ve tırnakları kesmek. İhramda bunları yapan kimseye bir koyun kesmek vâcip olur. Hamama gitmekte, kan vermekte, hacamat olmakta, kazıyıp koparmamak suretiyle saçları taramakta bir sakınca yoktur.

4. Cimâ etmek. (Arafat vakfesinden önce) Eşiyle cinsel ilişkiye giren kimsenin haccı bozulur. Bu duruma düşen kişinin ceza olarak bir deve ya da bir sığır veya yedi koyun kurban etmesi gerekir.

5. Cinsel ilişkinin başlangıcı sayılacak işler yapmak. İhramdayken hanımını okşamak ve öpmek gibi durumlar câiz değildir. Guslü gerektiren dokunma gibi işler ihramdayken haramdır. Yapıldığı takdirde bir koyun kesmek vâcip olur. İstimnâda (elle boşalmakta) da hüküm böyledir. İhramdayken nikâh kıymak da haramdır; bu halde nikâh kıyılırsa sahih olmaz. Fakat bundan dolayı kurban kesmek gerekmez.

6. Suda bulunan hayvanların dışında kara hayvanları avlamak. İhramlı kimse (karada bulunan) bir avı öldürürse, ona karşılık benzerini deve, inek ve koyundan kesmesi vâcip olur.

3. Konu: Hac Vazifesi Nasıl Yerine Getirilir?

Hac vazifesini yerine getirecek kimse başından sonuna kadar bu ibadeti tertibiyle bilmek zorundadır. Farzları, sünnetleri ve edepleri beraberce yerine getirmelidir. İbadetleri âdet olarak yapmayan kimse sünnet, edep ve farzları bir tutar. Muhabbet makamına erişenler elde ettikleri mertebeye nâfile ve sünnetlerle ulaşırlar. Nitekim Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] kudsî bir hadisi şöyle bildirmiştir:

وَمَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِمَّا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ، وَمَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ، فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ، وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ، وَيَدَهُ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا، وَرِجْلَهُ الَّتِي يَمْشِي بِهَا.

"Kulum bana, kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli bir şeyle yaklaşamaz. Kulum nâfile ibadetleriyle sürekli bana yaklaşır; nihayet ben de

onu severim. Onu sevdiğim vakit; onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum."[224]

O halde ibadetleri yerine getirirken edep ve sünnetlerine riayet etmek oldukça mühimdir. Her yerde bu hususa dikkat etmelidir.

Yol ve Yol Arkadaşının Edepleri

Hac vazifesini yerine getirecek kimse öncelikle hac için niyet etmeli, tövbe ve istiğfarda bulunmalı, üzerindeki kul haklarını ve borçları vermelidir. Ailesine, çocuklarına ve bakımını üstlendiklerine dönene kadar nafakalarını temin etmeli, vasiyetnâme yazmalıdır. Helâl malından yol azığı hazırlamalı, şüpheli şeylerden de kaçınmalıdır. Çünkü şüpheli mal ile yapılan hac vazifesinin dergâh-ı ilâhîde kabul edilmemesinden korkulur. Yolda fakirlere ikramda bulunabilmek için elinden geldiğince yol azığını fazlaca tedarik etmelidir. Yola çıkmadan önce yolculuğun selâmetle olması için sadaka vermelidir. Kendisi için kuvvetli bir binek hayvanı kiralamalı ve yolda bir sıkıntı yaşamamak için hayvanını kiraladığı kimseye taşıtacağı yükün tamamını göstermelidir. Din konusunda ve yolculukta gerekli işlerde kendisine yardımcı olacak salih bir yol arkadaşı edinmelidir. Dostlarıyla vedalaşmalı, kendilerinden helâllik ve dua almalı, onların her birine şöyle demelidir:

أَسْتَوْدِعُ اللهَ دِينَكَ، وَأَمَانَتَكَ، وَخَوَاتِيمَ عَمَلِكَ

"Senin dinini, emanetini ve amelinin sonunu Allah'a emanet ediyorum."[225]

Kendisiyle vedalaşılan kimseler de, yola çıkacak kişiye şöyle mukabelede bulunmalıdırlar:

---

224 Buhârî, Rikâk, 38 (nr. 6502). Yani o kul Allah'ın iradesine göre hareket eder. Allah'ın dilediğini görür. O'nun istediği yerlere gider. O'nun istediği şeyleri alıp verir. O'nun istediği şeyleri görüp gözetir. O'nun istediği şeyleri işitir. O'nun emrine ve iradesine göre hareket eder.

225 Ebû Davud, Cihâd, 80 (nr. 2600); Tirmizî, Daavât, 44 (nr. 3443); İbn Mâce, Cihâd, 24 (nr. 2826).

فِي حِفْظِ اللهِ وَكَنَفِهِ. زَوَّدَكَ اللهُ التَّقْوَى، وَجَنَّبَكَ الرَّدَى، وَغَفَرَ ذَنْبَكَ، وَوَجَّهَكَ لِلْخَيْرِ أَيْنَمَا تَوَجَّهْتَ

"Allah'ın korumasında ve himayesinde olasın. Allah Teâlâ, seni takva ile rızıklandırsın, günahlarını bağışlasın, her ne tarafa yönelirsen karşına hayrı çıkarsın."[226]

Hac için yola çıkmaya niyet eden kimse, evinden ayrılmadan iki rekât namaz kılar. Bu namazın ilk rekâtında Fâtiha'dan sonra Kâfirûn sûresini, ikinci rekâtında İhlâs sûresini okur. Namazın ardından da şöyle dua eder:

اَللّٰهُمَّ، أَنْتَ الصَّاحِبُ فِي السَّفَرِ، وَأَنْتَ الْخَلِيفَةُ فِي الْأَهْلِ وَالْمَالِ وَالْوَلَدِ وَالْأَصْحَابِ. اِحْفَظْنَا وَإِيَّاهُمْ مِنْ كُلِّ آفَةٍ وَعَاهَةٍ. اَللّٰهُمَّ، إِنَّا نَسْأَلُكَ فِي مَسِيرِنَا هَذَا الْبِرَّ وَالتَّقْوَى، وَمِنَ الْعَمَلِ مَا تَرْضَى

"Allahım! Bu yolculukta benim sahibim; ailem, malım, çocuklarım ve arkadaşlarım için halifem sensin. Bizi ve onları her türlü âfet ve tehlikeden koru. Allahım! Senden bu yolculuğumuzda iyilik, takva ve razı olduğun ameli isteriz."

Kapıya geldiğinde ise şöyle dua eder:

بِسْمِ اللهِ، تَوَكَّلْتُ عَلَى اللهِ. لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ. اَللّٰهُمَّ، بِكَ انْتَشَرْتُ، وَعَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ، وَبِكَ اعْتَصَمْتُ، وَإِلَيْكَ تَوَجَّهْتُ. اَللّٰهُمَّ زَوِّدْنِي التَّقْوَى، وَاغْفِرْ لِي ذَنْبِي، وَوَجِّهْنِي لِلْخَيْرِ أَيْنَمَا تَوَجَّهْتُ

"Allah'ın adıyla. Allah'a tevekkül ettim. Bütün kuvvet ve kudret Allah'a aittir. Allahım! Senin yardımınla yola çıktım. Sana tevekkül ettim. Sana dayandım. Sana yöneldim. Allahım! Bana takvayı azık yap. Günahımı affeyle. Ne tarafa yönelirsem yöneleyim beni hayra yönelt."

226 Tirmizî, Daavât, 45 (nr. 3444); Dârimî, İsti'zân, 41 (nr. 2713).

Bineğine oturunca şu duada bulunur:

بِسْمِ اللهِ وَبِاللهِ، وَاللهُ أَكْبَرُ، سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ ، وَإِنَّا إِلَى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ

"Allah'ın ismi ve yardımıyla yola çıkarım. Allah büyüktür. Bu biniti bizim emrimize veren Allah'ı tesbih ederim. Yoksa biz ona sahip olamazdık. Şüphesiz, biz Rabbimiz'e döneceğiz."

Yolculuk boyunca zikir ve Kur'an okumakla meşgul olur. Bir dağ veya tepeye tırmanırken şöyle der:

اَللّٰهُمَّ لَكَ الشَّرَفُ عَلَى كُلِّ شَرَفٍ، وَلَكَ الْحَمْدُ عَلَى كُلِّ حَالٍ

"Allahım! Bütün yüceliklerin üstündeki yücelik ve şeref sana aittir. Her halde hamd sana mahsustur."

Yolculukta bir korkuya kapıldığında; Âyetü'l-kürsî'yi, şehidallah âyetini (Âl-i İmrân 3/18), İhlâs, Felak ve Nâs sûrelerini okur.

İhram ve Mekke'ye Girme Edepleri

Hac vazifesini yerine getirmeye giden kimse insanların ihrama girdiği mîkat yerlerine varınca ilk olarak gusül abdesti alır, cuma bahsinde anlattığımız gibi saçını ve tırnaklarını keser, dikişli elbisesini çıkarıp beyaz renkli izâr ve ridâsını giyer. İhrama girmeden önce güzel koku sürünür, gitmek için ayağa kalktığında devesini dürterek yüzünü yola çevirir, kalbiyle ve diliyle hac için niyet edip şöyle der:

لَبَّيْكَ اللّٰهُمَّ لَبَّيْكَ، لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ، إِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ لَكَ وَالْمُلْكَ، لَا شَرِيكَ لَكَ

"Buyur Allahım, emrindeyim. Buyur yâ Rabbi! Senin hiçbir ortağın yoktur. Buyur yâ Rabbi, emrindeyim. Şüphesiz bütün hamd, nimetler ve mülk sana aittir. Senin hiçbir ortağın yoktur."

Bu sözleri yüksek sesle tekrarlar ve tırmanırken, inerken ya da kafile sıkıntı yaşadığı zaman da böyle yapmaya devam eder. Mekke'ye yaklaştığı zaman gusül abdesti alır.

Hacda Gusül Abdesti Almak

Hacda dokuz yerde gusül almak sünnettir, şöyle ki:

1. Mîkatta ihrama girerken.

2. Mekke'ye girerken.

3. Ziyaret tavafından önce.

4. Arafat'ta vakfeden önce.

5. Müzdelife'de kalınca.

6-7-8. Teşrîk günlerinde üç gün cemrelere taş atmak için. Akabe cemresi için gusle gerek yoktur.

9. Veda tavafından önce.

Kişi, gusül alarak Mekke'ye girip gözüne Kâbe ilişince henüz şehrin ortasındayken şu duayı eder:

لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وَاللهُ أَكْبَرُ. اَللّٰهُمَّ أَنْتَ السَّلَامُ، وَمِنْكَ السَّلَامُ، وَدَارُكَ دَارُ السَّلَامِ، تَبَارَكْتَ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ. اَللّٰهُمَّ إِنَّ هٰذَا بَيْتُكَ عَظَّمْتَهُ وَكَرَّمْتَهُ وَشَرَّفْتَهُ. اَللّٰهُمَّ فَزِدْهُ تَعْظِيمًا وَزِدْهُ تَشْرِيفًا وَتَكْرِيمًا وَزِدْهُ مَهَابَةً، وَزِدْ مَنْ حَجَّهُ بِرًّا وَكَرَامَةً. اَللّٰهُمَّ افْتَحْ لِي أَبْوَابَ رَحْمَتِكَ، وَأَدْخِلْنِي جَنَّتَكَ، وَأَعِذْنِي مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

"Allah'tan başka ilâh yoktur. Allah büyüktür. Allahım! Selâm (her türlü iyilik, esenlik ve afiyetin sahibi) sensin; selâm da sendendir. Senin evin selâm yurdudur. Ey yücelik ve kerem sahibi Allahım! Senin şanın ne kadar yücedir. Allahım! Bu (Kâbe), senin yücelttiğin, bereketlendirdiğin ve şereflendirdiğin beytindir. Onun yücelik, şeref, bereket ve heybetini (saygınlığını) artır. Onu ziyaret eden kimsenin iyilik ve

ihsanını artır. Allahım! Bana rahmetinin kapılarını aç, beni cennetine dâhil et, beni rahmetinden kovulmuş olan şeytandan koru."

Ardından Mescid-i Harâm'a Benî Şeybe kapısından girer ve Hacerülesved'e yönelip onu öper. Eğer izdiham sebebiyle bunu yapmaya güç yetiremez ise ona (mümkünse sağ) elini sürer ve şöyle der:

اَللّٰهُمَّ، أَمَانَتِي أَدَّيْتُهَا، وَمِيثَاقِي تَعَاهَدْتُهُ، اِشْهَدْ لِي بِالْمُوَافَاةِ

"Allahım! Emanetimi eda ettim, sözümü yerine getirdim, sözümde durduğuma şahit ol."

Ardından tavaf ve sa'y ile meşgul olur.

Tavafın Edepleri

Tavaf, namaz gibidir. Tavaf yaparken hadesten (abdestsizlikten ve cünüplükten) taharete, elbisenin, bedenin ve tavaf yerinin pisliklerden temiz olmasına ve setr-i avrete dikkat etmelidir. Fakat tavafta konuşmak mubahtır.

Tavafa başlamadan önce "ıztıbâ" yapmalıdır. Iztıbâ, ridâyı sağ kolu açık kalacak şekilde sarmaktır. Bu şöyle yapılır: Kişi ridânın yarısını sağ koltuğunun altından geçirir, iki ucu sol omzunda birleştirir. Bir ucunu arkaya, bir ucunu göğse salar; böylece sağ kolu açıkta kalır. Iztıbâı tamamlayınca Kâbe'yi sol tarafına alır, Hacerülesved'in yanından tavafa başlar. Şâzervân üzerine basmamak için Kâbe ile arasında üç adım mesafe bırakır. Çünkü şâzervân Kâbe'dendir. Tavafa başlayınca şu duayı okur:

اَللّٰهُمَّ، إِيمَانًا بِكَ وَتَصْدِيقًا بِكِتَابِكَ وَوَفَاءً بِعَهْدِكَ، وَاتِّبَاعًا لِسُنَّةِ نَبِيِّكَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

"Allahım! Sana iman ederek, kitabını tasdik ederek, ahdine vefa göstererek ve peygamberin Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] sünnetine uyarak bu tavafı yapıyorum."

Kâbe'nin kapısına gelince şöyle dua eder:

اَللّٰهُمَّ، هٰذَا الْبَيْتُ بَيْتُكَ، وَهٰذَا الْحَرَمُ حَرَمُكَ، وَهٰذَا الْأَمْنُ أَمْنُكَ، وَهٰذَا مَقَامُ الْعَائِذِ بِكَ مِنَ النَّارِ

"Allahım! Bu beyt senin beytindir. Bu Harem senin haremindir. Bu emniyet senin emniyetindir. Bu (makam), ateşten sana sığınılacak makamdır."

Rüknülırâkî'ye (Kâbe'nin Hacerülesved'den sonra gelen köşesine) varınca şöyle dua eder:

اَللّٰهُمَّ، إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الشِّرْكِ، وَالشَّكِّ، وَالْكُفْرِ وَالنِّفَاقِ، وَالشِّقَاقِ وَسُوءِ الْأَخْلَاقِ، وَسُوءِ الْمَنْظَرِ فِي الْأَهْلِ وَالْمَالِ وَالْوَلَدِ

"Allahım! Şirkten, şekten, küfürden, nifaktan, isyandan, kötü ahlâktan, ailem, malım ve çocuklarımda kötü bir durumla karşılaşmaktan sana sığınırım."

Altın oluğun hizasına gelince şöyle dua eder:

اَللّٰهُمَّ، أَظِلَّنِي تَحْتَ عَرْشِكَ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّ عَرْشِكَ، اَللّٰهُمَّ، اسْقِنِي بِكَأْسِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَرْبَةً لَا أَظْمَأُ بَعْدَهَا أَبَدًا

"Allahım! Senin arşının gölgesinden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyamet gününde beni arşının gölgesinde gölgelendir. (Habibin) Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] kâselerinden bana öyle bir su içir ki ondan sonra bir daha susamayayım."

Rüknüşşâmî'ye geldiğinde şöyle dua eder:

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهُ حَجًّا مَبْرُورًا، وَسَعْيًا مَشْكُورًا، وَذَنْبًا مَغْفُورًا، وَتِجَارَةً لَنْ تَبُورَ، يَا عَزِيزُ يَا غَفُورُ، رَبِّ اغْفِرْ، وَارْحَمْ، وَتَجَاوَزْ عَمَّا تَعْلَمُ، إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعَزُّ الْأَكْرَمُ

"Allahım! Bu haccımı mebrûr (makbul), sa'yimi meşkûr (kabul edilip bolca mükâfat verilen amellerden) eyle. Günahlarımı affet. Yaptığım manevi ticareti zayi etme. Ey Azîz, ey Gafûr (çok affedici) Allahım! Rabbim, günahımı affet, bana merhamet et, bildiğin kusurlarımı bağışla. Şüphesiz sen, çok yüce ve sonsuz ikram sahibisin."

Rüknülyemânî'ye ulaştığında şöyle dua eder:

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكُفْرِ، وَالْفَقْرِ، وَمِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ، وَمِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخِزْيِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ

"Allahım! Küfürden, fakirlikten, kabir azabından, hayatın ve ölümün fitnesinden, dünyanın ve ahiretin perişanlığından sana sığınırım."

Rüknülyemânî ile Hacerülesved arasında şöyle dua eder:

اَللّٰهُمَّ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً، وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً، وَقِنَا بِرَحْمَتِكَ عَذَابَ النَّارِ وَعَذَابَ الْقَبْرِ

"Allahım! Rabbimiz! Bize dünyada iyilik ver; ahirette de iyilik ver. Bizi rahmetinle cehennem azabından ve kabir azabından koru."

Bu şekilde Kâbe'nin etrafında yedi defa döner ve her dönüşte bu duaları okur. Kâbe'nin etrafında bir kere dönmeye "şavt" denir. İlk üç şavtta kısa adımlarla hızlıca ve canlılıkla yürür. Eğer Kâbe'nin yakınında izdiham var ise ilk üç şavtı hızlıca yapabilmek için daha uzaktan dönmelidir. Son dört şavtta ise yavaş yürümelidir. Kişi her dönüşte Hacerülesved'i öper, Rüknülyemânî'ye elini sürer. Eğer kalabalıktan dolayı buna güç yetiremez ise eliyle selâmlar. Yedi şavt bitince Kâbe'nin kapısı ile Hacerülesved arasında durup karnını ve göğsünü Kâbe'ye yapıştırır, yüzünün sağ tarafını onun üzerine koyar, iki elini başının altında yayar ya da Kâbe'nin örtüsüne dokunur. Buraya "mültezem" denir. Burada yapılan dua kabul olunur. Kişi burada şöyle dua eder:

اَللّٰهُمَّ يَا رَبَّ الْبَيْتِ الْعَتِيقِ، أَعْتِقْ رَقَبَتِي مِنَ النَّارِ، وَأَعِذْنِي مِنْ كُلِّ سُوءٍ، وَقَنِّعْنِي بِمَا رَزَقْتَنِي، وَبَارِكْ لِي فِيمَا أَتَيْتَنِي

"Ey el-Beytü'l-atîk'in[227] (bütün düşmanlardan ve tehlikelerden korunmuş şerefli Kâbe'nin) Rabb'i Allahım! Boynumu (bedenimi) cehennem ateşinden âzat et. Beni her türlü kötülükten koru. Verdiğin nimetlere karşı beni kanaatkâr eyle. Bana verdiğin şeylerde benim için bereket kıl."

Sonra orada salavat getirir ve istiğfar eder. Kalbindeki ihtiyaçlarını ister.

Mültezem'deki duayı bitirdikten sonra, makam-ı İbrahim'in arkasında iki rekât namaz kılar. Buna "rekateyn-i tavaf" yani tavafın iki rekât namazı denir. Tavaf bununla tamamlanmış olur. Bu namazın birinci rekâtında Kâfirûn sûresi, ikinci rekâtında ise İhlâs sûresi okunur. Namazın ardından da dua edilir. Yedi şavt yapmadan tavaf tamamlanmaz. Her yedi şavtta bu iki rekât namaz kılınır. Sonra Hacerülesved'e yaklaşıp öpülür ve tavaf bununla sona erer. Ardından sa'y ile meşgul olunur.

Sa'yin Edepleri

Kişi (tavaf ile ilgili vaziferlerini bitirince) Safâ kapısından çıkmalıdır. Safâ'da Kâbe'yi görebilecek kadar biraz yükseğe çıkınca[228] Kâbe'ye yönelerek şöyle dua etmelidir:

---

227 Atîk, "çok eski olan, önceki zamanlardan beri var olan" demektir. Kâbe'ye "el-Beytü'l-atîk" denmesi, onun, insanlar için yeryüzünde ilk yapılan bina olmasındandır. Onu ilk olarak Hz. Âdem [aleyhisselâm] yapmıştır. Hz. İbrahim [aleyhisselâm], onu yeniden bina etmiştir. Atîk, çok şerefli, kıymetli ve âzat edilip hür bırakılmış manasına da gelir. Kâbe, tûfanda suyun altında kalmaktan korunduğu veya onu yıkmak isteyen zalimlerin elinden korunduğu için ona bu ismin verildiği de söylenmiştir. Tarihte nice zalimler, Kâbe'yi yıkmak istemişler fakat Allah Teâlâ onu yıkılmaktan korumuştur. Kâbe'ye, hiçbir insan sahip olmadığı için ona "Atîk" dendiği de söylenmiştir. Beytülma'mûr, gökteki meleklerin tavaf yeri olduğu gibi; Kâbe de yeryüzündekilerin tavaf yeridir (bk. Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/152).

228 Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] Safâ'ya varınca Kâbe'nin görüneceği yere kadar çıkmıştır (Müslim, Hac, 19 [nr. 147]).

لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ، وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ. لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ يُحْيِي وَيُمِيتُ، وَهُوَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ بِيَدِهِ الْخَيْرُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ. لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ، صَدَقَ وَعْدَهُ، وَنَصَرَ عَبْدَهُ، وَأَعَزَّ جُنْدَهُ، وَهَزَمَ الْأَحْزَابَ وَحْدَهُ، لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ

"Allah'tan başka ilâh yoktur. O tektir, hiçbir ortağı yoktur. Bütün mülk O'na aittir; bütün hamdler de O'na layıktır. O, diriltir ve öldürür. O diridir ölmez. Bütün hayır O'nun kudretindedir. O, her şeye kadirdir. Allah'tan başka ilâh yoktur; O, tektir. O kuluna vaadinde sadık oldu; kuluna yardım etti; ordusunu aziz (güçlü) kıldı. Tek olarak bütün düşman gruplarını hezimete uğrattı. Allah'tan başka ilâh yoktur. Biz, kâfirler istemese de ihlâsla O'na kulluk ederiz."

Bundan sonra dilediği ihtiyaçları için Allah Teâlâ'ya dua eder. Ardından aşağıya iner ve Merve'ye kadar sa'ye başlar. Yürüyüşe ağır adımlarla başlar ve sürekli şu duayı okur:

رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ، وَتَجَاوَزْ عَمَّا تَعْلَمُ، إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعَزُّ الْأَكْرَمُ. رَبَّنَا، آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً، وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً، وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

"Rabbim, beni affet, bana merhamet et, benden bildiğin günahları bağışla. Şüphesiz sen, çok aziz (güçlü, her istediğini yapan) ve çok ikram sahibisin. Rabbimiz, bize dünyada iyilik ver, ahirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru."

Yavaş adımlarla yeşil direğe kadar devam eder. Orası, Safâ'dan indiğinde ilk karşılaşacağı yer olup Mescid-i Harâm'ın dış köşesinde bulunmaktadır. Kendisiyle yeşil direk arasında 6 zirâ (yaklaşık 1,5 m.) mesafe kaldığında yürüyüşünü hızlandırır. Buna "remel" denir. İki yeşil direğe varana kadar bu şekilde yürümeye devam eder. Yeşil direkleri geçince normal yürüyüşe döner.

Merve tepeciğine varınca, Safâ tepesinde olduğu gibi, biraz yukarı doğru tırmanır, yüzüyle Safâ'ya döner. Orada yaptığı duanın aynısını yapar. Böyle bir kere sa'y yapılmış olur. Safâ'ya ulaşınca iki sa'y yapılmış olur. Bu şekilde yediye tamamlar.

Bunu yaptığında kudüm tavafı ve sa'y bitmiş olur. Bunlar sünnettir. Farz olan tavaf Arafat vakfesinden sonra yapılandır. Sa'yde abdestli olmak sünnet, tavafta ise farzdır. Sa'y bununla yeterlidir. Arafat vakfesinden sonra sa'y yapmak şart değildir.[229] Fakat sünnet tavafı olsa bile tavaftan sonra sa'y yapılması gerekir.

Arafat Vakfesinin Edepleri

Eğer hac kafilesi Arafat'a arefe günü yetişirse kişi kudüm tavafı yapmaz. Arefe gününden önce varırsa kudûm tavafını yapar. Zilhiccenin sekizinde Mekke'den çıkar ve o gece Mina'da kalır, diğer gün de Arafat'a gider. Vakfenin zamanı arefe günü öğle vaktinde başlayıp bayram sabahının fecr-i sâdıkına kadar devam eder. Sabahtan sonra Arafat'a gelenin haccı olmaz. Arefe günü gusül abdesti alınır. Dua ile meşgul olmak için öğle ile ikindi namazları birlikte kılınır.

Kişi sürekli dua etmeye güç kazanmak için bugün oruç tutmaz. Çünkü haccın sırrı bu şerefli vakitte müminlerin kalplerinin ve isteklerinin birleşmesidir. Bu vakitte yapılacak en faziletli zikir "lâ ilâhe illallah"tır. Zeval vaktinden akşama kadar tazarruda bulunmak, yalvarıp yakarmak, istiğfarla meşgul olmak, nasuh tövbe etmek ve geçmiş tövbeleri yenilemek gerekir.

Bu vakitte yapılacak çok dua vardır. Bunları nakletmek uzun sürer. *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* kitabında bu duaları belirttik, oradan öğrenilebilir ya da önceden bilinen dualar bu vakitte okunabilir. Rivayet edilen tüm duaları bu vakitte okumak güzeldir. Eğer dualar hatırlanamıyor ise yazılı bir yerden okunabilir ya da bir kimse okuyup diğerleri "âmin" diyerek duaya katılırlar.

Güneş batmadan önce Arafat sınırlarından dışarı çıkılmaz.

229 Hanefiler'de hac sa'yinin vakfeden sonra yapılması sünnettir.

Arafat Vakfesinden Sonra Yapılacaklar

Kişi, Arafat vakfesinin ardından Müzdelife'ye gidip (mümkünse) gusül abdesti alır. Zira Müzdelife Harem bölgesine dâhildir. Müzdelife'de akşam ile yatsı namazını, yatsının vaktinde kısaltarak, bir ezan ve iki kametle kılar. Mümkünse bu geceyi ihya etmelidir. Çünkü bu gece çok kıymetli ve üstündür. Geceyi Müzdelife'de geçirmek ibadettir. Burada kalmayan kimse bir koyun kesmek zorundadır.

Kişi, Mina'da şeytan taşlamak için buradan yetmiş taş toplar. Çünkü burada atılmaya uygun çok taş bulunur. Müzdelife'de bir gece kaldıktan sonra ertesi günün gece yarısında Mina'ya gitmek için sabah namazını ilk vaktinde kılar ve yola çıkar. Müzdelife'nin bitiş noktası olan Meş'ar-i Harâm'a gelince (Kuzah dağında) durur ve ortalık aydınlanıncaya kadar dua ile meşgul olur. Sonra, güneş doğmadan önce oradan ayrılır "Vâdilmuhassir"[230] denen yere kadar gelir. O vadiyi tamamen geçene kadar bineğini hızlandırır, yaya yürüyorsa da yürüyüşünü... Böyle yapmak sünnettir.

Kurban bayramı sabahı olunca adına Cemerât denen yere kadar bazan tekbir, bazan da telbiye getirir. Oradan geçip yolun sağ tarafında bulunan cemretü'l-Akabe'ye (büyük şeytan taşlama denilen yere) gelir ve yüzünü kıbleye döner. Güneş bir mızrak boyu yükseldikten sonra bu cemreye yedi taş atar. Evla olan yüzü kıbleye dönmektir. O sırada telbiyeyi bırakıp tekbir getirir.

Her taş atışta şöyle der:

اَللّٰهُمَّ تَصْدِيقًا بِكِتَابِكَ وَاتِّبَاعًا لِسُنَّةِ نَبِيِّكَ مُحَمَّدٍ

"Allahım! Kitabını tasdik ederek ve peygamberin Muhammed'in sünnetine uyarak şeytanı taşlıyorum."[231]

230 Kâbe'yi yıkmak için gelen fil ordusunun fili bu vadide çöküp kaldığı ve ordunun helâk edildiği yer olduğu için bu isim verilmiştir. Onun için buradan hızlı geçilmesi tavsiye edilmiştir.

231 bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nr. 16045; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/173 (nr. 9332).

Taşları atınca telbiyeyi ve tekbiri keser. Fakat farz namazların ardından getirilen tekbirlere devam eder. Bu tekbirler (hacılar için) kurban bayramının birinci günü öğle namazından başlayıp teşrîk günlerinin son günü sabah namazına kadar her farz namazın peşinden getirilir.[232] Sonra yoluna devam edip (evinde veya kaldığı yerde) dua ile meşgul olur. Ardından eğer kurbanı yanında ise şartlarına riayet ederek kurban keser ve tıraş olur. Şeytan taşlamayı ve tıraş olmayı bu günde yaptıysa birinci tahallül (ihram yasaklarının bir kısmının kalkması) gerçekleşir. Cinsel ilişki ve avlanma hariç, diğer bütün ihram yasakları kalkar.

Ardından Mekke'ye gider ve rükünlerine uyarak Kâbe'yi tavaf eder. Bunun ilk vakti kurban bayramının girdiği gece yarısından itibaren başlar. Fakat evla olanı kurban bayramının ilk günüdür. Son vakit için belirli bir zaman yoktur. Dilediği kadar erteleyebilir.[233] Ancak böyle yapmakla diğer tahallül hâsıl olmaz ve cinsel ilişki haram olmaya devam eder.

Bu tavafı da kudûm tavafında anlattığımız şekilde yapınca hac tamamlanmış olur, cinsel ilişki ve avlanmak helâl olur. Önceden sa'y yapmışsa sa'y yapmaz. Eğer yapmamış ise bu tavaftan sonra rükünlerine uyarak sa'y vazifesini de yerine getirir. Şeytan taşlama, tıraş olma ve Kâbe'yi tavaf etme şartları yapılınca artık hac tamamlanmış olur ve ihramdan çıkar.

Teşrîk günlerinde şeytan taşlamak ve Mina'da kalmak ihramdan çıktıktan sonra gerekir. Kişi, tavaf ve sa'yden sonra bayram günü Mina'ya gelip orada geceler. Geceyi burada geçirmek vâciptir. Ertesi gün (bayramın ikinci günü) şeytan taşlamak için zeval vaktinden sonra gusül alır. Arafat'a yakın bulunan ilk cemreye yedi adet taş atar. Taşları attıktan sonra, yolun sağından biraz kenara çekilir, kıbleye karşı durur ve Bakara sûresini okuyacak kadar bir süre dua eder. Sonra orta cem-

232 Şâfiî mezhebinde meşhur olan görüş budur. Bir görüşe göre de kurban bayramının birinci günü öğle namazından başlayıp teşrîk günlerinin son günü ikindi namazına kadar devam eder. İmam Nevevî [rahmetullahi aleyh], *el-Mecmû'* adlı eserinde bu görüşü tercih etmiştir. Hanefîler'de ise teşrîk tekbirleri arefe günü sabah namazında başlar, bayramın dördüncü günü ikindi namazına kadar yirmi üç vakit devam eder.

233 İmâm-ı Âzam'a [rahmetullahi aleyh] göre ziyaret tavafını teşrîk günlerinde (kurban bayramının üçüncü günü güneş batıncaya kadar) yapmak vâciptir. Bugünlerden sonraya tehir edilirse bir koyun kurban etmek gerekir.

reye gelir. Birincide olduğu gibi oraya da yedi taş atar ve aynı şekilde durup dua eder. Sonra Akabe cemresine (büyük şeytana) gelir. Oraya da yedi taş atar ve o geceyi Mina'da geçirir. Bayramın üçüncü günü de aynı tertipte bu cemrelere yirmi bir taş atar. Dilerse bu kadarıyla yetinir ve Mekke'ye gider. Eğer güneş batana kadar Mina'da kalırsa orada gecelemesi gerekir ve diğer gün de yirmi bir taş atması vâcip olur.

Haccın tamamı bu anlattıklarımızdır.

4. Konu: Umrenin Yapılışı

Umre yapmak isteyen kimse gusül abdesti almalı, hac vazifesindeki gibi ihramı kuşanmalı ve umre mîkatına gitmek için Mekke'den çıkmalıdır. Mîkat yerleri ise Ci'râne, Ten'îm ve Hudeybiye'dir. لَبَّيْكَ بِعُمْرَةٍ diye Umreye niyet eder ve telbiye getirir. Hz. Âişe Mescidi'ne gider ve burada iki rekât namaz kılar. Sonra tekrar Mekke'ye döner ve yolda telbiye getirir. Mescide girince telbiyeyi bırakır ve hac konusunda anlattığımız gibi tavaf ve sa'y yapar. Ardından başını tıraş eder. Böylece umre tamamlanmış olur.

Umre bütün sene içerisinde yapılabilir. Burada bulunan kişi gücü yettiği kadar umre yapmalıdır. Yapamaz ise tavaf etmeli, buna da güç yetiremez ise Kâbe'ye bakmalıdır. Kâbe'ye geldiğinde iki direk arasında namaz kılmalıdır. Bu bölgeye yalın ayak girmeli, tâzim ve hürmette bulunmalıdır. Midesi doluncaya kadar gücü nisbetinde zemzem içmelidir. Çünkü niyet ettiği şey için şifa bulur.[234] Zemzem suyunu içerken şöyle dua etmelidir:

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهُ شِفَاءً مِنْ كُلِّ دَاءٍ وَسُقْمٍ، وَارْزُقْنَا الْإِخْلَاصَ وَالْيَقِينَ وَالْمُعَافَاةَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ

"Allahım! Onu benim bütün dertlerim ve hastalıklarım için şifa kıl. Beni ihlâs ve yakîn ile rızıklandır, günahlarımı affederek bana dün-

234 Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuştur: *"Zemsem suyu ne niyetle içilirse ona fayda verir"* (İbn Mâce, Menâsik, 78 [nr. 3062]; Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/389).

ya ve ahirette afiyet ihsan eyle. Ey merhamet edenlerin en merhametlisi, rahmet eyle."

5. Konu: Vedâ Tavafı

Kişi vatanına dönmeye karar verince, önce işlerini bitirir, yol hazırlığını tamamlar; son iş olarak vedâ tavafını yapar. Vedâ tavafında, daha önce anlattığımız şekilde Kâbe'yi yedi defa tavaf eder, fakat bu tavafta remel ve ıztıbâ yapmaz. Sonra iki rekât namaz kılar, ardından Mültezem'e gelip dua eder ve geri döner. Mescid-i Harâm'dan çıkana kadar Kâbe'ye bakmaya devam eder.

6. Konu: Medine-i Münevvere'yi Ziyaret

Vedâ tavafından sonra Medine-i Münevvere'yi ziyaret etmek gerekir. Nitekim Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

مَنْ زَارَنِي بَعْدَ وَفَاتِي، فَكَأَنَّمَا زَارَنِي فِي حَيَاتِي

"Kim beni vefatımdan sonra ziyaret ederse, sanki hayatımda iken ziyaret etmiş gibidir."[235]

مَنْ جَاءَنِي زَائِرًا لَا يَهُمُّهُ إِلَّا زِيَارَتِي، كَانَ حَقًّا عَلَى اللهِ سُبْحَانَهُ أَنْ أَكُونَ لَهُ شَفِيعًا

"Kim sırf beni ziyaret için gelirse, ona şefaat etmem Allah Teâlâ için bir haktır."[236]

Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] ziyaret için Medine-i Münevvere'ye yönelen kimse, yolda çokça salavat getirir. Medine'nin duvar ve bahçelerini gördüğü zaman şöyle dua eder:

---

235 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 12/309 (nr. 13496); *el-Mu'cemü'l-Evsat*, 1/201 (nr. 289); Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/278; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8/44 (nr. 10409).

236 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 12/225 (nr. 13149); Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 4/2 (nr. 5842).

اَللّٰهُمَّ، هَذَا حَرَمُ رَسُولِكَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَاجْعَلْهُ لِي وِقَايَةً مِنَ النَّارِ، وَأَمَانًا مِنَ الْعَذَابِ وَسُوءِ الْحِسَابِ

"Allahım! Burası resûlünün haremidir. Onu benim için ateşten korunma, azaptan ve kötü hesaptan emniyet vesilesi yap."

Sonra (mümkünse) ilk olarak gusül abdesti alır, ardından Medine'ye girer. Güzel kokular sürünür, temiz ve beyaz elbiseler giyinir. Şehrin içine girince tevazu ve hürmette bulunarak şöyle der:

رَبِّ، أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ، وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ، وَاجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا

"Rabbim! Beni oraya sıdk ile girdir ve oradan sıdk ile çıkar. Bana tarafından bir destek ve yardım ver."

Ardından Mescid-i Nebevî'ye girer, minberin yanında iki rekât namaz kılar. Minberin direğini sağ omzunun hizasına getirir. Resûlullah [sallallahu alcyhi vesellem] burada dururdu. Sonra ziyarete yönelir ve arkası kıbleye gelecek şekilde yüzünü kabrin duvarına çevirir. Kabrin duvarına el sürmek ve onu öpmek sünnet değildir. Biraz uzakta durmak hürmet ve edebe daha uygundur. Sonra Allah Resûlü'ne [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle selâm verir:

اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللهِ، اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا نَبِيَّ اللهِ، اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا حَبِيبَ اللهِ، اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا صَفْوَةَ اللهِ، اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا أَكْرَمَ وَلَدِ آدَمَ، اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا سَيِّدَ الْمُرْسَلِينَ، اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا خَاتَمَ النَّبِيِّينَ وَرَسُولَ رَبِّ الْعَالَمِينَ، اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ وَعَلَى أَصْحَابِكَ الطَّاهِرِينَ وَأَزْوَاجِكَ الطَّاهِرَاتِ أُمَّهَاتِ الْمُؤْمِنِينَ، جَزَاكَ اللهُ عَنَّا أَفْضَلَ مَا جَزَى نَبِيًّا عَنْ أُمَّتِهِ، وَصَلَّى عَلَيْكَ كُلَّمَا ذَكَرَكَ الذَّاكِرُونَ، وَكُلَّمَا وَغَفَلَ عَنْكَ الْغَافِلُونَ

"Allah'ın selâmı senin üzerine olsun ey Allah'ın resûlü!

Allah'ın selâmı senin üzerine olsun ey Allah'ın nebîsi!

Allah'ın selâmı senin üzerine olsun ey Allah'ın habibi!

Allah'ın selâmı senin üzerine olsun ey Allah'ın seçilmiş kulu!

Allah'ın selâmı senin üzerine olsun ey insanların en şereflisi!

Allah'ın selâmı senin üzerine olsun ey peygamberlerin efendisi!

Allah'ın selâmı senin üzerine olsun ey peygamberlerin sonuncusu!

Allah'ın selâmı senin üzerine olsun ey âlemlerin Rabb'inin resûlü!

Allah'ın selâmı senin ve temiz ashabının, müminlerin anneleri olan tertemiz zevcelerinin üzerine olsun!

Allah Teâlâ bizim adımıza sana, kavmi adına bir nebîye ve ümmeti adına bir resûle verdiği en büyük mükâfatı versin!

Allah Teâlâ sana, zikredenler seni zikrettiği ve gafiller senden gafil kaldığı sürece salât etsin!"

Eğer biri kendisine Allah Resûlü'ne [sallallahu aleyhi vesellem] selâm ulaştırmayı vasiyet etmişse, "Yâ Resûlallah, falan adına size selâm olsun, filandan size selâm olsun" der. Sonra bir adım ileri gider, (yana kayar) Ebû Bekir-i Sıddîk'a selâm verir. Sonra bir adım daha yana kayar ve Hz. Ömer el-Fâruk'a [radıyallahu anhümâ] selâm verir. Her ikisine de şöyle der:

اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمَا يَا وَزِيرَيْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَالْمُعَاوِنَيْنِ لَهُ عَلَى الْقِيَامِ بِالدِّينِ مَا دَامَ حَيًّا، وَالْقَائِمِينَ فِي أُمَّتِهِ بَعْدَهُ بِأُمُورِ الدِّينِ، تَتَّبِعَانِ فِي ذَلِكَ آثَارَهُ، وَتَعْمَلَانِ بِسُنَّتِهِ، فَجَزَاكُمَا اللهُ خَيْرَ مَا جَزَى وُزَرَاءَ نَبِيٍّ عَنْ دِينِهِ

"Ey Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] vezirleri (halifeleri) ve hayatta olduğu müddetçe dini ihyada ona yardımcı olan, ondan sonra ümmeti içinde din işlerini ayakta tutan, bu konuda onun izine uyan ve sünnetiyle amel eden dostları; Allah'ın selâmı sizin üzerinize olsun. Allah size, bir peygambere dininde yardımcı olanlara verdiği mükâfatın en güzelini versin."

Sonra orada ayakta durup gücü yetttiği kadar dua eder. Sonra dışarı çıkıp Bakî Mezarlığı'na gider. Orada ashabın ve büyüklerin kabirlerini ziyaret eder. Geri döneceği zaman yeniden Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] ziyaret edip veda eder.

7. Konu: Haccın Sırları

Buraya kadar açıkladıklarımız hac ibadetinin amel ile ilgili yönleriydi. Bu amellerin her birinin bir sırrı vardır. Bundan maksat ise ibret almak, nasihat edinmek ve ahiret işlerini hatırlamaktır.

Bunun hakikatinin aslı şöyledir:

İnsan, kendi ihtiyarını terketmeden saadetinin kemalatına ulaşamayacak şekilde yaratılmıştır. Bunu (giriş bölümü olan) "Müslümanlık Bahsi" kitabında açıklamıştık. İnsanın hevâ ve hevesine uyması helâkine sebeptir. Kişi kendi ihtiyarında bulunup şeriatın emir ve yasaklarına uymayarak hevâsının peşinden sürüklenirse, bu davranışı kulluğa yakışmaz. İnsanın saadeti kulluktadır. Bu sebepten önceki ümmetler insanlardan uzak kalarak bir kenarda ibadete yönelmişler ya da ibadet niyetiyle yolculuklara çıkmışlardır. Her ümmetin âbid kulları insanlardan ayrılmış veya dağlara çıkmışlardır. Tüm ömürlerini riyâzet ve mücâhede ile geçirmişlerdir.

Önceki milletler Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], getirdiği yeni dinde (İslâm'da) ruhbanlığın ve seyahatin yerini sorduklarında şöyle buyurdu:

أَبْدَلَنَا اللهُ بِهَا الْجِهَادَ وَالتَّكْبِيرَ عَلَى كُلِّ شَرَفٍ

"Allah Teâlâ onların yerine bize cihadı ve (hac yolculuğu sırasında) her tepede tekbir getirmeyi verdi."[237]

237 İbnü'l-Mübârek, *Cihâd*, nr. 17. *"Ümmetimin seyahati, Allah Teâlâ'nın yolunda cihaddır"* hadisi için bk. Ebû Davud, Cihâd, 6 (nr. 2486). Cihad ve hac yolculuklarında her tepeyi aşarken tekbir getirmekle ilgili hadis için bk. Buhârî, Umre, 12 (nr. 1797); Müslim, Hac, 76 (nr. 428).

Demek oluyor ki Cenâb-ı Hak bu ümmete ruhbaniyete karşılık haccı emretmiştir. Böylece hac ibadetinde hem mücâhede hâsıl olur hem de diğer pek çok ibret ortaya çıkar. Yüce Mevlâ Kâbe'yi şerefli kıldı ve onu kendisine nisbet etti. Onu sultanın huzuruna giriş yeri gibi yaptı ve etrafını, beytini yüceltmek için Harem bölgesi kıldı. Oranın hayvanlarını avlamayı ve ağaçlarını kesmeyi haram kılarak o bölgenin hürmetini (ve şerefini) artırdı. Arafat'ı, sultanın huzurundaki bir meydan gibi Harem'in önüne koydu. Allah Teâlâ'nın bir eve nüzul etmekten münezzeh olduğunu bilmekle beraber dünyanın dört bir yanından insanlar büyük bir şevkle bu evi ziyaret ederler. Nitekim dosta nisbet edilen her şey sevgilidir ve istenendir.

İşte müslümanlar bu şevk ile ailesini, malını, çoluk çocuğunu geride bırakıp sahranın tehlikelerini göze alırlar, kulluk şuuruyla ilâhî huzura yönelirler. Bu ibadette müslümanlara şeytan taşlamak, Safâ ile Merve arasında gidip gelme gibi öyle işler emredilmiştir ki hiçbir akıl bunların asıl manasını anlamaya yol bulamaz. Bunun sebebi aklın anladığı işe nefsin de "ne ve niçin" yaptığını bilerek yakınlık duymasıdır.

Nefis zekât vererek fakirlere yardım ettiğini, namaz kılarak Rabbü'l-âlemîn'in huzurunda eğildiğini, oruç tutarak nefsin isteklerini ve şeytanın askerlerini kırdığını bilir. Böylece tabiatına göre hareket etmesi mümkün olur. Kulluğun kemali ise yapılan işi kalpte nefsî bir arzu ya da istek ortaya çıkmadan yalnızca Allah'ın emri olduğu için yerine getirmektir. Şeytan taşlamak ve sa'y yapmak, kulluk etmek şuurunun dışında yerine getirilemez. Bunun için Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] özellikle hac için,

لَبَّيْكَ بِحَجَّةٍ حَقًّا تَعَبُّدًا وَرِقًّا

"Sana kul ve köle olarak hak bir haccı yerine getirmek için emrindeyim Allahım"[238] diyerek bu vazifeyi kulluk ve kölelik olarak isimlendirmiştir.

238 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 1/151 (nr. 350); Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 3/223 (nr. 5366); Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 14/218.

Bazılarının bu gibi ameller karşısında maksadın ve muradın ne olduğu konusunda şaşkınlığa düşmeleri, işlerin hakikatini anlamaktan gafil olduklarındandır. Çünkü bundan maksat maksatsızlık, bundan hedef hedefsizliktir. Kulluk böyle anlaşılır. Kul, kendisine emredilenden başka bir şeye bakmaz. Aklın ve yaratılış tabiatının bundan başka bir nasibi yoktur. Benliği aradan çıkarmak gerekir. Kulun saadeti hiçliktedir. Kişide Cenâb-ı Hakk'ın emrinden başka bir şey kalmamalıdır.

8. Konu: Hacdan Alınacak İbretler

Bu yolculuk bir anlamda ahiret seferine benzetilmiştir. Bu yolculuktan maksat Kâbe, ahiret yolculuğundan maksat ise Kâbe'nin sahibidir. O halde bu yolculuğun hazırlıklarından ve vaziyetinden ahiret seferinin durumunu akla getirmelidir. Kişi bu yolculukta ailesinden ve dostlarından ayrılırken ölüm sekeratındaki kopuşu düşünür.

Nasıl ki ilk olarak kalbini tüm dünyevî bağlardan koparark evinden ayrılması gerekiyorsa, bunun ömrünün sonunda da aynı şekilde meydana geleceğini anlar, hatta her ne kadar bu yolculuk gözüne zor görünmese bile kalbinin tüm dünyevî bağlardan el çekeceğini bilir.

Yine kişi bu yolcukta azık için yanına her çeşit yiyecek aldığı ve çölde sıkıntı yaşamamak adına tüm tedbirleri düşündüğü gibi, kıyamet sahrasının bundan daha uzun ve tehlikeli olduğunu idrak etmelidir. Ahiret yurdunda azığa daha fazla ihtiyaç vardır. Bu azığı önceden tedarik etmek gerekir. Kişi hac yolculuğunda nasıl ki çabuk bozulan gıdaları yanına almıyor ve bunların çölde işine yaramayacağını biliyor ise, aynı şekilde içine riya karışmış olan bütün amellerin de kendisi için ahiret azığı olamayacağını anlamalıdır. Bineğine oturup da ilerlemeye başlayınca kendi cenazesini aklına getirmelidir. Çünkü çok iyi bilir ki o yolculukta bineği tabutu olacaktır. Belki de henüz bineğinden inmeden tabuta gireceği o vakit gelecektir. Bu yolculuk ahiret seferine azık olmalıdır.

Kişi Kâbe'ye yaklaşıp da üzerinden elbiselerini çıkararak beyaz kumaştan olan ihramı kuşandığında kefeni hatırlamalıdır. Çünkü o yolculuğun elbisesi de, bu âlemin âdeti olan elbiseler gibi olmayacaktır. Çöllerde yaşadığı zorluk ve tehlikeler karşısında Münker, Nekir,

kabirdeki akrep ve yılanları aklına getirmelidir. Zira kul için öldüğü andan haşredileceği vakte kadar tehlikeli geçitleri bulunan büyük bir sahra bulunur. Nasıl ki çöllerdeki sıkıntı ve zorluklardan bir rehber olmadan kurtulmanın imkânı yok ise, ibadetlerin kılavuzluğu olmadan da kabirdeki korkulardan emin olunamayacağını düşünmelidir. İnsan çölde eşinden, çoluk çocuğundan ve dostlarından ayrılarak tek başına kaldığı gibi, kabirde de bu hale düşecektir. Kişi, "lebbeyk" deyince bunun Cenâb-ı Hakk'ın çağrısına cevap olduğunu bilmelidir. Kıyamet günü kendisine bu şekilde seslenileceğini ve o anda yaşayacağı korkuyu idrak etmelidir. Bu çağrının ehemmiyetini tefekkür etmek gerekir.

Şöyle nakledilir:

Ali b. Hüseyin (Zeynelâbidin) [radıyallahu anhümâ] hacca niyet etti. İhramını giyip bineğinin üzerine oturunca rengi sarardı, terlemeye başladı, kendisini bir titreme aldı, telbiye getirmeye güç yetiremedi. Kendisine, "Niçin telbiye getirmiyorsun?" diye sorulunca, "Bana, 'Sana huzurumuzda kabul ve yer yok!' denilmesinden korkuyorum" dedi. Telbiye getirince bayıldı ve bineğinden düştü.[239]

Ebû Süleyman ed-Dârânî'nin [rahmetullahi aleyh] müridi Ahmed b. Ebü'l-Havârî [rahmetullahi aleyh] şöyle nakletmiştir:

Ebû Süleyman ed-Dârânî'nin [rahmetullahi aleyh] hizmetinde bulunuyordum. (İhrama girdikten sonra) "Lebbeyk" demedi. Bu arada kendisini bayılma gibi bir hal aldı. Kendine gelince bana şunları söyledi:

"Ey Ahmed, Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya [aleyhisselâm], 'İsrâiloğullarının zalimlerine söyle zikrimi az yapsınlar; çünkü ben beni zikredeni zikrederim, zalimleri ise lânetle zikrederim' diye vahyetti. Yazık sana ey Ahmed, bana ulaşan bir habere göre, helâl olmayan malla hac için yola çıkıp sonra, 'Buyur Allahım' diyerek telbiye getiren kimseye, Hak Teâlâ, 'Elindeki haram malı geri vermedikçe sana katımızda buyur ve kabul yok!' der."[240]

239 Dînevernî, *el-Mücâlese ve Cevâhirü'l-İlm*, s. 136; İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dımaşk*, 41/278.

240 Haber için bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, 6/109 (nr. 5224).

Tavaf ve sa'y eden kimseler, sultanın sarayının avlusundaki çaresizlere benzerler. Durmadan onun köşkünün etrafında dolaşırlar ve ihtiyaçlarını bildirecek fırsatı kollarlar. Sürekli sarayın önündeki meydana gidip gelirler. Kendilerine merhamet edip yardımda bulunacak birini ararlar. Sultanın gözünün ansızın kendilerine değeceği ve onlara bakacağını ümit ederler. İşte Safâ ve Merve arası bu meydan gibidir.

Arafat vakfesine durmak ve dünyanın dört bir yanından gelen insanların burada bir araya gelerek farklı dillerde dua etmesi, kıyametteki arasat meydanına benzer. Kıyamette de tüm insanlar bir araya toplanır ve herkes kendisiyle meşgul olur, kabul mü ret mi edileceğini hayretle bekler.

Şeytan taşlamaya gelince... Bunun maksadı kulluğu izhar etmektir. Burada kulluğu göstermek ve Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm] benzemek vardır. Çünkü İblis, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] haccına şüphe sokmak için Mina'da ona gözüktü. O da şeytanı taşladı. Eğer aklına, "Şeytan ona gözüktü, bana ise gözükmüyor. Boş yere neden taş atayım?" diye bir düşünce gelirse, bil ki bu düşünce de şeytandandır. Taş atarak onun belini kır! Onun beli Allah'ın emir ve yasaklarına uyan bir kul olduğunda kırılır. Cenâb-ı Hakk'ın sana emrettiğini yap ve kendi tasarrufunu bırak! Attığın taşlarla hakikaten şeytanı kahrettiğini bil!

Bunları kişinin haccın ibretlerini idrak edebilmesi için anlattık. Bu gibi manalar; idrakin temizliği, şevkin çokluğu ve gayretin üstünlüğü ölçüsünde gösterilir ve kişi bunların her birinden nasibini alır. İbadetin diriliği bu yolla olur ve yapılan ameller sûretten öteye geçer.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

KUR'AN OKUMAK

Kur'ân-ı Kerîm okumak ibadetlerin en faziletlisidir. Özellikle de namaz esnasında kıyamda okunurken... Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadis-i şerifleri buyurmuştur:

أَفْضَلُ عِبَادَةِ أُمَّتِي قِرَاءَةُ الْقُرْآنِ

"Ümmetimin en faziletli ibadeti, Kur'an okumaktır."[241]

مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ، ثُمَّ رَأَى أَنَّ أَحَدًا أُوتِيَ أَفْضَلَ مِمَّا أُوتِيَ، فَقَدِ اسْتَصْغَرَ مَا عَظَّمَهُ اللهُ تَعَالَى

"Kim Kur'an okur da (ezberler de), başka birine kendisine verilenden daha faziletli bir şey verildiğini düşünürse, o kimse Allah Teâlâ'nın yücelttiği bir şeyi küçültmüş olur."[242]

---

241 Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 2022; Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 3/169; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, 2/246 (nr. 1284).

242 Benzer rivayet için bk. Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 7/159 (nr. 11632); Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 2617; İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 799; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/396; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 2350.

لَوْ كَانَ الْقُرْاٰنُ فِي إِهَابٍ مَا مَسَّتْهُ النَّارُ

"Şayet Kur'an bir deri içinde olsaydı (bir deriye sarılıp ateşe atılsaydı), ateş onu yakmazdı."[243]

مَا مِنْ شَفِيعٍ أَفْضَلَ مَنْزِلَةً عِنْدَ اللهِ تَعَالَى مِنَ الْقُرْاٰنِ، لَا نَبِيٌّ وَلَا مَلَكٌ، وَلَا غَيْرُهُ

"Allah katında Kur'an'dan daha faziletli bir şefaatçi yoktur; ne bir peygamber ne bir melek ne de başkası (onun gibi şefaatçi olamaz)."[244]

يَقُولُ اللهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: مَنْ شَغَلَهُ قِرَاءَةُ الْقُرْاٰنِ عَنْ دُعَائِي وَمَسْأَلَتِي، أَعْطَيْتُهُ أَفْضَلَ ثَوَابِ الشَّاكِرِينَ

"Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: Kur'an okumak kimi bana dua etmekten ve benden bir şey istemekten alıkoyarsa ona, şükredenlerin sevabının en faziletlisini veririm."[245]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir gün,

إِنَّ هٰذِهِ الْقُلُوبَ تَصْدَأُ كَمَا يَصْدَأُ الْحَدِيدُ

– *Şüphesiz demirin paslandığı gibi bu kalpler de paslanır,* buyurdu. Kendisine,

– Yâ Resûlallah! Onun cilası nedir, diye sorulunca,

---

243 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/155; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 6/172 (nr. 5901); Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfat*, 2/123 (nr. 573).

244 Hafız Irâkî hadisi, Abdülmelik b. Hubeyb'in, Said b. Süleym'den mürsel olarak rivayet ettiğini belirtir. Kur'an'ın şefaat etmesiyle ilgili bk. Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 42 (nr. 804); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 9/132 (nr. 8655).

245 Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 2440. Aynı konuda ufak değişikliklerin olduğu rivayet için bk. Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân, 25 (nr. 2926); Dârimî, Fezâilü'l-Kur'an, 6 (nr. 3399); Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 2015; İbn Şâhin, *et-Tergîb fî Fezâili'l-A'mâl*, nr. 153.

Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem],

تِلَاوَةُ الْقُرْآنِ وَذِكْرُ الْمَوْتِ

– *Kur'an okumak ve ölümü hatırlamaktır,*[246] buyurdu.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

تَرَكْتُ لَكُمْ وَاعِظَيْنِ نَاطِقًا وَصَامِتًا فَالنَّاطِقُ الْقُرْآنُ، وَالصَّامِتُ الْمَوْتُ

"Size konuşan ve susan iki vaiz bıraktım. Konuşan vaiz, Kur'an'dır, susan ise ölümdür."[247]

İbn Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kur'an'ı okuyun. Okuduğunuz her bir harfe karşılık size on iyilik sevabı verilir. Ben, 'elif-lâm-mîm' bir harftir demiyorum; 'elif' bir harftir, 'lâm' bir harftir, 'mîm' ayrı bir harftir (Her birine onar sevap verilir; toplam otuz sevap eder)."[248]

Ahmed b. Hanbel [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Allah Teâlâ'yı rüyamda gördüm ve, "Yâ Rabbi, sana yaklaşanlar en çok ne ile yaklaşırlar?" diye sordum. Hak Teâlâ, "Ey Ahmed, kelâmımla (Kur'an'la)" buyurdu. Ben, "Yâ Rabbi, anlayarak mı yoksa anlamadan mı?" diye sordum. Cenâb-ı Hak, "Anlayarak da anlamayarak da olsa" buyurdu.

1. Konu: Gafillerin Kur'an Okuması

Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenen kimse büyük bir dereceye nail olur. Kur'an'a karşı hürmeti gözetmek gerekir. Kişi kendisini lüzumsuz şeylerden korumalı ve tüm hallerinde edebini muhafaza etmelidir. Böyle yapmayan kimseye Kur'an'ın hasım olmasından korkulur.

246 Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 2014; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, 2/199 (nr. 1178); Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 8/197. Bu rivayette ölümü hatırlama kısmı yoktur.

247 Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 5/351.

248 Bu söz bir hadiste geçmektedir (bk. Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân, 16 [nr. 2910]).

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

أَكْثَرُ مُنَافِقِي هَذِهِ الْأُمَّةِ قُرَّاؤُهَا

"Ümmetimin münafıklarının çoğu, Kur'an ezberleyenler arasından çıkar."[249]

Ebû Süleyman ed-Dârânî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki:

"Cehennem zebânileri, Kur'an'ı öğrenip ezberledikten sonra günahlara dalan hafızlara, puta tapanlardan önce azap ederler."[250]

Tevrat'ta şöyle nakledilmiştir:

"Ey kulum, benden hayâ etmiyor musun? Yolda giderken sana arkadaşlarının birinden bir mektup gelse, hemen bir kenara çekilip onu okumak için oturur ve hiçbir şeyi kaçırmayayım diye onu kelime kelime okuyup düşünürsün. İşte bu, benim sana gönderdiğim kitabımdır. Bak onda hikmet, hüküm ve haberleri nasıl peş peşe anlattım. Çok defa iyice düşünesin diye onları uzun ve genişçe tekrarladım. Sonra sen ondan yüz çevirdin. Ben, senin için bir arkadaşından daha mı değersizim?

Ey kulum, sana bir arkadaşın geldiğinde, ona bütünüyle yönelir, kendisine kulak verirsin; bu arada bir kimse konuşsa veya seni meşgul etse hemen ona 'sus' diye işaret edersin. İşte ben, kelâmımla sana yöneliyor, seninle konuşuyorum. Sen ise kalbinle benden yüz çeviriyorsun! Beni bir arkadaşından daha basit mi görüyorsun?"

Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki:

"Sizden önce gelenler, Kur'an'ı Rab'lerinden kendilerine gelen risaleler, mesajlar olarak görüyorlardı. Gece olunca onu okuyarak üzerinde derin derin düşünüyor, gündüz de hükümlerini uygulamakla meşgul oluyorlardı. Siz ise kendinize ondan ders okutmayı amel edinmişsiniz. Mahrecini, irabını düzeltiyorsunuz fakat emir ve yasaklarına gereği gibi ehemmiyet göstermiyorsunuz!"

---

249 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/155; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 6960.

250 Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, nr. 3376; Süyûtî, *el-Câmiu's-Saşîr*, nr. 4585; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 8/286.

Tüm bunlarla bilmek gerekir ki Kur'ân-ı Kerîm'den maksat yalnızca onu okumak değil, onunla amel etmektir. Okumak öğrenmek içindir, öğrenmek de emir ve yasaklara uymak için... Kur'an'ı emir ve yasaklarına riayet etmeden okuyan kimsenin hali, efendisinden kendisine yapması gereken işlerin bildirildiği mektubu alıp da, bir yere oturarak onu yüksek sesle okuyan, sözleri oldukça güzel ifade eden fakat emirlerden hiçbirini yerine getirmeyen kölenin durumuna benzer. Muhakkak ki böyle biri azarlanmaya ve cezaya müstahak olur.

2. Konu: Kur'an Okuma Edepleri

Zâhirî edepler: Kur'ân-ı Kerîm okurken altı zâhirî edebi gözetmek gerekir:

Birincisi: Kur'an'ı hürmetle okumalıdır. Kişi namazda olduğu gibi ilk olarak abdest almalı, kıbleye yönelmeli ve başı eğik bir halde olmalıdır.

Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kim Kur'an'ı namazda ayakta okursa, ona okuduğu her harf için yüz sevap verilir. Namazda otururken okusa her harfine elli sevap verilir. Namazın dışında abdestli olarak okusa her harfine yirmi sevap verilir. Abdestsiz olarak okuyan kimseye ise her harfine on sevap verilir."

İkincisi: Kur'an'ı yavaş ve manalarını düşünerek okumalıdır. Bir an önce hatim etmek düşüncesinde olmamalıdır. Bazıları her gün bir hatim yapmak için hızlıca okurlar. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuştur:

مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ فِي أَقَلَّ مِنْ ثَلَاثٍ لَمْ يَفْقَهْهُ

"Kim, Kur'an'ı üç günden daha kısa bir sürede hatmederse, onu (hakkı ile) anlayamaz."[251]

251 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/164; ayrıca bk. Ebû Davud, Salât, 325 (nr. 1390); Tirmizî, Kırâât, 13 (nr. 2949); İbn Mâce, İkâme, 178 (nr. 1348).

İbn Abbas [radıyallahu anhümâ] demiştir ki: "Zilzâl ve Kâria sûrelerini düşünerek okumak, bana, Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerini acele ile anlamadan okumaktan daha sevimlidir."

Hz. Âişe [radıyallahu anhâ], bir adamı hızlı bir şekilde Kur'an okurken işitince, "Bu adam (hakkını vererek) Kur'an okumadı, sükût da etmedi" demiştir.[252]

Arapça bilmediği için Kur'an'ın manalarını anlamayan kimsenin de Kur'an'ı yavaş okuması daha faziletlidir. Bu, Kur'ân-ı Kerîm'e karşı hürmeti gözetmektir.

Üçüncüsü: Kur'an'ı okurken ağlamalıdır. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

اُتْلُوا الْقُرْاٰنَ وَابْكُوا، فَإِنْ لَمْ تَبْكُوا فَتَبَاكَوْا

"Kur'an'ı okuyun ve ağlayın. Eğer ağlayamıyorsanız da ağlar gibi yapın."[253]

İbn Abbas'ın [radıyallahu anhümâ] şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"İsrâ sûresinin secde âyetini okuduğunuzda, âyetin azametini düşünüp ağlamadan hemen secde etmeyin. Sizden birinin gözleri ağlamıyorsa bari kalbi ağlasın."

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الْقُرْاٰنَ نَزَلَ بِحُزْنٍ، فَإِذَا قَرَأْتُمُوهُ فَتَحَازَنُوا

"Kur'ân-ı Kerîm, hüzün ile inmiştir. Onu okuduğunuzda hüzünlü bir hal alınız."[254]

Kur'an'ın müjde, tehdit ve emirlerini düşünüp kendi acziyetini kavrayan kimse, gaflet içerisinde değilse muhakkak ki hüzünlenir.

---

252 İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 1197.

253 İbn Mâce, İkâme, 176 (nr. 1337); Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 1235.

254 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 6/196. Az bir değişiklikle gelen rivayet için bk. İbn Mâce, İkâme, 176 (nr. 1337); Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 2051; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 2796.

Dördüncüsü: Okunan her âyet-i kerimenin hakkını vermelidir. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] azap âyetlerine gelince istiâzede bulunur, rahmet âyetlerine gelince Cenâb-ı Hakk'ı tenzih ve tesbih ederdi. Kur'an'ı okumadan önce eûzü besmele çeker, okumayı bitirince de şöyle dua ederdi:

اَللّٰهُمَّ ارْحَمْنِي بِالْقُرْاٰنِ الْعَظِيمِ، وَاجْعَلْهُ لِي إِمَامًا وَنُورًا، وَهُدًى وَرَحْمَةً، اَللّٰهُمَّ، ذَكِّرْنِي مِنْهُ مَا نَسِيتُ، وَعَلِّمْنِي مِنْهُ مَا جَهِلْتُ، وَارْزُقْنِي تِلَاوَتَهُ اٰنَاءَ اللَّيْلِ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ، وَاجْعَلْهُ حُجَّةً لِي يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ

"Allahım! Yüce Kur'an'ın hürmetine bana rahmet et. Onu bana imam (rehber), nur, hidayet ve rahmet kıl. Allahım! Ondan unuttuklarımı bana hatırlat, bilmediklerimi bana öğret, bana gece gündüz onu okumayı nasip et ve onu benim lehime bir delil yap yâ Rabbe'l-âlemîn."

Kişi secde âyetine gelince secde etmelidir. Secde ederken ilk olarak tekbir getirmeli, sonra secde etmelidir. Bu secdede namazın şartlarından olan abdest ve setr-i avrete dikkat etmelidir. Tekbir ve secde yeterlidir. Tahiyyata oturmak yoktur.

Beşincisi: Kur'an'ı açıktan okuyan kimsenin riya hissi verecek bir tehlikesi bulunuyor ya da namaz kılanların aklını karıştırmaya sebebiyet verme gibi bir durum meydana getiriyorsa, Kur'ân-ı Kerîm'i yavaş yavaş okumalıdır.

Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] bildirilen bir haber şöyledir:

فَضْلُ قِرَاءَةِ السِّرِّ عَلَى قِرَاءَةِ الْعَلَانِيَةِ، كَفَضْلِ صَدَقَةِ السِّرِّ عَلَى صَدَقَةِ الْعَلَانِيَةِ

"Gizli kıraatin açıktan yapılan kıraate fazileti, gizli verilen sadakanın, açıktan verilen sadakaya fazileti gibidir."[255]

255 Ebû Davud, Salât, 315 (nr. 1333); Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'an, 20 (nr. 2919); Nesâî, Kıyamü'l-Leyl, 24 (nr. 1662).

Kişi eğer böyle bir durumdan emin ise, Kur'an'ı sesli okuyup, başkalarının da dinleyip nasipdar olmasına vesile olabilir, bu daha evla bir haldir. Hatta böyle yapmakla kendisi de okuduğunu daha güzel bir şekilde anlar, gayretini çok daha iyi toplar. Bununla birlikte kalbinde coşkunluk ortaya çıkar, uyku halinden kurtulur ve uyuyacak olanları da uyandırır. Tüm bu niyetleri bir arada toplayabilirse, bunların her biri için ayrı bir sevap alır. Okumayı mushafın yüzünden yaparsa bu daha evla olur. Gözleriyle de ibadet etmiş olur. Nitekim, "Kur'an'a bakarak onu hatmetmek, ezbere olan yedi hatme bedeldir" denilmiştir. Mısır'daki fakihlerden biri gece vakti İmam Şâfiî'nin [rahmetullahi aleyh] yanına girdi ve Kur'an'ı önünde açık halde gördü. İmam Şâfiî o kimseye şöyle dedi:

"Fıkıh sizi Kur'an okumaktan alıkoydu. Ben yatsı namazını kılınca önüme mushafı koyarım ve sabaha kadar onu kapamam (sabaha kadar Kur'an okurum)."[256]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], bir gece namaz kılan ve farklı şekilde kıraat yapan üç kişinin yanına uğradı. Onlardan biri Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh] idi. O, namazında sessiz bir şekilde Kur'an okuyordu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] kendisine, niçin böyle yaptığını sordu. O da, "Kendisine yöneldiğim ve yalvardığım zat beni duymaktadır, ondan dolayı okuyuşumu gizli yapıyorum" dedi.

Sonra Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Ömer'in [radıyallahu anh] yanına uğradı. O da sesli olarak Kur'an okuyordu. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] ona da aynı soruyu sordu. Hz. Ömer, "Uyuyanları uyandırmak ve şeytanı kovmak istiyorum. Bunun için sesli okuyorum" dedi.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] daha sonra Bilâl-i Habeşî'nin [radıyallahu anh] yanına uğradı; o da biraz bu sûreden, biraz öbür sûreden âyetler okuyarak namaz kılıyordu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ona, niçin böyle yaptığını sorduğunda, o, "Rabbim'in temiz kelâmını diğer temiz kelâmı ile karıştırıyorum" dedi. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

256 Beyhakî, *Menâkıbü'ş-Şâfiî*, 2/160.

كُلُّكُمْ قَدْ أَحْسَنَ وَأَصَابَ

"Hepiniz güzel yapmaktasınız ve isabet etmektesiniz"[257] buyurdu.

Altıncısı: Kur'ân-ı Kerîm'i güzel sesle okumaya gayret göstermelidir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

زَيِّنُوا الْقُرْآنَ بِأَصْوَاتِكُمْ

"Kur'an'ı, sesleriniz ile süsleyiniz."[258]

Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] bir gece Ebû Huzeyfe'nin [radıyallahu anh] âzatlı kölesini gördü, güzel sesiyle Kur'an okuyordu. Bunun üzerine şöyle buyurdu:

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي جَعَلَ فِي أُمَّتِي مِثْلَهُ

"Ümmetimin içinde onun gibilerini bulunduran Allah'a hamdolsun."[259]

Sesin güzel olması Kur'ân-ı Kerîm'in kalpteki tesirinin artmasına vesiledir. Kur'an'ı tecvidli okumak sünnettir. Fakat günümüzde kıraati hatalı olan pek çok kimse vardır. Bunlar nağmecilerin usulüyle kelime ve harflerin arasında teganni yapıyorlar. Bu mekruhtur.

Bâtınî edepler: Kur'ân-ı Kerîm okurken altı bâtınî edep vardır.

Birincisi: Kur'ân-ı Kerîm okurken o yüce kelâmın azameti düşünülmelidir. Kur'an, Cenâb-ı Hakk'ın kelâmıdır ve ezelîdir. O'nun sıfatıdır ve yüce Mevlâ'nın zatıyla kaimdir. Dilimizle söylediğimiz sözlerle çıkar. Şöyle ki "ateş" kelimesini söylemek basit bir iştir, buna herkes güç yetirebilir. Fakat hiç kimse ateşin kendisini diline değdiremez. Bunun gibi bu harflerin manası açığa çıkarsa, yedi kat gök ve yer onun tecellisine güç getiremez. Bunun için Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

257 Ebû Davud, Salât, 315 (nr. 1329-1330); Tirmizî, Salât, 212 (nr. 447).

258 Ebû Davud, Salât, 355 (nr. 1468); Nesâî, İftitâh, 83 (nr. 1014); İbn Mâce, İkâme, 176 (nr. 1342).

259 İbn Mâce, İkâme, 176 (nr. 1338).

لَوْ أَنْزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَىٰ جَبَلٍ لَرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ

"Eğer biz bu Kur'an'ı bir dağa indirseydik, muhakkak ki onu, Allah korkusundan baş eğerek, parça parça olmuş görürdün" (Haşr 59/21).

Dillerin ve kalplerin takat gösterebilmesi için Kur'ân-ı Kerîm'in güzelliği ve büyüklüğü harflerle örtülmüştür. O, insanlara harflerin kisvesinden başka bir yolla ulaştırılsaydı sûreti olmazdı. Fakat bu, harflerin ötesinde üstün bir işin olmadığı anlamına gelmez. Bu şuna benzer: İnsanlar hayvanları yürütmek istediklerinde, akılların nurundan ortaya çıkan güzel, düzenli ve edebî sözleri bu hayvanların anlamayacağını gördüler. Böylece onların anlayabilecekleri dereceye indiler, onlara maksatlarını bir şeye vurarak yahut ıslıkla veya anlayacakları seslerle ulaştırdılar.

Hayvanlar bu sesleri duyup iş yaparlar ancak bu işten doğacak faydanın farkında değildirler. Evet, tarlaya sürülen öküz toprağı yumuşatır fakat toprağı yumuşatmanın ve tarlayı sürmenin hikmetinin, havanın toprağın arasına girerek su ile birleşmesi ve bunların üçünün bir araya gelmesiyle tohumları besleyip büyütmesi olduğunu bilmez. Bunun gibi birçok insanın da Kur'ân-ı Kerîm'den nasibi ancak ses ve görünüş manası kadardır. Hatta bazıları Kur'ân-ı Kerîm'i sadece harf ve sesten ibaret zanneder. Bu büyük bir zafiyet ve gaflettir. Böyle birinin hali, ateşin hakikatinin onun harfleri olduğunu zannetmesi gibidir. Bilmez ki ateş kâğıda yaklaşıp da onu yaksa bile üzerindeki harfler her zaman kâğıtta kalır ve ateş bu harflere hiçbir tesir etmez. Bu, her bedenin ruh ile ayakta durmasına benzer. Harflerin manası ruh gibidir, harfler de beden... Bedenin şerefi ruh sebebiyledir. Harflerin şerefi de manaların ruhundandır. Bu işin hakikatini tüm yönleriyle anlatmak bu kitapta mümkün değildir.

İkincisi: Henüz Kur'ân-ı Kerîm'i okumadan bu yüce kelâmın sahibi olan Cenâb-ı Hakk'ın büyüklüğünü kalpte bulundurmalıdır. Kişi ilk önce kimin kelâmını okuduğunu ve nasıl tehlikeli bir denizde bulunduğunu bilmelidir. Çünkü yüce Mevlâ şöyle buyuruyor:

لَا يَمَسُّهُۥٓ إِلَّا ٱلْمُطَهَّرُونَ ﴿٧٩﴾

"Ona temiz olanlardan başkası dokunamaz (dokunmasın)" (Vâkıa 56/79).

Mushafın zâhirî cildi ve yaprakları, abdestsiz kimsenin zâhiren dokunmasından korunduğu gibi; bâtınî manası da izzeti ve celâlinden dolayı ancak her türlü manevi pislikten arınmış, tâzim ve saygı nuruyla aydınlanmış kalbe açılır. Bu tâzim ve hürmetten dolayı Hz. İkrime [radıyallahu anh] mushafı açar, "Bu Rabbim'in kelâmıdır, bu Rabbim'in kelâmıdır" diyerek kendinden geçerdi.[260]

Cenâb-ı Hakk'ın yüceliğini bilmeyen kimse, Kur'ân-ı Kerîm'in büyüklüğünü anlayamaz. Bu büyüklük ise Rabbü'l-âlemîn'in sıfatlarını ve fiillerini düşünmeden kalpte zuhur etmez. Kişi; arşı, kürsîyi, yedi kat semayı, yeri ve bunların ikisi arasında bulunan melekleri, cinleri, insanları, hayvanları, böcekleri, taşları, bitkileri ve tüm yaratılmışları kalbinde bulundurur ve düşünürse, Kur'ân-ı Kerîm'in, bütün bu sayılanların kudreti altında olduğu Cenâb-ı Hakk'ın kelâmı olduğunu bilir. Çünkü yüce Mevlâ hepsini yok etse de bunlar O'na zarar vermez ve büyüklüğünden bir şey eksiltmez. Yaratan, varlıkta tutan ve hepsine rızık veren O'dur. Kişi bu şekilde düşününce, kalbinde o azametten bir parça hâsıl olur.

Üçüncüsü: Kur'ân-ı Kerîm okurken kalbi hazır bulundurmalı, gaflette olmamalı, kalbi dağıtmamalıdır. Kişi Kur'ân-ı Kerîm'i gafletle okursa, kendisini okumamış saymalı ve tekrar okumalıdır. Böyle yapmayan birinin hali, bir bahçeyi seyre dalan ve oradan çıkıncaya kadar bahçedeki güzelliklerden gafil olan kişinin durumuna benzer. Çünkü Kur'an müminlerin temaşa edecekleri yerdir, onda hayrete düşecek pek çok hikmet vardır. Bunları tefekkür eden, başka bir şeyle meşgul olmaz. Şu durumda, Kur'ân-ı Kerîm'in manasını bilmeyenin ondan nasibi az olur. Kişi düşüncelerinin dağılmaması için, Kur'an'ın azametini kalbinde hazır bulundurmalıdır.

260 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 17/371 (nr. 1018); Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/243.

Dördüncüsü: Kur'ân-ı Azîmüşşan'ı anlayıncaya kadar her kelimesinin manasını düşünmelidir. Kişi tek seferdeki okuyuşla bunu anlayamaz ise yeniden okumalı; eğer okumasından bir lezzet kesbeder ise bir kere daha okumalıdır. Böyle yapmak çok okumaktan daha evladır.

Ebû Zer [radıyallahu anh] demiştir ki: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir gece bizimle gece namazı kıldı. Namazda şu âyeti defalarca tekrarladı:

إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

"Eğer kendilerine azap edersen şüphesiz onlar senin kullarındır (dilediğini yaparsın). Şayet onları bağışlarsan şüphesiz sen azizsin (her hükmünü icra edersin), hakîmsin (her işini bir hikmetle yaparsın)" (Mâide 5/118).[261]

Said b. Cübeyr de [rahmetullahi aleyh] gece namazında sabaha kadar şu âyeti okumuştur:

وَامْتَازُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ

"Ey günahkârlar, bugün siz bir tarafa ayrılın!" (Yâsîn 36/59).

Bir âyet-i kerime okunurken başka bir âyetin manası düşünülürse, okunan âyetin hakkı verilmemiş olur.

Rivayet edildiğine göre Âmir b. Abdükays [rahmetullahi aleyh], "Bana namazda vesvese geliyor" dedi. Kendisine, "Dünya işleriyle mi ilgili?" diye sorulunca, şöyle cevap verdi:

"Vücuduma bıçakların saplanması, bana, namazda dünya işleriyle ilgili vesvese gelmesinden daha sevimlidir. (Gelen vesvese dünya ile ilgili değil) Fakat kalbim (okuduğu âyeti bırakıp) Rabbim'in huzurunda durmamla ve oradan nasıl ayrılacağımla meşgul oluyor!"

Buradan anlaşılıyor ki namazda okunan her kelimenin manasını düşünmekten başka bir şey akla getirilmemelidir. Akla gelenler dinî

261 Nesâî, İftitâh, 79 (nr. 1009); İbn Mâce, İkâme, 179 (nr. 1350); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/156.

hususlar olsa bile, başka bir düşünce olduğu için vesveseden sayılır. O halde her âyet-i celîleyi okurken yalnızca onun manasını düşünmelidir. Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarını bildiren âyetleri okurken, O'nun sıfatlarının sırrını düşünmelidir. Kuddûs, Azîz, Cebbâr, Mütekebbir, Hakîm ve buna benzer sıfatların manalarının ne olduğunu anlamaya gayret etmelidir. Rabbül-âlemîn'in fiillerini bildiren,

خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضَ

"Gökleri ve yeri yarattı" (Ahkâf 46/33) gibi âyet-i kerimeleri okurken mahlûkattaki hayret verici işleri düşünerek yaratanın büyüklüğünü idrak etmeli, yüce Mevlâ'nın ilminin ve kudretinin kemalini anlamalıdır. Böylece kişi her nereye bakarsa Cenâb-ı Hakk'ın tecellilerini görür ve bütün gördüklerini O'ndan bilir.

إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ

"Gerçek şu ki, biz insanı katışık bir nutfeden yarattık" (İnsân 76/2) âyet-i celîlesini okurken, nutfedeki şaşılacak işleri düşünmeli, bir damla sudan et, deri, damar, kemik ve bunun gibi türlü şeylerin nasıl meydana getirildiğini tefekkür etmelidir. Ardından ondan baş, el, ayak, göz, dil ve diğer uzuvların nasıl yaratıldığını, görmek, işitmek, hayat sahibi olmak ve diğer mana cevherlerindeki hayret verici şeylerin nasıl var edildiğini düşünmelidir.

Kur'ân-ı Kerîm'in manasını tümüyle açıklamak zordur. Bu anlattıklarımızdan maksat, Kur'an'ın üzerinde nasıl tefekkür edilmesi gerektiğini bildirmektir.

Kur'ân-ı Kerîm'in manasını üç türlü kimse anlayamaz. Birincisi, önceden Kur'ân-ı Kerîm'in zâhirî tefsirini okumayan ve Arapça bilmeyen. İkincisi, büyük bir günahı işlemeye devam ederek inanç esaslarında dalâlete düşen, bid'at ve günah zulmeti sebebiyle kalbi kararan. Üçüncüsü, kelâm ilminden bir şeyler okuyup da zâhirine takılıp kalan,

buna uygun olmayan bir şey kalbine gelince ondan uzaklaşan, anladığı mananın ötesinde bir anlamın mümkün olmayacağına inanan.

Beşincisi: Kalp, âyetlerin manalarına göre türlü sıfatlara bürünmelidir. Havf yani korku bildiren âyetleri okurken tüm kalbi ürperti ve feryat hali almalıdır. Rahmet âyetleri okurken kalpte ve yüzde rahatlama ve sevinç belirmelidir. Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarını işitince derhal tevazu ve âcizlik haline bürünmelidir. Kâfirlerin Rabbü'l-âlemîn'e isnat ettikleri oğul sahibi ve ortağının olması gibi muhal olan şeyleri duyunca, sesi daha da yumuşatarak hayâ ve utanç haline girmelidir. Bunun gibi her âyet-i kerimenin bir manası ve bu manaların gerektirdiği şeyler vardır. Okunan âyet-i celîlenin hakkını verebilmek için manaya göre bir sıfata bürünmelidir.

Altıncısı: Kelâmı kendinden değil, Allah Teâlâ'dan işitme derecesine yükselmelidir. Hikmet ehlinden biri demiştir ki:

"Ben, Kur'an okuyordum ama tadını bulamıyordum. Nihayet onu, sanki Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], ashabına okuyor ben de dinliyorum gibi okumaya başlayınca artık tadını ve halâvetini buldum. Sonra bir üst makama yükselerek, sanki onu, Cebrâil [aleyhisselâm], Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem] okurken dinliyorum gibi okumaya başladım. Daha sonra Cenâb-ı Hak bana, bir ileri dereceyi nasip etti. Şimdi onu, sanki yüce Allah'tan işitiyormuş gibi okumaya başladım. Bu durumda öyle bir lezzet ve nimet buldum ki ondan uzak kalmaya sabredemem."

DOKUZUNCU BÖLÜM

HAK TEÂLÂ'YI ZİKRETMEK

Bütün ibadetlerin maskadı ve özü, Cenâb-ı Hakk'ı zikretmektir. Müslümanlığın direği namazdır ve ondan maksat yüce Mevlâ'yı zikretmektir. Nitekim Allah Teâlâ âyet-i celîlede şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَآءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللهِ اَكْبَرُ

"Muhakkak ki namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı zikretmek ise en büyük ibadettir" (Ankebût 29/45).

Kur'ân-ı Kerîm okumak ibadetlerin en faziletlisidir. Bunun sebebi, Kur'an'ın Cenâb-ı Hakk'ın kelâmı ve zikri olmasıdır. Onun içerisindeki her şey yüce Mevlâ'nın zikrini tazeler. Oruçtan maksat şehvetlerin kırılmasıdır. Kalp, şehvetlerin yükünden kurtulunca temizlenir ve zikrin yurdu haline gelir. Kalp, hevâ ve heveslerle dolu olunca zikretmesi mümkün olmaz, zikirden etkilenmez. Kâbe'yi ziyaret etmek olan hacdan maksat, Kâbe'nin sahibini zikretmek, O'na kavuşma iştiyakında ve heyecanında olmaktır. O halde bütün ibadetlerin sırrı ve özü zikirdir. Hatta Müslümanlığın aslı olan "lâ ilâhe illallah" kelime-i tevhidi de zikrin tâ kendisidir ve diğer ibadetler bu zikrin pekiştiricisidir. Allah Teâlâ'nın seni anması, senin O'nu anmanın neticesidir. Bunun için Cenâb-ı Hak,

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ

"Siz beni anın ki ben de sizi anayım" (Bakara 2/152) buyurmuştur.

Allah Teâlâ'yı zikretmek devamlı olmalıdır. Devamlı olmazsa bile birçok halde olmalıdır ki felaha ermek buna bağlıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle bildirilmiştir:

وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٤٥﴾

"Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa erişesiniz" (Enfâl 8/45).

Kurtuluş ümidinin anahtarı Allah Teâlâ'yı az değil çok zikretmek; az halde değil, birçok halde zikretmektir. Bunun için buyrulmuştur ki:

الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ

"Onlar, ayakta dururken, otururken ve yanları üzerine yatarken (her durumda) Allah'ı zikrederler" (Âl-i İmrân 3/191).

وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ

"Rabb'ini, içinden, yalvararak ve ürpererek, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam zikret. Gafillerden olma" (A'râf 7/205).

Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], "Hangi amel daha faziletlidir?" diye sorulunca, Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem],

أَنْ تَمُوتَ وَلِسَانُكَ رَطْبٌ مِنْ ذِكْرِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ

"Dilin Allah Teâlâ'yı zikreder vaziyette iken ölmendir"[262] buyurdu.

---

262 İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 1141; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 818; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 20/93 (nr. 181); Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 516; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/246; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 10/74 (nr. 16747); Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 2201.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] yine şöyle buyurdu:

أَلَا أُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرِ أَعْمَالِكُمْ، وَأَزْكَاهَا عِنْدَ مَلِيكِكُمْ، وَأَرْفَعِهَا فِي دَرَجَاتِكُمْ، وَخَيْرٍ لَكُمْ مِنْ إِعْطَاءِ الْوَرِقِ وَالذَّهَبِ، وَخَيْرٍ لَكُمْ مِنْ أَنْ تَلْقَوْا عَدُوَّكُمْ فَتَضْرِبُوا أَعْنَاقَهُمْ وَيَضْرِبُوا أَعْنَاقَكُمْ؟

"Size amellerinizin en hayırlısını, Melik'inizin (Rabb'inizin) katında en temizini, derecelerinizi en fazla yükseltenini, sizin için altın ve gümüş sadaka vermekten, düşmanla karşılaşıp onların boyunlarını vurmanızdan veya onların sizin boynunuzu vurmalarından daha hayırlı bir ameli haber vereyim mi?"

Ashap, "O nedir yâ Resûlallah?" dediler. Bunun üzerine Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem],

ذِكْرُ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ

"Allah Teâlâ'yı zikretmektir" buyurdu.[263]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

قَالَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: مَنْ شَغَلَهُ ذِكْرِي عَنْ مَسْأَلَتِي أَعْطَيْتُهُ أَفْضَلَ مَا أُعْطِي السَّائِلِينَ

"Allah Teâlâ buyurdu ki: Kimi benim zikrimle meşgul olması, benden bir şey istemekten alıkoyarsa, ona, benden bir şeyler isteyenlere verdiğimden daha faziletlisini veririm."[264]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

ذَاكِرُ اللهِ فِي الْغَافِلِينَ، كَالشَّجَرَةِ الْخَضْرَاءِ فِي وَسَطِ الْهَشِيمِ

"Gafiller içinde Allah'ı zikreden kimse, kuru otlar içindeki yeşil ağaç gibidir."[265]

---

263 Tirmizî, Daavât, 6 (nr. 3377); İbn Mâce, Edeb, 53 (nr. 3790); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/195; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/496.

264 Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân, 25 (nr. 2926); Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 572-574; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 584; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 1/158.

265 bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 6/181; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 565.

ذَاكِرُ اللهِ فِي الْغَافِلِينَ كَالْمُقَاتِلِ بَيْنَ الْفَارِّينَ

"Gafiller içinde Allah'ı zikreden kimse, savaştan kaçanlar arasında düşmanla savaşan gibidir."[266]

ذَاكِرُ اللهِ فِي الْغَافِلِينَ كَالْحَيِّ بَيْنَ الْأَمْوَاتِ

"Gafillerin arasında Allah'ı zikreden kişi, ölüler arasında diri kimse gibidir."[267]

Muâz b. Cebel [radıyallahu anh] demiştir ki:

"Cennet ehli, dünyada Allah Teâlâ'yı zikretmeden geçirdikleri vakte üzüldükleri kadar başka hiçbir şeye üzülmezler."[268]

1. Konu: Zikrin Hakikati

Zikir dört derecedir.

Birincisi: Dilin zikridir. Bu zikirden kalp gafildir. Bunun tesirinin az olmasına rağmen tamamen etkisiz de değildir. Çünkü hizmet ile meşgul olan dil, beyhude işlerle vakit geçiren ve hiçbir şey söylemeyen dilden daha üstündür.

İkincisi: Kalbin zikridir. Bu, kalbe yerleşmemiş ve devamlı olmamıştır. Fakat gayret ile kalbe yaptırılabilir. Bu çaba ve gayret olmazsa gaflet ve düşünce sahibi kalp eski haline döner.

Üçüncüsü: Zikrin kalpte yerleşmesi, kalbi kaplaması ve devamlı olmasıdır. Böyle bir halde kalbe zahmetle başka şeyler getirilebilir, bu ise büyük bir iştir.

Dördüncüsü: Zikrolunanın azametinin kalbi kaplamasıdır. Bu da Cenâb-ı Hak'ın azametidir, zikir değil... Zira zikredileni seven ile zikri

266 Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 1759; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 10/16 (nr. 9797); Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 10/80 (nr. 16793); Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 567.

267 bk. Buhârî, Daavât, 66 (nr. 6407).

268 Konuyla ilgili Muâz b. Cebel [radıyallahu anh] yoluyla gelen bir hadis için bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 20/93 (nr. 182); Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 513.

seven arasında fark vardır. Zikrin en üstün derecesi, kalpten zikirden haberdar olma halinin kaybolup orada yalnızca zikrolunanın azametinin kalmasıdır. Çünkü zikir ister Arapça olsun ister Farsça (ya da Türkçe) olsun bunlar nefsin konuşmasından ayrı değildir; hatta tâ kendisidir. Asıl olan, kalbin Arapça, Farsça (ya da Türkçe) konuşmadan kurtulması ve etrafında dolaşan hiçbir şeye yer vermemesidir. Bu ise eşi ve benzeri olmayan Cenâb-ı Hakk'a duyulan muhabbetin neticesi olan aşktır. Âşık tüm cömertliğini mâşukuna saklar. Öyle ki mâşukuna olan meşguliyet ile kendi adının bile unutulmasını arzular. Bu derece bir aşka dalınca kendini ve mâsivayı unutur ve tasavvuf yolunun başlangıcına kavuşur. Sûfîler bu hale "fenâ" ve "hiçlik" derler. Yani Cenâb-ı Hakk'ın zikrinden gayrı her ne varsa hiç olur, âşığın kendisi de ortadan kalkar. Zira artık kendisini de unutmuştur. Allah Teâlâ'nın yarattığı öyle âlemler vardır ki bizim onlardan hiçbir haberimiz yoktur. Onlar bizim için yok sayılır. Bizim için var olanlar, haberdar olduklarımızdır. Bu var olan âlemi unutan kimse için bunlar yok olur. Hatta bir kimse kendi varlığını unutursa, o kimse kendi nazarında yok olur. O halde fenâ ehli için Cenâb-ı Hak'tan başka hiçbir şey kalmaz, her şey O'nun tecellisiyle olur. Şöyle ki:

Gökyüzüne, toprağa ve bunlarda bulunanlara baktığında bunlardan fazlasını görmezsin ve, "Âlem bundan fazlası değildir, hepsi bu kadardır" dersin. Böyle bir kimse de Cenâb-ı Hakk'ın tecellilerinden başka bir şey görmez ise, "Her şey O'nun yaratmasıyladır, O'ndan başkası yoktur" der. Bu makamdaki bir kimse ile Allah Teâlâ arasında (manevi) uzaklık kalkar ve yakınlık hâsıl olur. Bu, tevhid ve vahdaniyet âleminin başlangıcıdır. Fakat kişi ayrılığı bilirse ve benliğinin farkında olursa dergâh-ı ilâhîden uzaklaşır ve bunu da anlayamaz. Çünkü ayrılığı iki şeyi bilen kimse bilir. Fenâ halindeki kimse ise kendisini bilmiyor, bir olandan başka bir şey tanımıyor. Hal böyle iken ayrılığı nasıl bilecektir? Kişi bu makama ulaşınca melekût âleminde olanlar kendisine gösterilmeye başlar. Meleklerin ve peygamberlerin şekillerini güzel sûretlerde ona gösterirler. Cenâb-ı Hakk'ın dilediği her şey ona görünmeye başlar. Öyle büyük hallere nail olur ki bun-

ları anlatamaz. Kendine geldiğinde ise zuhur eden işlerden haberdar olup onlardan bazı eserler taşır. O halin aşkı onu kuşatır. Dünya, onun içindekiler ve insanların meşgul olduğu işler kendisine çirkin görünür. Bedeniyle insanların arasında bulunur ancak kalbiyle onlardan uzak olur. İnsanların dünya işleriyle meşgul ve ona bağlı olduklarına hayret eder, onlara acıma nazarıyla bakar. Zira ne büyük bir saadetten mahrum kaldıklarını bilir. İnsanlar, dünya işleri ile meşgul olmadığı için ona gülerler ve deli olduğunu düşünürler.

Fenâ ve hiçlik mertebesine ulaşmayan, bu haller ve keşifler kendisine gösterilmeyen kimseyi zikir kaplarsa, bu, "kimyâ-yı saâdet" olur. Çünkü bir kimseyi zikir kaplarsa, muhabbet ateşi onu kuşatır. Öyle bir hale gelir ki Cenâb-ı Hakk'ı bütün dünyadan ve içindekilerden daha çok sever. Gerçek saadet Rabbü'l-âlemîn'e rücu etmekle elde edilir. Bu ise lezzetlerin ölümüyle hâsıl olur. Müşahede, muhabbet ölçüsünde olur. Dünyaya sevgi besleyenler ona âşık olduklarından, ayrılırken sıkıntı ve derde düşerler. "Müslümanlık Bahsi" kitabında bu hususa değinmiştik.

Bununla birlikte bir kimse Cenâb-ı Hakk'ı çok zikreder de, sûfîlerde meydana gelen hallerden bir şey elde edemez ise ümitsizliğe kapılmamalıdır. Çünkü saadete ulaşmak yalnızca mükâşefeye bağlı değildir. Kalp, zikrin nuru ile süslenirse saadetin kemali hâsıl olur. Bu dünyada ortaya çıkmayan şeyler ölümden sonra zuhur eder. İlâhî sırlara erişip Cenâb-ı Hak'tan gafil olmamak için kalbi her an murakabe halinde bulundurmalıdır. Zikrin devamı Rabbü'l-âlemîn'in melekûtundaki acayip işlerin anahtarıdır. Bu manada Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَرْتَعَ فِي رِيَاضِ الْجَنَّةِ فَلْيُكْثِرْ ذِكْرَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ

"Kim cennet bahçelerinde nimetlere kavuşup sefa sürmek istiyorsa, Allah Teâlâ'yı çokça zikretsin."[269]

269 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nr. 30070; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 20/157 (nr. 326); Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 10/75 (nr. 16758).

Bu işaret ettiğimiz hususlarla anlaşıldı ki bütün ibadetlerin özü zikirdir. Hakiki zikir, emir ve yasaklar karşısında Cenâb-ı Hakk'ı hatırlamaktır. Kişi bu sayede günahtan el çeker, farzı yerine getirir. Eğer zikir bunu yaptırmıyor ise kişinin dile getirdikleri nefsinin sözleridir ve gerçek zikir değildir.

2. Konu: Tehlilin, Tesbihin, Hamdin ve Diğer Zikirlerin Fazileti

Tehlil:

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] Ebû Hüreyre'ye [radıyallahu anh] şöyle buyurmuştur:

يَا أَبَا هُرَيْرَةَ، إِنَّ كُلَّ حَسَنَةٍ تَعْمَلُهَا تُوزَنُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا شَهَادَةَ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ، فَإِنَّهَا لَا تُوضَعُ فِي مِيزَانٍ، لِأَنَّهَا لَوْ وُضِعَتْ فِي مِيزَانِ مَنْ قَالَهَا صَادِقًا وَوُضِعَتِ السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرَضُونَ السَّبْعُ وَمَا فِيهِنَّ كَانَ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ أَرْجَحَ مِنْ ذٰلِكَ

"Ey Ebû Hüreyre, 'lâ ilâhe illallah' şehadeti hariç dünyada yaptığın her iyilik kıyamet günü mîzanda tartılır fakat o mîzana konmaz. Çünkü bu şehadet, onu sadakatle söyleyen kimsenin mîzanına konsa, mîzanın diğer kefesine de yedi kat gökler, yedi kat yerler ve içindekiler konsa, 'lâ ilâhe illallah' şehadeti onlardan daha ağır gelirdi."[270]

Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

لَوْ جَاءَ قَائِلُ: لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ صَادِقًا بِقُرَابِ الْأَرْضِ ذُنُوبًا لَغَفَرَ اللهُ لَهُ ذٰلِكَ

"İhlâsla 'lâ ilâhe illallah' diyen kimse, yer dolusu günahla gelse, Allah Teâlâ onun bu günahlarını bağışlar."[271]

---

270 bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 12/196 (nr. 13024); Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 2/323 (nr. 3916); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/208 (nr. 10670); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6218; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/528.

271 Benzer bir rivayet için bk. Müslim, Zikir, 6 (nr. 22); Tirmizî, Daavât, 99 (nr. 3540); İbn Mâce, Edeb, 58 (nr. 3821).

مَنْ قَالَ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ مُخْلِصًا دَخَلَ الْجَنَّةَ

"Kim, halis bir şekilde 'lâ ilâhe illallah' derse, cennete girer."[272]

مَنْ قَالَ: لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ فِي يَوْمٍ مِئَةَ مَرَّةٍ كَانَتْ لَهُ عَدْلَ عَشْرِ رِقَابٍ، وَكُتِبَتْ لَهُ مِئَةُ حَسَنَةٍ، وَمُحِيَتْ عَنْهُ مِئَةُ سَيِّئَةٍ، وَكَانَتْ لَهُ حِرْزًا مِنَ الشَّيْطَانِ يَوْمَهُ ذَلِكَ حَتَّى يُمْسِيَ

"Kim günde yüz defa 'Lâ ilâhe illallahu vahdehû lâ şerîke leh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü yuhyi ve yümîtu ve hüve alâ külli şey'in kadîr" zikrini söylerse, bu onun için on köle âzat etmeye denk bir amel olur, kendisi için yüz iyilik yazılır, yüz kötülük silinir, onun için bulunduğu günde akşama kadar şeytandan bir korunma sebebi olur."[273]

Ebû Eyyûb el-Ensârî'den [radıyallahu anh] rivayet edildiğine göre Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

مَنْ قَالَ: لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ عَشْرَ مَرَّاتٍ كَانَ كَمَنْ أَعْتَقَ أَرْبَعَةَ أَنْفُسٍ مِنْ وَلَدِ إِسْمَاعِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ

"Kim, on defa 'Lâ ilâhe illallahu vahdehû lâ şerîke leh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr" derse, İsmail aleyhisselâmın evladından dört kişiyi âzat etmiş gibi sevap alır."[274]

---

272 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 9/254; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, 2/136 (nr. 1257). Burada hadisin tamamı şöyledir: Denildi ki: "Onu ihlâsla söylemek nedir?" Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu: *"Onu Allah'ın haram kıldığı şeylerden korumasıdır."*

273 Buhârî, Daavât, 64 (nr. 6403); Müslim, Zikir, 10 (nr. 28); Tirmizî, Daavât, 60 (nr. 3468); İbn Mâce, Edeb, 54 (nr. 3798); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/302.

274 bk. Buhârî, Daavât, 64 (nr. 6404); Müslim, Zikir, 10 (nr. 30); Tirmizî, Daavât, 104 (nr. 3553); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/422.

Tesbih ve Hamd:

Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

مَنْ قَالَ: سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ فِي يَوْمٍ مِئَةَ مَرَّةٍ حُطَّتْ خَطَايَاهُ وَإِنْ كَانَتْ مِثْلَ زَبَدِ الْبَحْرِ

"Kim, günde yüz defa, 'sübhânallahi ve bi-hamdihî' (Allah'a hamdederek O'nu tesbih ederim) derse, denizin köpükleri kadar da olsa bütün günahları affedilir."[275]

مَنْ سَبَّحَ اللهَ دُبُرَ كُلِّ صَلَاةٍ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ، وَحَمِدَ اللهَ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ، وَكَبَّرَ اللهَ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ، وَخَتَمَ الْمِئَةَ بِلَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، يُحْيِي وَيُمِيتُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ غُفِرَتْ ذُنُوبُهُ وَلَوْ كَانَتْ مِثْلَ زَبَدِ الْبَحْرِ

"Kim her (farz) namazın peşinden, otuz üç defa 'sübhânallah', otuz üç defa 'elhamdülillah', otuz üç defa 'Allahüekber' der, sonra bunu, 'Lâ ilâhe illallahu vahdehû lâ şerîke leh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü yuhyi ve yumîtu ve hüve alâ külli şey'in kadîr" zikriyle yüze tamamlarsa, deniz köpüğü kadar da olsa bütün günahları affedilir."[276]

Rivayet edildiğine göre bir adam, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Dünya benden yüz çevirdi, elimdeki azık azaldı" dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ona şöyle buyurdu:

فَأَيْنَ أَنْتَ مِنْ صَلَاةِ الْمَلَائِكَةِ وَتَسْبِيحِ الْخَلَائِقِ، وَبِهَا يُرْزَقُونَ؟

"Meleklerin salâtını ve mahlûkatın tesbihini neden yapmıyorsun? Hepsi onunla rızıklanırlar" buyurdu. Adam,

275 Buhârî, Daavât, 65 (nr. 6405); Müslim, Zikir, 10 (nr. 28); Tirmizî, Daavât, 60 (nr. 3466); İbn Mâce, Edeb, 56 (nr. 3812).

276 Müslim, Mesâcid, 26 (nr. 146); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/371.

"Bu tesbih nedir yâ Resûlallah?" diye sorunca, Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

قُلْ: سُبْحَانَ اللهِ الْعَظِيمِ، سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ، أَسْتَغْفِرُ اللهَ مِئَةَ مَرَّةٍ مَا بَيْنَ طُلُوعِ الْفَجْرِ إِلَى أَنْ تُصَلِّيَ الصُّبْحَ تَأْتِيكَ الدُّنْيَا رَاغِمَةً صَاغِرَةً، وَيَخْلُقُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ كُلِّ كَلِمَةٍ مَلَكًا يُسَبِّحُ اللهَ تَعَالَى إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَكَ ثَوَابُهُ

"Fecir doğduktan sonra sabah namazını kılıncaya kadar yüz defa ' Sübhânallahi'l-azîm, sübhânallahi ve bi-hamdihî, estağfirullah' zikrini söyle. O vakit dünya sana boyun eğmiş olarak (koşarak) gelir. Ayrıca Allah Teâlâ onun her kelimesinden bir melek yaratır; o melek kıyamete kadar Allah Teâlâ'yı tesbih eder, sevabı sana yazılır."[277]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Bâki kalacak (ve kula fayda verecek) salih ameller şunlardır:

سُبْحَانَ اللهِ، وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ، وَلَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ، وَاللهُ أَكْبَرُ

Sübhânallahi, velhamdülillâhi, ve lâ ilâhe illallahu, vallahu ekber"[278]

Ebû Hüreyre [radıyallahu anh], Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

لَأَنْ أَقُولَ: سُبْحَانَ اللهِ، وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ، وَلَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ، وَاللهُ أَكْبَرُ، أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ

"Sübhânallahi, velhamdülillahi ve lâ ilâhe illallahu, vallahu ekber, demem, benim için güneşin doğduğu her şeyden (bütün dünyadan) daha sevimlidir."[279]

277 bk. Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 3731.

278 Bâki kalacak salih ameller konusundaki benzer hadisler için bk. Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 2309-2311 (Hadisler; Ahmed b. Hanbel, Ebû Ya'lâ, Hâkim, Nesâî, Beyhakî ve İbn Mâce tarafından rivayet edilmiştir).

279 Müslim, Zikir, 10 (nr. 32); Tirmizî, Daavât, 129 (nr. 3597).

أَحَبُّ الْكَلَامِ إِلَى اللهِ عَزَّ وَجَلَّ أَرْبَعٌ: سُبْحَانَ اللهِ، وَالْحَمْدُ لِلهِ، وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، وَاللهُ أَكْبَرُ. لَا يَضُرُّكَ بِأَيِّهِنَّ بَدَأْتَ

"Allah Teâlâ'ya en sevimli kelimeler dörttür: Sübhânallahi, velhamdülillahi, ve lâ ilâhe illallahu, vallahu ekber. Onların hangisinden başlasan bir zararı olmaz."[280]

Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] demiştir ki: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

كَلِمَتَانِ خَفِيفَتَانِ عَلَى اللِّسَانِ، ثَقِيلَتَانِ فِي الْمِيزَانِ، حَبِيبَتَانِ إِلَى الرَّحْمَنِ: سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ، سُبْحَانَ اللهِ الْعَظِيمِ

"İki kelime var ki, dilde hafif, mîzanda ağır, Rahmân'a çok sevimlidir: Sübhânallahi ve bi-hamdihî, sübhânallahi'l-azîm."[281]

Ebû Zer [radıyallahu anh] demiştir ki: Fakirler Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek, "Zenginler sevapları alıp götürdüler; çünkü bizim gibi namaz kılıyorlar, oruç tutuyorlar ayrıca fazla mallarından sadaka veriyorlar (biz ise sadaka veremiyoruz)" dediler. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

أَوَلَيْسَ قَدْ جَعَلَ اللهُ لَكُمْ مَا تَصَّدَّقُونَ بِهِ؟ إِنَّ لَكُمْ بِكُلِّ تَسْبِيحَةٍ صَدَقَةً، وَتَحْمِيدَةٍ صَدَقَةً، وَتَهْلِيلَةٍ صَدَقَةً، وَتَكْبِيرَةٍ صَدَقَةً، وَأَمْرٌ بِمَعْرُوفٍ صَدَقَةٌ، وَنَهْيٌ عَنْ مُنْكَرٍ صَدَقَةٌ، وَيَضَعُ أَحَدُكُمُ اللُّقْمَةَ فِي فِي أَهْلِهِ فَهِيَ لَهُ صَدَقَةٌ

"Allah Teâlâ size, sadaka olarak vereceğiniz (başka) şeyler vermedi mi? Şüphesiz yapacağınız her bir tesbih, tahmîd (hamd), tehlil (lâ ilâhe illallah zik-

280 Müslim, Âdâb, 2 (nr. 12); İbn Mâce, Edeb, 56 (nr. 3811); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/10; Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 845; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 835.

281 Buhârî, Daavât, 65 (nr. 6406); Müslim, Zikir, 10 (nr. 31); Tirmizî, Daavât, 60 (nr. 3467); İbn Mâce, Edeb, 56 (nr. 3806).

ri), tekbir, iyiliği emir, kötülükten sakındırma sizin için birer sadakadır. Sizden birinin hanımının ağzına koyduğu lokma kendisi için bir sadakadır."[282]

Fakirlerin söylediği tesbih ve hamdin daha faziletli olmasının sebebi, kalplerinin dünya zulmeti ile kararmamış ve daha temiz olmasındandır. Fakirin dilinden dökülen bir kelime temiz toprağa atılmış tohum misalidir. Etkisi daha fazladır, meyvesi daha çoktur. Dünyanın arzu ve istekleri kaplanmış bir kalpteki zikir ise çorak araziye atılmış tohum gibidir, etkisi azdır.

Salavat:

Rivayet edildiğine göre, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir gün yüzü sevinçli bir halde ashabın yanına geldi ve şöyle buyurdu:

إِنَّهُ جَاءَنِي جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ: أَمَا تَرْضَى يَا مُحَمَّدُ أَلَّا يُصَلِّيَ عَلَيْكَ أَحَدٌ مِنْ أُمَّتِكَ صَلَاةً وَاحِدَةً إِلَّا صَلَّيْتُ عَلَيْهِ عَشْرًا، وَلَا يُسَلِّمَ عَلَيْكَ أَحَدٌ مِنْ أُمَّتِكَ إِلَّا سَلَّمْتُ عَلَيْهِ عَشْرًا

"Bana Cibrîl aleyhisselâm geldi ve, 'Ey Muhammed, (Allah Teâlâ buyuruyor ki): Ümmetinden sana bir salât getirene benim on salât etmeme, sana bir kere selâm verene benim on kere selâm vermeme razı değil misin?' dedi."[283]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer hadislerinde şöyle buyurmuştur:

مَنْ صَلَّى عَلَيَّ صَلَّتْ عَلَيْهِ الْمَلَائِكَةُ مَا صَلَّى عَلَيَّ، فَلْيُقِلَّ عَبْدٌ مِنْ ذَلِكَ أَوْ لِيُكْثِرْ

"Kim bana salavat okursa, o bana salavat getirdiği müddetçe melekler de ona salât ederler (onun için Allah'tan af ve rahmet isterler). Artık kul salavat okumayı ister azaltsın, ister çoğaltsın."[284]

---

282 Müslim, Zekât, 16 (nr. 1006); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/168.

283 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/30; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 1/380 (nr. 1206); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 5/102 (nr. 4724); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 915; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/420.

284 İbn Mâce, İkâme, 25 (nr. 907); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/446; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 1557; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 7196.

إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِي أَكْثَرُهُمْ عَلَيَّ صَلَاةً

"Bana insanların en evlası (sevimlisi ve yakını), bana en çok salavat getirendir."[285]

مَنْ صَلَّى عَلَيَّ مِنْ أُمَّتِي كُتِبَتْ لَهُ عَشْرُ حَسَنَاتٍ، وَمُحِيَتْ عَنْهُ عَشْرُ سَيِّئَاتٍ

"Ümmetimden kim bana bir salavat getirirse, onun için on iyilik yazılır ve ondan on günahı silinir."[286]

مَنْ صَلَّى عَلَيَّ فِي كِتَابٍ لَمْ تَزَلِ الْمَلَائِكَةُ تَسْتَغْفِرُ لَهُ مَا دَامَ اسْمِي فِي ذَلِكَ الْكِتَابِ

"Kim bir kitapta bana salavat yazarsa, ismim o kitapta bulunduğu sürece melekler o kimse için istiğfar ederler."[287]

İstiğfar:

Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] şöyle dediği nakledilmiştir:

"Allah Teâlâ'nın kitabında iki âyet var ki bir kimse bir günah işlediğinde onları okusa ve Allah Teâlâ'dan affını istese, Allah muhakkak onu affeder." Bu âyetler şunlardır:

وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٣٥﴾

"Onlar, bir kötülük yaptıklarında yahut kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı zikredip hemen günahları için istiğfar ederler; hem günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki! Bir de onlar, işledikleri kötülüklerde bile bile ısrar etmezler" (Âl-i İmrân 3/135).

285 Tirmizî, Salât, 352 (nr. 484); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 911; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 10/17 (nr. 9800); Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 1563; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 5011.

286 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/400 (nr. 13); ayrıca bk. Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/21 (nr. 9892).

287 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, 7/496 (nr. 1856); Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 1/137 (nr. 577).

وَمَنْ يَعْمَلْ سُوٓءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُۥ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَّحِيمًا

"Kim bir kötülük yapar yahut nefsine zulmeder de sonra Allah'tan mağfiret dilerse, Allah'ı çok affedici ve çok merhamet edici bulur" (Nisâ 4/110).[288]

Allah Teâlâ, resûlüne şöyle buyurmuştur:

فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُۥ كَانَ تَوَّابًا

"Rabb'ine hamdederek O'nu tesbih et ve O'ndan mağfiret dile. Çünkü O, tövbeleri çok kabul edendir" (Nasr 110/3).

Bu sebepten Resûlullah [sallallahu aleyhi vesllem] sıkça şöyle derdi:

سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ. اَللّٰهُمَّ، اغْفِرْ لِي إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

"Allahım, sana hamdederek şanına yakışmayan her şeyden seni tenzih eder, yüceltirim. Allahım beni affet; şüphesiz sen tövbeleri çokça kabul edensin ve çok merhamet edensin."[289]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

مَنْ أَكْثَرَ الْاِسْتِغْفَارَ جَعَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ لَهُ مِنْ كُلِّ هَمٍّ فَرَجًا، وَمِنْ كُلِّ ضِيقٍ مَخْرَجًا، وَرَزَقَهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ

"Kim çokça istiğfar ederse, Allah Teâlâ onun için her sıkıntıdan bir kurtuluş, her darlıktan bir çıkış yolu yaratır ve ona beklemediği yerden rızık verir."[290]

إِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللهَ سُبْحَانَهُ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ فِي الْيَوْمِ سَبْعِينَ مَرَّةً

"Ben günde yetmiş defa Allah Teâlâ'ya istiğfar ve tövbe ediyorum."[291]

---

288 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nr. 30137.

289 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/410. Son kısmı hariç bk. Buhârî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 110 (nr. 4967); Müslim, Salât, 42 (nr. 217).

290 Ebû Davud, Vitir, 26 (nr. 1518); İbn Mâce, Edeb, 57 (nr. 3819); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/248; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/262.

291 Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 47 (nr. 3259); İbn Mâce, Edeb, 57 (nr. 3816); ayrıca bk. Buhârî, Daavât, 3 (nr. 6307); Müslim, Zikir, 12 (nr. 42).

Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem], geçmiş ve gelecek günahları affedildiği[292] halde böyle yapmaktadır. O halde diğerlerinin hiçbir zaman tövbe ve istiğfarı dilinden düşürmemesi gerekir.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

مَنْ قَالَ حِينَ يَأْوِي إِلَى فِرَاشِهِ: أَسْتَغْفِرُ اللهَ الْعَظِيمَ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيَّ الْقَيُّومَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، غَفَرَ اللهُ لَهُ ذُنُوبَهُ وَإِنْ كَانَتْ مِثْلَ زَبَدِ الْبَحْرِ، أَوْ عَدَدَ رَمْلِ عَالِجٍ، أَوْ عَدَدَ وَرَقِ الشَّجَرِ، أَوْ عَدَدَ أَيَّامِ الدُّنْيَا

"Kim, yatağına girdiğinde üç defa, 'Estağfirullahe'l-azîm ellezî lâ ilâhe illâ hüve'l-hayye'l-kayyûm ve etûbü ileyh'[293] *derse, günahları denizlerin köpüğü, (Benî Temîm'deki) Âlic bölgesinin kumları, ağaçların yaprakları veya dünyanın günleri adedince olsa da Allah Teâlâ onun günahlarını affeder."*[294]

مَا مِنْ عَبْدٍ يُذْنِبُ ذَنْبًا، فَيُحْسِنُ الطُّهُورَ ثُمَّ يَقُومُ فَيُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ يَسْتَغْفِرُ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ إِلَّا غَفَرَ اللهُ لَهُ

"Herhangi bir kul, bir günah işlediğinde güzelce abdest alır, kalkar iki rekât namaz kılar, sonra Allah'tan bağışlanmasını isterse, Allah Teâlâ muhakkak onu affeder."[295]

---

292 Yani Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] geçmiş ve gelecek bütün günahlardan korudu anlamındadır. Dolayısıyla buradan Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] günah işlediği veya işleyebileceği anlaşılmamalıdır. Nitekim o, günahlardan masumdur.

293 Manası: Hayat sahibi olan ve her şeyi ayakta tutan (koruyup kollayan) yüce Allah'tan affımı isterim ve O'na tövbe ederim.

294 Tirmizî, Daavât, 17 (nr. 3397); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/10.

295 Ebû Davud, Vitir, 26 (nr. 1521); Tirmizî, Salât, 298 (nr. 406); İbn Mâce, İkâme, 193 (nr. 1395); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/2.

3. Konu: Duanın Edepleri

Tazarru ve yalvararak dua etmek, kulu Cenâb-ı Hakk'a yaklaştıran amellerdendir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

اَلدُّعَاءُ مُخُّ الْعِبَادَةِ

"Dua, ibadetin özüdür."[296]

İbadetten maksat ubudiyet yani yüce Mevlâ'ya kulluk etmektir. Ubûdiyyet, kendi âcizliğini ve Cenâb-ı Hakk'ın azametini birlikte görmek ve bilmektir. Duada bu ikisi ortaya çıkar. Dua ederken ne kadar tazarruda bulunulursa o kadar evladır.

Dua ederken sekiz edebi gözetmek gerekir:

Birincisi: Dua için şerefli vakitleri gözetmektir. Yıl içinde arefe gününü, aylardan ramazan-ı şerifi, hafta içinde cumayı ve gece vakitlerinden seher vaktini gözlemek (zikir ve dua ile değerlendirmek) gibi.

İkincisi: Şerefli halleri (ve anları) fırsat bilip dua etmektir. Gazilerin kâfirlere karşı saf tuttuğu vakitte, yağmur yağarken, farz namazı sırasında vb. hallerde... Bir haberde denilmiştir ki:

"Allah Teâlâ yolunda savaşan İslâm ordusuyla düşman ordusu karşılaştığında, yağmur yağarken ve farz namaz kılınırken göğün kapıları açılır (müminlere rahmet saçılır); o anlarda duayı ganimet bilin."[297]

Üçüncüsü: Kıbleye yönelip elleri kaldırarak dua etmektir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

إِنَّ رَبَّكُمْ حَيِيٌّ كَرِيمٌ يَسْتَحْيِي مِنْ عَبْدِهِ إِذَا رَفَعَ يَدَيْهِ إِلَيْهِ أَنْ يَرُدَّهُمَا صِفْرًا

"Şüphesiz, Rabb'iniz hayâ sahibi ve çok cömerttir; kulu ellerini açıp kendisinden bir şey istediğinde onu boş çevirmekten hayâ eder."[298]

---

296 Tirmizî, Daavât, 1 (nr. 3371).

297 Aynı konuda bir hadis için bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 8/171; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 9/320.

298 Ebû Davud, Vitir, 23 (nr. 1488); Tirmizî, Daavât, 105 (nr. 3556); İbn Mâce, Dua, 13 (nr. 3865).

إِنَّ الْعَبْدَ لَا يُخْطِئُهُ مِنَ الدُّعَاءِ إِحْدَى ثَلَاثٍ: إِمَّا ذَنْبٌ يُغْفَرُ لَهُ، وَإِمَّا خَيْرٌ يُعَجَّلُ لَهُ، وَإِمَّا خَيْرٌ يُدَّخَرُ لَهُ

"Bir kul Allah'a dua ettiğinde ona şu şeyden biri verilir: Ya bir günahı affedilir; ya kendisi için acilen daha hayırlısı verilir ya da kendisi için ondan daha hayırlısı ahirete saklanır (orada verilir)."[299]

Dördüncüsü: Duada azimli olmak, kabul edileceğine kalben kesin inanmaktır. Hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

اُدْعُوا اللهَ وَأَنْتُمْ مُوقِنُونَ بِالْإِجَابَةِ

"Kabul edileceğine yakînen inanarak Allah'a dua edin."[300]

Beşincisi: Yalvararak, huşû, rağbet ve korku içinde dua etmektir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ لَا يَسْتَجِيبُ دُعَاءً مِنْ قَلْبٍ غَافِلٍ

"Allah Teâlâ (ne istediğini bilmeyen) gafil kalbin yaptığı duayı kabul etmez."[301]

Altıncısı: Duada ısrar etmektir. Devamlı tekrar edip istemelidir. "Defalarca dua ettim fakat kabul olmadı" dememelidir. Zira duanın ne zaman kabul edileceğini ve hayırlısının ne olduğunu en iyi bilen Cenâb-ı Hak'tır. Duaya icabet edildiğinde,

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي بِنِعْمَتِهِ تَتِمُّ الصَّالِحَاتُ

"Nimetiyle salih-hayırlı şeylerin tamamlandığı Allah'a hamdolsun";

---

299 Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, nr. 744. Aynı manada bir hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/18; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 1019; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/493; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 1129.

300 Tirmizî, Daavâ 66; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/493; ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/177.

301 Tirmizî, Daavâ 66; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/493; ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/177.

duaya icabet gecikince ise,

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ عَلَى كُلِّ حَالٍ

"Her halde Allah'a hamdolsun" demek sünnettir.[302]

Yedincisi: Duaya Allah Teâlâ'yı tesbih ederek ve salavat getirerek başlamaktır. Seleme b. Ekva' [radıyallahu anh] demiştir ki: "Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] her duasına,

سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَلِيِّ الْأَعْلَى الْوَهَّابِ

"Yüce ve ihsanı bol olan Rabbimi noksan sıfatlardan tenzih ederim"[303] diyerek başladığını işittim."[304]

Bir haberde Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

إِذَا سَأَلْتُمُ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ حَاجَةً فَابْدَؤُوا بِالصَّلَاةِ عَلَيَّ، فَإِنَّ اللهَ تَعَالَى أَكْرَمُ مِنْ أَنْ يُسْأَلَ حَاجَتَيْنِ فَيَقْضِيَ إِحْدَاهُمَا وَيَرُدَّ الْأُخْرَى

"Yüce Allah'tan bir şey isteğinizde, duanıza bana salâtüselâm getirerek başlayın. Çünkü Allah Teâlâ, kendisinden istenen iki şeyden birini kabul edip, diğerini reddetmekten yücedir."[305]

Sekizincisi: Tövbe istiğfar etmeli, zulmü terketmeli ve kalbi tamamen Cenâb-ı Hakk'a yöneltmelidir. Çünkü reddolunan duaların çoğu kalbin gafletinden ve günahların zulmetinden kaynaklanır.

Kâ'b el-Ahbâr'dan rivayet edildiğine göre o, şöyle demiştir:

---

302 Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfat*, s. 171; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 3182. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] dualarında böyle yapardı (bk. İbn Mâce, Edeb, 55 [nr. 3803]).

303 Manası: Yüce, ulu ve ikramı çok olan Rabbim'i tesbih ederim.

304 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/54; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/498.

305 Aynı konuda bir rivayet için bk. Ebû Davud, Salât, 358 (nr. 1481); Tirmizî, Daavât, 65 (nr. 3477).

Hz. Musa [aleyhisselâm] zamanında insanlara büyük bir kıtlık isabet etti. Hz. Musa, İsrâiloğulları'nı toplayıp yağmur duasına çıktı. Dua ettiler fakat yağmur yağmadı. Hatta üç defa çıktılar, yine yağmur yağmadı. Bunun üzerine Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya [aleyhisselâm],

"İçinizde bir söz taşıyıcı varken senin ve onların duasını kabul etmem" diye vahyetti. Hz. Musa [aleyhisselâm],

"Yâ Rabbi, o kimdir? Bize bildir de aramızdan çıkaralım!" dedi. Allah Teâlâ, ona,

"Ben sizi söz taşımaktan nehyederken onu kendim mi yapayım!" diye vahyetti. Bunun üzerine Hz. Musa [aleyhisselâm], İsrâiloğulları'na,

"Hepiniz Rabb'inize söz taşıma günahından tövbe edin" dedi. Onlar da tövbe ettiler; bunun üzerine Allah Teâlâ onlara yağmur gönderdi.

Mâlik b. Dînâr [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "İsrâiloğulları zamanında insanlar kıtlığa düştüler. Defalarca yağmur duasına çıktılar, fakat yağmur yağmadı. Bunun üzerine Allah Teâlâ, onların peygamberine şöyle vahyetti:

'Onlara söyle: Huzuruma pis bedenleriyle çıkıyorlar, bana kan döken ellerini kaldırıyorlar ve karınlarını haram yiyecekle doldurmuşlar. Bu halleriyle dua ettiklerinde (dualarını kabul etmem şöyle dursun) onlara gazabım şiddetlenir ve onların benden ancak uzaklıkları artar.'"

4. Konu: Çeşitli Dualar

Nakledilen dualar çoktur. Bunları Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] söylemiş ve buyurmuştur. Sabah, akşam, namazlardan sonra ve çeşitli vakitlerde okunmaları sünnettir. Bunların çoğunu *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı kitabımızda topladık. Bazı güzel duaları da *Bidâyetü'l-Hidâye*'de zikrettik. Dileyenler bu duaları oradan ezberleyebilir. Çünkü bu kitapta bunları yazmak uzun sürer. Bu duaların manaları da kolaydır. Herkes onlardan birkaç şey ezberleyebilir.

Bu kitapta hadiseler arasında geçen ve yapılacak işler arasında sünnet olan fakat akıllarda az kalan birkaç duayı zikredeceğiz. Böylece ezberlenip manaları bilinmiş olacaktır. Bu duların her birini kendi vaktinde okumalıdır. Çünkü kulun Cenâb-ı Hak'tan hiçbir zaman gafil olmaması, O'nu unutmaması gerekir. Bir an bile yüce Mevlâ'ya yalvarmaktan, O'na dua etmekten geri kalmamalıdır.

Bir ihtiyaç için evinden çıkarken,

بِسْمِ اللهِ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَضِلَّ أَوْ أُضَلَّ، أَظْلِمَ أَوْ أُظْلَمَ، أَوْ أَجْهَلَ أَوْ يُجْهَلَ عَلَيَّ

"Bismillâh. Rabbim, sapıtmaktan ve saptırılmaktan, zulmetmekten, zulme uğramaktan, cahilce iş yapmaktan ve bana cahilce davranılmasından sana sığınırım"[306] duasını ve şu duayı okursun:

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ، لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ، بِسْمِ اللهِ، وَالتُّكْلَانُ عَلَى اللهِ

"Bismillâhirrahmânirrahîm: Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın ismiyle çıkarım. Allah'a âsi olmaktan ancak O'nun korumasıyla sakınabilir ve ibadetlerime ancak O'nun yardımı ile güç yetirebilirim. Bismillâh. Güven ve itimat ancak Allah'adır."[307]

Mescide girerken sağ ayağın ile girerek,

اَللّٰهُمَّ، صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى اٰلِ مُحَمَّدٍ وَسَلِّمْ، اَللّٰهُمَّ، اغْفِرْ لِي جَمِيعَ ذُنُوبِي، وَافْتَحْ لِي أَبْوَابَ رَحْمَتِكَ

"Allahım (Efendimiz) Muhammed'e ve onun âline salât ve selâm et. Allahım, bütün günahlarımı bağışla, benim için rahmet kapılarını aç"[308] dersin.

306 Ebû Davud, Edeb, 112 (nr. 5094); Tirmizî, Daavât, 35 (nr. 3427); Nesâî, İstiâze, 65 (nr. 5554); İbn Mâce, Dua, 18 (nr. 3884).

307 Benzer bir rivayet için bk. İbn Mâce, Dua, 18 (nr. 3885).

308 Tirmizî, Salât, 234 (nr. 314); İbn Mâce, Mesâcid, 33 (nr. 771). Son kısmı için bk. Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 10 (nr. 68).

Bir meclisten kalktığında, meclisteki kusurlarının temizlenmesi için dua etmek istersen, şöyle söyle:

سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ، عَمِلْتُ سُوءًا وَظَلَمْتُ نَفْسِي، فَاغْفِرْ لِي ذُنُوبِي فَإِنَّ الذُّنُوبَ لَا يَغْفِرُهَا إِلَّا أَنْتَ

"Allahım, seni hamd ile tesbih ederim. Şahitlik ederim ki senden başka ilâh yoktur. Senden affımı isterim ve günahımdan sana tövbe ederim. Ben kötülük yaptım ve nefsime zulmettim. Beni bağışla; çünkü günahları ancak sen bağışlarsın."[309]

Çarşıya girdiğinde şu duada bulun:

لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ، بِيَدِهِ الْخَيْرُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

"Allah'tan başka ilâh yoktur. O, tektir, O'nun hiçbir ortağı yoktur. Bütün mülk O'nundur; bütün hamdler de O'na aittir. O, hayat verir ve öldürür. O, haydır (hayat sahibidir), ölmez. Bütün hayırlar O'nun kudretindedir. O, her şeye kadirdir."[310]

Yeni bir elbise giydiğinde,

اَللّٰهُمَّ، كَسَوْتَنِي هٰذَا الثَّوْبَ فَلَكَ الْحَمْدُ. أَسْأَلُكَ مِنْ خَيْرِهِ وَخَيْرِ مَا صُنِعَ لَهُ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّهِ وَشَرِّ مَا صُنِعَ لَهُ

"Allahım, bana bu elbiseyi sen giydirdin; sana hamdolsun. Senden onun hayrını ve üretilme sebebi olan şeyin hayrını isterim. Onun şerrinden ve üretilme sebebi olan şeyin şerrinden sana sığınırım"[311] duasını oku.

Havada hoşlanmadığın bir manzara (âfet alameti) ve hilâli görünce,

309 Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/113 (nr. 10260).

310 Tirmizî, Daavât, 36 (nr. 3428); İbn Mâce, Ticârât, 40 (nr. 2235).

311 Ebû Davud, Libâs, 1 (nr. 4020); Tirmizî, Libâs, 29 (nr. 1767).

اَللّٰهُمَّ أَهِلَّهُ عَلَيْنَا بِالْأَمْنِ وَالْإِيمَانِ، وَالسَّلَامَةِ وَالْإِسْلَامِ، وَالتَّوْفِيقِ لِمَا تُحِبُّ وَتَرْضَى، وَالْحِفْظِ عَمَّنْ تَسْخَطُ، رَبِّي وَرَبُّكَ اللّٰهُ

"Allahım, onu (ayı) bizim için emniyet, iman, selâmet, İslâm üzere devam, razı olduğun şeylerde muvaffakiyet ve gazap ettiğin şeylerden muhafaza sebebi yap. Ey ay, benim ve senin Rabb'in Allah'tır"[312] duasını yap.

Rüzgâr esince,

اَللّٰهُمَّ، إِنِّي أَسْأَلُكَ خَيْرَ هَذِهِ الرِّيحِ وَخَيْرَ مَا فِيهَا، وَخَيْرَ مَا أُرْسِلَتْ بِهِ، وَنَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنْ شَرِّهَا وَشَرِّ مَا فِيهَا، وَشَرِّ مَا أُرْسِلَتْ بِهِ

"Allahım, senden bu rüzgârın hayrını, içindekilerin hayrını ve onunla gönderilen şeylerin hayrını isterim. Onun şerrinden, içindekilerin şerrinden ve onunla gönderilen şeylerin şerrinden de Allah'a sığınırız"[313] duasını yap.

Sana birinin vefat haberi ulaşınca,

سُبْحَانَ الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ، إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ

"Diri olan ve hiç ölmeyecek olan Allah Teâlâ'yı noksan sıfatlardan tenzih ederim. 'Biz Allah'a aidiz ve O'na dönücüyüz' (Bakara 2/156) diye dua edersin.

Bir sadaka verince,

رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٢٧﴾

"Rabbimiz, onu bizden kabul et; şüphesiz sen her şeyi işitir ve bilirsin" (Bakara 2/127) diye dua edersin.

Bir zarar anında,

عَسَىٰ رَبُّنَا أَنْ يُبْدِلَنَا خَيْرًا مِنْهَا إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا رَاغِبُونَ ﴿٣٢﴾

"Umulur ki Allah onun yerine bize daha hayırlısını verir; biz Rabbimiz'e rağbet ediciyiz" (Kalem 68/32) duasını yaparsın.

312 Tirmizî, Daavât, 51 (nr. 3451); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/162.

313 Tirmizî, Fiten, 65 (nr. 2252); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/123.

İşlere başlarken,

رَبَّنَآ اٰتِنَا مِنْ لَّدُنْكَ رَحْمَةً وَّهَيِّئْ لَنَا مِنْ اَمْرِنَا رَشَدًا ﴿١٠﴾

"Rabbimiz, tarafından bize bir rahmet ver ve bize işimizde doğruya ulaşmayı kolaylaştır" (Kehf 18/10) dersin.

Gökyüzüne baktığında,

رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلًا ۚ سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿١٩١﴾

"Rabbimiz, sen bunu boş yere yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru" (Âl-i İmrân 3/191);

تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا ﴿٦١﴾

"Gökte burçları yaratan, onda ışığı (güneşi) ve aydınlık veren ayı yerleştiren Allah'ın şanı ne büyüktür" (Furkân 25/61) dualarını yap.

Gök gürültüsünü işittiğinde,

سُبْحَانَ مَنْ يُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلَائِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ

"Gök gürültüsünün hamd ile tesbih ettiği, meleklerin de korkusundan zatını tesbih ettiği Allah'ı tesbih ederim"[314] de.

Şimşeklerin çaktığını gördüğünde,

اَللّٰهُمَّ لَا تَقْتُلْنَا بِغَضَبِكَ، وَلَا تُهْلِكْنَا بِعَذَابِكَ، وَعَافِنَا قَبْلَ ذٰلِكَ

"Allahım, bizi gazabınla öldürme, azabınla helâk etme, bundan önce bize afiyet (selâmet) ver"[315] diye dua et.

314 Mâlik, *el-Muvatta*, 2/992; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nr. 29824. (Abdullah b. Zübeyr'den mevkuf olarak.

315 Tirmizî, Daavât, 50 (nr. 3450).

Yağmurun yağdığını gördüğünde,

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهُ سُقْيًا هَنِيئًا، وَصَيِّبًا نَافِعًا، وَاجْعَلْهُ سَبَبَ رَحْمَةٍ وَلَا تَجْعَلْهُ سَبَبَ عَذَابٍ

"Allahım, bu yağmuru bizim için bereketli ve faydalı yap. Onu rahmet sebebi yap, azap sebebi yapma"[316] diye dua et.

Kızdığın zaman,

اَللّٰهُمَّ، اغْفِرْ لِي ذَنْبِي، وَأَذْهِبْ غَيْظَ قَلْبِي، وَأَجِرْنِي مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

"Allahım, günahımı bağışla, kalbimdeki öfkeyi gider ve beni rahmetinden kovulmuş şeytandan koru"[317] diye dua et.

Bir topluluktan korktuğun zaman,

اَللّٰهُمَّ، إِنَّا نَجْعَلُكَ فِي نُحُورِهِمْ، وَنَعُوذُ بِكَ مِنْ شُرُورِهِمْ

"Allahım, onların işini sana havale ediyoruz ve onların şerrinden sana sığınıyoruz"[318] diye dua et.

Bedeninde bir acı hissettiğinde elini acıyan yerin üzerine koy ve üç defa "bismillâh" de, sonra da yedi defa,

أَعُوذُ بِعِزَّةِ اللهِ وَقُدْرَتِهِ مِنْ شَرِّ مَا أَجِدُ وَأُحَاذِرُ

"Bu acının şerrinden Allah'ın izzeti ve kudretine sığınırım ve ondan sakınırım"[319] duasını oku.

Bir sıkıntı ile karşılaştığında,

لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ الْعَلِيُّ الْحَكِيمُ، لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ

"Yüce ve Hakîm Allah'tan başka ilâh yoktur. Yüce arşın Rabb'i Allah'tan başka ilâh yoktur"[320] de.

---

316 Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/227 (nr. 10752).

317 İbnü's-Sünnî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 622.

318 Ebû Davud, Vitir, 30 (nr. 1537); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/414.

319 Müslim, Selâm, 24 (nr. 67); Ebû Davud, Tıb, 19 (nr. 3891).

320 Buhârî, Daavât, 27 (nr. 6346); Müslim, Zikir, 21 (nr. 83); Tirmizî, Daavât, 40 (nr. 3435).

Başına bir musibet gelince şöyle dua et:

اَللّٰهُمَّ، إِنِّي عَبْدُكَ وَابْنُ عَبْدِكَ وَابْنُ أَمَتِكَ، نَاصِيَتِي بِيَدِكَ، مَاضٍ فِيَّ حُكْمُكَ، نَافِذٌ فِيَّ قَضَاؤُكَ. أَسْأَلُكَ بِكُلِّ اسْمٍ سَمَّيْتَ بِهِ نَفْسَكَ وَأَنْزَلْتَهُ فِي كِتَابِكَ، وَأَعْطَيْتَهُ أَحَدًا مِنْ خَلْقِكَ، وَاسْتَأْثَرْتَ بِهِ فِي عِلْمِ الْغَيْبِ عِنْدَكَ: أَنْ تَجْعَلَ الْقُرْآنَ رَبِيعَ قَلْبِي، وَنُورَ صَدْرِي، وَجِلَاءَ حَزَنِي، وَذَهَابَ هَمِّي

"Allahım, ben senin kulunum. Kulunun ve câriyenin oğluyum. Anlım (hayatım) senin kudretindedir. Bende hükmün geçerlidir. Hakkımdaki hükmün adalettir. Kendini isimlendirdiğin yahut kitabında indirdiğin yahut halkından birine öğrettiğin yahut gayb ilminde kendin için sakladığın bütün isimlerinin hürmetine, Kur'an'ı gönlümün baharı (huzur ve neşesi), göğsümün nuru, beni saran gamın açılmasına, hüznümün ve üzüntümün gitmesine vesile yapmanı isterim."

Aynaya baktığında,

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي خَلَقَنِي فَأَحْسَنَ خَلْقِي وَصَوَّرَنِي فَأَحْسَنَ صُوَرِي

"Beni yaratan ve yaratılışımı güzelleştiren, bana sûret veren ve sûretimi güzelleştiren Allah'a hamdolsun"[321] diye dua edersin.

Bir hizmetçi edindiğin veya hayvan satın aldığında; alnından tutarak,

اَللّٰهُمَّ، إِنِّي أَسْأَلُكَ خَيْرَهُ وَخَيْرَ مَا جُبِلَ عَلَيْهِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّهِ وَشَرِّ مَا جُبِلَ عَلَيْهِ

"Allahım, senden bunun hayrını ve taşıdığı huyun hayrını isterim; onun şerrinden ve taşıdığı huyun şerrinden de sana sığınırım"[322] diye dua et.

321 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, 1/439 (nr. 791); Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 4458; İbnü's-Sünnî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 165.

322 Ebû Davud, Nikâh, 46 (nr. 2160); İbn Mâce, Nikâh, 27 (nr. 1918).

Uyumadan evvel,

رَبِّي بِاسْمِكَ وَضَعْتُ جَنْبِي، وَبِاسْمِكَ أَرْفَعُهُ، هَذِهِ نَفْسِي أَنْتَ تَتَوَفَّاهَا، لَكَ مَمَاتُهَا وَمَحْيَاهَا، إِنْ أَمْسَكْتَهَا فَاغْفِرْ لَهَا، وَإِنْ أَرْسَلْتَهَا فَاحْفَظْهَا بِمَا تَحْفَظُ بِهِ عِبَادَكَ الصَّالِحِينَ

"Rabbim, senin isminle yanımı yatağa koydum. Yine senin isminle yanımı yataktan kaldıracağım. Bu benim ruhumdur, onu sen alırsın. Ölümü de hayatı da senin kudretindedir. Eğer uykuda canımı alacaksan, beni bağışla! Şayet hayatta bırakacaksan, salih kullarını koruduğun şeylerle beni de koru" de.

Sabahleyin uykudan uyandığında, aşağıdaki duaları oku:

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا وَإِلَيْهِ النُّشُورُ

"Bizi (uyku ile) öldürdükten sonda dirilten Allah'a hamdolsun. Şüphesiz dönüş O'nadır."[323]

أَصْبَحْنَا وَأَصْبَحَ الْمُلْكُ لِلّٰهِ، وَالْعَظَمَةُ وَالسُّلْطَانُ لِلّٰهِ، وَالْعِزَّةُ وَالْقُدْرَةُ لِلّٰهِ

"Biz ve bütün mülk Allah'a ait olarak sabahladık. Azamet ve saltanat Allah'a aittir. İzzet ve kudret Allah'a aittir."[324]

أَصْبَحْنَا عَلَى فِطْرَةِ الْإِسْلَامِ، وَكَلِمَةِ الْإِخْلَاصِ، وَعَلَى دِينِ نَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَعَلَى مِلَّةِ أَبِينَا إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا، وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

"İslâm fıtratı, ihlâs kelimesi, peygamberimiz Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] dini ve babamız İbrahim'in milleti üzere her türlü şirkten uzak olarak sabahladık. O (Hz. İbrahim) müşriklerden değildi."[325]

---

323 Buhârî, Daavât, 7 (nr. 6312); Müslim, Zikir, 17 (nr. 59).

324 İlk kısmı için bk. Müslim, Zikir, 18 (nr. 75).

325 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/407; Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 1.

ONUNCU BÖLÜM

GÜNLÜK VAZİFELER

"Müslümanlık Bahsi" kitabı ismini verdiğimiz giriş bölümünde insanın su ve toprak âlemi olan gurbete gönderilişinin ticaret için olduğunu belirtmiştik. Yoksa insanın ruhu ulvîdir, ahiret yurdundan gelmiştir ve yine oraya dönecektir. İnsanın bu ticaretten sermayesi ömrüdür. Bu sermaye sürekli tükenmektedir. Eğer kişi alıp verdiği her nefesi fayda ve menfaat üzere değerlendirmezse ziyanda olur. Bu sebepten Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

وَالْعَصْرِ ۝ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ ۝ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ ۝

"Asra yemin ederim ki insan gerçekten ziyan içindedir. Bundan ancak iman edip iyi ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler müstesnadır" (Asr 103/1-3).

İnsanın içinde bulunduğu hal, sermayesi buz olan ve yazın sıcağın altında buz satan kimsenin durumuna benzer. Bu kimse halka şöyle seslenir: "Ey müslümanlar! Sermayesi erimekte olana merhamet edin!"

İşte insanın ömür sermayesi de böyle eriyip gider. Çünkü alıp verilen nefesler Cenâb-ı Hakk'ın ilminde sayılıdır. O halde bu işin önemini kavrayan kimse nefeslerini gözetir ve her nefesin ebedî saadete ulaştıran bir cevher olduğunu bilir.

Kişinin altın ve gümüşten olan sermayesinden daha çok ömür sermayesini sevmesi, buna yönelmesi gerekir. Nefeslerin kıymetini bilmeye gelince... Bu da gece ve gündüz vakitlerini hayır üzere bölüştürerek her hayra bir zaman ayırmakla olur. İşte virdler bunun için vardır.

Virdlerin ortaya koyulmasının asıl sebebi boş vakit geçirmemektir. Çünkü ahiret saadetine nail olanların bu âlemden ayrılırken Cenâb-ı Hakk'a ünsiyet ve muhabbetle dolu kimseler olduğu anlaşılmıştır. Ünsiyet devamlı zikir haliyle, muhabbet de marifetle elde edilir. Marifet ise yüce Mevlâ'nın mahlûkatındaki incelikleri ve intizamı tefekkür etmeden kazanılmaz. O halde zikre ve tefekküre devam etmek saadete kavuşmanın aslıdır. Dünyayı, şehveti, arzuları ve günahları terketmek; zikir ve tefekkürün doğru ve rahat olması için gereklidir. Zikrin devamının iki yolu vardır.

Birincisi, dil ile değil, kalple her an "Allah, Allah" lafz-ı celâlini söylemektir. Hatta bunu kalp ile de yapmamalıdır. Çünkü buna nefsin sözü karışır. Daima gafil olmayacak şekilde müşahede ve tefekkürde olmalıdır. Fakat bunu yapmak zordur; kalbi tek sıfat ve halde tutmaya herkes güç yetiremez. Bu durum pek çok kimseye usanma ve bıkkınlık verir. İşte bu sebepten çeşitli virdler vardır. Bazısı namaz gibi bedenle, bazısı Kur'an okumak ve tesbih gibi dille, bazısı tefekkür ve teemmül ile olur. Böylece bıkkınlık ve usanma meydana gelmez. Zira her vakitte bir iş yapmak ve halden hale geçmek, kalbe teselli verir.

İkincisi, dünya ihtiyaçları için zaruri olarak harcanacak vakit ile ahiret için değerlendirilecek vakti ayırmalıdır. Bundan maksat, tüm vakitler ahiret için değerlendirilmiyorsa da hasenat kefesinin ağır basması için vaktin çoğunu o yolda sarfedebilmektir.

Eğer vakitlerin yarısı dünya ihtiyaçları ve mubahlardan faydalanmaya, diğer yarısı da din yolunda sarfediliyorsa, dünya kefesinin ağır gelmesinden korkulur. Çünkü hangi işte insan tabiatının gerektirdiği

bir şey bulunuyorsa, huy buna yardımcı olur. Ahirete ait işler ise tabiata muhalif olduğundan bunlarda ihlâsı elde etmek zor olur. İhlâs olmadan yapılan işlerde ise fayda olmaz. O halde hiç olmazsa bazısında ihlâsın bulunması için ahiret yolunda yapılan ameller çok olmalıdır. Demek oluyor ki vakitlerin çoğunu dinî hususlarda değerlendirmeli, dünya işleri de ona tâbi olmalıdır. Bu sebeple Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

وَمِنْ اٰنَآئِ الَّيْلِ فَسَبِّحْ وَاَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضٰى ﴿١٣٠﴾

"Gecenin bir kısım saatleri ile gündüzün etrafında (iki ucunda) da Rabb'ini tesbih et ki hoşnutluğa eresin" (Tâhâ 20/130).

وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَّاَصِيلًا ﴿٢٥﴾ وَمِنَ الَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهٗ وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا ﴿٢٦﴾

"Sabah akşam Rabb'inin adını an. Gecenin bir kısmında O'na secde et; geceleyin uzun bir süre de O'nu tesbih et" (İnsân 76/25-26).

كَانُوْا قَلِيلًا مِّنَ الَّيْلِ مَا يَهْجَعُوْنَ ﴿١٧﴾

"Geceleri pek az uyurlardı" (Zâriyât 51/17).

Bu âyet-i celîlelerin hepsi, vaktin çoğunun Cenâb-ı Hak ile geçirilmesi gerektiğine işaret eder. Bunu yapmak da vakitleri gece ve gündüz olarak taksim etmekten başka bir şekilde olmaz. Bu sebepten virdlerin nasıl yapıldığını açıklamak gerekli oldu.

1. Konu: Gündüz Yapılan Virdler

Gündüz vakti beş vird vardır:

Birinci vird: Fecirden güneş doğana kadarki virddir. Bu, şerefli bir vakittir. Allah Teâlâ'nın o vakte yemin etmesi, onun şeref ve faziletini göstermektedir. Çünkü âyette şöyle buyrulmuştur:

وَالصُّبْحِ اِذَا تَنَفَّسَ

"Nefes almaya, (aydınlığı etrafa yayılmaya) başladığı zaman sabaha yemin ederim..." (Tekvîr 81/18).

Allah Teâlâ, şu âyette o vakti övmektedir:

فَالِقُ الْإِصْبَاحِ

"O, sabahı aydınlatandır" (En'âm 6/96).

Bütün bu âyetler sabah hakkında gelmiştir. O halde bu vakitte bütün nefesleri gözetmek gerekir.

Kişi uykudan uyanınca şu duayı okur:

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا وَإِلَيْهِ النُّشُورُ

"Bizi (uyku ile) öldürdükten sonra dirilten Allah'a hamdolsun. Şüphesiz dönüş O'nadır."[326]

Bunu daha önce zikretmiştik. Sonra elbiselerini giyer, dua ve zikirle meşgul olur. Elbiseleri giyerken gösteriş ve kibir için değil, Allah Teâlâ'nın emrine uyarak avret yerini örtmeye ve O'nun ibadetine destek için giyinmeye niyet eder. Sonra (ihtiyacı varsa) tuvalete gider. Oraya sol ayakla girer. Sonra abdest alır, misvak kullanır. Bunların nasıl yapılacağını anlatmıştık. Ardından da dua ve zikirleri ile abdest alır.

Sabah namazının sünnetini evde kılar, sonra camiye gider. Çünkü Resûlulllah [sallallahu aleyhi vesellem] böyle yapardı. İbn Abbas'ın [radıyallahu anhümâ] bildirdiği sabah namazının sünnetinden sonra okunacak duayı, *Bidâyetü'l-Hidâye* ve *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı kitaplarımızda zikrettik. Oradan ezberlenip okunabilir. Camiye giderken yavaş adımlarla yürür, camiye sağ ayakla girer, mescide giriş duasını okur ve ilk safta bulunmaya gayret eder. Sabah namazının sünnetini kılmamış ise kılar, kılmışsa tahiyyetü'l-mescid namazını kılar ve oturup cemaati bekler. Bu sırada tesbih ve istiğfar ile meşgul olur. Farzı kıldıktan sonra güneş doğuncaya kadar oturur. Çünkü Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

326 Buhârî, Daavât, 7 (nr. 6312); Müslim, Zikir, 17 (nr. 59).

لَأَنْ أَقْعُدَ فِي مَجْلِسٍ أَذْكُرُ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ فِيهِ مِنْ صَلَاةِ الْغَدَاةِ إِلَى طُلُوعِ الشَّمْسِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أُعْتِقَ أَرْبَعَ رِقَابٍ

"Sabah namazını kıldıktan güneş doğuncaya kadar bir yerde oturup Allah'ı zikretmem, bana dört köle âzat etmekten daha sevimlidir."[327]

Güneş çıkıncaya kadar dört çeşit zikirle meşgul olmak gerekir: Dua, tesbih, Kur'ân-ı Kerîm okumak ve tefekkür.

Namazı bitirip selâm verince duaya başlamalı ve,

اَللّٰهُمَّ، صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى اٰلِ مُحَمَّدٍ اَللّٰهُمَّ، أَنْتَ السَّلَامُ، وَمِنْكَ السَّلَامُ، وَإِلَيْكَ يَعُودُ السَّلَامُ، حَيِّنَا رَبَّنَا بِالسَّلَامِ، وَأَدْخِلْنَا دَارَ السَّلَامِ تَبَارَكْتَ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ

"Allahım, (Efendimiz) Muhammed'e ve onun âline salât et. Allahım, selâm sensin, selâm ve selâmet de sendendir. Selâm sana döner. Bizi esenlikle yaşat. Bizi selâmet yurduna koy. Ey celâl ve ikram sahibi Allahım" demelidir.

Sonra bu vakitte okunması gereken duaları okumalıdır. *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* ve daavât kitaplarından bunları ezberlemelidir.

Dua bitince tesbih ve tehlil ile meşgul olmalıdır. Her birini yüz veya yetmiş ya da on defa söylemelidir. On zikir onar defa söylenirse yüz yapar. Bundan daha azı uygun olmaz. Bu on zikrin fazileti hakkında pek çok hadis-i şerif vardır. Bu hadis-i şerifleri uzun olacağı için nakletmedik. On zikir kelimesine gelince, şunlardır:

Birincisi,

لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ، وَلَهُ الْحَمْدُ، يُحْيِي وَيُمِيتُ، وَهُوَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ، بِيَدِهِ الْخَيْرُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

327 Ebû Davud, İlim, 13 (nr. 3667).

"Allah'tan başka ilâh yoktur. Yalnızca O vardır. O'nun ortağı da yoktur. Tüm mülk ve saltanat O'nundur. Eksiksiz övgüler O'na mahsustur. Dirilten ve öldüren O'dur. O, Hay'dır, ölmez. Bütün iyilikler O'nun kudretindedir. O'nun gücü her şeye yeter."[328]

İkincisi,

لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ الْمُبِينُ

"Melik, Hak ve Mübîn olan Allah'tan başka ilâh yoktur."[329]

Üçüncüsü,

سُبْحَانَ اللهِ، وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ، وَلَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ، وَاللهُ أَكْبَرُ، وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ

"Allah'ı tesbih ederim. Hamd Allah'a mahsustur. Allah'tan başka ilâh yoktur. Allah büyüktür. Ulu ve yüce Allah'a âsi olmaktan ancak O'nun korumasıyla sakınabilir ve ibadetlerime ancak O'nun yardımıyla güç yetirebilirim."[330]

Dördüncüsü,

سُبْحَانَ اللهِ الْعَظِيمِ وَبِحَمْدِهِ

"Yüce Allah'ı hamd ile tesbih ederim."[331]

Beşincisi,

سُبُّوحٌ قُدُّوسٌ رَبُّ الْمَلَائِكَةِ وَالرُّوحِ

"Yüce Allah'ı tesbih ve takdis ederim (her türlü kusur ve noksanlıktan yüce ve uzak tutarım). O, meleklerin ve Rûh'un (Cebrâil'in) Rabb'idir."[332]

328 Buhârî, Daavât, 64 (nr. 6403); Müslim, Zikir, 10 (nr. 30).

329 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 8/280.

330 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/75; İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/15.

331 Buhârî, Daavât, 65 (nr. 6405); Müslim, Zikir, 10 (nr. 28).

332 Müslim, Salât, 42 (nr. 223); İbnü's-Sünnî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 639.

Altıncısı,

أَسْتَغْفِرُ اللهَ الَّذِي لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الْحَيَّ الْقَيُّومَ وَأَسْأَلُهُ التَّوْبَةَ

"Kendisinden başka ilâh bulunmayan Allah'tan affımı isterim. O, Hay'dır (hayat sahibidir), Kayyûm'dur (her şeyi hayatta ve ayakta tutandır). O'ndan tövbemi kabul buyurmasını dilerim."[333]

Yedincisi,

يَا حَيُّ يَا قَيُّومُ بِرَحْمَتِكَ أَسْتَغِيثُ لَا تَكِلْنِي إِلَى نَفْسِي طَرْفَةَ عَيْنٍ، وَأَصْلِحْ لِي شَأْنِي كُلَّهُ

"Ey Hay ve Kayyûm olan Allahım! Rahmetinle senden yardımını isterim. Göz açıp kayıncaya kadar beni nefsime bırakma. Bütün işlerimi düzelt."[334]

Sekizincisi,

اَللّٰهُمَّ، لَا مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ، وَلَا مُعْطِيَ لِمَا مَنَعْتَ، وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ

"Allahım, senin verdiğini engelleyecek, engellediğini verecek kimse yoktur. Senden gelecek azaba karşı hiçbir güç sahibi kimseye fayda veremez."[335]

Dokuzuncusu,

اَللّٰهُمَّ، صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى اٰلِ مُحَمَّدٍ

"Allahım, Muhammed'e ve onun âline salât et."[336]

---

333 bk. Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 5/420. Benzer bir hadis için bk. Tirmizî, Daavât, 17 (nr. 3397).

334 Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 761.

335 Buhârî, Ezân, 155 (nr. 844); Müslim, Salât, 38 (nr. 194).

336 Aynı konuda bk. Buhârî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 33 (nr. 4798); Ebû Davud, Salât, 183 (nr. 979).

Onuncusu,

بِسْمِ اللهِ الَّذِي لَا يَضُرُّ مَعَ اسْمِهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

"İsmiyle birlikte yerde ve gökte hiçbir şeyin zarar veremediği Allah'ın ismiyle. O, her şeyi işiten ve bilendir."[337]

Kişi bu on zikrin her birini on defa veya güç yettiği kadar söylemelidir. Çünkü her birinin ayrı fazileti vardır. Her birinin lezzeti ve ünsiyeti başkadır.

Bundan sonra Kur'ân-ı Kerîm okumalıdır. Eğer ezberi yoksa, Rabbü'l-âlemîn'den başka ilâh olmadığını bildiren kısa âyetleri ezberleyip okumalıdır. Âyetü'l-kürsî, Âmene'r-resûlü, Şehidallahu ve Kulillâhümme mâlike'l-mülk, Hadîd sûresinin baş tarafı ve Haşr sûresinin son kısmı gibi. Eğer hem Kur'ân-ı Kerîm'i hem zikri hem de duayı içine alan bir vird okumak istiyorsa, Hz. Hızır'ın [aleyhisselâm] İbrahim et-Teymî'ye [rahmetullahi aleyh], mükâşefe halinde öğrettiği virdi okumalıdır. Zira onda pek çok fazilet vardır. Bu on parçadır. Her biri yedi defa okunur. Bunların altısı Kur'an'da geçer: Fâtiha, Felâk, Nas, İhlâs, Kâfirûn sûreleriyle Âyetü'l-kürsî'dir. Diğer dördü de şu zikirlerdir:

سُبْحَانَ اللهِ، وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ، وَلَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ، وَاللهُ أَكْبَرُ

"Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih ederim. Hamd, Allah'a mahsustur. Allah'tan başka ilâh yoktur. Allah büyüktür."

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى اٰلِ مُحَمَّدٍ

"Allahım; (Efendimiz) Muhammed'e ve onun âline salât et."[338]

---

337 Ebû Davud, Edeb, 110 (nr. 5088); Tirmizî, Daavât, 13 (nr. 3388); İbn Mâce, Dua, 14 (nr. 3869); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/7 (nr. 9843).

338 Aynı konuda bk. Buhârî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 33 (nr. 4798); Ebû Davud, Salât, 183 (nr. 979).

اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِلْمُؤْمِنِيْنَ وَالْمُؤْمِنَاتِ

"Allahım; erkek ve kadın müminleri bağışla."

اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَارْحَمْهُمَا. وَافْعَلْ بِي وَبِهِمْ عَاجِلًا وَآجِلًا فِي الدِّيْنِ وَالدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ مَا أَنْتَ لَهُ أَهْلٌ. وَلَا تَفْعَلْ بِنَا يَا مَوْلَانَا مَا نَحْنُ لَهُ أَهْلُهُ، إِنَّكَ غَفُورٌ

"Allahım, beni ve anne babamı bağışla ve onlara merhamet et. Bana ve onlara; şimdi ve gelecekte, dünyada ve ahirette senin yüceliğine layık olanla muamele et. Ey Mevlâmız, bize layık olduğumuz şeyle muamele etme. Şüphesiz sen, çok bağışlayansın."

Bu virdin faziletiyle ilgili uzun hikâyeler vardır, bunları *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* kitabında zikrettik.

Bunları okuyup bitirince tefekkürle meşgul olmalıdır. Tefekkür bahsi uzundur, bu konuyu kitabımızın sonunda anlatacağız. Fakat her gün mühim olan tefekkür; ölümü ve ecelin yaklaştığını düşünmek, nefsine, "Belki de bir günden fazla ömrüm kalmamıştır" demektir. Bu tefekkürün faydası çoktur. İnsanlar dünyaya yönelip uzun emellere kapıldıklarından bu halin düşüncesi oldukça mühimdir. Zira insanlar bir aya ya da bir seneye kadar öleceklerini yakînen bilselerdi, peşinden koştukları her şeyi bırakırlardı. Belki bir gün dahi yaşayacak ömürleri kalmamıştır fakat kendilerine on yıl yetecek iş ve dünya kazançları peşinden koşuyorlar. Bunun için Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

أَوَلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ وَأَنْ عَسٰى أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٥﴾

"Göklerin ve yerin nizamına, Allah'ın yarattığı her şeye ve ecellerinin yaklaşmış olabileceğine bakmadılar mı? O halde Kur'an'dan sonra hangi söze inanacaklar?" (A'râf 7/185).

Kalp temizlenip de böyle düşüncelere dalarsa, ahiret için azık hazırlama arzusu hareket eder. Kişi içinde bulunduğu güne kadar kendisine ne türlü hayırlı işlerin nasip olduğunu, kaç çeşit günahtan kaçındığını tefekkür etmelidir. Geçmişteki kusurlarını ve bunların ıslahını düşünmelidir. Bütün bunların tedbir yollarını tefekkür etmelidir.

O halde eğer bir kimseye yol açılırsa, gökteki ve yerdeki melekûta bakar ve Cenâb-ı Hakk'ın sanatındaki şaşılacak işleri görür. Hatta O'nun cemal ve celâlini seyreder. Böyle bir düşünce bütün ibadet ve tefekkürlerden faziletlidir. Çünkü yüce Mevlâ'nın tâzimi kalbe bu yolla hâkim olur. Kalpte tâzim hâkim olmayınca, muhabbet ve sevgi de galip olmaz. Oysa saadetin kemali, muhabbetin kemalindedir. Fakat bu herkese müyesser olmaz. Bu sebepten kişi böyle bir tefekküre karşılık Allah Teâlâ'nın kendisine verdiği nimetleri düşünmelidir.

Hastalık ve fakirlik gibi dünyadaki belaları ve bu belalardan nasıl kurtarıldığını düşünüp kendisine şükrün vâcip olduğunu idrak etmelidir. Şükür, emirleri yerine getirip günahlardan sakınmaktır. Kısaca bir müddet boyunca bu anlatılanları tefekkür etmelidir. Çünkü sabah olduktan sonra farz ve sünnetten başka namaz yoktur. O halde namaz yerine bu zikri ve tefekkürü yapmalıdır.

İkinci vird: Güneşin doğmasıyla gün ortasına kadarki zaman içinde yapılacak virddir. Eğer mümkün ise güneş bir mızrak boyu yükselinceye kadar mescidde durmalı, kerahet vakti bitinceye dek tesbihle meşgul olmalıdır. Sonra iki rekât namaz kılmalıdır. Kişi eğer gündüzün dörtte biri olan kuşluk vaktine kadar mescidde kalırsa, bu vakitten sonra dört, altı veya sekiz rekât namaz kılması çok faziletli olur. Güneş yükselince iki rekât namaz kılıp halkla ilgili olan hasta ziyareti, cenaze uğurlaması, insanlar için gerekli işler veya ilim meclisinde bulunmak gibi hayırlı işlerle uğraşılmalıdır.

Üçüncü vird: Kuşluğun ortasından zevale kadarki süredir. Bu virdler insanlar hakkında çeşit çeşittir. İnsan şu dört halden birinde bulunur:

Birincisi, ilim öğrenmeye güç yetirmektir. Hiçbir ibadet bundan daha faziletli değildir.

İlim öğrenmeye gücü yeten kimsenin, sabah namazının farzını kıldıktan sonra ilimle meşgul olması daha iyidir. Fakat bu, ahiret için faydalı ilim olmalıdır; dünya rağbetini azaltan, ahirete yönelmeyi çoğaltan... Böyle bir ilim amellerdeki ayıp ve kusurları gösterir ve ihlâsa davet eder. Ancak öğrenilen bilgi cedel, ihtilaf, kısas, sanatlı ve seçili ağdalı sözler üzerine olursa, dünya hırsını artırarak kalbe haset ve mübahat yani övünme tohumunu eker. Fayda veren ilimleri *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, *Cevâhirü'l-Kur'ân* ve kaleme aldığımız bu eserde açıkladık. Diğer ilimlerden önce bunları elde etmek gerekir.

İkincisi, ilim öğrenmeye güç yetiremeyip zikir ve ibadetle meşgul olmaktır. Bu, âbidlerin derecesidir ve büyük bir makamdır. Özellikle kalbe galip gelmesi, yerleşmesi ve kök salması için zikirle meşgul olmak çok mühimdir.

Üçüncüsü, insanları rahata kavuşturacak işlerle meşgul olmaktır. Sûfîlere, fakihlere ve fakirlere hizmet etmek gibi... Bu, nâfile ibadetlerden daha faziletlidir. Çünkü bu hem ibadet hem müslümanlara rahatlık hem de onların ibadetlerine yardımcı olmaktır. Böyle kimselerin ise bereket ve duaları oldukça tesirlidir.

Dördüncüsü, kişinin diğer işlere güç yetiremeyip kendisi ve ailesinin kazancıyla meşgul olmasıdır.

Emaneti korur, elinden ve dilinden insanlara zarar gelmez, dünya hırsı mal artırmaya sevketmez ve kendine yetecek kadarına kanaat ederse, böyle bir kimse de ibadet ehlinden olur. Her ne kadar sadıklardan ve mukarreblerden sayılmasa da ashâbü'l-yemîn[339] derecesinde olur. Selâmet mertebesinde bulunmak, en aşağı derecedir.

Vaktini bu dört çeşit işten biriyle geçiremeyen kimse, helâk olmuşlardan ve şeytana uymuşlardan olur.

339 **Ashâbü'l-yemîn:** Amel defteri sağ taraflarından verilenler, cennetlikler anlamında bir Kur'an terimi.

Dördüncü vird: Öğle namazından ikindi namazına kadardır.

Zeval vaktinden evvel kaylûle yapmalıdır. Kaylûle gece namazı kılanlar için, oruç tutanların sahur yemeği gibidir. Gece ibadete kalkılmazsa kaylûle mekruh olur. Çünkü fazla uyumak mekruhtur. Kaylûleden kalkınca vakit girmeden önce abdest almalıdır. Hatta ezan okunmadan önce mecside gitmeye ve tahiyyetü'l-mescid namazını kılmaya gayret etmelidir. Müezzin ezan okurken, onunla birlikte tekrar etmelidir. Farzdan önce dört rekât sünnet kılmalıdır. Çünkü Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] bu dört rekâtı uzatır ve,

"Bu vakitte semanın kapıları açılır"[340] buyururdu. Bir haberde şöyle bildirilmiştir:

"Bu dört rekât namazı kılan kimse ile yetmiş bin melek namaz kılar ve geceye kadar onun için istiğfar ederler."[341]

Sonra imamla birlikte farz namazını ve ardından da iki rekât daha sünnet kılar. İkindi namazına kadar, ilim öğrenmek, bir müslümana yardım etmek, zikretmek, Kur'ân-ı Kerîm okumak ya da kendine yetecek kadar helâl kazançtan başka bir şeyle meşgul olmaz.

Beşinci vird: İkindi namazından güneşin batımına kadardır. İkindi namazından önce mescide gelip dört rekât namaz kılmalıdır. Nitekim Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

رَحِمَ اللهُ امْرَأً صَلَّى قَبْلَ الْعَصْرِ أَرْبَعًا

"İkindi namazının farzından önce dört rekât namaz kılana Allah Teâlâ merhamet etsin."[342]

İkindi namazını bitirdikten sonra bahsettiklerimizden başka bir işle meşgul olmamalıdır. Çünkü bu vaktin fazileti, sabah vaktinin fazileti gibidir. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulmuştur:

---

340 bk. Tirmizî, Salât, 235 (nr. 478); Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 5/416.

341 Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 3/555.

342 Ebû Davud, Salât, 297 (nr. 1271); Tirmizî, Salât, 318 (nr. 430).

وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ ﴿٣٩﴾

"Güneşin doğuşundan önce de, batışından önce de Rabb'ini hamd ile tesbih et" (Kâf 50/39).

Bu vakitte Şems, Leyl, Felak ve Nâs sûrelerini okumalı, güneş batıncaya kadar istiğfar etmelidir. Kısaca sırât-ı müstakîm yolundan gidenlerin vakitleri taksimli olmalıdır ve her vakte özel bir ibadeti bulunmalıdır. Kişi böylece vaktini o ibadete ayırarak ömrünü bereketlendirmiş olur. Vakitlerini taksim etmeyip neler yapması gerektiğini belirlemeyen kimsenin ömrü pek çok vakitte zayi olur.

2. Konu: Gece Yapılacak Virdler

Gece yapılacak virdler üç türlüdür:

Birinci vird: Güneşin batmasından, şafak dediğimiz ufuktaki kızıllığın kaybolmasına yani yatsı namazının vaktine kadarki zamanda yapılan vazifelerdir. Kur'ân-ı Kerîm'de bildirilen,

تَتَجَافَىٰ جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا

"Onlar, yataklarından uzaklaşıp korku ve ümit içinde Rab'lerine dua ederler" (Secde 32/16) âyet-i celîlesi bunun hakkındadır.

Yatsı namazının farzını kılıncaya kadar namazla meşgul olmalıdır. Büyükler, gündüz oruç tutup da bu vakti yemekle geçirmektense onu ibadetle ihya etmeyi daha faziletli görmüşlerdir. Vitir namazını kıldıktan sonra, boş konuşmalarla meşgul olmamalıdır. Çünkü son yapılan iş bu olacaktır. Yapılan işin sonu hayırlı olmalıdır, hayırdan başka bir şey yapılmamalıdır.

İkinci vird: Uykudur. Uykuyu, gecenin virdleri arasında saymakta bir sakınca yoktur; çünkü âdabına uyulduğu takdirde uyku da ibadet sayılır. Uykuda sünnet şu şekilde olur:

Yüzü kıbleye çevirmeli ve kabirdeki gibi sağ yana yatmalıdır. Uyku ölümün kardeşidir. Uykudan uyanış da haşre benzer. Uyku halinde kabzolunan ruhun geri verilmeme ihtimali de vardır. O halde, yatarken abdestli olmalı, ahireti düşünüp bir daha günah işlememek niyetiyle tövbe ederek yatmalıdır. Hatta vasiyet kaleme alıp yastığın altına koymalıdır. Kendini uyumaya zorlamamalıdır.

Fazla uyumak için yumuşak elbiseler de giymemek gerekir. Çünkü uyku, ömrün amelsiz geçen vaktidir. Gece ve gündüz sekiz saatten fazla uyumamak gerekir. Bu da yirmi dört saatin üçte birine tekabül eder. Bu şekilde uyuyan biri altmış sene yaşarsa yirmi yılını uykuda boşa harcamış olur. Hal böyle iken ömrü bundan daha fazla boşa harcamamalıdır.

Kişi yatarken su ve misvağı yanında bulundurmalıdır. Çünkü gece namazına ya da sabah erken bir vakitte uyanabilir. Yatarken geceyi ibadetle geçirmeye veya seher vakti uyanmaya niyet etmelidir. Bu şekilde niyet eden kimse uyanamasa bile sevaba nail olur.

Kişi yan tarafına yatınca,

رَبِّ بِاسْمِكَ رَبِّي وَضَعْتُ جَنْبِي، وَبِاسْمِكَ أَرْفَعُهُ

"*Rabbim, senin isminle yanımı yere (yatağa) koydum; senin isminle kaldırırım*" der. Önceden zikrettiğimiz duaları, Âyetü'l-kürsî'yi, Bakara sûresinin son âyetlerini (Âmene'r-resûlü), Felak, Nâs ve Mülk sûrelerini okur.

Uykuya dalarken abdestli ve zikir üzerine olmalıdır. Böyle yapan kişinin ruhu arşa götürülür, uyanana kadar kendisine sevap yazılır.

Üçüncü vird: Teheccüddür. Bu, gece yarısında kalkıp kılınan gece namazıdır. Çünkü gecenin sonuna doğru kılınan iki rekât namaz, diğer pek çok namazdan faziletlidir. Bu vakitte kalp, dünya meşgalesinden uzaklaşmış olarak saf bir haldedir, rahmet kapıları da açıktır.

Geceyi ibadetle geçirmek hakkında fazlaca hadis-i şerif vardır. Bunları *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı kitabımızda zikrettik.

Sözün özü gece ve gündüz her vakit bir işle meşgul olmalı ve hiçbir anı boşa geçirmemelidir. Bir gece gündüz böyle yapınca artık ömrün sonuna dek her gün bunda sebat göstermek gerekir. Eğer kişiye bunu yapmak zor gelirse, uzun emeli terkederek kendi kendine, "Bugün bu ibadetleri yapayım olur da bu gece ölürüm; bu gece şu amelleri işleyeyim belki yarın ölürüm" demeli ve bunu her gün yapmalıdır.

Kişi bunların devam etmesinden sıkılırsa bu âlemde bir misafir, asıl vatanının da ahiret olduğunu hatırlamalıdır. Yolda gurbete dair türlü sıkıntılar bulunur belki ancak asıl vatanda rahata ereceğini düşünerek kendisini teselli etmelidir. Şu kısa ömrün ahiretteki ebedî hayata nisbetle ne kadar süreceği ortadadır. Kişi on sene rahat etmek için bir yıl sıkıntı çekerse bu duruma kimse şaşırmaz. Hal böyle iken yüz bin yıl hatta sonsuz rahatlık için yüz yıl sıkıntı çekmeye neden şaşılsın ki!

Kimyâ-yı Saâdet